

CURTEA DE JUSTIȚIE
A UNIUNII EUROPENE

Însemnări de călătorie multilingve

Camille de Toledo

Stefan Tafrov

José Antonio Pascual

Tomáš Duběda

Anne Lise Kjær

Isolde Burr-Haase

Dr. Eva Vetter

Marina Kaljurand

Nikiforos Diamandouros

Christos Artemidis

Roberta Metsola

Barbara Cassin

Jean-Claude Wiwinius

Michael D. Higgins

Marin Mrčela

Prof. Dr. Barbara Pozzo

Prof. Dr. iur. Sanita Osipova

Prof. Dr. Danutė Jočienė

Réka Somssich

Tonio Borg

Prof. Dr. J. W. van de Gronden

Prof. Dr. Jan Wouters

Katarzyna Kłosińska

Ana Maria Guerra Martins

Radu Paraschivescu

Stanislav Vallo

Prof. Dr. Rajko Knez

Heikki E. S. Mattila

Stig Strömholm

Însemnări de călătorie multilingve

Dacă într-o noapte de iarnă un călător...

Camille de Toledo.....9

Multilingvismul sau drumul meu spre libertate și spre Europa

Stefan Tafrov.....24

Considerațiile unui filolog cu privire la multilingvism

José Antonio Pascual.....34

Juriștii lingviști de la Curtea de Justiție a Uniunii Europene și traducătorii judiciari din Republica Cehă – două lumi diferite?

Tomáš Duběda.....44

Interpretarea dreptului Uniunii de către instanțele daneze: diferențele lingvistice nu stau în centrul atenției

Anne Lise Kjær.....53

Multilingvismul oficial – o chestiune de la bun început politică

Isolde Burr-Haase.....62

Molengue înseamnă lumina ochilor în sango

Prof. univ. dr. Eva Vetter.....76

Limba estonă în Uniunea Europeană din perspectiva unui membru al Parlamentului European

Marina Kaljurand.....86

Multilingvismul: perspectiva cetățeanului

Nikiforos Diamandouros.....92

Discurs în favoarea multilingvismului

Christos Artemidis.....102

Multilingvismul: exprimarea unității prin diversitate

Roberta Metsola.....107

„Mai mult de o limbă”

Barbara Cassin.....111

Multilingvismul în fața instanțelor luxemburgheze

Jean-Claude Wiwinius.....120

Limba irlandeză în Europa

Michael D. Higgins.....133

Despre importanța multilingvismului în drept

Marin Mrčela.....140

Multilingvismul de o viață

Prof. dr. Barbara Pozzo.....149

Limba letonă și multilingvismul în Letonia

Prof. dr. iur. Sanita Osipova.....156

Limba oficială și interpretarea garanțiilor constituționale referitoare la statutul acesteia în jurisprudența Curții Constituționale a Republicii Lituania

Prof. dr. Danutė Jočienė.....163

Dreptul multilingv al Uniunii în jurisprudența maghiară

Réka Somssich.....178

Multilingvismul și statele mici

Tonio Borg.....189

Dreptul european în poldere: limba neerlandeză în calitate de conector

Prof. dr. J. W. van de Gronden.....195

Importanța multilingvismului pentru universitatea europeană a viitorului

Prof. dr. Jan Wouters.....205

Câte limbi, atâtea lumi

Katarzyna Kłosińska.....215

Multilingvismul: mărturia unei academiciene și judecătore

Ana Maria Guerra Martins.....222

Interpretare humanum est

Radu Paraschivescu.....227

Multilingvism

Stanislav Vallo.....232

Experiențe și reflecții cu privire la multilingvismul instituțional la nivelul Uniunii Europene

Prof. dr. Rajko Knez..... 236

Multilingvism și cooperare juridică nordică

Heikki E. S. Mattila..... 244

Limbajul: cheia descifrării dreptului

Stig Strömholm..... 258

Notes

Dacă într-o noapte de iarnă un călător...

— Camille de Toledo

Camille de Toledo este scriitor, doctor în literatură comparată. El predă la Atelier des écritures contemporaines de l'ENSAV (La Cambre) din Bruxelles și la Universitatea din Aix-Marseille. A scris, printre altele, *Fagul și mesteacănul, eseu privind tristețea europeană* (2009), *Vieți potențiale* (2010), *Neliniștea de a fi pe lume* (2012), *Cartea foamei și a setei* (2017). A studiat istoria, dreptul, științele politice și literatura. În anul 2004 obține bursa Villa Médicis. În anul 2008 fondează Societatea Europeană a Autorilor pentru promovarea „traducerii ca limbă”. În anul 2012 pleacă să locuiască la Berlin după moartea fratelui, a mamei și a tatălui său. Angajat pentru o recunoaștere juridică a elementelor naturii, a orchestrat procesul de instituire a Audierilor pentru un parlament al Loarei (2019-2020) cu Secțiunea Artă și Urbanism, în urma căruia a rezultat *Fluviul care dorea să scrie*, o povestire a ceea ce numește „revolta legală a Terrei”. Ultimul său roman, *Tezeu, noua sa viață*, apărut în edițiile Verdier în anul 2020, a primit premiul pentru creație al Academiei franceze și premiul Franz Hessel.

Dacă într-o noapte de iarnă un călător...

Așa începe celebra carte a meandrelor, numai începuturi, a lui Italo Calvino; dar tot așa mi-a apărut pentru prima dată Curtea Europeană de Justiție, cu turnurile sale înalte și paralele, două aurii și unul negru, în noaptea cețoasă a unei ierni întârziate. Și, retrospectiv, de la această vizită, îmi vine în minte că poate tot de acolo ar trebui să repornim, dacă mai credem, dacă vrem să mai credem în Europa. *Dacă într-o noapte de iarnă...* ne-am regăsi cu toții acolo, în fața întrebării ridicate de acest peisaj cețos, în Luxemburg, și de acest edificiu impozant:

Cum să se dea Europei o lege, una singură, comună, în toate limbile?

Cum să facem o viață comună din toate limbile, din diferitele sensibilități pe care le poartă, de pe înălțimile Scandinaviei până în golfulețele uscate și stâncoase ale Mediteranei?

Și, în lipsa unui orizont comun, vom reuși să reînviem *dorința de convergență*?

*

Ne aflăm la câteva luni după alegerile parlamentare, în toamna anului 2019, într-o zi în care Berlinul, orașul în care mi-am găsit refugiul, sărbătorește Căderea Zidului. Și știu încă din primăvară că valul anunțat, distructiv, de naționalism și populism în Franța, în Ungaria, în Italia, în Spania, în Polonia... nu a măturat totul. Europa rezistă. Totuși, văd, aud, de la deputați până la direcțiile generale ale Comisiei, fiecare e conștient că barca ia apă; vechiul proiect de pace și-a pierdut suflul. *European*

dreamers au inima grea și toată lumea este sigură că pericolul este acolo, că nu ne va mai părăsi.

Bine ați venit la Curtea Europeană de Justiție!

Europa este un vechi vis pe care am dori să îl întinerim. Dar cum? Dorințele de pace din anii de după război, imperativele reconstrucției, s-au atenuat de mult. Suflul european a persistat până la sfârșitul anilor '80 datorită vocii singulare a câtorva șefi de stat. Au fost anii frumoși ai dansurilor franco-germane. Iar la sfârșitul secolului al XX-lea chiar a existat o renaștere a speranței la căderea Zidului Berlinului. *Dorința de Europa* a părut să se relanseze, având drept contrapunct de rău augur războaiele balcanice, fratricide, care reîncep să ucidă. Trebuie văzut *Privirea lui Ulise*, filmul lui Theo Angelopoulos, ca să ne amintim de asta: violența cețoasă a acestui continent atunci când nebunia națiunilor pune stăpânire pe el... Dar, în pofida acestor speranțe – 1989 – și a acestor avertismente – războiul din fosta Iugoslavie –, s-a stins primul suflu al Europei. *Lira memoriei* nu mai funcționează azi. Vremea simbolurilor – Willy Brandt îngenunchind în ghetoul din Varșovia, Mitterrand-Kohl, discursurile frumoase despre reconciliere... Toate acestea s-au terminat. Ceva trebuie reinventat, dar ce?

Intrând în sala mare de ședință...

Am simțit o emoție unică intrând în sala mare de ședință a Curții, sub vâlul translucid al candelabrului central, când am văzut cum își ocupă locurile onorabili judecători, ei, care vin din cele patru colțuri ale Europei și care cunosc

fiecare patru-cinci limbi. Am fost emoționat să descopăr, în jurul sălii, cabinele pentru interpreți, pentru ca discuțiile să fie traduse din diferitele limbi ale Uniunii. Pentru mine a fost ca și cum am intrat în Babel, un Babel care se ține semeț, care rezistă... ca și cum aş trece de cealaltă parte a oglinzii, în spatele sloganurilor, în spatele polemicilor *contra* sau *pentru* Europa; departe de politica atât de dezamăgitoare întotdeauna. Așezându-mă în spatele geamului cabinei de interpretare, mi-am amintit de studiile mele, de această bucurie ciudată pe care o simțim atunci când părăsim sfera gălăgioasă, confuză a *opinieii* pentru a ne ocupa de această materie aridă, verticală: Dreptul.

„Ar trebui să fie invitați în această Curte toți elevii din Europa, m-am gândit, toți copiii care vor veni pe lume, cele și cei care vor să înțeleagă, cât mai îndeaproape posibil, ce presupune ca efort teatrul nostru european.”

O scenă a dreptului

Spun *teatru* căci Curtea este o scenă unde se creionează, tehnic, laborios, *legea comună*, altfel spus aici, o interpretare partajabilă a normelor europene. Iar drama care se joacă pe această scenă este cea a divergenței și a convergenței, a efortului de unitate și a necesității de decalaje; este drama unor *translation gaps*, a neînțelegerilor voluntare și involuntare; cea a mândriilor culturale centripete și a îndărătniciilor administrative centrifuge. Este o scenă care, la fel ca un teatru, își are lojele sale: birouri unde, cu încăpățănare și conștiinciozitate, fiecare muncește din greu

să creeze, pornind de la toate perechile de limbi, o *com-unitate*.

Știm, există Bruxelles-ul, lumea politică a negocierilor, a compromisurilor, acolo unde își pierde suflul *spiritul de cooperare*; acolo unde se erodează o anumită idee a comunității, unde simbolurile și principiile cad; unde se reînarmează egoismele naționale și unde prosperă rușini dureroase. Mă gândesc aici la lășități, la abandonurile care au făcut ca mii de migranți să fie lăsați să moară în Mediterană. Politica, în Europa, pare adesea un naufragiu; Brexitul i-ar fi marca, ascensiunea extremelor drepte, simptomul, întrepătrunderea intereselor private și publice, partea întunecată și slăbiciunile politicii externe, semnătura. Și totul contribuie astfel la această impresie de derută.

Însă rămâne, invers, acea scenă, mai puțin zgomotoasă, a dreptului; rămâne efortul justiției pentru a se asigura respectarea normelor comune; și revin astfel la turnurile cu adevărat verticale ale Curții de Justiție a Uniunii Europene; imediat ce urci, poți vedea din aceste turnuri zidurile vechiului oraș și Marele Ducat al Luxemburgului prin ceața iernii. Iar aici nu decidem normele, ci ne asigurăm că sunt aplicate. Aici este *spiritul legilor*. Și când atât de multe principii sunt încălcate zilnic, nu este inutil să ni le reamintim.

Spiritul legilor și al limbilor

Există o legătură între lucrările Curții de Justiție a Uniunii Europene și marea Istorie; între efortul de a *produce un drept unificat* și rațiunea de a fi a proiectului european.

În anul 1945, Aliații, după ce au triumfat asupra nazismului, s-au întrebat cum să îi judece pe responsabili germani. Procesele de la Nürnberg vor fi răspunsul lor. Însă, pentru a judeca, trebuie să se depășească obstacolul limbilor; să se găsească instrumentele care să permită un proces *translingv*. Judecătorii sunt englezi, francezi, americani, ruși; majoritatea probelor sunt germane. Este necesară traducerea; iar în timpul ședințelor, în *timp real*, redarea cuvintelor martorilor, ale victimelor, ale acuzaților în limbile judecătorilor. Niciun interpret nu mai practicase până atunci interpretarea simultană. În primele abordări, mulți dintre specialiștii convocați pentru a face față provocării evocă o limită umană, un obstacol de netrecut: o ființă umană nu poate asculta, traduce și vorbește din aceeași mișcare. Această provocare este însă evidențiată. La Nürnberg se inventează o *posibilitate*, cea a unei *tehnici de traducere*, pentru a se putea afirma o justiție translingvă pe un continent desfigurat.

Europa a luat, așadar, naștere acolo, în acest nod traductiv, între limbi, acolo unde se împletesc istoria crimei, nebunia națiunilor, „războiul civil european”, conform expresiei istoricului Ernst Nolte, și necesitatea, grație traducerii-ca-limbă, de a depăși identitățile *pentru a statua*.

Iată ceea ce a moștenit Curtea de Justiție a Uniunii Europene. Un imperativ *de traducere pentru ca o lege în mai multe limbi să poată fi înțeleasă*.

O realitate europeană adeseori negândită

Această realitate multilingvă a Europei mi s-a părut întotdeauna deosebit de neobservată de elitele noastre politice. Nu afirm că este ignorată, dar nu este niciodată luată în considerare în mod corespunzător. Chestiunea limbilor, a unei *comunități a limbilor*, ar trebui să fie esența unei noi gândiri a Europei: cum să creăm un spațiu public pentru a aduna peste 550 de combinații de limbi? Cum să creăm legături între cetățeni pe care atât idiomurile, cât și codurile lingvistice îi separă?

În timp ce extinderile succesive au avut ca rezultat o creștere considerabilă a *fluxurilor de traducere* – iar aici, la Curte, noi extinderi arhitecturale –, elitele politice au dat acestei provocări trei tipuri de răspunsuri: a) există, în general, un răspuns literar, care constă în mobilizarea scriitorilor pentru a celebra multitudinea „poeticilor”; b) există un răspuns pragmatic, *business-friendly*, în care ajungem să ne bucurăm de triumful limbii engleze, resemnare pe care Brexitul ar fi putut să o perturbe, provocând un declin automat al *globish-ului* ca *limbă pivot* în materia afacerilor europene; c) și, în sfârșit, de la începutul anilor 2000, mai precis de la apariția metodelor numite de „traducere neuronală”, există un răspuns tehnic, în care unii optimiști își imaginează că, datorită inteligenței artificiale – traducerea prin algoritm, *machine-learning* și *clouds* semantici –, vom avea curând posibilitatea să vorbim toate limbile.

Niciodată însă problema fragmentării spațiului juridic și social *în limbi* nu va fi fost îmbrățișată

din punct de vedere politic. Toți cei care au putut să elogieze ideea unei Europe unite, de la Victor Hugo până în zilele noastre, au tăcut în fața acestei provocări.

„Statele Unite ale Europei” a fost ideea lansată de marele Victor, „dar în ce limbă?”, aş fi tentat să adaug. Cum se conciliază acest termen, *Uniunea*, cu lipsa de uniune lingvistică şi, aşadar, culturală, afectivă, memorială? S-ar părea că nimeni nu vrea să abordeze frontal această problemă; fiindcă ne-ar obliga brusc să ne gândim la Europa în termeni de conflicte, de decalaje ireductibile.

Modelul Curții Europene de Justiție

Vizitând Curtea, luând cunoștință de modul în care sunt organizate serviciile sale, mi-am putut zice: şi totuşi, plecând de aici, de la acest *gigantic efort de traducere pentru a face înțeles sensul legii*, trebuie să regândim un orizont comun. Pe baza modelelor elaborate aici, la Curte, în materie de *tehnici de traducere*, putem prezenta conceptele pentru o cetățenie viitoare.

Fiindcă plecând de la această traducere, mi-am zis, îi vom putea învăța pe copiii care vor veni politica Diversității, a Multiplicității, a Diferențelor, de care avem nevoie mai mult ca oricând: nu pe baza unei morale care îl sanctifică pe Celălalt – Levinas –, nu urmând iluziile convergenței sau unității sau, după cum s-a putut afirma, ale *comunității de destine* – agitând simboluri şi Istoria...

Know-how-ul practic, din experiență, al Curții în ceea ce privește stabilirea unor norme comune în diferitele limbi ne ajută să gândim:

1. o *cetățenie traductivă*, în tensiune încă între loialități multiple, culturi minoritare, regionale și afilieri mai vaste, naționale și europene;
2. o *cetățenie traductivă* înțeleasă ca un efort de a conecta ceea ce nu va putea fi unificat niciodată.

Iată *inima care bate* pe care am văzut-o la Curte; cea pe care o descoperim urcând în turnuri, traversând galeria, mergând de-a lungul bibliotecii... Nu există aici nici măcar o singură persoană, o singură funcție, care să nu fie instruită cu privire la această provocare pentru a depăși diferențele.

24 de limbi. Perechi nereversibile. Limba în care au loc deliberările, franceza. Limbile pivot, de exemplu, engleza sau germana. Limbile de procedură: 24 de limbi potențiale. Traducerea hotărârilor astfel încât jurisprudența europeană să ajungă în diversele sisteme juridice naționale. Juriștii-lingviști veniți din cele patru colțuri ale continentului. Cei care lucrează ca subcontractanți, în afara Palatului; cei care controlează calitatea traducerilor. Iar atunci când discuțiile ajung în ședință, interpreții, care preiau ștafeta; care trebuie să absoarbă de fiecare dată o întreagă gamă semantică nouă. Și această poveste, pe care o culeg la etajul „DGM” – Direcția Generală Multilingvism –, de unde pot vedea soarele roșu străpungând ceața, rostogolindu-se în liniște spre seară pe deasupra esplanadei vecine, pe care a acoperit-o un strat subțire de zăpadă:

„Atunci când avocații statelor se apără împotriva unei norme europene, se întâmplă ca unii dintre

ei să vorbească prea repede. *Vorbitorii* uită că, în spatele acestor numeroase geamuri care înconjoară Curtea, suntem și noi acolo, alergând după cuvinte pentru a le face înțelese”.

O cursă pentru *a conecta limbile*, pentru a stabili în mod concret un spațiu social și juridic în limba comună: traducerea, interpretarea.

„Există un mic buton, continuă interlocutoarea mea. Dacă se apasă o dată, nu se întâmplă nimic. Dar dacă și alți interpreți, din alte cabine, apasă la rândul lor, pe biroul judecătorului începe să clipească o lumină roșie. Atunci el știe că, în cabine, avocatul nu mai poate fi urmărit. În aceste cazuri, judecătorul îi cere adesea vorbitorului să încetinească ritmul. Acest sistem a fost dezvoltat pentru procesele de la Nürnberg.”

Prin urmare, totul este acolo, în această procedură de urgență: timpul necesar pentru *a merge către o lege comună*. Să se înțeleagă, să se înțeleagă bine. Să se încetinească ritmul pentru ca toate urechile, în toate limbile, să poată interpreta bine.

Aceasta este lecția europeană pe care o învățăm aici, la Curte.

Către un spațiu public în traducere

Descoperind unitățile UPT – Planning și traducere externă, OAM – Instrumente utile pentru multilingvism, PCT – Proiecte și coordonare terminologică, luând cunoștință de resursele umane, tehnice care sunt desfășurate aici, începem să visăm ca ele să fie puse și în serviciul spațiului public mai larg:

pentru a traduce nu numai dreptul Uniunii – adeseori îndepărtat de inima care bate pentru sensibilitățile noastre –, ci și presa, cărțile de literatură, de științe umaniste... Mi se va spune că acesta este un vis de scriitor.

Însă *spiritul Europei*, acela pe care îl căutăm, este chiar acolo:

- Europa are nevoie de o limbă; o limbă care să ne lege în decalaje, în diferențele noastre, în loc să ne despartă,

- și este necesară o justiție, o lege, care să poată fi recunoscută *în limbi*.

În cele două cazuri, acest lucru implică să ne traducem, fără încetare, unii pentru ceilalți.

Acesta nu este un vis de scriitor. Acesta este un *fapt* cu care compun instituțiile. Însă este un *fapt* pe care trebuie să îl gândim pe viitor din punct de vedere politic.

Ce s-ar întâmpla cu acest proiect european dacă, asemenea Curții, care produce peste un milion de pagini pe an, un *serviciu european de traducere* s-ar ocupa de un număr egal de pagini pentru a se afirma un *spațiu public în limbi*, între limbi? Ce s-ar întâmpla cu apartenențele noastre dacă ar putea rezulta un astfel de *spațiu multilingv*? Cum s-ar reformula identitățile noastre dacă Europa în ansamblul său ar recunoaște public „traducerea” ca singură *limbă oficială*.

Atunci ar fi recunoscute toate istoriile noastre pline de exil, de încâlceală, de amestecuri.

Un sistem gigantic de macazuri

A evoca activitatea Curții înseamnă, desigur, să faci față acestor milioane de pagini de jurisprudență, acestor mii de cereri și de acțiuni pe teme uneori extrem de tehnice; înseamnă să intri, pentru o parte semnificativă, în inima ideologiei concurențiale a Uniunii Europene, în această încercare de a stabili o *piață pură și perfectă*: înseamnă, așadar, să te confrunți cu aplicarea principiilor negociate în tratate – aici, chestiunea etichetelor, dincolo, normele tehnice...

În ceea ce mă privește, nu sunt deloc de acord cu această bază ideologică; nu am fost niciodată. Consider că ar trebui dezvoltate cu prioritate principiile *dreptului social european, ale dreptului mediului*, mai mult decât cele ale liberei concurențe.

Însă Curtea nu creează dreptul; ea îi asigură interpretarea uniformă și traducerea corectă, înscrierea corespunzătoare în legislațiile naționale, interpretarea. Dacă, *din punct de vedere politic*, ar fi impulsionată o direcție mai justă, mai umană și culturală la nivelul statelor și al Comisiei, judecătorii Curții ar avea atunci ocazia să apere un alt *spirit al legilor*.

Și la acest alt *spirit al legilor* încep să visez în timp ce îmi închei vizita.

Ceea ce demonstrează Curtea de Justiție a Uniunii Europene, ceea ce am văzut acolo este mai ales această capacitate extraordinară de a organiza *fluxuri de traducere*. Iar în acest caz trebuie imaginat un sistem gigantic de

macazuri, în care gările ar fi reprezentate de limbi. Și între toate aceste limbi, mii de pagini care tranzitează, care circulă. Din română, letonă, finlandeză, italiană, croată, slovacă, cehă, bulgară, daneză, polonă, estonă, spaniolă, malteză, greacă, maghiară... către *limbile pivot* sau către *limba de deliberare*, după care înapoi la această multitudine.

Viețile celor care lucrează aici în diferitele unități lingvistice reflectă adesea această *limbă-rețea* a Curții. Poligloți, locuitori ai acestei realități multilingve, ei sunt putătorii, în profunzime, ai unei *vieți europene*. Oarecum la fel ca interpreții de la Nürnberg care au inventat *traducerea simultană* și ale căror portrete le voi citi a doua zi, în trenul spre Berlin. Născuți aici, trăind acolo, adesea fiicele și fiii unor părinți cu origini mixte... Aceasta este Europa pe care ar trebui să reușim s-o întruchipăm.

Și dacă De Gaulle s-ar fi înșelat...

Există o frază a lui De Gaulle citată adesea, pe care a rostit-o în cadrul unei conferințe de presă la 15 mai 1962:

„Nu cred că Europa ar putea avea vreo realitate vie dacă nu cuprinde Franța cu francezii săi, Germania cu germanii săi, Italia cu italienii săi etc. Dante, Goethe, Chateaubriand aparțin întregii Europe, în măsura în care erau eminamente italian, german și, respectiv, francez. Ei nu ar fi servit prea mult Europa dacă ar fi fost apatrizi și ar fi gândit și scris în vreo esperanto sau volapük integrat...”

O asemenea frază își produce efectul, dar nu ține seama de realitate. Ea pare să ne convingă că suntem condamnați să *revenim la limbile noastre*. Însă eludează faptul inevitabil că nici Dante, nici Goethe și nici Chateaubriand nu ar fi ceea ce sunt dacă traducătorii nu i-ar fi ajutat să iasă din țările lor. Ea face să dispară și contribuția imensă a scriitorilor refugiați, exilați și apatrizi la literatura europeană.

Nu există un spațiu comun – și o *fama* literară – decât datorită traducerilor.

Curtea dovedește acest lucru în fiecare zi în domeniul legilor. Ea dă o realitate la ceea ce am putut numi „Grotă limbilor”. Și este de sperat că, urmând exemplul Curții, se va crea în viitor un spațiu textual, politic și poetic *în limbi*, în loc să ne întoarcem mereu în limitele națiunilor noastre.

Dacă într-o noapte de iarnă

Noaptea a căzut acum pe turnurile înalte ale Palatului. Întunericul de afară conferă volumelor Curții, suprafețelor din sticlă foarte numeroase, o opacitate tulburătoare, vertiginoasă; ca și cum am fi înconjurați de oglinzi în care *viața de birou* se dedublează, în care se întrepătrund reflexiile luminilor. Părăsesc Palatul, mă întorc spre înălțimile sale. Macarale gigantice, ca niște uriași curioși, străpung vălul gros și pufos al iernii. Tremurăm, ne e frig.

În câteva luni, lucrările la cel de al treilea turn vor fi finalizate, apoi va trebui să trecem prin lunile sumbre ale pandemiei pentru a asigura un echilibru între sănătatea și libertățile

europenilor. Și, în timp ce peste tot în lume va crește tentația de a se retrage și de a fi violenți, ne vom bucura să știm că, departe, în ceața iernii, o anume citadelă cu turnuri înalte precum cele din poveștile pentru copii continuă să lucreze pentru respectarea dreptului, fără de care nimic nu rezistă... fără de care totul se destramă.

Berlin, 9 noiembrie 2019, apoi Bruxelles,
2 ianuarie 2022

Multilingvismul sau drumul meu spre libertate și spre Europa

— **Stefan Tafrov**

Stefan Tafrov, născut la Sofia în 1958, este un diplomat, politician, jurnalist și traducător bulgar. Membru al unor organizații pentru drepturile omului în timpul regimului comunist, el a fost responsabil de relațiile internaționale ale mișcării democratice SDS încă de la înființarea acesteia, în 1990, și primul consilier de politică externă al președintelui Jelio Jeleu. A fost ambasador în Italia și Malta, în Marea Britanie și Irlanda, în Franța și la UNESCO, de două ori reprezentant permanent la ONU, la New York, de două ori ministru adjunct de externe și deputat în parlament. Vorbește franceză, engleză, italiană, spaniolă, polonă și rusă. A tradus în bulgară lucrări de François Mauriac, André Gide, Jean-Paul Sartre, Claude Simon, Marguerite Duras, Umberto Eco și alții. Este comandor al Legiunii de Onoare și ofițer al Ordinului Steaua Italiei.

M-am născut în Bulgaria în perioada comunismului, care a izolat aproape complet țara de restul Europei. Călătoriile de cealaltă parte a Cortinei de Fier erau rare, contactele cu străinii erau privite cu suspiciune – în cel mai bun caz puteau conduce la neplăceri, dar uneori erau motiv de persecuție. Situația era deosebit de dificilă pentru familii ca a mea, rău-văzută de regim, în special din cauza tatălui meu, care, imediat după război, în calitate de tânăr avocat, a apărut membri ai partidelor democratice de opoziție, până la interzicerea definitivă a acestora în anul 1947. Arestat de poliția politică, persecutat în multe feluri, 12 ani i s-a interzis să își practice profesia, interdicție care a fost ridicată chiar înainte de nașterea mea, în anul 1958. Până la sfârșitul vieții, nici el, nici mama nu au avut voie să călătorească în Occident. Eu însumi am pășit dincolo de Cortina de Fier pentru prima dată la vârsta de 31 de ani, la 3 octombrie 1989, cu puțin timp înainte de căderea Zidului Berlinului. Autoritățile bulgare îmi refuzaseră deja doi ani la rând permisiunea de a călători în Franța, la invitația guvernului francez, invitație pe care o promisem în calitate de specialist în literatură franceză și traducător din François Mauriac, Jean-Paul Sartre, André Gide, Claude Simon și alții. Nu m-au „lăsat”, așa cum se spunea la vremea respectivă, nu numai pentru că proveneam dintr-o familie „necorespunzătoare”, ci și pentru că îmi permiseseam să mă alătur unor grupări pentru protecția drepturilor omului care apăruseră în Bulgaria în anii '80 și care se opuneau regimului comunist. În aceste împrejurări, pentru mine și pentru majoritatea compatrioților mei, dorul de Europa interzisă și-a găsit expresia în învățarea limbilor străine. În familie și în întregul meu mediu social, stăpânirea englezei, a francezei sau a germanei, a cât mai multor limbi europene posibil, era foarte apreciată, ridicată aproape la statutul unui cult, fiind considerată nucleul adevăratei educații. Modelele mele de urmat erau rudele și prietenii care, datorită cunoașterii limbilor străine, aveau acces sporadic în țările occidentale, un privilegiu rezervat cvasiexclusiv nomenclaturii comuniste. La școală, limba rusă era obligatorie. Se predau totuși engleza, franceza și germana, dar numai două ore pe săptămână și numai la liceu. Pentru a învăța bine o limbă străină erau necesare eforturi suplimentare mari. O formă populară o reprezentau diversele cursuri de limbi străine, însă acestea erau accesibile numai în marile orașe.

Eu am fost, desigur, privilegiat, și nu doar pentru că locuiam în Sofia, ci și datorită solidelor tradiții francofone ale familiei mele: bunica mea a absolvit literatură franceză la Geneva, iar tatăl meu, în copilărie și în adolescență, a trăit și a mers la școală în Elveția franceză și vorbea excelent franceza. Acasă aveam o bibliotecă plină de cărți din literatura clasică franceză. Marea mea șansă a fost aceea de a fi admis la liceul francez, după examene dificile la bulgară și la matematică, în competiție cu sute de tineri care concureau pentru un loc. Liceul făcea parte dintr-o rețea de licee specializate și foarte selective de limbi

străine, înființate în anii '60 în cadrul sistemului de învățământ bulgar, unde se predau unele dintre cele mai importante limbi europene – franceză, germană, engleză, rusă și, începând din anii '80, spaniolă. Acolo, educația începea cu o clasă pregătitoare dedicată exclusiv învățării limbii străine respective, după care majoritatea materiilor erau predate în această limbă, în cazul meu, în franceză. Și în prezent, mulți bulgari care stăpânesc bine o altă limbă datorează acest lucru liceelor de limbi străine, o adevărată realizare a sistemului de învățământ bulgar.

Dragostea mea pentru limba franceză a înflorit, așadar, în timpul anilor de liceu și continuă și astăzi. Le sunt îndatorat pentru acest lucru profesorilor mei minunați, care ne-au învățat nu numai cum să vorbim și să scriem corect limba lui Molière, ci și cum să profităm din plin de posibilitățile sale culturale și de profunzimea ei.

De îndată ce am avansat suficient în învățarea limbii, am început să frecventez cu regularitate mica bibliotecă a Serviciului Cultural al ambasadei Franței la Sofia, la vremea respectivă, singurul serviciu de acest fel al unui stat occidental. Accesul prin intermediul presei din Franța (anii '70 și '80 au reprezentat o perioadă de apogeu pentru jurnalismul francez) la viața culturală și politică a unui stat liber și democratic a avut o importanță decisivă pentru dezvoltarea atât a personalității mele, cât și ca cetățean pentru care libertatea, spiritualitatea și drepturile omului au devenit valori supreme. Franceza m-a ajutat să devin conștient de mine însumi ca european și să realizez cât de nefirească este izolarea de Europa a iubitei mele patrii, o țară europeană veche cu o cultură europeană veche. Un proverb francez spune că orice om liber are două patrii, a sa proprie și Franța. A doua mea patrie, ca om liber, este limba franceză.

Din fragedă copilărie am învățat intens limba engleză cu ajutorul cursurilor de limbi străine și al unor cursuri particulare. Întrucât cunoștințele mele erau deja bune, când mi s-a cerut să aleg o a doua limbă străină la școală, în loc de engleză am ales spaniola, a cărei predare la vremea respectivă făcea primii pași în Bulgaria. La chioșcurile de ziare se puteau găsi ziarele marilor partide comuniste occidentale, printre care ziarul italian „L'Unità”, care avea un nivel jurnalistic bun și un spirit oarecum liberal. Am descoperit astfel că, prin intermediul francezei, puteam înțelege de asemenea relativ ușor italiana, mi-am cumpărat o carte de gramatică italiană și un dicționar și am învățat pe cont propriu, într-un timp relativ scurt, suficient de mult pentru a putea citi texte mai lungi în această limbă care îmi plăcea atât de mult.

Cea mai interesantă este povestea despre interesul meu pentru limba polonă. Polonia și cultura sa m-au atras prin spiritul lor de independență și de libertate. Unii dintre cei mai remarcabili intelectuali bulgari, modele care m-au inspirat, au avut în mod tradițional

legături cu această țară. Prin urmare, în august 1980, în calitate de student, am plecat cu trenul spre patria lui Mickiewicz și a lui Chopin. Polonezii care călătoreau cu mine erau foarte entuziasmați și discutau aprins despre ceva, dar nu am înțeles despre ce. Mai târziu, când trenul aștepta în gara din Lublin, am văzut o femeie care alerga pe peron de-a lungul vagoanelor strigând fericită către compatrioții ei din tren: „Są strajki na wybrzeżu”. O bulgăroaică ce studia la Cracovia mi-a tradus: „E grevă pe coastă”. Era începutul grevelor muncitorilor din Gdansk. Trebuie să te fi născut într-un stat comunist pentru a înțelege importanța acestui eveniment, dat fiind că grevele erau strict interzise de sistem. În momentul în care am înțeles ce strigase în polonă femeia de pe peronul gării din Lublin am avut pentru prima dată convingerea că comunismul va dispărea și din Bulgaria. Cu ajutorul unui prieten polonez, am ajuns la Gdansk și eram acolo când Lech Wałęsa a semnat Acordurile de la Gdansk cu guvernul, prin care a fost legalizat sindicatul „Solidarność”. Primul lucru pe care l-am făcut când m-am întors la Sofia a fost să mă înscriu la un curs de polonă la Centrul Cultural Polonez din Sofia. La fel ca bulgara, polona este o limbă slavă, nefiind deci dificilă pentru mine din perspectiva vocabularului, dar gramatica acesteia, cu cazurile sale, nu este ușoară pentru cineva obișnuit cu limbi analitice cum sunt bulgara sau limbile romanice.

Am absolvit jurnalismul la Universitatea din Sofia, iar în timpul studiilor am învățat cu sârguință limba engleză în grupa cea mai avansată, precum și spaniola și italiana. Aceasta a fost poate cea mai relevantă parte a educației mele universitare, altfel foarte politizată. Mi-a făcut mare plăcere să pătrund subtilitățile lexicale, gramaticale și stilistice ale limbilor, să le compar și să realizez că lumile pe care mi le deschideau deveneau din ce în ce mai interesante și mai stimulante. Multilingvismul a reprezentat salvarea mea de opresiune, modul meu de a trăi liber și de a trăi în Europa înainte chiar de a putea călători acolo fără obstacole.

După absolvire am început să lucrez ca redactor la un săptămânal literar, unde am scris despre literatura franceză și italiană contemporană. Am ajuns astfel în mod firesc la traducerea literară, care este un mijloc dovedit pentru pătrunderea în cele mai complicate mecanisme ale unei limbi străine. Textele marilor autori pe care i-am tradus m-au învățat să deslușesc nu numai misterele limbii mele materne, ci și să citesc în mod aprofundat texte complicate. Știu acum că am citit cu adevărat cărțile pe care le-am tradus. Acest lucru este valabil în special în ceea ce privește proza experimentală a lui Claude Simon din romanul său „Drumul Flandrei”, care constă pe alocuri în douăzeci de pagini de propoziții pline de participii adverbiale, un fel de pictură cubistă cu mijloacele limbii franceze. Traducerea acestui roman a fost cea mai mare provocare pentru mine și m-a ajutat să ating atât limitele limbii franceze, cât și ale limbii bulgare.

Dictatura comunistă din Bulgaria a căzut în același timp cu Zidul Berlinului. Organizațiile pentru drepturile omului, din care făceam parte încă de la începutul anilor '80, și-au unit forțele cu partidele politice restaurate care fuseseră interzise de regim în anii '40, formând o mare coaliție, pe care am numit-o Uniunea Forțelor Democratice (SDS), pentru a crea o democrație pluripartită. Zeci de mii de bulgari au ieșit în stradă în orașe, clamând două revendicări fundamentale, democrație și întoarcerea spre Europa, întrucât niciuna dintre ele nu putea fi imaginată fără cealaltă. Pe lângă tricolorul bulgar și steagurile albastre ale coaliției, oamenii fluturau steaguri europene găsite cine știe pe unde. Oameni ca mine, cunoscători de limbi străine și care urmăreau politica mondială prin intermediul presei europene, s-au aflat, prin urmare, brusc în centrul acestui efort național comun. În calitate de cofondator al cotidianului SDS, „Demokratsia”, am fost responsabil pentru știrile internaționale din ziar și în paralel am organizat și condus Departamentul internațional al SDS. Când liderul nostru, Jelio Jeleu, a fost ales, în august 1990, primul președinte necomunist al Bulgariei, am devenit primul său consilier pe probleme de politică internațională, într-un moment în care Bulgaria, sub conducerea sa, alegea integrarea europeană ca principiu călăuzitor nu numai pentru politica sa externă, ci și pentru dezvoltarea sa generală.

O componentă foarte importantă a orientării europene a țării mele a fost promovarea multilingvismului. Având în vedere dominația manifestă a limbii engleze pe plan mondial, a fost important pentru noi să păstrăm și să promovăm tradițiile lingvistice naționale stabilite în perioada Renașterii bulgare din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, când franceza și germana erau principalele limbi străine studiate de elita bulgară. Tocmai pentru a păstra o parte din aceste tradiții importante, Bulgaria a aderat încă din 1994 la Organizația Internațională a Francofoniei, prin decizia președintelui Jeleu.

Acesta a fost contextul în care a avut loc o cotitură decisivă în evoluția multilingvismului meu personal. Pentru prima dată în viața mea, comunicarea orală a devenit preponderentă față de cea scrisă în limbile străine pe care le învățasem. Am început să mă întretin zilnic cu diplomați, politicieni și jurnaliști străini, atât în Bulgaria, cât și în timpul vizitelor, tot mai dese, în capitalele europene. Interesul european față de ceea ce se întâmpla în spatele fostei Cortine de Fier era enorm. La vremea când am învățat limbile străine nu am avut practic acces la vorbitori nativi. A trebuit să mă adaptez însă rapid la această nouă realitate, în care comunicarea orală era primordială. Aceasta a fost o provocare uriașă pentru mine, întrucât întâlneam adesea persoane de cel mai înalt nivel, oficiali guvernamentali, politicieni și intelectuali europeni remarcabili. Nu mi-am imaginat niciodată că într-o zi voi vorbi personal cu François Mitterrand, Valéry Giscard d'Estaing, Jacques Chirac, Margaret Thatcher, Lech Wałęsa sau Giulio Andreotti. Pregătirea mea

lingvistică temeinică, bazată pe o bună cunoaștere a gramaticii, este cea care m-a ajutat să fac față stresului inițial. Datorită lecturilor bogate și variate, vocabularul meu s-a îmbogățit considerabil, astfel încât trecerea la comunicarea orală a fost totuși mai ușoară decât m-aș fi așteptat. Învățarea tradițională a unei limbi străine, prin reflecție și multă gramatică, s-a dovedit a-mi fi utilă pe termen lung.

Pe parcursul carierei mele de diplomat, în calitate de ambasador al Bulgariei în Italia și Malta, în Marea Britanie și Irlanda, în Franța și la UNESCO, precum și în calitate de reprezentant permanent de două ori la ONU, în New York, multilingvismul a fost și este osatura eficienței mele ca diplomat, un instrument de lucru de neînlocuit.

În diplomatie, o bună cunoaștere a limbii interlocutorului este un mijloc dovedit pentru stabilirea unei relații și pentru a obține susținere. În 1992, când am fost primit într-o audiență privată de Karol Wojtyła, Papa Ioan Paul al II-lea, în calitatea mea de ambasador în Italia, i-am vorbit, desigur, în limba sa maternă. Surprins, Papa m-a întrebat: „Cum se face, domnule ambasador, că vorbiți polonă, ați trăit în Polonia?”. Foarte emoționat, i-am spus adevărul: „Sanctitatea Voastră, am decis să învăț polona datorită speranței pe care înființarea «Solidarność» și, înainte de aceasta, alegerea dumneavoastră ca papă au trezit-o printre noi, în Bulgaria”. Vizibil impresionat, Papa Ioan Paul al II-lea mi-a dat câteva texte pe care le scrisese în poloneză, cu o scurtă dedicație personală. Ulterior, numeroșii polonezi din anturajul său de la Roma au fost pentru mine cel mai important sprijin în timpul misiunii mele în Italia, când principala mea sarcină era să schimb în sens pozitiv imaginea Bulgariei, după decenii de izolare comunistă.

Prima mea întâlnire apropiată cu multilingvismul instituțional am avut-o în cei nouă ani în care am fost Reprezentant Permanent al Bulgariei la ONU, la New York, mai întâi din 2001 până în 2006, iar apoi din 2012 până în 2016. Era vorba despre un multilingvism limitat, bazat pe cele șase limbi oficiale ale organizației mondiale: engleză, franceză, rusă, spaniolă, arabă și chineză, limbile de lucru ale secretariatului fiind engleza și franceza. Cadrul normativ în vigoare garantează că pentru sesiunile oficiale ale organelor ONU se asigură interpretarea și că toate documentele adoptate de acestea sunt traduse în toate cele șase limbi oficiale.

Serviciile excelente de interpretariat și de traducere ale ONU reprezintă o bază sigură pentru activitatea diplomaților în cadrul organizației și joacă un rol-cheie în facilitarea comunicării politice. O traducere bună este un instrument indispensabil pentru standardizarea terminologiei, ajutând și la clarificarea mesajului unui text sau discurs atunci când autorul sau vorbitorul folosește o retorică complicată, supraîncărcată cu

figuri de stil și cu realități culturale care ascund sensul. Acest rol-cheie al traducerii îi determină pe diplomați și pe politicieni să folosească în timpul consultărilor formale un limbaj simplificat și direct în transcrierea comunicărilor lor orale. Un diplomat experimentat al ONU anticipează acest „efect al traducerii” și ține cont de el atunci când – să spunem așa – scrie „pentru” traducător și vorbește „pentru” interpretul simultan. Ca urmare, comunicarea diplomatică pierde în bogăție stilistică, dar câștigă în claritate, ceea ce ajută procesul decizional și politic.

Un alt efect important care subliniază rolul central al serviciilor de interpretariat și traducere ale ONU în îmbunătățirea comunicării politice este faptul că aceste servicii joacă oarecum un rol de profesor pentru diplomații și delegații care folosesc o limbă oficială a ONU care nu este limba lor maternă. De regulă, diplomații consideră că interpreții și traducătorii sunt o sursă sigură de precizie lingvistică. Prin urmare, serviciile lingvistice ale ONU determină terminologia, percepută de delegații ca fiind obligatorie pentru practică. Acest lucru este deosebit de valoros în cazul redactării documentelor politice deoarece elimină riscul de a folosi un limbaj neclar și termeni ambigui. În acest fel, delegații sunt siguri că, atunci când folosesc un cuvânt în engleză, acesta va fi tradus în mod precis și previzibil în celelalte cinci limbi și invers. Este de asemenea impresionantă comunicarea flexibilă din cadrul serviciilor lingvistice, care coordonează între ele rapid traducerea exactă a termenilor noi în cele șase limbi, indiferent de limba în care a apărut noul termen.

Reclamații ale delegaților cu privire la traducere sunt foarte rare. În ultimele decenii nu s-a mai repetat ceva asemănător cu exemplul notoriu al divergenței puternice dintre textul în limba engleză și cel în limba franceză al istoricei Rezoluții 242 a Consiliului de Securitate din 1967 privind Orientul Mijlociu. La acel moment, textul în limba engleză al articolului 1 punctul (i) avea următorul cuprins: „withdrawal of Israel armed forces from territories occupied in recent conflict” – în loc de „THE territories ...” – iar cel în limba franceză: „retrait des forces armées israéliennes DES territoires occupés au cours du récent conflit”.

Uneori, interpreții simultani își precizează terminologia concomitent cu discursurile diplomaților care vorbesc în limba lor maternă. Cu ocazia consultărilor nepublice ale Consiliului de Securitate din 2001 și 2002 am fost martor la modul în care reprezentantul permanent de atunci al Rusiei, Serghei Lavrov, a cărui engleză este excelentă, ținea receptorul la ureche în timpul unor chestiuni politice critice privind Irakul sau Orientul Mijlociu și urmărea cu atenție interpretarea simultană a comentariilor sale din rusă în

engleză, corectând interpretul cu – în opinia sa – expresia exactă în engleză de fiecare dată când nu era de acord.

Dominația limbii engleze prevalează și la ONU, în special la sediul său dintr-un oraș anglofon precum New York. Consultările informale au loc deci aproape exclusiv în limba engleză. Acest lucru influențează însă deopotrivă întâlnirile formale, în timpul cărora unii delegați aleg să vorbească în engleză deoarece consideră că în acest fel vor fi înțeleși mai ușor și mai bine.

În cei nouă ani în care am fost ambasador la ONU mi-am ținut discursurile – cu puține excepții – în limba franceză, întrucât cred că protecția multilingvismului are o semnificație culturală și politică ce depășește avantajele reale sau percepute ale utilizării exclusiv a limbii engleze. Datorită interpretării simultane excelente, nu am avut niciodată sentimentul că mesajele mele au rămas neînțelese sau că țara mea și eu însumi, în calitate de reprezentant al acesteia, am pierdut ceva la nivel de comunicare. Desigur, acest lucru nu a fost întotdeauna ușor, mai ales atunci când a trebuit să improvizez asupra unor chestiuni complicate și sensibile din punct de vedere politic în cadrul consultărilor nepublice ale Consiliului de Securitate atunci când documentele și instrucțiunile mele, trimise cu doar puțin timp înainte, erau redactate în bulgară sau în engleză.

Multilingvismul meu personal a fost principalul meu mijloc de a câștiga simpatie la ONU pentru țara mea. De exemplu, m-a ajutat foarte mult după ce am fost ales președinte al unuia dintre cele șase comitete principale ale Adunării Generale, cel de al treilea comitet, care se ocupă de probleme sociale, umanitare și culturale, în special de drepturile omului. Faptul că în perioada în care am deținut președinția vorbeam patru limbi oficiale ale ONU cred că a contribuit la o atmosferă mai bună cu ocazia reuniunilor și m-a ajutat să mă descurc mai bine în multe situații delicate.

Una dintre cele mai importante sarcini ale diplomaților de la ONU este aceea de a face campanii pentru alegeri în cadrul unor diverse organe. Acest lucru necesită mult timp și efort din partea lor. Contactele sociale și umane cu reprezentanții țărilor a căror susținere se încearcă a se câștiga în aceste campanii sunt esențiale pentru atingerea obiectivului. Astfel, de exemplu, Bulgaria și Belarus și-au depus candidatura în anul 2001 pentru un loc de membru nepermanent în Consiliul de Securitate al ONU. Concurantul meu, reprezentantul permanent al Belarusului, fost prim-ministru al țării sale mulți ani, vorbea doar limba rusă și a desfășurat campania cu ajutorul tinerilor săi diplomați, pe care i-a folosit ca interpreți în timpul întâlnirilor sale. Spre deosebire de el, multilingvismul

meu personal mi-a permis să comunic cu mulți ambasadori, pe lângă care am promovat candidatura bulgară, în limba lor maternă. Bulgaria a câștigat chiar din prima rundă.

„Uniunea respectă diversitatea culturală, religioasă și lingvistică”, prevede articolul 22 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene. În articolul precedent – articolul 21 din cartă –, discriminarea pe motive de limbă este interzisă în mod expres. Carta este o sursă fundamentală a multilingvismului instituțional al Uniunii Europene. Este vorba despre o alegere valoroasă în favoarea păstrării bogăției lingvistice, moștenire a istoriei noastre milenare, fără de care cea mai importantă realizare a integrării europene, nucleul acesteia, ar fi de neconceput: crearea și menținerea păcii pe continent după cel de Al Doilea Război Mondial, acea *Pax Europea* atât de mult visată de generații de mari umaniști. Pacea în Europa nu este posibilă prin asimilare culturală și lingvistică, precum în „melting pot”-ul american, ci prin păstrarea și coexistența fără conflicte a identităților naționale individuale, prin realizarea unității nu în pofida, ci datorită acestei diversități culturale și lingvistice, moștenire lăsată nouă de istoria noastră milenară.

În acest cadru normativ și politic, multilingvismul instituțional consfințește dreptul inalienabil al fiecărui cetățean european de a avea acces în limba sa maternă la documentele oficiale adoptate de organisme și instituțiile europene. El garantează dreptul cetățenilor de a pune întrebări și de a primi răspunsuri la aceste întrebări în limba oficială a Uniunii Europene aleasă de ei, indiferent de competența lor lingvistică.

În dezbaterea privind viitorul Europei auzim adesea că modelul de multilingvism instituțional existent este costisitor și inefficient din punctul de vedere al bunei guvernante. Soluția ar fi, se spune, desemnarea ca limbi oficiale ale Uniunii Europene a uneia sau a cel mult două limbi, alese în funcție de criterii demografice sau economice. O asemenea abatere de la principiile de nediscriminare consacrate în cartă ar duce fără îndoială la inegalități între cetățenii europeni, ar deschide calea unui model în esență oligarhic de funcționare a instituțiilor europene și, prin urmare, ar spori sentimentele eurosceptice în multe state membre europene.

Reforma sistemului judiciar este în prezent cea mai importantă misiune a societății bulgare. În aceste eforturi, țara mea se bazează pe dreptul Uniunii și pe instituțiile sale. De aceea, comunicarea pe teme juridice, nestânjenită de bariere lingvistice, între instanțe judecătorești, funcționari, politicieni, organizații nonguvernamentale, jurnaliști și cetățeni bulgari, pe de o parte, și instituțiile și organele Uniunii Europene, pe de altă parte, este esențială pentru consolidarea statului de drept în Bulgaria. În 2021, de pildă, magistrații bulgari au adresat 60 de cereri de decizie preliminară Curții de Justiție a Uniunii

Europene, iar acest număr crește de la an la an. Din perspectiva bulgară, activitatea juriștilor-lingviști din cadrul Curții de Justiție a Uniunii Europene și al celorlalte instituții europene este indispensabilă. Munca lor este o contribuție importantă la modelarea Europei de care avem nevoie și pe care o iubim: deschisă, diversă și solidară.

Considerațiile unui filolog cu privire la multilingvism

— José Antonio Pascual

José Antonio Pascual este un filolog preocupat de istoria limbii spaniole. Acesta și-a desfășurat cea mai mare parte a activității didactice ca profesor de limba spaniolă la Universitatea din Salamanca. Este membru al Real Academia Española (Academia Regală Spaniolă) și a fost director adjunct al acesteia. A fost distins cu Premio Nacional Menéndez Pidal de Investigación (Premiul Național pentru Cercetare Menéndez Pidal). A primit titlul de Doctor Honoris Causa din partea Universităților Paris XIII și León.

*Diferido estilete la palabra cuando
en su entraña está negar lo que promete
(Cuvintele care, în esența lor, nu își respectă
sensul, sunt ca și cum ar fi scrise cu o peniță uscată)*

Pedro López Lara, *Meandros*, Madrid, Vitruvio, 2021

1. Multilingvismul exemplificat în contextul juridic al Uniunii Europene

Multilingvismul este aici, sub ochii noștri, în realitatea de zi cu zi care ne înconjoară, la fel ca natura, din care fac parte aerul, soarele, mările și pădurile. Limbile apar ca instrument de comunicare și, prin intermediul lor, vorbitorii acestora au acces la o primă organizare a realității, creând în același timp, tot prin intermediul limbii, acea misterioasă și captivantă fraternitate care ia naștere încă din copilărie din folosirea aceluiași denumiri pentru aceleași lucruri. Mai apoi, recurgem la limba care ne-a fost hărăzită pentru a ne exprima în momentele bune și mai puțin bune, pentru a relaționa cu prietenii, pentru a ne apăra de cei care ne inspiră teamă sau pur și simplu pentru a trăi, a gândi, a ne amuza și chiar și pentru a minți... Avem tot dreptul din lume să ne exprimăm în propria limbă, ceea ce nu înseamnă că aceasta, sau oricare altă limbă, este mai bună sau mai rea decât celelalte.

Ceea ce vreau să spun este că văd acest *Démarche Multilinguisme* organizat de Direcția Generală Multilingvism din cadrul Curții de Justiție a Uniunii Europene ca pe o încercare de a arăta că instituția este în continuare preocupată de protejarea limbilor, demers în care s-a angajat chiar de la înființarea sa, această protecție vizându-i de fapt pe vorbitorii lor, astfel încât ei să poată alege în mod liber limba sau limbile în care doresc să se exprime.

Privind din exterior și având foarte puțină experiență cu privire la ceea ce se întâmplă dincolo de un orizont ale cărui limite coincid adesea cu lumea cărților mele, consider că Uniunea, în calitate de comunitate de drept, s-a implicat intens încă de la înființarea sa în demersul de a se asigura, într-un domeniu atât de important pentru democrație precum cel juridic, că folosirea resurselor umane, tehnice și organizaționale nu a rămas un simplu deziderat, ci a devenit o realitate menită să garanteze că, în această „babelizare”

a Uniunii, orice persoană care introduce o acțiune în justiție se poate exprima în limba țării sale și că fiecare stat membru își poate apăra interesele în limba sa oficială. Ceea ce complică lucrurile, făcând obligatorie atât traducerea unui număr semnificativ de documente oficiale în toate limbile, cât și asigurarea interpretării în fiecare dintre aceste limbi în cadrul procedurilor judiciare și în alte situații. Așadar, nu este puțin lucru, în opinia mea, faptul că, în această rețea complexă de traducere și interpretariat, a fost posibil să se lucreze la standardele de calitate impuse de exercitarea justiției, aspect la care mă voi referi în continuare.

Departa de a alege paradisul care pentru unii ar însemna uniformitatea lingvistică, Uniunea nu numai că a optat de la bun început pentru multilingvism – o situație lingvistică firească pentru orice filolog –, dar a și continuat să îl promoveze prin acțiuni bine gândite, cum este cea care a deschis larg ușile schimbului de cadre universitare și de studenți din statele sale membre prin intermediul unor programe precum Erasmus, alături de altele, de amploare diferită, în domeniul academic și al cercetării, care au constituit un stimulent pentru promovarea de inițiative paralele împreună cu țările non-europene, atât pe teritoriul Uniunii, cât și în afara sa.

2. Calitatea indispensabilă a traducerii

Ar fi imposibil ca o comunicare între persoane ce conviețuiesc într-un mediu multilingv să nu dea naștere unor schimburi între limbile lor. Trebuie să se facă însă distincție între schimburile mai spontane și mai apropiate care au loc în realitatea cotidiană, aflată în continuă schimbare, și cele care aparțin unor realități îndepărtate, dacă nu total străine, din domeniului dreptului și al administrației publice, unde conceptele trebuie exprimate cât mai clar posibil. Cei care lucrează în instituțiile Uniunii sunt nevoiți să țină cont în activitatea lor zilnică de particularitățile dreptului Uniunii, răspândit în toate colțurile sale. Aceste particularități fac necesară însușirea unor noțiuni străine (sau, dacă preferați, găzduirea lor) cu o precizie care nu este ușor de atins având în vedere schimbarea permanentă de sens căreia îi sunt supuși termenii juridici. Asemenea schimbări explică dificultățile de traducere a termenilor din acest domeniu, o sarcină care, desigur, în activitatea zilnică desfășurată în cadrul Uniunii, creează doctrină.

Doctrină cel puțin pentru un filolog, în special unul interesat de lexicografie, deoarece pentru el informațiile pe care le găsește atât în bazele de date ale instituțiilor Uniunii, cât și în comentariile tehnice din documentele sau publicațiile lor reprezintă o adevărată mină de aur. Voi demonstra acest lucru prin intermediul câtorva probleme de traducere cu a căror soluționare m-am confruntat (și care ar fi meritat efortul elaborării unei tipologii complete):

1. Cea mai simplă cale este să căutăm o traducere mai ușor de înțeles a unui termen. De exemplu, în cazul expresiei englezești *rule of law*, o traducere mai transparentă decât *estado de derecho* [stat de drept] ar fi *imperio de la ley* [supremația legii]. Desigur, putem întâmpina anumite probleme, ușor de depășit, cum se întâmplă atunci când, deși termenul din limba-țintă are corespondent în limba-sursă, transferul sensului tehnic la termenul din limbajul comun nu este posibil din cauza diferenței de registru dintre sensul nou și cel vechi: este cazul termenului juridic englez *frivolous*, a cărui traducere în limba spaniolă prin *frívolo* [frivol] poate fi mai precisă în anumite contexte juridice decât *infundado* [neîntemeiat], în pofida contrastului de registru dintre sensul tradițional și cel nou.
2. De multe ori, problema rezultă din necesitatea de a folosi cuvinte diferite pentru a reda diferențele de sens ale unui termen, cum se întâmplă în cazul expresiei *big data: macrodatos* [macrodate] sau *datos masivos* [volume mari de date], dar și *ciencia de los datos* [știința datelor] sau *inteligencia de datos* [baze de date]. În mod similar, termenul englezesc *remedies* poate fi tradus prin *acciones* [acțiuni], *vías de recurso* [căi de atac] sau pur și simplu *recursos* [acțiuni] atunci când se referă la mijloacele prin care se poate solicita recunoașterea unui drept sau a unei pretenții (ceea ce reprezintă regula). În alte contexte însă sunt preferabile traduceri precum *tutela* [protecție], *amparo* [temei], *medidas de tutela* [măsurile de protecție], *medidas cautelares* [măsurile asigurătorii] (dacă este vorba despre un mijloc de a obține măsurile preventive) sau *reparación* [reparare] ori *resarcimiento* [despăgubire] (atunci când ne referim la măsurile compensatorii).
3. Ne putem confrunta inclusiv cu situații în care apropierea dintre semnificații afectează diferența de sens a unui neologism. Astfel, în cadrul negocierilor din cadrul Uniunii cu privire la Brexit, pornind de la termenul *backstop*, care în domeniul sportului se referă la un tip de barieră, a fost inventată sintagma *backstop solution*, folosită pentru a descrie situația în care Irlanda de Nord va rămâne în cadrul uniunii vamale a Uniunii Europene. Aceasta a fost tradusă în limba spaniolă, la fel ca în alte limbi, prin (*solución del*) *mecanismo de protección* [soluție de rezervă], (*solución de*) *salvaguardia* [soluție de protecție], *solución de última instancia* [soluție de ultimă instanță] și *solución de último recurso* [soluție de ultim recurs] (ultimele două variante fiind preferabile primelor două, care se referă la termenul specific financiar utilizat în criza care a început în anul 2008, într-un context diferit și cu o semnificație diferită).

4. La fel de importante sunt și schimbările de mentalitate care au avut loc în societate și influența lor asupra schimbărilor terminologice, primele recomandând ca în unele situații *illegal* să nu se traducă prin ilegal [nelegal sau ilegal], *ci prin irregular* [neregulamentar]. Acesta este cazul și al sensului dublu (referitor la domeniul bugetar global sau strict la domeniul fiscal) pe care termenul *fiscal* [fiscal] l-a dobândit de-a lungul timpului în domeniul financiar, atât în engleză, cât și în spaniolă, problema decurgând din complexitatea sensurilor acestui termen, ceea ce subliniază necesitatea de a preciza semnificațiile pe care ar trebui să le aibă acești termeni în domeniul juridic în diferitele limbi.

Asemenea exemple, pe care le-am găsit într-o publicație a unei instituții a Uniunii, constituie o dovadă a atenției deosebite acordate traducerii în cadrul organismelor juridice ale Uniunii și al activității desfășurate de juriști-lingviști și de interpreți. Acest lucru explică de ce Curtea constituie un element de referință în acest domeniu pentru astfel de instituții de pe teritoriul Uniunii și din afara sa, ceea ce, în definitiv, se datorează faptului că a dat prioritate calității în desfășurarea activității sale, considerând că oricât de multă atenție s-ar acorda traducerii, ea nu este decât un mic preț ce merită plătit pentru înfăptuirea justiției într-un context multilingv. Obținerea calității este posibilă mai întâi datorită formării inițiale a traducătorilor și a interpreților, apoi ca urmare a procesului de selecție a lor și mai departe cu perfecționarea continuă pe parcursul carierei profesionale, toate acestea fiind completate de pregătirea zilnică a activității lor, pentru care ei dispun de dosare adecvate și de un anumit timp pentru a le studia.

3. Multilingvismul nu împiedică apropierea dintre realitățile care stau la baza limbilor

După această digresiune inevitabilă cu privire la calitate, revin la relația dintre limbile care coexistă în această mare învolburată de mentalități contrastante din diferitele state ale Uniunii. Există vorbitori care au ajuns să creadă că ceea ce au ei – de exemplu propria limbă sau religie – este preferabil în raport cu ce au alții, găsind astfel o justificare pentru a ridica tot felul de bariere în calea introducerii unor termeni împrumutați. Alții, în schimb, consideră că de multe ori singurele roluri pe care trebuie să le îndeplinească un cuvânt pentru a trece dintr-o limbă în alta sunt preferințele vorbitorilor. Așa se explică cele două moduri în care sunt tratate de obicei împrumuturile lingvistice, care, privite dintr-o perspectivă pozitivă, caută, în cazul primului, autoafirmarea vorbitorului, ce

nu dorește să rupă eșafodajul pe care a fost construită limba sa, iar în cazul celui de al doilea, „deprovincializarea” acestora pentru a o apropia de celelalte.

În balansul dintre aceste două extreme cu care ne-am confruntat de-a lungul istoriei ar trebui să lăsăm deoparte temerile ce apar în așa-numitul prezent furibund, în care s-ar părea că limbile noastre, spre disperarea multora dintre vorbitorii lor, sunt condamnate să fie invadate de barbari (în sensul etimologic al cuvântului). Dacă ar fi să ne îndreptăm privirile spre trecut, am observa cum ceea ce la vremea respectivă ar fi părut o invazie insuportabilă de termeni din alte limbi s-a încheiat cu dispariția celor mai mulți dintre ei, pentru că vorbitorii au știut să practice ecologia lingvistică, ce i-a determinat să recicleze o mare parte dintre acești termeni insuportabili trimițându-i în incineratorul în care sufletele vorbitorilor transformă excesele în cenușă.

Schimbările de cuvinte, indiferent de modul în care sunt adoptate, reprezintă doar vârful aisbergului care, atunci când se întrezărește, ne pune pe urmele schimbărilor de idei – și, în consecință, ale mentalităților prin care circulă acestea – care au loc prin intermediul limbilor vorbitorilor. Acest proces face parte din ceea ce se numește cultură, care include tradiții, comportamente, idei, credințe, prejudecăți, ritualuri, mode și chiar legi.

Acestea sunt punți, construite între limbile coexistente, care au facilitat dezvoltarea disciplinelor lingvistice și filologice (prin gramatici, dicționare, tezaure), permițând oamenilor educați să aprofundeze tainele *altor* limbi. În plus, lingviștii computaționali și analiștii de date au ajuns să construiască ceea ce se numește, într-un mod oarecum imprecis, traducerea automată – care pornește de la modele statistice ajungând până la cele mai recente versiuni, bazate pe rețele neuronale (NMT) –, la care mulți dintre noi recurg zilnic. De altfel, utilizarea acestor mijloace în cadrul Curia a atras atenția și altor organisme decât instituțiile Uniunii asupra oportunității de a apela la ele, desigur, completând utilizarea lor cu un proces de revizuire atent, știind că traducătorii sunt în continuare protagoniștii acestor acțiuni, pentru care mașinile reprezintă niște colaboratori excelenți, dar care rămân doar niște colaboratori.

Considerațiile anterioare nu exclud posibilitatea de a contribui la o mai mare permeabilitate a limbilor Uniunii în ceea ce privește utilizarea noțiunilor din domeniul juridic. O lucrare precum *Diccionario Panhispánico del Español Jurídico al Real Academia Española* oferă bune exemple de versatilitate și precizie în utilizarea limbajului. Acesta include întregul lexicon juridic, cuvintele comune și variantele teritoriale din Spania și din celelalte țări hispanofone ale Americii. Dicționarul permite consultarea imediată, pentru fiecare dintre intrările sale, a utilizării termenilor de către legiuitor în fiecare dintre țările în cauză.

Informațiile respective permit o intercomunicare extinsă între toate țările vorbitoare de limbă spaniolă. Acesta este un prim pas spre crearea unei comunități de informații care va fi în curând conectată și la bazele de date ale Uniunii și ale altor țări europene, indiferent de limba lor. Se vor putea, așadar, consulta variantele unei noțiuni în sfera hispano-americană și europeană fără a părăsi același sistem și indiferent de limba în care sunt formulate.

Mă refer aici la un tip de lucrare a cărei structură ar fi aplicabilă legislației din rețeaua judiciară și administrativă a statelor membre ale Uniunii. De fapt, în dicționar se indică deja această posibilitate, deoarece, alături de termeni care se referă exclusiv la Spania (de exemplu *Consejo de la Guardia Civil*, specific administrației, sau *censo vitalicio*, specific dreptului civil aplicabil în Catalonia) și la țările din America Latină (de exemplu *casación en forma de oficio* sau *conducta ministerial* în Chile, *caución de no ofender* în Mexic), sunt definiți și termeni care se referă direct la instituțiile europene (*comercialización transfronteriza* sau *Convenio de Bruselas*). Această lucrare evidențiază astfel o posibilitate de colaborare între instituțiile din țările europene în privința limbii și a dreptului, care ar reprezenta un sprijin puternic pentru practica multilingvismului în domeniul dreptului.

Referirea la diferitele posibilități de abordare a neologiei mă determină să semnaliez necesitatea de a dispune de resurse pentru a naviga cu tot mai multă siguranță prin această realitate diferențială complexă de țări și indivizi, din care cuvintele constituie doar o parte. Acesta este pasul necesar pentru ca noi, europenii, să profităm de sensul care stă la baza vocii *uniunii* ce apare în sintagma *Uniunea Europeană* și să învățăm să ne „molipsim” de îmbunătățirile pe care le putem găsi în realitatea altora, încorporându-le într-o societate, „a noastră”, despre care nimeni nu poate crede că ar trebui să se mulțumească să considere că a atins perfecțiunea.

4. Dezacordurile unui filolog cu privire la anumite modalități de înțelegere a multilingvismului

Ajuns în acest punct, continui să-mi mențin poziția privind multilingvismul pornind de la această calitate a limbilor care le situează pe picior de egalitate. Înțeleg însă și că, în situația actuală, cei care înfăptuiesc justiția și cei care – magistrați, traducători și interpreți – îi asistă în îndeplinirea acestor funcții trebuie să se bazeze pe o limbă de deliberare care să servească drept vehicul în discuțiile lor și în care să se redacteze versiunea documentelor considerată a fi cea originală. Aceasta nu a fost o idee impusă de principiile filologiei, ci de nevoia instituției de a dispune de o limbă care să faciliteze

activitatea pe care persoane ce vorbesc limbi diferite trebuie să o desfășoare fără intermediari.

Alegerea în cadrul anumitor instituții a trei limbi de lucru pare rezonabilă, fiind consecința unei negocieri politice care se presupune că este influențată de multe aspecte ce nu au legătură cu limbile. Am acum o bănuială că, din cauza Brexitului, s-ar putea crede că este momentul să se reducă forța limbii engleze în Uniune, la care s-ar putea adăuga probabil boala gravă care afectează această limbă ca urmare a *calității sale slabe* cauzate tocmai de internaționalizarea cu care se confruntă. Dacă această situație s-ar concretiza, aș îndrăzni să întreb mai întâi dacă Regatul Unit era singura țară din Uniune care are engleza ca limbă proprie și dacă ar trebui să uităm importanța statutului său de limbă internațională. M-aș întreba apoi dacă această *calitate slabă* nu ar afecta orice limbă care s-ar utiliza în aceleași condiții și chiar și în altele: nu întâmplător cineva s-a referit la limba mea utilizând termenul „angloñol” [spangleză], iar desemnarea francezei ca „franglais” [frangleză] nu pare să fi fost nici ea laudativă.

Recomandabil și prudent pentru un filolog ar fi să neglijeze aceste subiecte – mai ales dacă are impresia că acțiunile adoptate de Uniune pentru promovarea multilingvismului s-ar putea îndrepta mai mult în direcția consolidării bilingvismului decât în cea a sprijinirii multilingvismului –, continuând o tradiție în care limbile au concurat între ele pentru a obține un loc de seamă, bazându-se pe ideea că una ar putea fi mai pregătită decât celelalte pentru abstracție sau ironie, pentru a reda stări sufletești sau, cum am citit de curând, pentru a menține un nivel etic mai ridicat. Toate acestea ne-au făcut să credem că, într-o lume în care limbile coexistă, unele au vocația de a purta pe umeri dificila sarcină de a avea de îndeplinit un destin. Ca și cum ar fi fost atrase spre acest destin de legile naturii, în acord cu cele ale istoriei, după cum consideră un reputat filolog francez, pentru a cărui operă am de altfel un mare respect: „Chacune des trois grandes langues à vocation fédératrice de l'Europe a un rôle à jouer, que lui fixe un certain destin. Le développement des exigences culturelles, en réaction de lassitude face à l'insolent frénésie du profit, donne toutes ses chances au français. Et il peut, dans divers domaines où l'anglais et l'allemand sont moins présents, devenir par une heureuse complémentarité, un facteur d'équilibre trilingue en fédérant les aspirations” [„Fiecare dintre cele trei mari limbi unificatoare ale Europei joacă un anumit rol, care îi trasează un anumit destin. Dezvoltarea cerințelor culturale, ca reacție plictisită la insolenta frenezie a profitului, plasează franceza într-o poziție centrală și poate deveni, în diverse domenii în care engleza sau germana sunt mai puțin prezente, printr-o fericită complementaritate, un factor de echilibru trilingv în unificarea aspirațiilor.”]. Oare nu este acesta unul dintre cazurile în care „le plaisir qu'il y a à comprendre certains

raisonnements délicats dispose l'esprit en faveur de leurs conclusions" [„plăcerea de a putea înțelege anumite raționamente delicate înclină spiritul în favoarea concluziilor la acestea”]?]

Nu mi se pare lipsit de sens faptul că limba franceză beneficiază în prezent de statutul de limbă de lucru în cadrul Curții. Acesta nu reprezintă un motiv pentru a o plasa în paradisul la care unii dintre noi aspirăm să ajungem cândva, pentru că în paradis nu există loc pentru limbi. Franceza se află pur și simplu în locul în care a adus-o istoria atunci când s-au pus bazele pentru constituirea Uniunii, moment în care s-a creat această alternanță de franceză și germană, pe de o parte, cu engleza, pe de altă parte, pe care am moștenit-o. Limba franceză a ajuns în această situație în urma unei negocieri politice pentru care existau o multitudine de merite externe limbii, având în vedere calitatea educației din Franța, tradiția discursivă cunoscută care există încă dinainte de Iluminism, prestanța științei și culturii, forța diplomației sale și importanța dreptului său. Aceste aspecte favorizau utilizarea sa într-o situație în care era rezonabil să existe un număr limitat de limbi de lucru deoarece un multilingvism complet nu era posibil.

Poate că, privite din interiorul Uniunii, lucrurile arată altfel și se pot identifica soluții pentru promovarea și îmbunătățirea multilingvismului. Ca filolog, nu am nimic de adăugat în această privință, căci acesta este un lucru care ar trebui să fie agreat de politicieni în raport cu o realitate – cea a limbilor. În această realitate, spaniola se bazează pe argumente solide, bine cunoscute, la fel ca alte limbi.

În concluzie, mi-aș dori – și afirm acest lucru cu mai puțină speranță decât convingere – ca această oportunitate pe care o avem de a promova multilingvismul în Uniune să contribuie la susținerea utilizării limbilor Uniunii, iar nu la restricționarea vreuneia dintre ele.

REFERINȚE

Nu mi s-a părut necesar să explic motivele privind egalitatea esențială dintre limbi, la care mă refer în diverse rânduri în cuprinsul textului. Pentru a face economie de explicații, mă voi rezuma să fac trimitere la excelenta versiune spaniolă a cărții lui David Crystal, *Enciclopedia del lenguaje*, editată de J. C. Moreno Cabrera, Madrid, Taurus, 1994 [titlul original în limba engleză: *The Cambridge encyclopedia of language*, 1987], p. 6 și 7.

Ideea de fraternitate care rezultă, din copilărie, din folosirea acelorași denumiri pentru aceleași lucruri, care îi este atribuită lui Carlos Fuentes, am preluat-o de la Juan Cruz, *El País*, 26.11.1984.

Am dorit să alternez utilizarea tradițională a termenilor *préstamo* [împrumut] și *prestar* [a împrumuta] cu cea a termenilor *huésped* [oaspete] și *hospedar* [a găzdui], ținând seama de crearea bine-intenționată a sintagmei *hospitalité langagière* [ospitalitate a limbajului] a lui Paul Ricoeur, deși filosoful, în încercarea lui de a îmbunătăți realitatea prin crearea acestei noțiuni, contribuie foarte puțin la subiectul în discuție aici.

Referirile la modalitatea de traducere a termenilor englezești *rule of law*, *frivolous*, *remedies*, *backstop*, *illegal* și de redare a diferitelor sensuri ale *big data* și a celor pe care termenul *fiscal* le-a dobândit de-a lungul istoriei în limbile engleză și spaniolă le-am preluat din diferite numere din *puntoycoma*, *boletín de los traductores españoles*.

Imaginea reciclării cuvintelor care ajung în incineratorul sufletului provine din J. J. Millás, *El País*, 3.12.2021.

Diccionario panhispánico del español jurídico al Real Academia Española, coordonat de Santiago Muñoz Machado, a fost publicat la Madrid, Santillana, 2017, și este accesibil pe internet la adresa <https://dpej.rae.es>

Originea termenului *angloñol* [spangleză] am găsit-o în Francisco Javier Muñoz Martín (https://ec.europa.eu/translation/spanish/magazine/documents/pyc_172_es.pdf).

A trecut mai mult de o jumătate de secol de când René Etiemble a publicat *Parlez-vous franglais?*, Paris, Gallimard, 1964.

Lingvistul cu care nu sunt de acord, chiar dacă subliniez admirația mea pentru el, este Claude Hagège, autorul cărții *Le souffle de la langue*, Paris, Odile Jacob, 2000.

Am preluat relația dintre raționamentele delicate și concluziile lor din Paul Valéry, *Oeuvres*, II, „Autres rhumbs”, editată de J. Hytier, Paris, Gallimard (Bibliothèque de la Pléiade), 1960, p. 693.

Sintagma „cu mai puțină speranță decât convingere” se datorează titlului cărții lui Ángel González *Sin esperanza, con convencimiento*, Barcelona, Literaturas, 1961.

Juriștii lingviști de la Curtea de Justiție a Uniunii Europene și traducătorii judiciari din Republica Cehă – două lumi diferite?

— **Tomáš Duběda**

Tomáš Duběda lucrează la Institutul de Traductologie (Facultatea de Filozofie, Universitatea Carolină din Praga, Republica Cehă), unde predă traducerea profesională și discipline lingvistice. Cercetările sale se axează pe traducerea juridică, traducerea în limbi străine, fonetică și lingvistica de contact. Este traducător profesionist și participă la formarea interpreților și a traducătorilor judiciari cehi.

Introducere

Sistemul juridic și limba, care este mijlocul său de exprimare, sunt două atribute strâns legate între ele ale unei anumite comunități umane. Dreptul se dezvoltă în simbioză cu limba, asimilând-o și transformând-o pentru a se adapta cât mai bine nevoilor sale. Așa cum susține G. Cornu¹, la această „legătură inseparabilă între drept și limbă” contribuie și faptul că ambele fenomene au o natură convențională, sunt condiționate istoric, evoluează în timp și aparțin sferei culturii.

Traducerea unui text juridic, care, potrivit lui M. Chromá², este „un proces prin care un sistem semiotic dual (sistemul juridic-sursă și limba-sursă) urmează să fie transpus într-un alt sistem semiotic dual (sistemul juridic-țintă și limba-țintă)”, poate, așadar, să fie înțeleasă ca o anumită întrerupere a relației naturale dintre drept și limbă: un contract încheiat în conformitate cu dreptul ceh poate, desigur, să fie tradus din limba cehă în limba franceză (în fond, acest lucru se întâmplă în fiecare zi), dar un jurist francez care citește traducerea va recunoaște indubitabil, după numai câteva rânduri, că textul aparține unui sistem juridic diferit de acela cu care este obișnuit. În cazul jurisdicțiilor multilingve, procesul de traducere este facilitat în măsura în care traducerea are loc între două limbi, dar în cadrul unui singur sistem juridic pentru care ambele limbi sunt autentice – legea federală elvețiană putând constitui un exemplu. O a treia posibilitate apare atunci când aceeași limbă servește două sau mai multe sisteme juridice, cum este de exemplu cazul limbii germane. Termenul colectiv de „limba germană juridică” include astfel mai multe variante lingvistice parțial diferite (germană, austriacă, elvețiană și altele).

Cum a schimbat adoptarea dreptului Uniunii relația dintre sistemele juridice și limbile juridice? Pentru început, trebuie precizat că fiecare limbă oficială a Uniunii a dobândit o nouă variantă, și anume limba dreptului Uniunii. Limbile care până acum au fost puternic asociate cu o singură ordine juridică, printre care și limba cehă, se pot mândri azi cu faptul că sunt limbile autentice nu ale uneia, ci a două ordini juridice – ordinea națională și ordinea Uniunii Europene. Prin intermediul unei terminologii stricte și al unor convenții redacționale, aceste variante au fost legate de sistemul juridic în curs de dezvoltare al Uniunii și, prin urmare, unele de altele. Cu toate acestea, întrucât dreptul

1 | Cornu, G., „L'union intime du droit et de la langue”, *Linguistique juridique*, Paris, 2005, Montchrestien, p. 4.

2 | Chromá, M., *Právní překlad v teorii a praxi. Nový občanský zákoník*, Praga, 2014, Karolinum, p. 22.

Uniunii face parte din dreptul național al statelor membre, aceste variante ale Uniunii revin ca un bumerang în sistemele juridice naționale și se dezvoltă treptat în acestea.

Crearea și aplicarea dreptului Uniunii este de neconceput fără traducere juridică. Dar nici sistemele naționale monolingve nu se pot lipsi de traduceri – traducătorii judiciari joacă un rol indispensabil în traducerea documentelor oficiale, în timpul operațiunilor polițienești și în cadrul procedurilor judiciare. Așadar, la prima vedere, ar putea părea că juriștii lingviști care traduc textele Curții de Justiție a Uniunii Europene și traducătorii judiciari care sunt numiți de instanțele naționale desfășoară practic aceeași activitate. Dacă le comparăm însă activitățile mai în detaliu, identificăm o serie de diferențe, determinate de tipul și de finalitatea traducerii, de competența traducătorilor și de condițiile lor de lucru. Aceste diferențe fac obiectul considerațiilor de mai jos.

Tipul de traducere – când doi oameni fac același lucru nu mai este același lucru

Traducerea juridică îmbracă mai multe forme, care pot fi diferențiate în funcție de mai multe criterii. Printre acestea se numără în special tipul de text (act juridic, hotărâre judecătorească, act de stare civilă, contract etc.), emitentul și destinatarul (organ al administrației de stat, parte la o procedură judiciară, societate comercială, teoretician în drept, opinie publică etc.), caracterul obligatoriu al traducerii (traducere cu caracter obligatoriu sau traducere cu scop informativ), direcția traducerii (în limba maternă sau într-o limbă străină) și profilul socio-profesional al traducătorului (mai ales calificările și condițiile de muncă).

Juriștii-lingviști de la Curtea de Justiție a Uniunii Europene traduc toate tipurile de documente referitoare la procedurile în fața acestei instanțe, de exemplu cereri, plângeri, avize și hotărâri, dar și legislație națională atunci când aceasta este luată în considerare în soluționarea cauzei. O mare parte din traduceri sunt destinate publicării în *Culegerea de jurisprudență*, care este disponibilă în baza de date EUR-Lex. Deși în cazul hotărârilor judecătorești numai versiunea în limba de procedură este autentică, documentele trebuie traduse astfel încât să își îndeplinească pe deplin funcția, cu alte cuvinte, astfel încât interpretarea lor să fie conformă cu cea a originalului. Traducerea are loc atât în cadrul sistemului juridic al Uniunii, cât și între acest sistem și sistemele naționale. În acest scop, traducătorii au la dispoziție vasta bază de date IATE, care conține terminologia dreptului Uniunii și, într-o anumită măsură, termeni aparținând

dreptului național al statelor membre. În marea majoritate a cazurilor, traducerea are loc în limba maternă.

Traducătorilor judiciari din Republica Cehă li se solicită traducerea unei game mult mai largi de documente (acte de procedură și decizii judecătorești, rechizitorii, documente polițienești, instrucțiuni, acte de stare civilă, probe, certificate etc.). Sistemul juridic de referință este dreptul ceh. Traducerile trebuie să fie funcționale, deoarece persoanele sau autoritățile competente își întemeiază în mod justificat deciziile pe acestea, dar ele nu sunt aproape niciodată publicate. Nu a fost definită o terminologie obligatorie, așa încât traducătorii folosesc diverse surse (dicționare, baze de date, repertorii etc.) sau creează ei înșiși echivalențe terminologice ale unor termeni specifici. Foarte des este necesară traducerea într-o limbă străină.

Terminologie – în căutarea acului în carul cu fân

Terminologia nu este singurul element constitutiv al limbajului juridic, dar, potrivit lui M. Chromá³, este elementul cel mai vizibil și, prin urmare, de o importanță primordială pentru traducători. Terminologia dreptului Uniunii are caracter obligatoriu și poate fi găsită cu ușurință în baza de date IATE. În cazul traducerii textelor naționale însă, traducătorii trebuie să găsească propriile soluții terminologice deoarece IATE le oferă doar un ajutor parțial în această privință. Pentru traducerile judiciare în Republica Cehă – indiferent că este vorba despre traduceri din limbi străine în limba cehă sau viceversa – nu există convenții terminologice cu caracter obligatoriu. Din acest motiv, traducătorii folosesc, la propria discreție, surse tipărite sau electronice de fiabilitate variabilă, consultă colegi sau experți juridici și aplică propriile soluții terminologice. Deși traducerea este prin definiție o activitate creativă și există și un consens că orice text poate fi tradus în multe moduri diferite care pot fi considerate corecte, în cazul sistemelor terminologice este intuitiv evident că creativitatea, care duce la coexistența a diferite soluții concurente, este mai degrabă dăunătoare, iar acest lucru se datorează și faptului că traducerile judiciare joacă doar un rol marginal în funcționarea dreptului ceh.

3 | Chromá, M., „Traps of English as a Target Language in Legal Translation”, *Comparative Legilinguistics*, nr. 26, 2016, p. 71-97.

Un sondaj realizat în anul 2020 în rândul a 14 traducători judiciari pentru limba franceză⁴ a arătat că fragmentarea terminologică la traducerea termenilor specifici de drept ceh [de exemplu, *dohoda o provedení práce* (contract pentru o lucrare specifică), *soudní exekutor* (executor judecătoresc), *výpis z katastru nemovitostí* (extras din cadastrul imobiliar), *IČO* (Identifikační číslo osoby) (cod numeric personal), *rodné číslo* (număr de identificare care se referă la data nașterii), *Městský soud v Praze* (Tribunalul Municipal din Praga)] este foarte mare: numărul mediu de echivalențe diferite ale unui termen este 8, cel mai mic număr înregistrat este 2, iar cel mai mare este 14 (acest număr coincide cu numărul de respondenți, ceea ce, mai simplu spus, înseamnă că fiecare a raportat echivalentul său „original”. Gradul de variație a datelor colectate este, desigur, ridicat și din cauza faptului că este vorba despre o traducere într-o limbă străină, dar și pentru că au fost testați în mod deliberat termeni greu de tradus. Cu toate acestea, sondajul arată în plină lumină realitatea traducerii judiciare ca un domeniu în care este dificil să se ajungă la o coerență terminologică. Inutil să mai spunem că o situație similară ar fi dezastruoasă pentru practica de traducere a Curții de Justiție a Uniunii Europene.

Este posibil să se îmbunătățească coerența terminologică în traducerea judiciară? Cel mai probabil da, dar numai într-o anumită măsură, deoarece situația pe care o cunoaștem din jurisdicțiile multilingve ar putea fi abordată numai prin intervenția autorităților publice. Un succes parțial – altfel spus, cel puțin o reducere a inconsecvenței cronice a echivalențelor de traducere – poate fi obținut cu ajutorul autorității naturale a lexicografilor juridici, al organizațiilor profesionale, al lectorilor de cursuri profesionale și al instituțiilor de stat care operează în mai multe limbi. Acest lucru trebuie să fie însoțit de o abordare responsabilă și autocritică din partea traducătorilor judiciari înșiși și de capacitatea lor de a comunica între ei.

Una dintre modalitățile de a standardiza parțial terminologia legislației cehe este aceea de a produce traduceri de înaltă calitate și, pe cât posibil, accesibile publicului ale acestei legislații. Unele instituții publice au ales deja această cale, solicitând versiuni în limbi străine (în special în engleză) ale unor acte selectate. O mențiune specială merită și traducerea recentă în patru limbi străine (engleză, germană, franceză și rusă) a trei acte importante de drept privat – noul Cod civil, Legea privind societățile comerciale și Legea privind dreptul internațional privat. Traducerile în engleză și în franceză au fost parțial

4 | Duběda, T., „Soudní překladatelé a terminologické nástrahy. Průzkum k překladu právních termínů z češtiny do francouzštiny” (partea I și partea a II-a), *Soudní tlumočník*, nr. 2, 2020, p. 25-28, și *Soudní tlumočník*, nr. 1, 2021, p. 30-32.

evaluate prin recenzii profesionale⁵; este suficient să spunem că traducerea franceză este atât de problematică încât nu se poate pune problema fiabilității sale terminologice.

Direcția de traducere – fă Rai din ce ai

Teoreticianul britanic al traducerii P. Newmark, reflectând asupra calității traducerilor efectuate de către vorbitori non-nativi ai unei limbi, a remarcat pe bună dreptate că *acestea contribuie semnificativ la înveselirea multor oameni*⁶. El se situează, așadar, de partea celor care, pentru a asigura un nivel lingvistic și mai ales stilistic impecabil, recomandă ca traducerea să fie încredințată unui traducător nativ. Conceptele de „limbă maternă” sau „traducător nativ” au însă contururi din ce în ce mai neclare în lumea modernă și, prin urmare, aceste concepte ar trebui extinse și la cazurile în care traducătorul a asimilat limba străină la un nivel comparabil cu cel al vorbitorilor nativi. În plus, în ultima vreme, mulți traducători au subliniat că realitățile practicii traducerii nu permit respectarea fără excepții a principiului limbii materne. Potrivit raportului IAPTI⁷, ponderea traducerilor efectuate de vorbitori non-nativi pe piețele europene variază foarte mult: în timp ce în rândul vorbitorilor nativi de limba engleză doar 18 % dintre traducători traduc în limbi străine, nivelul atinge 85 % în rândul vorbitorilor nativi de limbi slave. În cazul pieței cehe, practica traducerilor efectuate de vorbitori non-nativi este stimulată de răspândirea internațională limitată a limbii cehe, de disponibilitatea redusă a traducătorilor nativi din principalele limbi occidentale, dar și de condițiile financiare diametral opuse de pe piața cehă și cea vest-europeană a traducerilor.

Atunci când recrutează juriști lingviști, Curtea de Justiție a Uniunii Europene evită conceptul de „limbă maternă” și solicită, în schimb, o „cunoaștere perfectă” a limbii-țintă și o diplomă de studii juridice în limba respectivă. Există de asemenea o cerință privind cunoașterea a două limbi-sursă. Legea cehă privind interpretii și traducătorii judiciari utilizează conceptul de „limbă maternă”, dar presupune în mod tacit că traducătorul

5 | Duběda, T., „Francouzský překlad nového občanského zákoníku”, *Soudní tlumočník*, 2015, p. 39-42, Klabal, O., „Anglický překlad zákona o obchodních korporacích”, *Soudní tlumočník*, 2015, p. 35-39.

6 | „[...] contribute greatly to many people's hilarity”. Newmark, P., *A Textbook of Translation*, Londra, 1988, Prentice Hall, p. 3.

7 | IAPTI (2015), *Translation into a non-native language* (disponibil la adresa https://www.iapti.org/files/surveys/2/IAPTI_non-native_report.pdf).

judiciar va menține o calitate adecvată a traducerii în ambele sensuri. Practica ne oferă o mulțime de dovezi că acest lucru nu este adevărat.

Un sondaj⁸ realizat în anul 2021, la care au participat 44 de traducători judiciari (marea majoritate interpreți judiciari), a arătat că, pentru 41 % dintre respondenți, traducerea în limbi străine constituie mai mult de jumătate din activitatea lor. Ceva mai puțin de jumătate dintre traducătorii intervievați consideră că traducerea într-o limbă străină este inevitabilă și acceptabilă în principiu, exact jumătate acceptă că este inevitabilă, dar potențial riscantă, și numai 5 % consideră că traducătorii judiciari ar trebui să traducă numai în limba maternă.

Calificări și condiții de muncă – nu sunt aceleași pentru toată lumea

Traducerea textelor juridice nu constă doar în efectuarea de manipulări lingvistice, așa cum a afirmat J. C. Gémard⁹. Traducerea textelor de natură sau semnificație juridică este o activitate de drept comparat, deși combinată cu actul de traducere. Această circumstanță se reflectă și în politica de resurse umane a Curții de Justiție a Uniunii Europene, care acceptă doar candidați cu calificări juridice pentru posturile de juriști-lingviști. Acest lucru nu este valabil și în cazul traducătorilor judiciari cehi, care sunt recrutați cu precădere din rândul absolvenților de filologie, formarea juridică constituind o excepție pentru ei. Ordonanța de punere în aplicare a Legii privind interpretii și traducătorii judiciari le cere acestora să efectueze doar partea generală a studiului suplimentar de drept pentru interpreți și traducători (70 de ore de curs), precum și partea de studiu specifică limbii (tot 70 de ore), în cazul în care este disponibilă pentru limba respectivă. Nu există nicio obligație de a urma o formare suplimentară după numirea oficială.

În timp ce traducătorii de la Curtea de Justiție a Uniunii Europene au posibilitatea de a consulta soluțiile pe care le adoptă, iar traducerile lor sunt supuse revizuirii, traducătorii judiciari cehi își îndeplinesc sarcinile profesionale în principal în mod independent și răspund personal în fața autorităților publice. Feedbackul este minim, în special atunci când se traduce într-o limbă străină, deoarece destinatarul traducerii este foarte adesea

8 | Duběda, T., „Risk perception and risk management in legal translation” (în pregătire).

9 | „[...] traduire des textes de nature ou de portée juridique revient à accomplir un act de droit comparé, mais couplé à une opération traduisante”. Gémard, J. C., „De la traduction juridique à la jurilinguistique: la quête de l'équivalence”, *Meta*, 60/3, 2015, p. 476-493.

un participant străin la o procedură în fața unei autorități polițienești sau judiciare cehe, care nu are formare juridică și care se va mulțumi chiar și cu o traducere problematică din punct de vedere lingvistic dacă aceasta îl ajută într-o situație dificilă.

Trei sferturi dintre traducătorii judiciari care au participat la sondajul menționat mai sus percep traducerea juridică ca fiind mai riscantă decât alte tipuri de traduceri. În același timp, se pare totuși că, deși acest risc duce într-adevăr la o traducere de calitate mai slabă, beneficiarul fie nu reușește să detecteze aceste deficiențe, fie le acceptă. Acest lucru este evidențiat de răspunsurile la întrebarea „[a]ți avut vreodată un client (privat sau public) care să facă o reclamație cu privire la traducerea dumneavoastră din domeniul juridic?”. Doar aproximativ un sfert dintre traducătorii intervievați s-au confruntat cu o reclamație în practica lor de traducere (cel mai adesea una, în doar trei cazuri două sau mai multe). Într-un comentariu verbal, respondenții au afirmat că, de obicei, deficiența poate fi remediată ușor și rapid; aceștia nu au indicat niciun caz de sancțiuni sau cereri de despăgubire. Prin urmare, se pare că, în pofida riscului potențial al traducerilor juridice, cazurile în care un traducător este tras la răspundere pentru calitatea slabă a muncii sale sunt foarte rare. Potrivit lui J. Byrne, acest lucru este valabil și pentru alte ramuri ale traducerii profesionale¹⁰.

Calitatea practicii de traducere juridică este influențată și de remunerația pe care o primește traducătorul. Un jurist lingvist debutant la Curtea de Justiție a Uniunii Europene primește un salariu brut care este ușor mai ridicat decât salariul mediu din Luxemburg. Un traducător judiciar ceh poate chiar să câștige relativ mai mult decât salariul mediu din Republica Cehă dacă are un flux regulat de comenzi; această situație este însă mai degrabă excepțională, mai ales în cazul limbilor mai puțin răspândite. Desigur, atunci când se face comparația, este necesar să se ia în considerare și puterea de cumpărare a salariului mediu, care diferă semnificativ între cele două țări.

Rezumat

Dacă încercăm să aruncăm o privire cuprinzătoare asupra asemănărilor și a diferențelor dintre cele două medii socio-profesionale analizate, vom ajunge la concluzia că, deși sunt angajate în aceeași activitate profesională înțeleasă în mod strict, și anume traducerea

10 | Byrne, J., „Caveat translator: Understanding the legal consequences of errors in professional translation”, *Journal of Specialised Translation*, nr. 7, 2007, p. 2-24.

juridică, există diferențe semnificative în ceea ce privește modul și natura specifică a muncii lor. Prin urmare, am putea răspunde la întrebarea formulată în titlul acestui text afirmând că juriștii lingviști de la Curtea de Justiție a Uniunii Europene și traducătorii judiciari din Republica Cehă reprezintă două lumi legate de aceeași misiune – asigurarea funcționării multilingve a sistemului judiciar –, dar și două lumi care sunt destul de diferite în ceea ce privește realitatea cotidiană.

Comparația este în mare măsură în dezavantajul traducătorilor judiciari cehi, care, de regulă, nu au pregătire juridică, nu au o terminologie obligatorie, lucrează individual, nu primesc feedback, trebuie să traducă în ambele direcții și nu li se garantează un flux de muncă regulat. În timp ce traducătorilor Curții de Justiție par să li se asigure cele mai bune condiții de muncă posibile (cu excepția, poate, a unui accent mai puțin intens pus pe formarea lingvistică), numirea unui traducător judiciar în Republica Cehă duce la o muncă foarte responsabilă în condiții imperfecte din punct de vedere sistemic.

Cum poate fi îmbunătățită situația actuală? În ceea ce privește cadrul juridic în care se desfășoară activitatea traducătorilor judiciari, legea recent adoptată privind interpretii și traducătorii judiciari a adus unele îmbunătățiri pe care, printre altele, grupul de lucru al profesiei, recent înființat, a încercat să le pună în aplicare. Acest grup a stabilit de asemenea o cooperare cu Ministerstvo spravedlnosti (Ministerul Justiției, Republica Cehă), ceea ce promite noi schimbări în viitor. Cerința de a deține o diplomă de studii superioare în drept este nerealistă, ca și cerința generalizată de a absolvi un curs de limbă juridică specializat pe lingvistică (un asemenea curs este dificil de realizat pentru mai mult de câteva dintre limbile majore ale lumii). Așadar, limbile mai puțin vorbite sau marginale vor continua să fie dezavantajate de numărul mic de traducători desemnați, de oportunitățile mai limitate de dezvoltare profesională și de disponibilitatea redusă a resurselor lexicografice. Obligația de perfecționare profesională susținută de grupul de lucru nu este impusă prin lege, mai ales pentru că ar necesita introducerea unui sistem de monitorizare a îndeplinirii acestei obligații. Dificil de pus în aplicare este și ideea unui control sistematic al calității traducerilor, care ar oferi o perspectivă asupra procesului de traducere judiciară și ar dezvălui punctele slabe ascunse, fără îndoială, acolo.

Pentru a asigura calitatea traducerilor, gradul ridicat de autonomie care îi caracterizează pe traducătorii judiciari cehi trebuie să fie, prin urmare, contrabalansat de propria diligență, stimulată de asociațiile profesionale și de alte autorități. Deși condițiile de lucru existente la Curtea de Justiție a Uniunii Europene nu pot fi un obiectiv realist pentru comunitatea cehă de traducători judiciari, acestea pot servi cel puțin drept sursă de inspirație.

Interpretarea dreptului Uniunii de către instanțele daneze: diferențele lingvistice nu stau în centrul atenției

— **Anne Lise Kjær**

Dr. Anne Lise Kjær, MA, este lector în cadrul Facultății de Drept a Universității din Copenhaga. Domeniul său de activitate este conceptualizarea juridică în diferitele limbi și culturi și este implicată în elaborarea unor metode de cercetare interdisciplinare în studiile de integrare juridică europeană, care combină metode lingvistice cu metode juridice. Anne Lise Kjær este președinta RELINE – Legal Linguistic Network, o rețea internațională de cercetare care promovează studii interdisciplinare privind interacțiunea dintre drept și limbă. Rețeaua include cercetători din toate colțurile lumii, reprezentând numeroase discipline și interese diferite: juriști, lingviști, experți în retorică, cercetători în domeniul comunicării, filozofi, politologi și antropologi.

Introducere

Instanțele daneze nu par să acorde prea multă atenție regimului lingvistic al Uniunii Europene și dificultăților specifice de interpretare a surselor de drept al Uniunii ca urmare a egalității între cele 24 de limbi oficiale. Această constatare este valabilă pentru toate instanțele daneze, inclusiv pentru cele care au o obligație specială de a compara versiunile lingvistice atunci când în cursul procedurilor apar îndoieli cu privire la interpretarea corectă a dreptului Uniunii.

În faimoasa hotărâre din 1982 în cauza 283/81, Cilfit¹, Curtea de Justiție a Uniunii Europene (denumită în continuare „Curtea”) a stabilit condițiile specifice de interpretare a dreptului Uniunii și, cu toate că au trecut 40 de ani de la pronunțarea acelei hotărâri, „criteriile Cilfit” continuă să orienteze interpretarea surselor de drept al Uniunii. În această privință prezintă un interes deosebit punctul 18 din hotărârea menționată, potrivit căruia „o interpretare a unei prevederi de drept comunitar” nu poate fi făcută decât printr-o „comparare a versiunilor lingvistice”, având în vedere că „textele de drept comunitar sunt redactate în mai multe limbi” și că „diversele versiuni lingvistice sunt deopotrivă autentice”.

Foarte rar se întâmplă însă ca instanțele daneze să compare versiunile lingvistice ale unei prevederi de drept al Uniunii. O căutare în baza de date disponibilă online cuprinzând jurisprudența Curții, InfoCuria², arată că instanțele daneze au adresat Curții doar 21 de cereri de decizie preliminară care implică o analiză a diferitelor versiuni lingvistice. Iar divergența dintre versiunile lingvistice a fost evidențiată chiar de instanța daneză în discuție numai în 8 dintre aceste cauze.

Nu cunoaștem totuși cât de des părțile la procedura desfășurată în fața unei instanțe daneze au încercat să susțină că o divergență între diferitele versiuni lingvistice oficiale dă naștere unei incertitudini în ceea ce privește interpretarea dreptului Uniunii și ar trebui, prin urmare, să conducă la o trimitere preliminară adresată Curții. Astfel de cauze ajung în atenția publicului doar în mod excepțional.

1 | Hotărârea Curții din 6 octombrie 1982, CILFIT/Ministero della Sanità, 283/81, [EU:C:1982:335](#).

2 | InfoCuria conține toate informațiile puse la dispoziția publicului cu privire la cauzele aflate pe rolul Curții de Justiție, al Tribunalului și al Tribunalului Funcției Publice. Baza de date oferă în principal acces la hotărârile, concluziile, ordonanțele și comunicările publicate în *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene* în toate limbile oficiale, care pot fi căutate în funcție de o serie de criterii, inclusiv „sursa unei întrebări preliminare”.

O asemenea ocazie excepțională este cea pe care aş dori să o comentez în această contribuție. Într-o cauză aflată pe rolul Højesteret (Curtea Supremă, Danemarca), avocata care reprezenta pârâtul a observat că diferitele versiuni lingvistice ale unei directive a Uniunii care era relevantă în cauză nu erau formulate în același mod. Această avocată m-a contactat pentru a-i oferi opinia mea de expert cu privire la interpretarea corectă a dreptului Uniunii atunci când există divergențe între versiunile lingvistice.

Două aspecte sunt interesante în această cauză: în primul rând, modul în care Anklagemyndigheden (Ministerul Public, Danemarca) a înțeles sistemul de interpretare multilingvă și, în al doilea rând, motivul pentru care Højesteret (Curtea Supremă) nu a sesizat Curtea.

Voi prezenta mai întâi, pe scurt, obiectul cauzei și desfășurarea procedurii.

Anklagemyndigheden (Ministerul Public)/Toyota Danmark A/S³

În această cauză, Toyota Danmark a fost acuzată că a încălcat dispozițiile Markedsføringsloven (Legea privind practicile de marketing, denumită în continuare „MFL”) referitoare la contractele de credit. În conformitate cu articolul 18 alineatul (2) din MFL, costul creditului de consum trebuie să fie prezentat astfel încât anumite informații standard privind ratele dobânzilor și alte condiții să apară într-un „mod concis, clar și proeminent” și să fie ilustrate printr-un exemplu reprezentativ în anunțul publicitar. Prin urmare, sunt reglementate două aspecte: *care sunt* informațiile standard ce trebuie furnizate și *cum* trebuie să fie acestea furnizate.

Într-un anunț publicitar publicat în Metroexpress în lunile ianuarie și martie ale anului 2015, Toyota Danmark a promovat modalitatea de finanțare a achiziției unei Toyota Aygo X Play. Titlul anunțului publicitar conținea cu majuscule mențiunea „995 de coroane daneze/lună”, în timp ce informațiile standard prevăzute de lege referitoare la finanțare erau scrise cu fonturi având cele mai mici dimensiuni din anunț, în partea de jos a paginii, după formula de încheiere și după detaliile privind consumul de combustibil și emisiile de CO₂ ale vehiculului.

3 | Hotărârea Højesteret (Curtea Supremă) din 9 ianuarie 2019 în cauza 85/2018.

Aspectul în litigiu era interpretarea cerinței prevăzute la articolul 18 alineatul (2) din MFL, conform căreia informațiile standard trebuie prezentate „în mod proeminent”.

Cauza a fost înregistrată la Retten i Glostrup (Tribunalul Districtual din Glostrup), care, în hotărârea pronunțată la 15 martie 2017, a condamnat Toyota Danmark la plata unei amenzi de 140 000 de coroane daneze. Toyota a introdus apel împotriva acestei hotărâri în fața Østre Landsret (Curtea de Apel a Regiunii de Est, Danemarca), solicitând achitarea, reducerea sau anularea pedepsei. Ministerul Public a declarat la rândul său apel împotriva hotărârii, solicitând majorarea amenzii la 190 000 de coroane daneze. În hotărârea sa din 2 noiembrie 2017, Østre Landsret (Curtea de Apel a Regiunii de Est) a redus amenda la 50 000 de coroane daneze, menționând totodată că, în opinia sa, nu existau circumstanțe atenuante de natură să justifice o anulare a pedepsei.

După ce Procesbevillingsnævne (Comitetul danez de încuviințare a căilor de atac) i-a acordat încuviințarea, Toyota Danmark a formulat recurs împotriva acestei hotărâri la Højesteret (Curtea Supremă, Danemarca), care, prin hotărârea sa din 9 ianuarie 2019, a majorat pedeapsa, cu o majoritate de trei la doi judecători, și a dispus condamnarea Toyota la plata unei amenzi de 190 000 de coroane daneze.

Ceea ce mi-a stârnit interesul în acest caz a fost faptul că articolul 18 din MFL transpune o dispoziție de drept al Uniunii, mai exact articolul 4 alineatul (2) din Directiva 2008/48/CE a Parlamentului European și a Consiliului privind contractele de credit pentru consumatori. Un litigiu referitor la formularea articolului 18 alineatul (2) din MFL privește, prin urmare, formularea dispoziției de drept al Uniunii care constituie temeiul juridic în toate versiunile lingvistice oficiale.

Divergențe între versiunile lingvistice

În timpul pregătirii cauzei în fața Højesteret (Curtea Supremă), avocata companiei Toyota a observat că formularea cuprinsă în diferitele versiuni lingvistice ale articolului 4 alineatul (2) era lipsită de consecvență.

Formularea din versiunea daneză este următoarea: „Standardoplysningerne skal *klart, koncist* og på en *fremtrædende måde* ved hjælp af et repræsentativt eksempel angive” [„Informațiile standard specifică, în *mod clar, concis și proeminent*, prin intermediul unui exemplu reprezentativ” – sublinierea noastră]. Mai multe dintre celelalte limbi folosesc însă cuvinte diferite, inclusiv cuvântul „vizibil”, care este folosit în versiunea franceză.

Acesta este motivul pentru care avocata m-a contactat în legătură cu normele de interpretare multilingvă a dreptului Uniunii, despre care am scris în mai multe rânduri, inclusiv în *Juristen*, în 20034, și, cel mai recent, în *Skriftlig Jura*, în 20205. Am făcut trimitere la echivalența versiunilor lingvistice care rezultă din regimul lingvistic al Uniunii6, la criteriile Cilfit și la jurisprudența constantă a Curții cu privire la interpretarea dreptului Uniunii. Am subliniat în special principiul conform căruia niciuna dintre versiunile lingvistice nu poate fi considerată ca având prioritate în fața celorlalte, dar și că dispoziția relevantă trebuie interpretată în lumina tuturor versiunilor lingvistice. Acest principiu a fost deja stabilit de timpuriu în jurisprudența Curții, pentru prima dată în 1967, în cauza 19/67 (Van der Vecht)7, în care se menționează la punctul 1:

„Necesitatea unei interpretări uniforme a reglementărilor comunitare împiedică luarea în considerare în mod izolat a textului unei dispoziții, însă în cazul existenței unei îndoieli ea impune ca acesta să fie interpretat și aplicat în lumina versiunilor existente în celelalte trei limbi”.

Acest principiu a fost reafirmat de Curtea de Justiție în numeroase hotărâri până în prezent.

Avocata din cauza Toyota a decis ulterior să solicite unor traducători autorizați să traducă toate versiunile lingvistice în daneză, astfel încât să poată compara formulările din diferitele limbi. Sarcina a fost dificilă deoarece a trebuit să li se explice traducătorilor că li se cere să realizeze traduceri foarte literale – cu alte cuvinte, trebuiau să realizeze o traducere care să reproducă exact formularea textului-sursă.

Pe baza traducerilor certificate realizate de traducători din 20 de versiuni lingvistice, avocata a clasificat formulările corespunzătoare expresiei daneze *på en fremtrædende måde* [în mod proeminent] în șase categorii de sens: *vizibil, proeminent, clar, de natură*

4 | „EU's flersprogsordning i praksis: Ret, sprog og virkelighed for de danske fjerkræavlere ved udbrud af Newcastle disease”, *Juristen*, volumul 85 (2003), nr.2, p. 45-59.

5 | „Internationale retstekster: sprog, oversættelse og fortolkning”, în Thomas Riis și Jan Trzaskowski (editori), *Skriftlig jura- den juridiske fremstilling*, a doua ediție, 2020, p. 803-832.

6 | Regulamentul nr. 1 al Consiliului din 15 aprilie 1958 de stabilire a regimului lingvistic al Comunității Economice Europene (JO 1958, 17, p. 385, Ediție specială, 01/vol. 1, p. 3).

7 | Hotărârea Curții din 5 decembrie 1967, Soziale Verzekeringsbank/Van Der Vecht, 19/67, [EU:C:1967:49](#).

a atrage atenția, ușor de înțeles și ilustrat grafic. Având în vedere această gamă largă de formulări, avocata a considerat că existau atât de multe îndoieli cu privire la interpretarea corectă a directivei încât a solicitat Højesteret (Curtea Supremă) să suspende procedura și să adreseze următoarea întrebare Curții:

„2) Obiectivul articolului 4 alineatul (2) din Directiva privind creditul pentru consumatori poate fi atins în cazul în care informațiile standard sunt furnizate doar într-un mod «vizibil» și «clar», fără să fie necesar ca informațiile să fie furnizate într-un mod «proeminent»?”

Am comparat ulterior toate cele 24 de versiuni lingvistice oficiale și am constatat următoarea împărțire în categorii de sens, pe care avocata societății Toyota le-a prezentat în cererea sa de decizie preliminară, și am identificat de asemenea chiar și mai multe nuanțe semantice:

- „un mod vizibil”: utilizată în cinci versiuni lingvistice (franceză, finlandeză, portugheză, polonă și română);
- „un mod proeminent”: utilizată în cinci versiuni lingvistice (daneză, engleză, suedeză, spaniolă și croată);
- „o modalitate clară”: utilizată în trei versiuni lingvistice (cehă, lituaniană și malteză);
- „un mod de natură a atrage atenția”: utilizată în cinci versiuni lingvistice (germană, neerlandeză, greacă, maghiară și bulgară);
- „o modalitate identificabilă în mod clar”: utilizată în versiunea estonă;
- „o modalitate transparentă”: utilizată în versiunea slovenă;
- „o modalitate lipsită de ambiguitate”: utilizată în versiunea slovacă;
- „o modalitate ușor de înțeles”: utilizată în versiunea letonă;
- „un mod vizibil din punct de vedere grafic”: utilizată în versiunea italiană.

Președintele Højesteret (Curtea Supremă), Thomas Rørdam, a decis că problema trimiterii preliminare la Curte trebuie să fie tratată în ședință și a dispus ca Ministerul Public să depună un memoriu simplificat suplimentar cu privire la chestiunea trimiterii preliminare.

Interpretarea dată de Ministerul Public

Ministerul Public a respins opinia potrivit căreia versiunile lingvistice autentice ale articolului 4 alineatul (2) din Directiva privind creditul pentru consumatori ar ridica îndoeli cu privire la interpretarea acestuia. În această privință, Ministerul Public a făcut referire la ceea ce a numit *procedural languages* – versiunile în limbile engleză, franceză și germană –, care utilizează termenii „prominent”, „visible” și „auffallend”. Toate aceste cuvinte pot fi traduse, în opinia Ministerului Public, prin termenul „proeminent” sau „de natură a atrage atenția”, ceea ce corespunde expresiei „på en fremtrædende måde”, utilizată în versiunea daneză. Pe baza acestei analize, Ministerul Public a concluzionat că dispoziția trebuie interpretată în sensul că informațiile standard trebuie să fie „evidențiate sau vizibile pentru destinatar”.

Această interpretare dată de Ministerul Public formulării în discuție este eronată din două motive. În primul rând, nu este corect să se rețină că termenii „prominent”, „visible” și „auffallend” au același înțeles. Aceste cuvinte nu transmit aceeași idee în legătură cu modul în care trebuie prezentate informațiile standard pentru a îndeplini cerințele Directivei privind creditul pentru consumatori. Mai ales termenul „vizibil” se diferențiază. În al doilea rând, Ministerul Public greșește atunci când consideră că limbile de lucru ale Comisiei Europene au întâietate în ceea ce privește interpretarea dispozițiilor de drept al Uniunii. Ministerul Public pare să nu cunoască normele privind interpretarea multilingvă și principiul fundamental al egalității tuturor limbilor.

Interpretarea dată de Højesteret (Curtea Supremă)

Nici interpretarea dată de Curtea Supremă nu recunoaște importanța pe care o deține compararea versiunilor lingvistice ale dispoziției în cauză din Directiva privind creditul pentru consumatori. Este demn de remarcat în special motivul reținut de Curtea Supremă pentru a respinge cererea avocatei de sesizare a Curții cu o întrebare preliminară, și anume acela că nu există nicio îndoială că expresia „într-un mod proeminent” transpune corect articolul 4 alineatul (2) din Directiva privind creditul pentru consumatori.

Curtea Supremă pare, așadar, să confunde două aspecte juridice: cheștiunea transpunerii corecte a unei directive a Uniunii și cheștiunea interpretării aceleiași directive. În cazul în care există îndoeli cu privire la interpretarea unui izvor de drept național care transpune o directivă a Uniunii [de exemplu articolul 18 alineatul (2) din MFL în cauza Toyota], trebuie să se țină seama de formularea directivei în toate versiunile lingvistice

autentice. Cerința unei comparații lingvistice se aplică și în cazul în care există îndoieli cu privire la transpunerea corectă a directivei în cauză.

În consecință, motivul reținut de Curtea Supremă nu este corect.

Concluzii

De-a lungul anilor, mai mulți avocați generali au propus în concluziile lor revizuirea criteriilor Cilfit și au adus în discuție caracterul nerezonabil al unei cerințe prin care se impune unui interpret național să compare toate versiunile lingvistice. Această constatare privește avocații generali F. G. Jacobs în cauza C-338/95⁸, A. Tizzano în cauza C-99/00⁹, D. Ruiz-Jarabo Colomer în cauza C-461/03¹⁰, C. Stix-Hackl în cauza C-495/03¹¹, N. Wahl în cauzele conexate C-72/14 și C-197/14¹² și, mai recent, M. Bobek în cauza C-561/19¹³.

După hotărârea Højesteret (Curtea Supremă) în cauza Toyota, Curtea s-a pronunțat din nou cu privire la criteriile Cilfit, și anume la 6 octombrie 2021, în cauza C-561/19, Marea Cameră stabilind că principiile de interpretare stabilite în hotărârea Cilfit din 1982 sunt aplicabile și în prezent.

La punctul 44 din această hotărâre, Curtea se referă direct la provocarea lingvistică cu care se confruntă instanțele naționale atunci când interpretează dreptul Uniunii. Este demn de remarcat în această privință că Curtea le solicită instanțelor naționale să țină seama de divergențele dintre versiunile lingvistice de care au cunoștință și mai ales atunci când aceste divergențe au fost evidențiate de părți:

8 | Concluziile avocatului general Jacobs prezentate în cauza Wiener/Hauptzollamt Emmerich, C-338/95, [EU:C:1997:352](#).

9 | Concluziile avocatului general Tizzano prezentate în cauza Lyckeskog, C-99/00, [EU:C:2002:108](#).

10 | Concluziile avocatului general Ruiz-Jarabo Colomer prezentate în cauza Gaston Schul Douane-expediteur, C-461/03, [EU:C:2005:415](#).

11 | Concluziile avocatului general Stix-Hackl prezentate în cauza Intermodal Transports, C-495/03, [EU:C:2005:552](#).

12 | Concluziile avocatului general Wahl prezentate în cauzele conexate X, C-72/14 și C-197/14, [EU:C:2015:319](#).

13 | Concluziile avocatului general Bobek prezentate în cauza Consorzio Italian Management și Catania Multiservizi, C-561/19, [EU:C:2021:291](#).

„44. Deși o instanță națională de ultim grad nu poate fi, desigur, obligată să efectueze în această privință o examinare a fiecăreia dintre versiunile lingvistice ale dispoziției Uniunii în cauză, nu este mai puțin adevărat că ea trebuie să țină seama de divergențele dintre versiunile lingvistice ale acestei dispoziții despre care are cunoștință, în special atunci când aceste divergențe sunt prezentate de părți și sunt dovedite.”

Având în vedere această confirmare a principiului egalității versiunilor lingvistice și a cerinței privind comparația lingvistică, interpretarea dată de Højesteret (Curtea Supremă) articolului 4 alineatul (2) din Directiva privind creditul pentru consumatori este surprinzătoare. Avocata societății Toyota a evidențiat și a stabilit divergențe considerabile între versiunile lingvistice, însă Højesteret (Curtea Supremă) nu a ținut cont de aceste divergențe atunci când a interpretat dispoziția menționată și a refuzat, invocând un fals motiv legat de „transpunerea corectă” a directivei, să trimită problema de interpretare în fața Curții.

Cauza Toyota ilustrează faptul că nu toți judecătorii și avocații naționali au cunoștințe suficiente despre sistemul multilingv al Uniunii. De aceea este vital pentru Curte să continue să evidențieze importanța principiilor multilingvismului și egalității limbilor, care sunt valabile încă de la adoptarea primului regulament al Consiliului, în 1958. Multilingvismul este o piatră de temelie a dreptului Uniunii și are o importanță capitală pentru elementele fundamentale ale acestuia, și anume aplicabilitatea sa directă și efectul direct al dreptului Uniunii în sistemele juridice ale statelor membre. Din motive de securitate juridică, normele care sunt obligatorii pentru persoanele fizice sau juridice trebuie să fie disponibile într-o versiune autentică în propria limbă a acestora. Mai mult, punerea în aplicare directă a dreptului Uniunii în toate statele membre trebuie să fie însoțită în mod necesar de principiul egalității tuturor versiunilor lingvistice. În absența acestui principiu, statele membre și-ar putea întemeia interpretarea dreptului Uniunii pe propriile versiuni lingvistice, punând astfel în pericol aplicarea uniformă a dreptului Uniunii.

O condiție esențială pentru menținerea legitimității Curții este recunoașterea valorii egale a tuturor limbilor. Statele membre trebuie să fie, așadar, conștiente de importanța formării atât inițiale, cât și continue a juriștilor naționali în domeniul sistemul multilingv al Uniunii și al principiilor interpretării multilingve.

Multilingvismul oficial – o chestiune de la bun început politică

Discuții privind regimul lingvistic în contextul Tratatului CECO

— **Isolde Burr-Haase**

Isolde Burr-Haase este jurist lingvist și cercetător în domeniul limbilor romanice la Universitatea din Köln. În calitate de coresponsabilă pentru două programe de licență (BA/MA) în Lingvistică juridică europeană, ea este angajată într-o relație strânsă între cercetare, predare și practică. Revista electronică *ZERL – Zeitschrift der Europäischen Rechtslinguistik*, al cărei editor principal este de peste zece ani, acordă un statut prioritar aspectului multilingvismului oficial în dreptul Uniunii Europene. La rândul său, Școala de vară de lingvistică juridică europeană din Köln (Cologne Summer School der Europäischen Rechtslinguistik, CSS-ERL), dedicată în special dreptului Uniunii Europene, se bucură de o apreciere deosebită.

1. O privire asupra versiunii franceze a Tratatului CECO din perspectiva germană

La 11 ianuarie 1952, Bundestagul Germaniei a adoptat proiectul de lege privind ratificarea Tratatului de instituire a Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului (CECO) cu 378 de voturi pentru și 143 de voturi împotrivă, printre care cele ale comuniștilor și ale social-democraților. Cu o zi înainte, în acest for avuseseră loc dezbateri aprinse¹ printre altele cu privire la argumente referitoare la multilingvism și la lingvistica juridică, mai ales chestiuni de traducere.

Într-un schimb de replici mai lung între Gerhard Kreyssig (SPD), deputat, și Walter Hallstein, secretar de stat în cadrul Ministerului de Externe și șef al delegației germane la negocierile Planului Schuman de la Paris, este examinată traducerea în limba germană a Tratatului CECO (din 18 aprilie 1951). Aceasta condusese deja la un document de 12 pagini de rectificări efectuate de Bundestagsausschuss für Besatzungsstatut und Auswärtige Angelegenheiten (Comisia Bundestagului pentru statutul de ocupație și afaceri externe) în decembrie 1951, al cărei raportor, Victor-Emanuel Preusker (FDP), avertiza, în legătură cu aspectele invocate de Kreyssig: „Comisia ar fi considerat de dorit ca traducerea germană a Planului Schuman să fie în unele locuri mai exactă, astfel încât Comisia să nu trebuiască, în aceste cazuri, să deducă adevărul înțeleș al tratatului numai pe baza textului în limba franceză”. Din seria traducerilor greșite, care încă persistau cu consecințe grave, Kreyssig invocă exemple de la articolele 21 (cu omiterea textului), 33, 83 și 61. La articolul 33 din Tratatul CECO este vizată traducerea sintagmei „détournement de pouvoir” (uzurpare de funcții, depășire a competenței), pentru a cărei traducere a fost ales „Ermessensmissbrauch”, care fixează mai jos pragul care trebuie atins pentru sesizarea Curții de Justiție. Termenul „saisir” (a sesiza o instituție în anumite condiții juridice) de la articolele 37 și 61 nu are aceeași semnificație juridică cu „befassen” sau cu „sich wenden an”. Merită subliniată în această privință declarația lui Hallstein cu privire la acuzația de traducere incorectă a expresiei „détournement de pouvoir”:

„Singurul punct în care trebuie să recunosc că traducerea a fost problematică și, prin urmare, pot raporta că traducerea în sine ne-a creat dificultăți extraordinare este traducerea expresiei **«détournement de pouvoir»**. Consider că opinia domnului

1 | Procesul-verbal al celei de a 183-a ședințe plenare a primului Bundestag al Germaniei – joi, 10 ianuarie 1952, p. 7744-7747.

deputat potrivit căreia «détournement de pouvoir» înseamnă «**uzurparea funcției**» este incorectă. Trebuie totuși să recunosc că nu există în terminologia juridică germană un *terminus technicus* juridic care să redea întru totul exact sensul termenului «détournement». Diferența dintre expresia «détournement de pouvoir» din limbajul francez al dreptului administrativ și al instanțelor administrative și expresia «**Ermessensmissbrauch**» din limbajul curent, familiară juristului administrativ german, este însă atât de mică încât am considerat că putem să ne asumăm redarea expresiei prin cealaltă. Diferența constă doar în faptul că în cazul lui «détournement de pouvoir» este vizat un act prin care o anumită competență administrativă, conferită unei autorități publice în vederea atingerii anumitor obiective, a fost exercitată într-un mod care nu urmărește tocmai acele obiective definite prin lege, în timp ce termenul «Ermessensmissbrauch» are în limbajul juridic german o nuanță întrucâtva diferită, în sensul că se referă la un act al autorității administrative efectuat din motive inadmisibile și care nu sunt acoperite de lege.” (p. 7746b)

Crearea deliberată a unei noțiuni de drept comunitar a subzistat până în prezent: la articolul 263 al doilea paragraf TFUE aceasta se numește în franceză *détournement de pouvoir* și în germană *Ermessensmissbrauch* [N. T. în română, abuz de putere].

Faptul că tratatul este obligatoriu numai în limba franceză este subliniat de către deputații SPD ca fiind un mare neajuns. O astfel de constatare se înscrie cu siguranță într-un context politic ce sugerează o viziune unilaterală, mai puțin supranațională:

„Faptul care s-a întâmplat aici, cu tratatul pe care Bundestagul este chemat să îl ratifice și care obligă Germania pentru mai mult de cincizeci de ani, că aici, așadar, este votat de către deputații germani un text francez, este, cred, unic în istorie.”

Hallstein se opune acestui reproș făcând referire la timpul limitat disponibil, în care, pe lângă textul german, ar fi trebuit redactate și textele paralele autentice în italiană și „olandeză”. Acest lucru ar fi presupus o discuție suplimentară a unei posibile problematice a contradicțiilor. În plus, el respinge în mod decisiv punctul de vedere, menționat anterior, din dezbaterea din camera franceză, potrivit căruia textul francez, fiind singurul obligatoriu, ar trebui să fie de asemenea determinant pentru interpretare, în special de către Curtea de Justiție.

Cu cinci luni în urmă, în 1951, Carl Bilfinger pledase deja în raportul său pentru o „versiune multilingvă a Tratatului de instituire a Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului (CECO)”:

„Întrucât instituțiile CECO vor trebui să se refere în mod constant în activitățile lor la textul Tratatului de instituire a CECO, iar în prezent numai textul francez este disponibil, chiar dacă instituțiile menționate utilizează alte limbi oficiale, nu va fi posibilă realizarea unei echivalențe depline a acestor alte limbi oficiale. Prin urmare, ar fi de dorit să fie elaborată și stabilită prin acord al statelor membre o versiune multilingvă a Tratatului CECO, astfel încât toate textele să fie considerate autentice și echivalente, fără ca vreunul să aibă prioritate față de celelalte”².

2. Drumul spre semnare – 18 aprilie 1951

Stabilirea versiunii în limba franceză a Tratatului CECO ca unic text obligatoriu până la semnarea ceremonială a acestuia la 18 aprilie 1951 s-a datorat atât genezei sale, cât și intensității lucrărilor și a dezbaterii în limba franceză. În declarația sa guvernamentală din 9 mai 1950, ministrul francez de externe, Robert Schuman, prezentase planul unei autorități supranaționale comune pentru cărbune și oțel. La 20 iunie 1950 au început la Paris negocierile interguvernamentale pentru o Comunitate a Cărbunelui și Oțelului, la care, pe lângă delegațiile franceză și germană – aceasta din urmă condusă de Walter Hallstein –, au participat și reprezentanți ai statelor Benelux și ai Italiei. Jean Monnet, în calitate de negociator-șef pentru CECO din partea Franței, prezentase deja, la 24 iunie 1950, un proiect de tratat de 40 de articole, care reflecta ideile franceze și pe care l-a transmis celorlalți membri ai delegației pentru comentarii. După negocieri dure, în care fuseseră implicate și servicii de traducere, Hallstein stabilise ca obiectiv pentru începutul lunii decembrie 1950 la Paris „redactarea definitivă a textului german al tratatului”³. În vederea parafării la 19 martie 1951, au fost pregătite, în consultare cu delegația franceză, proiecte cu traduceri „neoficiale” în limba germană, mai multe versiuni ale acestora prevăzând un articol privind regimul lingvistic⁴. La 6 februarie

2 | În raportul din 9 august 1951 al prof. dr. Bilfinger, director al Institutului Max Planck de Drept Public Comparat și Drept Internațional din Heidelberg, ca răspuns la o întrebare din partea Secretariatului Planului Schuman adresată la 11 iulie 1951 (PAA AA_B015_135_003-0035, *ibidem* 0035).

3 | A se vedea scrisoarea din 22 noiembrie 1950 a lui Walter Hallstein privind detașarea unui alt membru al personalului lingvistic de la Bonn la Paris pentru munca de traducere redacțională (PAA AA_B015_001_117).

4 | La 28 ianuarie 1951, *Délégation Allemande concernant le projet de Traité* a făcut următoarea propunere pentru un „Article 85. Question de langue: a) Le Traité est fait en langues allemande, française, italienne et néerlandaise; b) Langues officielles de la Communauté: allemande et français. Langues pour les travaux de la Communauté: allemande, française” (PA AA_B015_292_016).

1951 a fost redactat articolul 85, având versiunea în limba franceză cu titlu de text original: „*Le Traité est fait en langue allemande, française, italienne et néerlandaise, le texte français étant le texte original. Les mêmes langues peuvent être utilisées pour les travaux de la Communauté. Les publications officielles de la Communauté seront faites en français et en allemand*”. Dar discuțiile privind regimul lingvistic urmau să continue, pledându-se pentru o mai mare egalitate cel puțin între italiană și neerlandeză. Întrucât nu s-a putut ajunge la un consens, decizia asupra acestui articol privind regimul lingvistic, care în proiectul parafat nu mai purta decât numărul de articol, 89, a fost lăsată la latitudinea Conferinței miniștrilor. Fără a da mai multă substanță conținutului, în acesta se menționa succint: *[Limba: rezervată Conferinței miniștrilor] [Langue: question réservée à la Conférence des Ministres]*. La Conferința miniștrilor din 12-15 aprilie 1951 nu s-a putut ajunge însă la o soluție consensuală în ceea ce privește regimul lingvistic. Textul Tratatului CECO a fost semnat la 18 aprilie 1951 fără niciun articol privind regimul lingvistic. Doar articolul 100 din Tratatul CECO face trimitere la franceză ca unică limbă a tratatului: „*Le présent Traité, rédigé en un seul exemplaire, sera déposé dans les archives du gouvernement de la République Française qui en remettra une copie conforme à chacun des gouvernements des États signataires*”.

3. Regimul lingvistic la un alt nivel: rolul Comisiei interimare și al Comitetului de juriști

Rămânea însă necesitatea reglementării lingvistice în cadrul unei organizații supranaționale, care este diferită de o organizație internațională. Încă de la respectiva conferință ministerială din 18 aprilie 1951 s-a decis, deși doar la nivel de recomandări și propuneri adresate guvernelor statelor membre, înființarea unei comisii interimare⁵, care s-a reunit de patru ori în total⁶. Chiar de la prima reuniune, soluționarea problematicii regimului lingvistic a fost încredințată unui Comitet de juriști nou-înființat, care s-a

5 | Din procesul-verbal al Conferinței miniștrilor din 18 aprilie 1951: „În perioada dintre semnare și intrarea în funcție a instituțiilor Comunității, delegațiile care au participat la elaborarea tratatului se întâlnesc periodic sub forma unei comisii interimare. [...] Ele vor supune examinării în special problema sediului instituțiilor, precum și problemele referitoare la dispozițiile aplicabile Comunității sub aspect lingvistic și vor face propuneri motivate guvernelor”. Versiunea franceză în: Hemblenne 1992, 112.

6 | Între 17 și 19 mai 1951 – la Unkel (Bonn), între 25 și 28 iunie 1951 – la Roma, între 12 și 14 iunie 1952 – la Haga și între 4 și 5 iulie 1952 – la Bruxelles; Hemblenne 1992, 112; Van der Jeught 2015, 56.

Întrunit la Paris între 30 și 31 mai 1951. Raportul elaborat pe această temă⁷ a început cu considerații fundamentale, bazate pe o examinare a regimului lingvistic al „precedentelor internaționale” (ONU, Curtea Internațională de Justiție, OCDE, Consiliul Europei și NATO). Se arăta că ar fi fost posibilă într-o anumită măsură orientarea în raport cu acestea, dar, „pe de altă parte, ar fi necesar să căutăm asemenea soluții noi care să țină seama de organizarea instituțiilor prevăzute de Planul Schuman”. Trebuie subliniată aici specificitatea destinatarilor:

„Ne raportăm la persoane particulare, iar nu exclusiv la reprezentanți ai unor state. Ne aflăm într-o comunitate, iar nu într-o organizație de tip internațional obișnuit. Este necesar ca persoanele particulare afectate de activitatea instituțiilor să nu fie în niciun fel inhibitate în utilizarea limbilor; ele trebuie să se simtă «acasă» în această comunitate”⁸.

Ca orientare generală în ceea ce privește regimul lingvistic, se oferă o anumită flexibilitate:

„[...] că este recomandabil să se lase într-o anumită măsură la latitudinea regulamentelor de procedură ale diferitelor instituții și să se lase la latitudinea cutumei găsirea unor soluții adecvate”.

În cadrul Comitetului de juriști s-a ajuns la consens în ceea ce privește egalitatea generală a limbilor franceză, germană, italiană și neerlandeză în calitate de „limbi oficiale”. A existat însă un dezacord clar între delegația franceză și cea germană în ceea ce privește „dispozițiile de punere în aplicare și deciziile cu caracter general” și „deciziile Curții de Justiție”. Reprezentanții francezi au dedus din faptul că tratatul era redactat în limba franceză că „era inevitabil ca dispozițiile de punere în aplicare a tratatului și deciziile de interpretare a acestuia să fie de asemenea redactate în această limbă, cel puțin în ceea ce privește versiunea originală care este relevantă”. La această opinie au aderat reprezentanții belgieni, italieni, luxemburghezi și neerlandezi. O opinie diferită a fost susținută de reprezentantul german, „potrivit căruia dispozițiile generale și deciziile Curții de Justiție trebuie redactate în toate limbile oficiale, nicio versiune neavând o importanță decisivă în raport cu celelalte versiuni”⁹.

7 | A se vedea Comisia intermară: Raportul Comitetului de juriști privind regimul lingvistic în Comunitate. 1 iunie 1951, PA AA_B015_236_011-018; Hemblenne 1992, 112-114; Pfeil 1996a, 12-13.

8 | PA AA_B015_236_015f.

9 | PA AA_B015_236_016.

Aceleași divergențe de opinie au persistat și la a doua reuniune a Comitetului interimar, care a avut loc între 25 și 28 iunie 1951. Partea franceză a insistat asupra unei continuități a jurisprudenței, care putea fi asigurată numai prin intermediul limbii franceze ca limbă unică și autentică a hotărârilor¹⁰. Reprezentantul german s-a opus invocând argumentul unei terminologii proprii a Comunității, care nu poate fi legată exclusiv de limbajul juridic al unui stat membru:

„Jurisprudența Curții de Justiție nu ar trebui să se dezvolte numai pe baza conceptelor juridice ale unui stat membru. Faptul că tratatul este autentic numai în limba franceză nu are nicio importanță pentru problema limbii hotărârilor. Curtea de Justiție va fi obligată să utilizeze numeroase noțiuni juridice care nu sunt reglementate în tratat (de exemplu noțiunea de cauzalitate)”¹¹.

Între timp, drumul anevoios către ratificare începuse și abia în iunie/iulie 1952 regimul lingvistic în Comunitatea Cărbunelui și Oțelului a fost readus în atenția Comisiei interimare. În cadrul celei de a treia reuniuni, care a avut loc între 12 și 14 iunie 1952, s-a ajuns la un acord privind regimul lingvistic, luând în considerare propunerile germane și obiecțiile delegațiilor belgiană și italiană, care doreau de asemenea ca neerlandeza și italiana să fie de recunoscute ca limbi de lucru. Cele patru limbi oficiale ale celor șase state membre au fost stabilite ca limbi oficiale și de lucru ale Comunității, având același statut. Fiecare limbă națională trebuia să poată funcționa totodată ca limbă de procedură la Curte. În caz de îndoieli cu privire la interpretare, trebuia să se poată recurge la toate cele patru versiuni lingvistice ale textelor juridice¹². După clarificarea ultimelor chestiuni, a avut loc o a patra reuniune a Comitetului de juriști pentru a pregăti un proiect de protocol. Acest protocol a fost confirmat în cadrul Conferinței miniștrilor de externe ai statelor membre, care a avut loc la Paris între 23 și 25 iulie (a se vedea mai jos).

10 | Pfeil 1996a, 12.

11 | Pfeil 1996a, 12.

12 | Hemblenne 1992, 114; Van der Jeught 2015, 57.

4. Două rapoarte de expertiză, de la Heidelberg și Tübingen, în sprijinul poziției de negociere a Germaniei

Pentru consolidarea poziției delegației germane în ceea ce privește problema lingvistică în procedurile de la Curtea de Justiție și, în general, principiul egalității lingvistice într-o organizație supranațională, Secretariatul german pentru problemele Planului Schuman¹³ a solicitat, în lunile iulie și august ale anului 1951, efectuarea a două expertize. Ambele rapoarte i-au parvenit, la Bonn, la 18 august 1951¹⁴.

În raportul său de expertiză, Karl Heinz Neumayer, de la Institutul Max Planck de Drept Privat Comparat și Internațional din Tübingen, prezintă un „studiu privind regimul lingvistic în țările multilingve”. Obiectul studiului îl constituie regimurile lingvistice din Belgia, din Elveția, din Canada – provincia Quebec, din Finlanda, din Republica Cehoslovacă în perioada 1918-1938, din Tirolul de Sud, din Irlanda, din vechiul drept privat din Livonia, Estonia și Curlanda și în Tratatul de la Versailles. Autorul ajunge la următoarea concluzie în ceea ce privește echivalența limbilor oficiale:

„Această alăturare indică în mod clar că, în orice loc în care pe teritoriul unui stat se întâlnesc limbi cu o importanță politică și culturală egală, s-a stabilit o regulă de egalitate absolută între aceste limbi, cu excluderea supremației uneia asupra alteia. [...] În schimb, în țările cu o singură limbă de stat, limbile minoritare recunoscute oficial în regiunile minoritare au fost dominate de limba generală de stat”¹⁵.

Fără a o enunța în mod explicit, se sugerează o analogie a principiului lingvistic egalitarist cu dreptul supranațional.

Lucrurile stau diferit în „Raportul de expertiză privind regimul lingvistic în Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului (Montan-Union)”, redactat de Carl Bilfinger, directorul Institutului Max Planck de Drept Public Comparat și Drept Internațional din Heidelberg. Deși sunt folosite comparativ practicile naționale ale statelor multilingve (Elveția, Belgia, Canada și Africa de Sud) în materie de legislație, administrație și justiție, precum

13 | Acest secretariat a fost înființat la 7 iulie 1950, în cadrul Departamentului pentru Afaceri Externe, pentru a se ocupa de toate chestiunile legate de Planul Schuman (PAA AA_B015_339_030).

14 | Ambele rapoarte de expertiză se găsesc în Arhiva Politică a Auswärtiges Amt (Ministerul german al Afacerilor Externe) (PAA AA_B015_135_001-052). A se vedea Pfeil 1996a, 12f.

15 | PAA AA_B015_135_051.

și practicile internaționale multilingve (ONU), preocuparea de bază a reglementării supranaționale este primordială:

„Reglementarea trebuie să țină seama de faptul că activitatea organizației este destinată să creeze un drept «supranațional» nou comun în sectorul industriei cărbunelui și oțelului pentru toate statele contractante, iar validitatea unei norme juridice depinde în mod esențial de redarea acesteia într-o formă inteligibilă pentru cei interesați, adică în limba în care sunt obișnuiți să gândească și să acționeze”¹⁶.

Cu „Propunerile de reglementare a Comunității Cărbunelui și Oțelului”¹⁷, expertul a oferit un important șir de argumente delegației germane. Fiecare dintre cele patru limbi – germană, franceză, neerlandeză și italiană – ar trebui să fie permisă ca limbă de negociere în fața tuturor instituțiilor. Egalitatea limbilor oficiale ar trebui să se aplice de asemenea în fața Curții de Justiție.

„Principiul decisiv în acest caz trebuie să fie acela că fiecare stat participant sau, în special, fiecare întreprindere participantă trebuie să beneficieze de o audiere judiciară în limba cu care este obișnuită, deoarece numai în acest fel se poate realiza o adevărată egalitate în drepturi pentru toate părțile la Uniunea Cărbunelui și Oțelului.”¹⁸

Cele două rapoarte de expertiză au devenit între timp mărturii istorice care exprimă ideile de bază ale unui multilingvism oficial specific ce reprezintă și astăzi o caracteristică esențială a Uniunii Europene.

5. Proiectul de protocol al Comisiei interimare din 24 iulie 1952 privind regimul lingvistic în Comunitatea Cărbunelui și a Oțelului: bază pentru acțiuni politice ulterioare, precum și ancorare în Regulamentul de procedură al Curții și în Statutul Adunării Generale

Chiar dacă în Tratatul CECO din 18 aprilie 1951 regimul lingvistic nu a putut fi stabilit de statele semnatare în temeiul dreptului tratatelor, mandatul pentru o viitoare reglementare

16 | PAA AA_B015_135_01-06.

17 | PAA AA_B015_135_01-031-34.

18 | *Ibidem*.

lingvistică a rămas. Acesta a fost scopul proiectului de protocol, elaborat în mai multe etape, al Comisiei interimare nou-constituite¹⁹, care a fost aprobat de Conferința de la Paris a miniștrilor afacerilor externe, desfășurată între 23 și 25 iulie 1952. Acest „protocol lingvistic”, al cărui text nu a fost niciodată publicat în mod oficial, nu poate să fi devenit parte din Tratatul CECO, precum, de exemplu, dispozițiile tratatului și ale anexelor sale la protocoalele adiționale și ale Acordului privind dispozițiile tranzitorii, și nici o chestiune care urmează să fie reglementată într-un protocol viitor (precum relațiile dintre instituțiile Comunității și Consiliul Europei în temeiul articolului 94 din Tratatul CECO); prin urmare, calificarea sa juridică este neclară. Însă acest protocol din 24 iulie 1952 a fost inclus în actele guvernamentale respective ale statelor membre²⁰ și a servit drept bază pentru alte demersuri politico-juridice și administrative.

Cele patru limbi oficiale ale celor șase state membre trebuiau să fie atât limbi oficiale, cât și limbi de lucru ale Comunității (articolul 1: *„Les langues officielles et les langues de travail de la Communauté sont: français, allemand, italien et néerlandais”*). În cazul deciziilor individuale și al altor tipuri de comunicări, alegerea limbii oficiale s-a bazat pe cea a părților implicate, inclusiv a întreprinderilor. În plus, limba de corespondență adresată instituțiilor trebuia să fie una dintre limbile oficiale, aleasă de corespondent (articolele 2 și 3), iar răspunsul instituțiilor trebuia să fie formulat în aceeași limbă. Actele juridice cu aplicabilitate generală (articolul 6: *„Les règlements, décisions générales et autres délibérations générales des institutions de la Communauté”*) se publică în *Jurnalul Oficial al Comunității* în toate cele patru limbi. *De facto*, Jurnalul Oficial a apărut, încă de la prima sa ediție, în 1952, în toate cele patru limbi oficiale ale Comunității. În cazul statelor membre cu multilingvism oficial, alegerea limbii este determinată de cerințele legislative ale statului respectiv (articolul 7: *„[...] l'usage de la langue sera, à la demande de l'Etat intéressé, déterminé suivant les règles générales découlant de la législation de cet État.”*). În ceea ce privește regimul lingvistic în cadrul Adunării Comune, precursora Parlamentului European, se face trimitere la o autoreglementare, cu condiția ca fiecare deputat să se poată exprima în una dintre limbile oficiale (articolul 4). Acest lucru a condus la punerea imediată în aplicare în Regulamentul de procedură al Adunării Comune, care a fost discutat și adoptat în cadrul acesteia în sesiunea inaugurală din 10-12 septembrie 1952. Articolul 15 din

19 | PA AA_B015_235_038-039.

20 | PA AA_B015_235_038f.

Regulamentul de procedură desemnează cele patru limbi oficiale – germana, franceza, italiana și neerlandeza – drept limbile oficiale ale Adunării, în care sunt redactate toate documentele oficiale. Articolul 16 prevedea o interpretare simultană din și în cele patru limbi oficiale, care putea fi eventual redusă prin acord (articolul 17)²¹. În mod mai detaliat, protocolul [articolul 5 literele (a)-(e)] vizează, printre altele, regimul lingvistic al Curții de Justiție, în special potențialele limbi de procedură dintre cele patru limbi oficiale, utilizarea lor scrisă și orală și practica de publicare. Ele au fost preluate în Regulamentul de procedură din 7 martie 1953 al Curții de Justiție, înființată în luna decembrie a anului 1952, și stau la baza Curții de Justiție a Uniunii Europene care se caracterizează în prezent prin factorul multilingvism²².

6. Perspective referitoare la următoarea etapă a multilingvismului oficial în integrarea europeană

După înființarea CECO, integrarea europeană urma să ia un nou avânt, cu accent pe sectorul economic. La Conferința de la Messina din luna iunie a anului 1955 au fost discutate planuri privind o piață comună și o comunitate a energiei atomice și a fost înființat un comitet având sarcina de a pregăti proiecte de tratate privind Comunitatea Economică Europeană (CEE) și Comunitatea Europeană a Energiei Atomice (CEEA). Regimul lingvistic a făcut obiectul dezbaterilor doar începând cu anul 1956 și a iscat controverse în cadrul grupurilor de redactare²³. La redactarea textelor tratatului, diferitele grupuri de redactare nu au lucrat exclusiv pe un text în limba franceză, ci au contribuit și cu elemente de muncă coredacțională²⁴ – o abordare ce a avut cu siguranță influență asupra conceperii tuturor celor patru versiuni lingvistice. Spre deosebire de Tratatul CECO, tratatele de instituire a CEE și a CEEA au aplicat un principiu egalitarist în ceea ce privește limbile tratatului. Toate limbile oficiale ale statelor membre – în cazul mai multor limbi oficiale, cel puțin una – primesc acest statut și la nivelul dreptului comunitar, cu stabilirea explicită a autenticității. „Prezentul tratat, redactat în exemplar unic, în

21 | Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului: Regulamentul de procedură al Adunării Comune, n republicat, martie 1953; Hemblenne 1992, 127-128; Gaedke 1954, 289 și următoarele.

22 | Regulamentul de procedură al Curții de Justiție din 4 martie 1953 (JO 1953, nr. 3, p. 37 și următoarele).

23 | Hemblenne 1992, 130; Schübel-Pfister 2004, 55 și 51; Van der Jeught 2015, 60 și 61.

24 | Burr 2013, punctele 19 și 20.

limba germană, în limba franceză, în limba italiană și în limba olandeză, cele patru texte având valoare juridică egală” (articolul 248 din Tratatul CEE/articolul 225 din Tratatul CEEA). Spre deosebire de practica curentă din dreptul internațional, numărul limbilor tratatelor nu este limitat. Această caracteristică a dreptului european supranațional a condus la numărul actual de 24 de limbi ale tratatelor, care sunt enumerate în mod explicit la articolul 55 alineatul (1) TUE și, prin trimitere, la articolul 358 TFUE. La fel ca în cazul Tratatelor de la Roma, toate limbile tratatelor continuă să aibă valoare juridică deplină²⁵.

În ceea ce privește limbile oficiale și de lucru, din cauza contradicțiilor dintre state, nu s-a ajuns, în cursul lucrărilor pregătitoare ale Tratatelor de la Roma, la o soluție consensuală privind un regim lingvistic. Abia cu puțin timp înainte de semnarea Tratatului de instituire a Comunității Economice Europene, la 23 martie 1957, s-a prevăzut, prin articolul 217 din acesta, soluționarea acestei chestiuni printr-o reglementare de drept derivat. Acest articol prevede că regimul lingvistic al instituțiilor Comunității va fi stabilit de către Consiliu, hotărând în unanimitate, fără a aduce atingere regimului lingvistic al Curții de Justiție. O astfel de rezervă în dreptul primar s-a menținut și în Tratatul de la Lisabona, care prevede la articolul 342 TFUE: „Regimul lingvistic al instituțiilor Uniunii este stabilit de către Consiliu, hotărând în unanimitate prin regulamente, fără a aduce atingere Statutului Curții de Justiție a Uniunii Europene”.

Pentru a pune în aplicare această normă de bază stabilită în 1957, Consiliul a adoptat, la 15 aprilie 1958, primul său regulament²⁶ privind regimul lingvistic, care se întemeiază în principal pe Protocolul CECO din iulie 1952 și care este valabil și astăzi. Principiul de bază rămâne cel al egalității lingvistice. Punerea pe picior de egalitate a limbilor oficiale și a limbilor de lucru (articolul 1 din Regulamentul nr. 1/1958) poate să aibă caracter simbolic; ea oferă posibilitatea – dar nu și obligația – de a utiliza limbile oficiale ca limbi de lucru²⁷. Regulamentele și documentele cu aplicabilitate generală sunt redactate în

25 | Nu se poate însă nega că subiectul continuă să fie unul sensibil. Nu fără motiv, secretarul general al Convenției Constituționale, Sir John Kerr, a exclus o discuție despre limbile tratatului la deschiderea dezbaterilor Convenției Constituționale din 2002/2003 (Burr, 2013, punctul 21).

26 | Regulamentul nr. 1 al Consiliului din 15 aprilie 1958 de stabilire a regimului lingvistic al Comunității Economice Europene (JO 1958, nr. 17, p. 385); analog în ceea ce privește Comunitatea Europeană a Energiei Atomice (JO 1958, nr. 17, p. 401).

27 | Ringe 2022, 86; Schübel-Pfister 2004, p. 58 și următoarele.

limbile oficiale și publicate în Jurnalul Oficial, care apare în limbile oficiale (articolele 4 și 5 din Regulamentul nr.º1/1958). Spre deosebire de Protocolul lingvistic al CECO, care conținea informații mai detaliate cu privire la regimul lingvistic al Curții de Justiție, articolul 7 din Regulamentul nr.º1/1958 se limitează să facă trimitere la dispozițiile din Regulamentul de procedură al Curții de Justiție. Un astfel de transfer de competențe în materie lingvistică la instituții în general, la nivel de regulamente de procedură ale acestora (articolul 6 din Regulamentul nr.º1/1958), este considerat în doctrină ca fiind o noutate față de Protocolul CECO²⁸, dar în observațiile Comitetului de juriști al Planului Schuman, înființat în 1951 (a se vedea secțiunea 3 de mai sus), se regăsea deja recomandarea de a lăsa responsabilitatea stabilirii regimurilor lingvistice pe seama „regulamentelor de procedură ale diferitelor instituții și cutumei”.

Protocolul CECO din 1952, care nu a fost publicat, a avut un impact public redus, însă în prezent este utilizat în mod repetat la interpretarea Regulamentului nr.º1/1958. Concluzia lapidară că Tratatul CECO este disponibil doar în versiunea franceză ignoră argumente importante, care au jucat un rol în discuțiile și dezbaterile privind Tratatul CECO. Merită a fi consultate materialele care documentează în diverse moduri abordarea politico-juridică a creării unui tratat supranațional. Dar chiar și astăzi, în 2022, ele ne arată în mod clar caracteristicile și obligațiile speciale ale unei organizații supranaționale a cărei semnificație se extinde cu mult dincolo de componenta economică.

Surse

PA AA (Arhiva Politică a Ministerului Afacerilor Externe), PA AA_B 015 (Secretariatul pentru problemele Planului Schuman)

Protocolul celei de a 183-a sesiuni a primului Bundestag german – Protocolul ședinței plenare (<https://dip.bundestag.de/plenarprotokoll/protokoll-der-183-sitzung-des-1-deutschen-bundestages/4602?term=Schumanplan&f.wahlperiode=1&f.wahlperiode=20&rows=25&pos=5>)

28 | Van der Jeught 2015, p. 62 și 63.

Referințe

Burr, Isolde, 2013. Art. 55, în Blanke, Hermann-Josef/Mangiameli, Stelio (editori), *The Treaty on European Union (TEU). A Commentary*. Berlin/Heidelberg: Springer.

Gaedke, Jürgen, 1954. *Das Recht der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl, Textsammlung mit Anmerkungen und Sachverzeichnis*. München: C. H. Beck.

Hemblenne, Bernard, 1992. *Les problèmes du siège et du régime linguistique des Communautés européennes (1950-1967)*. În Heyen, Erk Volkmar (editor): *Die Anfänge der Verwaltung der Europäischen Gemeinschaft*. Baden-Baden: Nomos, 107-143.

Pfeil, Werner, 1996a. „Der Aspekt der Mehrsprachigkeit in der Union und sein Einfluss auf die Rechtsfortbildung des Europäischen Gemeinschaftsrechts”. *Zeitschrift für Rechtsvergleichung* 37, 11-20.

Ringe, Nils, 2022. *The Language(s) of Politics: Multilingual Policy-Making in the European Union*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

Schübel-Pfister, Isabel, 2004. *Sprache und Gemeinschaftsrecht. Die Auslegung der mehrsprachig verbindlichen Rechtstexte durch den Europäischen Gerichtshof*. Berlin: Duncker & Humblot.

Van der Jeught, Stefaan, 2015. *EU Language Law*. Groningen: Europa Law Publishing.

Molengue înseamnă lumina ochilor în sango

Despre încercarea de a folosi bogăția limbilor pentru educație

— **Prof. univ. dr. Eva Vetter**

Eva Vetter este, din anul 2011, profesor de didactică de specialitate/cercetare în domeniul predării și învățării limbilor străine la Universitatea din Viena (Centrul pentru formarea profesorilor și Departamentul de Lingvistică). Între anii 2013 și 2018 a fost director adjunct al Centrului pentru formarea profesorilor, iar din 2012 este coeditor al *International Journal of Multilingualism*. Temele sale de cercetare sunt multilingvismul, cercetarea predării, analiza discursului, predarea și învățarea limbilor străine, cercetarea contactului și a conflictului lingvistic, precum și francofonia.

În loc de introducere: euforia lingvistică

„Molengue” sau „molengué” ori „molenge” este un substantiv în sango, limba națională a Republicii Centrafricane. În dicționare se traduce prin copil. Copil este sensul dat acestui cuvânt și în comunicarea dintre utilizatorii limbii sango. Helmut Buchegger, care a trăit mult timp ca misionar în Africa Centrală, s-a întrebat ce se ascunde în spatele acestui sens contemporan (Buchegger, 2021). El interpretează „molenge” în mod similar cu alte cuvinte compuse, analizând elementele componente ale cuvântului: „mo” este forma de adresare pentru persoana a doua, „le” înseamnă ochi și de asemenea perlă și, în sfârșit, al treilea cuvânt, „nge”, înseamnă mic, slab. Nu în toate limbile termenii pentru a desemna copilul se bazează pe aceste componente sau pe altele similare. Termenul francez „enfant” începe cu o negație, derivată din latinescul *infans* (Brachet, 1874, p. 205). Negat este verbul latin *fari*, care provine din grecescul *phaô*. Chiar dacă sensul de „copil” dat în general semnului lingvistic „enfant” nu se mai referă la acesta, componentele cuvântului francez sugerează în continuare pe cineva care nu poate (încă) vorbi.

O limbă oferă o perspectivă asupra lucrurilor din lume. La baza ei se află un sistem de reguli care poate fi net diferit de cel al altor limbi. Modul în care o limbă codifică lumea este strâns legat de condițiile de viață ale vorbitorilor ei. În cazul în care funcția unui anumit obiect este importantă pentru o comunitate, aceasta pune la dispoziție denumiri mai diferențiate decât pentru un obiect care nu are aproape nicio însemnătate. Pentru crescătorii de reni din nordul Europei, observarea și cunoașterea condițiilor de zăpadă aveau o mare importanță: supraviețuirea turmei putea depinde de acestea. Prin urmare, varianta nordică a saami, de exemplu, cuprinde peste 20 de expresii pentru a descrie diferite tipuri de zăpadă (Haarmann, 2021, p. 73).

Deși limba redă un anumit mod de a privi lumea, noi, oamenii, nu suntem neapărat limitați de această perspectivă. Nicio limbă nu este un sistem de sine stătător și neschimbător, care poate fi întotdeauna delimitat în mod clar de exterior. Limbile evoluează odată cu nevoile oamenilor care le folosesc. De altfel, oricine are capacitatea de a învăța și de a folosi mai multe limbi, ceea ce ne permite să pătrundem destul de repede în natura lor multidimensională. Aceasta începe cu numărarea. Cei familiarizați cu sistemul zecimal nu trebuie să caute prea mult pentru a găsi sistemul vigesimal, așadar, numărarea în baza 20, care este diferită de cel dintâi: irlandeza se bazează pe numărarea vigesimală, iar bretona pe sistemul zecimal. Cele două limbi celtice nu sunt foarte îndepărtate din punct de vedere geografic. Dacă numărarea are legătură cu împrejurarea că, pentru un motiv sau altul, degetelor de la mâini le-au fost adăugate degetele de la picioare

sau degetele de la mâini au fost pur și simplu întoarse și astfel a rezultat numărul 20 va rămâne, poate, încă mult timp un mister (Haarmann2021, p. 99).

Atunci când oamenii își perfecționează învățarea limbilor și folosesc foarte multe limbi la un nivel foarte ridicat sunt numiți poligloți. Cel mai faimos dintre ei este, probabil, cardinalul Mezzofanti (1774-1849), despre care se spune că cunoștea 72 de limbi, iar în 39 dintre ele comunica fluent (Hudson, 2008, p. 90). Poligloții împărtășesc, fără îndoială, dragostea pentru limbi. Dar și în rândul utilizatorilor de limbi mai puțin excepționali interesul față de posibilitățile multiple de redare a lumii în semne lingvistice poate aduce bucurie.

Bucurie tulbure

Nu întotdeauna diversitatea lingvistică (altfel spus, atât multilingvismul indivizilor, cât și cel al societăților) este privită în mod exclusiv pozitiv. Acest lucru este valabil și în domeniul educației, căruia îi este dedicată această contribuție. Dacă ne gândim la interpretarea rezultatelor PISA, multilingvismului tinerilor i se atribuie uneori chiar un efect dezavantajos. În multe sisteme școlare europene, elevii care folosesc acasă alte limbi decât limba de predare au rezultate mai slabe decât așa-numiții elevi monolingvi. Acest multilingvism este, așadar, interpretat ca un dezavantaj. Multilingvismul a fost văzut ca un obstacol și în Statele Unite ale Americii. Un exemplu este denumirea oficială a autorității educaționale din New York, care a evoluat de la Office of Bilingual Education of the New York City Board of Education (Autoritatea pentru educație bilingvă) la Office of English Language Learners of the New York City Department of Education (2002: Autoritatea pentru persoane care învață limba engleză) și, în cele din urmă, la Chief Achievement Office: Students with Disabilities and English Language Learners (2009: Autoritatea pentru studenții cu dizabilități și cei care învață limba engleză) (García, 2011, p. 140).

În Europa, mai ales în ultimii 15 ani, s-a observat o orientare tot mai pronunțată către limbile de predare și limbile majoritare. Ea captează întreaga atenție, așa încât aproape avem impresia că bucuria multilingvismului a dispărut din discursul public. Cunoașterea incompletă a limbii de predare este asociată cu dezavantaje și întârzieri în parcurgerea traseului educațional. În unele locuri, interzicerea și impunerea unei limbi este intens dezbătută și câteodată chiar instrumentalizată politic (Netzwerk Sprachenrechte, 2021). Acest lucru poate fi interpretat ca o menținere a habitusului monolingv, descris de Gogolin în anul 1994, cu toate că elevii sunt multilingvi.

În astfel de controverse se ignoră adesea faptul că multilingvismul este o problemă cu care sistemele de învățământ se luptă de mult timp. Atât în trecut, cât și în prezent, s-au dezvoltat modele de implementare instituțională reușită. Despre acestea vom vorbi în cele ce urmează. Am selectat modele care nu sunt legate în primul rând de resursele financiare (de exemplu ale părinților) sau care au fost deja menționate în raportul privind modelele inovatoare de multilingvism în Europa (Le Pichon-Vorstmann și alții, 2020, p. 42-95). Vom aborda în continuare școlile utrachiste din Monarhia Austro-Ungară, școlile minoritare din Europa și școlile multilingve din zonele urbane.

O scurtă privire în istorie: școlile utrachiste¹ din Monarhia Austro-Ungară

Chiar și în trecut, regiunile geografice erau rareori cu adevărat monolingve. Excepție fac comunitățile necontactate și cele care, din diverse motive, resping contactul cu exteriorul. Cazul cel mai frecvent este acela în care oamenii care utilizează limbi diferite nu numai că se întâlnesc, dar trăiesc împreună, împărțind spații geografice și politice. Pentru educația în zonele multilingve, în Europa au apărut așa-numitele școli utrachiste. Acest lucru s-a întâmplat și în statul multiethnic al Monarhiei Austro-Ungare: în zona lingvistică mixtă, școlile bilingve și multilingve au fost foarte răspândite în secolul al XIX-lea, iar una dintre limbile de predare era germana. Mulți părinți care nu erau germani, gândindu-se la evoluția profesională ulterioară a copiilor lor, le preferau școlilor monolingve (Urbanitsch, 1980, p. 81). În școlile utrachiste, predarea materiilor de studiu se făcea în limbi diferite. Era de asemenea posibil ca una și aceeași materie să se predea în limbi diferite într-o școală. Limba de predare se putea schimba în funcție de materie (și de circumstanțe precum, de exemplu, competențele lingvistice disponibile ale profesorilor).

Un bun exemplu de funcționare a unui asemenea model utrachist este orașul Plzeň (Pilsen) din Boemia secolului al XIX-lea. Al doilea oraș ca mărime din Boemia, Plzeň era capitala unui mare district, cu o industrie importantă, fiind locuit în partea de vest în majoritate de vorbitori de limba germană, iar în est de vorbitori de limba cehă. Orașul era, așadar, centrul contactului lingvistic și un loc important de învățământ pentru

1 | „Școala utrachistă” s-a impus în Monarhia Austro-Ungară ca denumire pentru școlile bilingve, în care diferitele limbi vorbite de copii erau utilizate ca limbi de predare și, treptat, au fost înlocuite de alte limbi naționale, precum de exemplu germana sau italiana (Stourzh, 1980, p. 1136).

vorbitorii de cehă și de germană. Și în secolul al XIX-lea, ceha era limba utilizată majoritar în oraș. Aceste concluzii pot fi deduse din statisticile oficiale (Newerkla, 2003).

De fapt, în secolul al XIX-lea, populația orașului era însă bilingvă: pentru vorbitorii de cehă, o bună cunoaștere a limbii germane era asociată cu avantaje sociale și economice. În contactul cotidian cu majoritatea vorbitoare de cehă, vorbitorii de germană erau dependenți de competențe lingvistice corespunzătoare. Analiza celor mai vechi școli din oraș ne oferă o perspectivă asupra funcționării sistemului utrachist. Astfel, la un liceu, care din 1883 este denumit „liceu ceh”, matematica, fizica, chimia și mecanica sunt predate în limba germană, iar literatura, istoria, geografia și științele naturale (în clasele inferioare, și aritmetica) sunt predate în limba cehă. Restul materiilor sunt predate în ambele limbi. De asemenea, o școală, care din 1890 este denumită „germană”, avea la mijlocul secolului al XIX-lea o ramură bilingvă, în cadrul căreia unele materii erau predate într-o limbă, iar restul în cealaltă. Trebuie remarcat că acest regim lingvistic a fost rezultatul eforturilor orașului. Cetățenii urmăreau să doteze generația următoare cu competențele lingvistice necesare pentru o coexistență pașnică. Naționalismul în plină expansiune (Vetter, 2003) și așa-numita interdicție a limbilor obligatorii, prevăzută la articolul 19 alineatul (3) din Legea fundamentală a statului (1867), au condus la separarea lingvistico-națională a școlilor (Stourzh, 1980). Sistemul utrachist a fost dat uitării.

Școlile minoritare ca modele pentru multilingvismul contemporan

Se știe că statul-națiune european are o problemă cu diversitatea lingvistică. Potrivit imaginii sale de sine, statul-națiune este legat de Revoluția Franceză și se consideră monolingv. În consecință, limba predării este limba națională. Lipsa sprijinului juridic și financiar duce la o eliminare a tuturor celorlalte limbi. Acest lucru afectează de asemenea sistemul educațional. În anii '70, în mai multe țări europene au apărut mișcări populare, care s-au conectat între ele și au militat pentru limbile care fuseseră eliminate din sistemele școlare. De atunci, aceste școli nu numai că au crescut ca număr de elevi, dar între timp se bucură și de un mare prestigiu. Istoria școlilor minoritare breton DIWAN este exemplară pentru această evoluție (Vetter, 2013).

Povestea fondatoare a DIWAN este concentrată în bine-cunoscuta fotografie a primului profesor, un muzician breton, împreună cu cinci copii. El fusese angajat cu doar o zi înainte și a început ora într-o sală care nu era destinată acestui scop. Astăzi, 4 030 de copii frecventează școlile DIWAN (Office de la langue bretonne, cu privire la anul școlar 2021/22). Asociația fără scop lucrativ administrează 48 de școli (*écoles*), șase școli medii (*collèges*) și două licee (*lycées*). Din 1977, se predă pe baza modelului imersiunii,

importat din Canada. Începând de la grădiniță, pedagogii folosesc limba bretonă. Copiii învață să citească și să scrie în bretonă. Aceste competențe sunt transferate apoi în franceză. Limba școlii este bretona, iar această „baie lingvistică” are ca scop crearea unui echilibru în raport cu franceza. În societate domină franceza, iar mulți părinți nu vorbesc bretona, sau nu o vorbesc încă, atunci când își înscriu copiii la DIWAN. Obiectivul modelului imersiunii este de a obține o competență cât mai echilibrată în ambele limbi (Osterkorn, Vetter, 2015).

În cele peste patru decenii de existență, DIWAN a rămas o mișcare populară care s-a profesionalizat în mod constant. Au fost elaborate oferte de formare a profesorilor, au fost create materiale didactice, iar conectarea cu alte școli minoritare a primit o formă oficială. Cu toate acestea, deschiderea de școli noi se datorează în continuare inițiativei părinților.

Succesul DIWAN poate fi exprimat și în cifre: elevii DIWAN obțin la bacalaureat rezultate mai bune decât media elevilor din Franța în general și din Département Finistère în particular. În 2020, ca de altfel și cu câțiva ani înainte, toți elevii liceului din Carhaix au promovat bacalaureatul (L'internaute). DIWAN nu numai că oferă cel mai de succes model de învățare a limbii minoritare bretonă, dar, prin engleză și, ulterior, germană sau spaniolă, precum și prin sejururi lingvistice la alte minorități lingvistice, modelul imersiunii este totodată un exemplu că deja cunoașterea a două limbi reprezintă o bază bună pentru învățarea și a altor limbi străine.

Superdivers: multilingvismul în spațiul urban

Ceea ce este specific urbanității este faptul că într-un spațiu limitat se găsește un nivel extrem de ridicat de complexitate și diversitate. În Viena, această diversitate își are originea în tradiția de a fi capitala unui imperiu multilingv, ai cărui locuitori și-au adus limbile în oraș de secole. Astăzi, multilingvismul societății este modelat de migrația forței de muncă din anii '60. Pe lângă germană, sunt bine reprezentate bosniaca, croata și sârba, turca, albaneza, polona și româna. În anul 2015, războiul din Siria a declanșat un val de refugiați care a adus la Viena preponderent limbi precum araba și persana. Mai mult de jumătate dintre elevi folosesc în afara școlii și o altă limbă, adesea împreună cu germana. Deși în școli diversitatea lingvistică variază în funcție de tipul de școală, multilingvismul din viața de zi cu zi s-a impus ca o caracteristică importantă a elevilor actuali.

Pentru a pune în valoare acest multilingvism, în unele locuri au fost dezvoltate strategii speciale. Multe dintre ele sunt vizibile în peisajul lingvistic al școlii, așa-numitul *Linguistic Landscape*, sub formă de inscripții, pancarte sau afișe. Astfel, pe poarta unei școli se poate citi „Bine ați venit!” în toate limbile pe care le-au adus copiii, iar pe o altă, inscripția „40 de limbi – o școală”. Într-o altă școală, inscripția „Pace” într-o multitudine de limbi străbate întreaga clădire. Fișele de învățare multilingve indică faptul că germana nu este singura limbă de învățare (Vetter, 2021).

Unele școli merg dincolo de aceste semne de apreciere, dezvoltând strategii pentru a încorpora multilingvismul în activitățile lingvistice ale școlii. Printre ele se numără poezii în limba „de suflet”, care poate fi diferită pentru fiecare elev, sau lucrări de cercetare, ce se desfășoară în diferite limbi, făcând astfel accesibile noi perspective. Lipsa de control de care se tem adesea profesorii este contracarată de o creștere a autocontrolului și a emoțiilor pozitive din partea elevilor. În plus, este practicat transferul de informații căutate în diferite limbi în limba comună.

Predarea multilingvă se opune orientării monolingve a educației. Multilingvismul devine nu doar vizibil, ci și un punct de plecare sau o parte a experiențelor de învățare. Chiar dacă în multe locuri multilingvismul este încă văzut ca o provocare, numărul în creștere al materialelor indică totuși un punct de cotitură. Mercator-Institut für Sprachförderung und Deutsch als Zweitsprache (Institutul Mercator pentru dezvoltarea limbilor și germană ca a doua limbă) a publicat de asemenea un manual pentru profesori intitulat „Elemente de predare multilingvă”, iar Uniunea Europeană se dedică viitorului educației lingvistice sub semnul multilingvismului (Le Pichon-Vorstman, 2020).

O concluzie

În anul 2021, Jim Cummins analizează cercetările din ultimele decenii cu privire la succesul educațional al elevilor multilingvi. El critică aspru interpretarea rezultatelor PISA: performanțele mai slabe ale copiilor care folosesc acasă o altă limbă decât cea majoritară se explică prin faptul că acești copii au prea puține oportunități de a învăța limba majoritară. Cummins subliniază încă o dată că rezultatele PISA nu oferă nicio dovadă a unei legături de cauzalitate între utilizarea limbii acasă, oportunitățile de a învăța limba majoritară și rezultatele sub medie la teste (Cummins, 2021, p. 96). Dimpotrivă, referindu-se la studii ample, el arată că utilizarea resurselor lingvistice ale elevilor sprijină producerea și receptarea de texte în limba care urmează să fie învățată, permite încorporarea cunoștințelor existente și stimulează conștientizarea

cu privire la diferențele dintre limbi. Cummins subliniază totodată efectul strategiilor de responsabilizare, astfel încât elevii să poată dezvolta o imagine de sine academică pozitivă.

În cele trei modele prezentate anterior, un asemenea efect de responsabilizare al educației este implementat în mod diferit. Ceea ce au în comun este faptul că ele văd limba nu doar ca pe un mijloc de învățare, ci ca pe o componentă de sine stătătoare a educației. În comun au și faptul că sunt promovate de oameni implicați. Modelele diferă prin aceea că pătrund în lumea limbilor la adâncimi diferite. Poate că „lumina ochilor” se va regăsi într-o zi pe un afiș școlar sau poate că foștii elevi ai DIWAN își vor extinde repertoriul de cel puțin patru limbi. Oricum ar fi, bucuria limbii și a bogăției prin diversitate este palpabilă în toate modelele.

Referințe

Brachet, Auguste, *Dictionnaire Etymologique de la langue Française*, ediția a șasea, aproximativ anul 1874.

Buchegger, Helmut, 2021, *Wenn der Fisch im Wasser weint... Begegnungen, Reisen, Abenteuer nach Tagebuchaufzeichnungen*, Bibliothek der Provinz.

Cummins, Jim, 2021, *Rethinking the Education of Multilingual Learners: A Critical Analysis of Theoretical Concepts. Multilingual Matters*.

García, Ofelia, 2011, „Pedagogies and Practices in Multilingual Classrooms: Singularities in Pluralities”, *The Modern Language Journal*, 95, p. 385-400.

Gogolin, Ingrid, 1994, *Der monolinguale Habitus der multilingualen Schule*, Waxmann.

Haarmann, Harald, 2021, *Die seltsamsten Sprachen der Welt. Von Klicklauten und hundert Arten, ich zu sagen*, C.H. Beck.

Hudson, R., 2008, „Word Grammar, Cognitive Linguistics, and Second Language Learning and Teaching”, în P. Robinson & N. Ellis (editori), *Handbook of Cognitive Linguistics and Second Language Acquisition* (p. 89-113), New York: Routledge.

Le Pichon-Vorstman, E., Siarova, H., Szőnyi, E., 2020, „The future of language education in Europe: case studies of innovative practices”, *NESET report*, Luxemburg, Oficiul pentru Publicații al Uniunii Europene (doi: 10.2766/81169).

L'internaute, *Lycée Diwan (enseignement breton) (Carhaix-Plouguer): classement 2021 et taux de réussite au bac* (<https://www.linternaute.com/ville/lycee/lycee-diwan-enseignement-breton/lycee-0292137R>).

Netzwerk Sprachenrechte, *Wird Sprachen-Unrecht in Oberösterreich Regierungsprogramm ?*, comunicat de presă OTS 0035 APA din 8 noiembrie 2021.

Newerkla, Stefan, 1999, *Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der Böhmisches Kronländer 1740-1918*, Viena, WUV University Press.

Newerkla, Stefan, 2003, „The seamy side of the Habsburgs' liberal language policy: Intended and factual reality of language use in Plzeň's educational system”, în Rindler Schjerve, Rosita (editor): *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*, Mouton De Gruyter, p. 167-195.

Office de la langue bretonne, chiffres-clés (<https://www.fr.brezhoneg.bzh/5-chiffres-cles.htm>).

Osterkorn, Patrick K., Vetter, Eva, 2015, „«Le multilinguisme en question ?» – The case of minority language education in Brittany (France)”, în Kramsch, Claire și Jessner, Ulrike (editori): *The multilingual challenge: Cross-disciplinary perspectives*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter, p. 115-139.

Stourzh, Gerald, 1980: „Die Gleichberechtigung der Volksstämme als Verfassungsprinzip 1848-1918”, în Wandruszka, Adam/Urbanitsch, Peter (editori), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, vol. III, *Die Völker des Reiches*, Viena, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, p. 975-1206.

Urbanitsch, Peter, 1980, „Die Deutschen”, în *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, vol. III, *Die Völker des Reiches*, partea 1, Viena, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 33-410.

Vetter, Eva, 2003, „Hegemonic discourse in the Habsburg Empire: The case of education. A critical discourse analysis of two mid 19th century government documents”, în Rindler

Schjerve, Rosita (editor): *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*, Mouton De Gruyter, p. 271-307.

Vetter, Eva, 2013, „Teaching languages for a multilingual Europe – minority schools as examples of best practice? The Breton experience of *Diwan*”, în *International Journal of the Sociology of Language*, 223(2013), p. 153-170.

Vetter, Eva, 2021. „Language Education Policy Through a DLC Lens: The Case of Urban Multilingualism”, în Larissa Aronin și Eva Vetter (editori), *Dominant Language Constellations Approach in Education and Language Acquisition. Educational Linguistics*, vol. 51, p. 43-59.

Limba estonă în Uniunea Europeană din perspectiva unui membru al Parlamentului European

— **Marina Kaljurand**

Marina Kaljurand este membră a Parlamentului European din 2019. În perioada 1991-2015 a ocupat diferite funcții în cadrul Serviciului de Externe al Estoniei; a fost ambasador al Estoniei în diverse state, printre care Federația Rusă, Statele Unite ale Americii și Israel. În perioada 2015-2016, Marina Kaljurand a fost ministrul estonian al afacerilor externe, iar în 2019 a fost aleasă deputat în Parlamentul estonian. A lucrat în calitate de expert în cadrul mai multor organizații internaționale, a predat diplomatie la Universitatea din Tartu și la Școala Diplomatică estoniană și a publicat mai multe articole pe teme de securitate cibernetică, drept internațional și politică.

În 2004, Estonia a aderat la Uniunea Europeană. Aderarea a fost precedată de un proces de informare lung și aprofundat și de un referendum de aderare în anul 2003. Estonia își recâștigase independența cu numai 12 ani înainte, iar unele părți ale societății se temeau de aderarea la „noua Uniune”. Există temerea că Bruxelles-ul va începe să dea ordine în locul Moscovei și că Uniunea Europeană va reprima limba estonă, care fusese păstrată și protejată în întreaga perioadă sovietică. Îmi amintesc că în cadrul întâlnirilor noastre cu oamenii am menționat exemplul Irlandei, care a aderat la Uniunea Europeană (pe atunci denumită Comunitatea Economică Europeană) în 1973 și care, în decurs de câteva decenii, cu sprijinul Uniunii Europene, nu numai că și-a dezvoltat economia, ci a și sporit în mod semnificativ gradul de conștientizare a culturii irlandeze și de cunoaștere a limbii irlandeze. Se poate spune – fără a exagera prea mult – că Uniunea Europeană a fost patronul renașterii limbii irlandeze. La acea vreme încă nu știam că în anul 2007 irlandeza va deveni limbă oficială a Uniunii Europene.

Preocuparea estonienilor pentru păstrarea limbii era într-un tot de înțeles, întrucât chiar și unii experți erau de părere că o limbă vorbită de mai puțin de un milion de oameni era condamnată la dispariție. Dacă la aceasta se adaugă experiența sovietizării în cadrul Uniunii Sovietice, este clar de ce Uniunea Europeană a fost văzută ca o amenințare la adresa limbii și culturii estone. Spre deosebire de irlandeză, limba estonă a avut o soartă mai bună încă de la început: prin aderarea la Uniunea Europeană, estona a devenit limbă oficială a Uniunii Europene.

Este interesant de observat că estonienii consideră în prezent că Uniunea Europeană, inclusiv Parlamentul European, contribuie la protejarea culturii estoniene (și a limbii estone). Potrivit unui sondaj Eurobarometru¹ publicat la începutul anului 2022, estonienii intervievați sunt de părere că este deosebit de important ca Parlamentul European să protejeze libertatea de circulație (29 %), precum și tradițiile și culturile naționale (26 %). Aceste cifre diferă semnificativ de media Uniunii Europene, potrivit căreia sarcinile Parlamentului European sunt considerate a fi în primul rând protejarea democrației (32 %), protejarea libertății de exprimare și de gândire (27 %) și protejarea drepturilor omului (25 %). Ceea ce înseamnă că, la 18 ani de la aderarea la Uniunea Europeană, mentalitatea estonienilor s-a schimbat complet: instituțiile Uniunii Europene sunt văzute ca protectori ai culturii și limbii estone, iar nu ca o amenințare.

1 | <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2612>

Diversitatea lingvistică este considerată o bogăție a Europei, iar multilingvismul instituțiilor Uniunii Europene este excepțional. Desigur, acest lucru are un preț, în cel mai adevărat sens al cuvântului.

Criticii multilingvismului se referă adesea la dimensiunea financiară a traducerii: prea costisitoare, prea multe traduceri, risipă inutilă de bani, Uniunea Europeană ar putea funcționa mult mai ieftin și mai ușor dacă ar exista una sau cel mult două, trei limbi oficiale. Este adevărat că o Uniune Europeană multilingvă nu este ieftină. Însă nu totul poate sau trebuie să fie ieftin. Există simboluri și valori care sunt mai valoroase decât banii.

De-a lungul carierei mele am participat la reuniuni foarte diferite desfășurate în instituțiile Uniunii Europene, inclusiv în calitate de ministru de externe în cadrul Consiliului Afaceri Externe și, în prezent, în calitate de deputat în Parlamentul European. Am recurs la interpreți și am vorbit în limba engleză și am fost foarte mulțumită de calitatea interpretării, cu excepția câtorva cazuri. Cu toate acestea, am apreciat întotdeauna posibilitatea de a vorbi în estonă în instituțiile Uniunii Europene. Din motivele enumerate mai jos, consider acest lucru mai important decât costurile financiare asociate serviciului de traducere și chiar decât fluctuația ocazională a calității traducerii.

În primul rând, posibilitatea de a folosi limba propriei țări este importantă pentru încrederea în sine, siguranța de sine și demnitatea oamenilor. Faptul că Uniunea Europeană recunoaște limba estonă ca fiind egală cu limbile statelor mari contribuie cu siguranță la sentimentul de mândrie pentru limba estonă.

În acest sens, Uniunea Europeană este un model în ceea ce privește utilizarea și aprecierea limbii estone. Într-o exprimare plastică, dacă se poate vorbi estonă la Bruxelles, acest lucru ar trebui să fie posibil și în orice întreprindere, autoritate, universitate etc. din Estonia. Desigur, acest lucru nu este absolut și nici ușor de realizat, de exemplu în cazul companiilor internaționale, dar este un obiectiv care ar trebui urmărit.

La 29 iunie 2016, în calitate de ministru al afacerilor externe, am luat cuvântul la conferința „Limba și cultura estonă în lume”². Am rostit atunci următoarele lucruri: „Se spune că în lume există peste 6 000 de limbi, dar numai aproximativ 200 dintre ele sunt atât de dezvoltate încât în aceste limbi să se poată studia la universitate, să se poată

2 | <https://vm.ee/et/uudised/valisminister-marina-kaljuranna-kone-konverentsil-eesti-keel-ja-kultuur-maailmas>

redacta lucrări științifice, să se poată citi literatură, să se poată dezvolta programe de calculator etc.

Tot atâtea limbi sunt vorbite de peste un milion de persoane. Din 2004, estona este una dintre limbile oficiale ale Uniunii Europene. Din acest punct de vedere, estona se află într-o poziție destul de bună. Limba noastră este atât de importantă pentru noi încât este consacrată în Legea fundamentală: articolul 6 – Limba de stat a Estoniei este estona.

Este obligația statului să garanteze păstrarea națiunii, a limbii și a culturii estone de-a lungul timpului. Supraviețuirea unei limbi depinde în mare măsură de atitudinea pe care o au față de ea oamenii care o vorbesc și care o utilizează. Este responsabilitatea noastră, a tuturor, să păstrăm limba estonă frumoasă și pură. Limba nu este însă doar o moștenire, ci și un instrument pentru utilizare cotidiană extinsă și care trebuie de asemenea să se dezvolte. Limbajul transmite identitate și modele de gândire și reflectă valorile noastre”.

Având în vedere toate acestea, merită să reținem că păstrarea limbii este o problemă mult mai amplă decât utilizarea limbii estone în cadrul instituțiilor Uniunii Europene. Pentru o țară mică este vital să se dezvolte un limbaj științific în limba maternă și să se țină pasul cu noile subiecte și domenii, astfel încât limba să nu rămână la nivelul unei „limbi de bucătărie”. Este necesar să se găsească un echilibru între utilizarea limbii estone și utilizarea limbilor străine în universități, în instituțiile de cercetare și în lumea digitală. Aceasta înseamnă păstrarea limbii materne într-o lume din ce în ce mai globalizată, în care există, pe de o parte, o mare presiune pentru internaționalizare și, pe de altă parte, riscul de a perpetua „perspectiva unei bălți cu broaște”.

În al doilea rând, posibilitatea de a comunica în limba maternă cu instituțiile europene, inclusiv de a lua cuvântul în Parlamentul European, facilitează oamenilor comunicarea și aduce Bruxelles-ul (respectiv Strasbourg-ul și Luxemburgul) mai aproape de estonieni.

Pentru cetățeanul obișnuit, Uniunea Europeană este în general distantă și birocratică. În acest context, posibilitatea de a comunica în limba maternă și de a citi acte juridice în estonă reprezintă un mare avantaj. Aceasta nu înseamnă că textele juridice în limba maternă sunt întotdeauna ușor de înțeles. Nici pe departe. În calitate de juristă, trebuie să recunosc că unele texte juridice în limba estonă sunt mai greu de citit decât cele în limba engleză. De pildă atunci când într-un domeniu nu a apărut un vocabular eston comun sau când termenii care au fost dezvoltați sunt prea artificiali. Voi da ca exemplu securitatea cibernetică, unul dintre domeniile în care dezvoltarea vocabularului estonian

a început abia în urmă cu un deceniu. Uniunea Europeană joacă, fără îndoială, un rol în dezvoltarea unei limbi estone contemporane și relevante. În definitiv, toate textele juridice ale Uniunii Europene trebuie să fie traduse în estonă, ceea ce înseamnă crearea și introducerea de cuvinte și de noțiuni estoniene noi.

Îndrăznesc să spun că Parlamentul European este diferit de celelalte instituții ale Uniunii Europene deoarece este obligat să asigure cel mai înalt nivel posibil de multilingvism. Fiecare cetățean european are dreptul de a candida la alegerile pentru Parlamentul European. Ar fi nerezonabil să se ceară membrilor Parlamentului European să stăpânească perfect o limbă mai comună, cum ar fi franceza sau engleza. Regulamentul de procedură al Parlamentului European recunoaște în mod explicit dreptul fiecărui deputat în Parlamentul European de a citi și de a scrie documente parlamentare, de a urmări dezbateri și de a se exprima în propria limbă.

Parlamentul European se ghidează după principiul conform căruia toți cetățenii Uniunii Europene trebuie să aibă posibilitatea de a citi actele juridice care îi privesc în limba țării lor. În calitate de colegiutor, Parlamentul European are obligația de a se asigura că toate actele juridice pe care le adoptă sunt corecte din punct de vedere lingvistic în toate limbile oficiale. În temeiul dreptului Uniunii Europene, europenii au dreptul să urmărească activitatea Parlamentului, să pună întrebări și să primească răspunsuri în limba lor³.

Potrivit serviciului de traducere al Parlamentului European, Parlamentul European are aproximativ 700 de traducători, la care se adaugă aproximativ 500 de asistenți și personalul tehnic⁴. Pentru 24 de limbi oficiale, există 552 de combinații lingvistice, deoarece din fiecare limbă se fac traduceri în 23 de limbi. Având în vedere că populația Uniunii Europene este de aproximativ 450 de milioane de locuitori, 700 de traducători ai Parlamentului European nu reprezintă un număr mare și nici un factor de cost important. Mai ales având în vedere aspectele pozitive pe care le aduce multilingvismul. Cred că același lucru se poate spune despre toate instituțiile Uniunii Europene.

Pandemia Covid-19 a arătat modul în care lipsa serviciilor de traducere a paralizat activitatea Parlamentului European. La începutul pandemiei, Parlamentul European

3 | https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/lastrules/RULE-167_RO.html?redirect

4 | <https://www.europarl.europa.eu/translation/ro/translation-at-the-european-parliament/organisation>

a lucrat câteva luni numai prin telemuncă și fără interpretare, și anume numai în limba engleză. Obstacolul l-au constituit capacitățile tehnice, sau mai exact lipsa capacităților, motiv pentru care nu a putut fi asigurată interpretarea continuă în toate limbile, nici măcar în timpul sesiunilor plenare. La un moment dat, situația a început să se îmbunătățească, iar serviciul de interpretare pentru sesiunile plenare, comisii și grupuri politice a fost restabilit treptat.

Acest lucru nu schimbă însă faptul că luni de zile Parlamentul European nu a fost în măsură să își facă treaba așa cum se așteaptă de la el și cum ar trebui. Într-o situație foarte proastă s-au aflat deputații europeni care nu cunoșteau nicio limbă străină și care înainte de pandemie lucrau numai în limba lor (ceea ce aveau tot dreptul să facă). Pe de o parte, a fost trist să constatăm că au fost excluși din dezbateri sau că au fost nevoiți să participe cu interpretul personal, care nu era neapărat un profesionist sau care nu era familiarizat cu toate temele discutate. Pe de altă parte, acest lucru a constituit o problemă fundamentală întrucât deputații europeni au fost puși în situația de a nu își putea desfășura activitatea în mod normal. Este adevărat că a fost o criză pentru care nicio țară sau instituție nu era pregătită. Lecțiile au fost însă învățate și au fost trase concluzii. Parlamentul European va fi și trebuie să fie în continuare multilingv: deputații europeni trebuie să poată lucra în limba lor, iar cetățenii trebuie să poată comunica în limba lor cu Parlamentul European.

Personal, îmi place și faptul că sesiunile plenare ale Parlamentului European se desfășoară în limba țării președintelui sau a vicepreședintelui. Acesta este un semn de respect pentru toate limbile oficiale ale Uniunii Europene și un exemplu excelent atât pentru celelalte instituții ale Uniunii Europene, cât și pentru statele membre și cetățeni.

Celebrul împărat Carol Quintul, considerat cel mai mare om de stat european din prima jumătate a secolului al XVI-lea, ar fi spus odată că vorbea cu Dumnezeu în spaniolă (sau latină?), cu femeile în italiană, cu bărbații în franceză și cu caii lui în germană. În glumă, se poate spune că aceasta a fost, probabil, concepția lui Carol Quintul despre multilingvism. Probabil că ar fi fost uimit dacă ar fi știut ce va fi cinci secole mai târziu și ce rol important va avea Europa în conservarea multilingvismului. Și, probabil, ar fi mândru de multilingvismul Europei (mai exact al Uniunii Europene).

Multilingvismul: perspectiva cetățeanului

— Nikiforos Diamandouros

Nikiforos Diamandouros (Ph.D. Columbia University, 1972) este profesor emerit de științe politice la Universitatea din Atena și membru al Academiei din Atena din anul 2014. Înainte de a fi Ombudsmanul European, între 2003 și 2013, în perioada 1998-2003 a fost cel dintâi Ombudsman numit în Grecia, precum și director și președinte al Consiliului de administrație al Centrului Național de Cercetare Socială. Între anii 2012 și 2022 a fost Visiting Professor la College of Europe din Bruges. A primit titlul de Doctor Honoris Causa din partea Panteion University (2015) și din partea American College of Greece (2011). A fost decorat de președinții Franței (Legiunea de Onoare – 2014), Poloniei (Crucea de Aur de Merit – 2010) și Greciei (Ordinul Phoenix – 2004). Lucrările sale publicate se concentrează asupra democrației, a statului de drept, a instituției Ombudsmanului, a administrației publice și a relației dintre politică și cultură.

Când mi-am asumat mandatul de Ombudsman European, în luna aprilie 2003, m-am confruntat imediat cu multe dintre aspectele teoretice și practice ale multilingvismului¹. La acea vreme existau douăsprezece limbi oficiale ale tratatului². Noul meu rol îmi cerea să fiu nu numai Ευρωπαϊός Διαμεσολαβητής (Ombudsman European), ci, pentru a da câteva exemple, Médiateur européen, Europäischer Bürgerbeauftragter, Defensor del Pueblo Europeo, Provedor de Justiça Europeu și Europeiska ombudsmannen. Extinderea din 2004 a adăugat nouă limbi, cele din 2007 și 2013 încă trei, așa că am devenit de asemenea, pentru a da un alt exemplu, Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich. Din plângerile pe care cetățenii mi le-au adresat în calitate de Ombudsman a reieșit cu claritate că cele 24 de versiuni ale denumirii acestei instituții reflectau nu numai o varietate lingvistică, ci și un spectru larg de concepții, uneori bine definite, alteori mai mult sau mai puțin elementare, cu privire la natura și la funcțiile misiunii Ombudsmanului. Pentru a fi eficient, Ombudsmanul European trebuie nu numai să lucreze în mai multe limbi, ci trebuie să facă acest lucru într-un mod care să fie sensibil la impactul cultural și social al problemei în cauză și la așteptările fiecărui reclamant cu privire la modul în care Ombudsmanul ar putea fi de ajutor.

Era de asemenea important ca Ombudsmanul să îi poată contacta pe potențialii reclamânți pentru a-i informa cu privire la rolul său specific și la competențele sale, care, în orice caz, diferă într-o măsură mai mare sau mai mică de cele ale instituțiilor naționale, cu care cetățenii ar putea fi mai familiarizați.

Din fericire, cu cooperarea autorității bugetare și a Comisiei, predecesorul meu, primul Ombudsman European numit, a instituit un regim lingvistic funcțional pentru Birou. Limbile de lucru ale serviciilor administrative ale Biroului (buget, resurse umane, informatică și așa mai departe) erau atât franceza, cât și engleza. Plângerile erau gestionate în cea mai mare parte de juriști care lucrau în limba lor maternă sau într-o limbă pe care o cunoșteau la un nivel echivalent. Limba în care era formulată plângerea era utilizată pentru toate documentele adresate reclamantului, inclusiv pentru decizia de închidere a cazului. Pentru ca Ombudsmanul să le poată orienta, corecta și aproba

1 | Autorul dorește să mulțumească cu această ocazie domnului Ian Harden, profesor onorific la Universitatea din Sheffield, și domnului Lambros Papadias, șeful Secretariatului Oficiului de Luptă Antifraudă din cadrul Comisiei Europene (OLAF), pentru contribuția lor valoroasă la elaborarea acestui text.

2 | Deși la acea dată irlandeza nu era o limbă oficială, era o limbă a tratatului. Prin urmare, cetățenii aveau dreptul să depună plângeri la Ombudsmanul European în limba irlandeză.

proiectele, juriștii întocmeau un rezumat al fiecărei plângeri, precum și propuneri de soluții, de recomandări și de decizii într-o limbă pe care Ombudsmanul respectiv o înțelegea. Predecesorul meu alesese limba engleză, iar eu am continuat această politică din considerente practice. În plus, celelalte instituții și organisme ale Uniunii Europene au urmat bunul exemplu al Comisiei, care trimitea Ombudsmanului răspunsurile sale în limba engleză, împreună cu o traducere în limba plângerii, în cazul în care aceasta era formulată în altă limbă. În acest fel, instituțiile, organismele și agențiile contribuiau la evitarea eventualelor neînțelegeri care ar fi putut apărea dacă serviciile Ombudsmanului ar fi fost ele însele responsabile cu traducerea răspunsurilor lor în limba în care era formulată plângerea.

Pe lângă examinarea plângerilor, deseori era necesară traducerea documentelor în una sau mai multe limbi diferite, de exemplu în timpul unei vizite de studiu într-un stat membru sau pentru sesizările adresate autorităților bugetare ale Uniunii Europene. Aceste traduceri erau efectuate de obicei pe plan intern, de colaboratorii mei. Întocmirea raportului anual al Ombudsmanului în cele 24 de versiuni lingvistice era însă o sarcină prea dificilă pentru a fi abordată în acest mod. Inițial am recurs la ajutorul serviciului de traduceri al Parlamentului European, iar ulterior la cel al Centrului de Traduceri pentru Organismele Uniunii Europene. Traducerea, indiferent dacă era efectuată pe plan intern sau extern, genera deseori un dialog care avea ca rezultat revizuirea stilului și chiar a esenței textului original. Pornind de la o idee a filosofului John Rawls, îmi plăcea să consider rezultatul final al unei astfel de revizuiri ca fiind un „echilibru de reflecție”, în care procesul de traducere nu numai că asigura ca toate versiunile lingvistice să fie la cel mai înalt nivel posibil, dar conducea și la îmbunătățirea calității textului original.

Unele dintre plângerile care mi-au fost prezentate în calitate de Ombudsman au apărut în urma unor dezacorduri cu privire la regimul acordat sau, dimpotrivă, neacordat limbilor regionale sau minoritare. Asemenea plângeri, în măsura în care erau îndreptate împotriva autorităților naționale, nu erau de competența mea. În cazul plângerilor care constituiau în esență cereri de intervenție din partea instituțiilor și a organismelor europene sau de intervenție a unor organisme la nivel național ori de corespondență cu reclamantul în alte limbi decât cele ale tratatelor, am considerat că nu existau motive care să justifice o anchetă, cu condiția, desigur, ca instituția sau organismul în cauză să fi explicat în mod corespunzător competențele și responsabilitățile limitate ale Uniunii în domeniul respectiv. În plus, la cererea autorităților spaniole, am semnat un acord cu acestea, adaptând practica Biroului la concluziile Consiliului Uniunii Europene din iunie 2005 privind utilizarea limbilor catalană/valenciană, galiciană și bască pentru a facilita comunicarea cetățenilor spanioli cu instituțiile Uniunii Europene. În temeiul

acestui acord, autoritățile spaniole au înființat și au finanțat un organism responsabil cu traducerea plângerilor prezentate în limbile menționate anterior, precum și a deciziilor Ombudsmanului cu privire la plângerile formulate în limba spaniolă castiliană.

În contextul menționat mai sus de organizare și de elaborare a politicilor din cadrul biroului meu, am efectuat trei anchete ca urmare a unor plângeri legate de diferite regimuri lingvistice. Prima plângere, depusă în anul 2006, se referea la Banca Centrală Europeană, în special la varietatea limitată de limbi disponibile pe website-ul acesteia³. Celelalte plângeri, depuse în anii 2011 și 2012, priveau gama de limbi în care Comisia desfășurase o consultare publică și, respectiv, varietatea limitată de limbi disponibile pe website-ul Autorității Bancare Europene⁴.

În aprecierea argumentelor reclamanților și ale instituțiilor implicate în cazurile amintite, am considerat că este util să identific principalele perioade cronologice ale evoluției politicii lingvistice a Uniunii Europene.

În prima perioadă – cea a pieței comune și a Comunităților Europene, cuprinsă între Tratatul de la Roma din 1957 și Tratatul de la Maastricht din 1992-1993 – au prevalat trei elemente-cheie. Primul element era reprezentat de caracterul internațional al proiectului european și de principiul egalității statelor membre (șase inițial, douăsprezece după extinderile succesive), din care decurgea că fiecare stat avea posibilitatea de a solicita ca limba sa să dobândească același statut ca și celelalte la nivelul tratatelor. Al doilea element era principiul statului de drept. Tratatul prevăd măsuri juridice care sunt obligatorii nu numai pentru statele membre, ci și pentru particulari. Statul de drept impune ca persoanele care intră sub incidența unor astfel de măsuri să aibă posibilitatea de a fi informate în prealabil cu privire la acestea. Ceea ce înseamnă că măsurile în cauză trebuie publicate într-o limbă pe care persoanele menționate o înțeleg. Al treilea element constă în necesitatea practică de a asigura funcționarea internă eficientă și eficace a instituțiilor europene.

Este important să se clarifice faptul că considerațiile de eficiență și de eficacitate nu pledează întotdeauna în favoarea reducerii sau a limitării numărului de limbi care pot fi utilizate. De exemplu, atunci când participanții nu împărtășesc o limbă comună,

3 | Ancheta 1008/2006/MHZ (<https://www.ombudsman.europa.eu/ro/decision/en/3135>).

4 | Anchetele 640/2011/AN (<https://www.ombudsman.europa.eu/ro/decision/ro/12009>) și 1363/2012/BEH (<https://www.ombudsman.europa.eu/ro/decision/ro/49358>).

procesele de negociere, de luare a deciziilor și de punere a acestora în aplicare riscă să fie lente și ineficiente dacă nu sunt prevăzute resurse suficiente pentru traducere și interpretare. Pe de altă parte, este adevărat că traducerea și interpretarea presupun costuri în termeni de timp și de bani. Prin urmare, trebuie căutat un echilibru, iar echilibrul adecvat depinde deseori în mare măsură de contextul specific în care este căutat. Era deci necesar ca arhitecții instituțiilor europene să nu fie excesiv de prescriptivi atunci când au redactat, în anul 1958, regulamentul de stabilire a utilizării limbilor⁵.

În cazul Curții de Justiție a Uniunii Europene, eficiența impunea existența unei singure limbi de lucru. A fost aleasă limba franceză. Și, probabil din aceleași motive de eficiență, în fiecare an de la crearea sa, Curtea de Justiție a decis să își desfășoare activitatea internă numai în limba franceză. Pe de altă parte, instanțele naționale, atunci când adresează Curții de Justiție o cerere de decizie preliminară, precum și subiecții care formulează o cerere de anulare sau de despăgubire au dreptul de a utiliza oricare dintre limbile oficiale ale Uniunii Europene, care devine apoi limba oficială a procedurilor Curții. În plus, pentru ca Curtea să își poată exercita rolul de curte constituțională a Uniunii, hotărârile sale sunt în general disponibile în toate limbile, astfel încât valoarea lor de „precedente” jurisprudențiale să poată fi luată în considerare de instanțele naționale și de avocații din toate statele membre.

În cea de a doua perioadă, cuprinsă aproximativ între Tratatul de la Maastricht și Tratatul de la Lisabona (2009), Uniunea Europeană a consolidat treptat atât drepturile juridice, cât și drepturile politice ale persoanelor fizice în raport cu instituțiile. Tratatul de la Maastricht a instituit cetățenia Uniunii, precum și Ombudsmanul European, căruia cetățenii i se pot adresa pentru a depune plângeri cu privire la administrarea defectuoasă a instituțiilor și a organismelor europene. Recunoașterea indivizilor ca cetățeni a adăugat un alt nivel la problema importanței multilingvismului, bazat pe conceptele de cetățenie, de transparență și de participare. Predecesorul meu în funcția de Ombudsman a îndeplinit un rol important în realizarea acestor ambiții, în special în ceea ce privește accesul public la documente și elaborarea Cartei drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, mai ales a articolului 41 din aceasta, care privește buna administrare⁶.

5 | Regulamentul nr. 1 de stabilire a regimului lingvistic al Comunității Economice Europene (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:31958R0001&from=RO>).

6 | Potrivit articolului 41 alineatul (4): „Orice persoană se poate adresa în scris instituțiilor Uniunii într-una din limbile tratatelor și trebuie să primească răspuns în aceeași limbă”.

Când mi-am asumat rolul de Ombudsman, în calitate de apărător și de promotor al drepturilor și al intereselor cetățenilor europeni, am considerat că este necesar și util să atrag atenția instituțiilor asupra a ceea ce îmi place să numesc „viața de dincolo de legalitate”. Potrivit acestui concept, principiul bunei administrări impune instituțiilor europene nu numai să evite nelegalitățile, ci și să își folosească puterea de apreciere (fie că este acordată în mod expres prin lege, fie că decurge din lacunele legii) într-un mod care să permită recunoașterea valorii comunicării multilingve atât pentru cetățeni, cât și pentru Uniunea Europeană însăși. Aceasta nu înseamnă că, urmând o astfel de abordare, considerațiile legitime de eficiență și de eficacitate pot să fie ignorate. Uniunea cheltuiește peste un miliard de euro pe an pentru traducere și interpretare în 24 de limbi în scopul de a menține multilingvismul⁷. Dimpotrivă, exercițiul de punere în balanță care trebuie efectuat cu ocazia examinării plângerilor prin care se ridică asemenea probleme ar trebui să țină seama nu numai de costurile economice ale multilingvismului, ci și de beneficiile acestuia în ceea ce privește comunicarea eficace a obiectivelor și a angajamentelor Uniunii, în special, dar nu exclusiv în ceea ce privește participarea publicului și accesul la informații.

Unul dintre aspectele pe care le-am subliniat în calitate de Ombudsman, atât în cadrul Biroului, cât și față de alte instituții și servicii era importanța utilizării unui limbaj cât mai clar, cât mai precis și cât mai concis posibil, denumit uneori „limbaj simplu”. Așa cum a observat Pascal într-o frază celebră, este nevoie de timp pentru a scrie astfel⁸. A scrie într-un „limbaj simplu” înseamnă mai puțin timp și mai puține costuri pentru pregătirea traducerilor. Rezultă că multilingvismul, dacă este organizat corect, încurajează utilizarea unui limbaj simplu, cu un dublu beneficiu pentru cetățeni. Atunci când am examinat plângeri privind limbile utilizate pe website-urile lor și în cadrul consultărilor publice organizate de instituțiile Uniunii Europene, în special de Comisie, eram pe deplin conștient de jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene potrivit căreia tratatul nu consacră egalitatea limbilor ca principiu absolut al dreptului Uniunii, și că, în orice caz, nu se impune ca tot ceea ce ar fi susceptibil să afecteze interesele persoanei în cauză în calitate de cetățean al Uniunii să fie redactat în toate împrejurările în limba

7 | Ginsburgh, V., Moreno-Ternero, J. D., „Brexit and multilingualism in the European Union”, *Metroeconomica*, vol. 73, nr. 2, mai 2022, p. 708-731.

8 | „[...] mes Lettres n'avaient pas accoutumé de se suivre de si près, ni d'être si étendues [...]. Je n'ai fait celle-ci plus longue que parce que je n'ai pas eu le loisir de la faire plus courte”.

sa⁹. În același timp, în calitate de Ombudsman, am considerat că instituțiile ar trebui să își exercite puterea de apreciere în această materie ținând seama de importanța comunicării cu cetățenii și să garanteze că ei au posibilitatea să înțeleagă pe deplin activitățile Uniunii și să participe la ele. În linii mari, am rezumat abordarea mea în felul următor: *„Sunt pe deplin conștient de faptul că multilingvismul constituie o sarcină costisitoare pentru administrația Uniunii Europene și pentru resursele sale limitate. Cu toate acestea, dacă instituțiile europene doresc să fie percepute ca fiind angajate într-un dialog real cu cetățenii și cu societatea civilă, ele trebuie să găsească modalitatea de a se adresa cetățenilor în propria lor limbă”*¹⁰.

În cazurile privind limbile în care instituțiile Uniunii Europene furnizează informații pe website-urile lor, am considerat că ar fi o bună administrare dacă instituțiile și organismele Uniunii ar publica în mod voluntar, adică din proprie inițiativă, în toate limbile informații importante cu privire la activitățile lor, la legislație și la documentele politice-cheie. În același timp, am precizat și că multilingvismul nu poate fi folosit ca temei pentru a limita dreptul de acces public la documente care există doar într-o singură limbă sau într-un număr limitat de limbi.

În cazul unei plângeri referitoare la o consultare publică desfășurată de Comisie doar în câteva limbi¹¹ nu mi-a fost greu să susțin argumentul reclamantului potrivit căruia nu ne putem aștepta ca cetățenii să participe la o consultare „publică” dacă nu pot înțelege ceea ce li se cere. Așa cum au subliniat și alți analiști, coeziunea socială și cetățenia comună (europeană) necesită forme comune de comunicare și de înțelegere, nu monolingvism¹². În consecință, am considerat că multilingvismul este necesar pentru a permite cetățenilor să își exercite dreptul de a participa la viața democratică a Uniunii Europene și că politica lingvistică restrictivă a Comisiei constituie o administrare defectuoasă. Pe baza acestei logici, am solicitat Comisiei să publice documentele de consultare publică în toate limbile oficiale ori de câte ori consultările publice au ca scop

9 | M-am referit în special la Hotărârea Curții pronunțată în cauza C-361/01 P, Kik/OAPI, [EU:C:2003:434](#), punctul 82.

10 | Discursul meu la o conferință ținută la 24 aprilie 2012 la Bruxelles, *Europe in crisis: the challenge of winning citizens' trust* (<https://www.ombudsman.europa.eu/en/speech/en/11504>).

11 | Ancheta 640/2011/AN; a se vedea nota de subsol 3.

12 | Lo Bianco, J., „The importance of language policies and multilingualism for cultural diversity”, *International Social Science Journal*, 2010, vol. 61, 2010, p. 37.

colectarea și verificarea opiniilor publicului cu privire la noile politici sau la potențiale propuneri legislative și să furnizeze cel puțin traduceri la cerere atunci când consultarea publică se limitează la aspecte tehnice sau la aspecte care privesc mai mult industria decât cetățenii.

Observ cu interes că succesoarea mea în funcția de Ombudsman European continuă să considere multilingvismul ca fiind o chestiune de importanță vitală. Orientările elaborate în anul 2020 subliniază importanța posibilității cetățenilor de a urmări activitatea instituțiilor Uniunii Europene în propria limbă, recunoscând totodată necesitatea de a se ține seama de dificultățile practice¹³.

Privind retrospectiv, sunt convins că ultima parte a mandatului meu de Ombudsman European a marcat începutul celei de a treia perioade, care se adaugă celor două perioade principale pe care le-am descris mai sus. După ce am părăsit funcția de Ombudsman European nu am mai avut sarcina de a pune în balanță diversele drepturi și interese legate de regimurile lingvistice și de politicile publice asociate. În calitate de cetățean al Uniunii Europene și de profesor universitar, cred totuși că în această a treia perioadă nevoia de multilingvism în Uniunea Europeană a crescut și mai mult.

Schimbările sociale, politice și economice sunt rareori gravate în date specifice, deși științele sociale caută adesea să evidențieze anumite evenimente în momente emblematică care marchează tranzițiile de la o perioadă la alta. Cu această rezervă, consider că începutul celei de a treia perioade coincide aproximativ cu Tratatul de la Lisabona. Importanța pentru multilingvism a celei de a treia perioade nu decurge însă din conținutul acestui tratat, ci din necesitatea de a aprofunda democrația la nivelul Uniunii Europene ca răspuns la evenimentele care afectează toate statele membre: criza financiară, criza migrației, pandemia SARS-COV-2 și, în momentul în care scriu aceste rânduri, revenirea războiului în Europa odată cu atacul Rusiei asupra Ucrainei.

S-au înregistrat evoluții instituționale și politice rapide (de exemplu, în ceea ce privește supravegherea bancară, programele de achiziționare de obligațiuni de către BCE, transformarea Frontex și dezvoltarea de titluri de valoare comune). De o importanță majoră pentru analiza de față este împrejurarea că Consiliul European a devenit mai activ în îndeplinirea sarcinii sale de a oferi o orientare politică la scara Uniunii. Din

13 | Orientările (<https://www.ombudsman.europa.eu/en/doc/correspondence/ro/129519>) au fost publicate în cadrul „strategic initiative” (SI/98/2018/DDJ).

punctul meu de vedere, care, subliniez din nou, este în prezent cel al unui cetățean și al unui profesor universitar, rolul crescut recunoscut Consiliului European reprezintă o nouă provocare pentru multilingvism. Este necesar să se aprofundeze în continuare democrația europeană, asigurându-se astfel angajarea membrilor Consiliului European într-un dialog nu numai cu diverse organisme naționale, ci și cu un public paneuropean. Pentru a fi eficientă, o asemenea formă de implicare și de comunicare va trebui să fie în mod necesar multilingvă.

Este puțin probabil ca această propunere să fie acceptată de două anumite curențe de gândire. Primul curent continuă să considere că relația dintre guvernele statelor membre și instituțiile Uniunii Europene are miză nulă în ceea ce privește legitimitatea. Nu există spațiu aici pentru a contesta în profunzime această opinie. Este suficient să spun că eu cred că o atare opinie ignoră realitatea și imperativele dezvoltării istorice a Uniunii din ultimul sfert de secol.

Al doilea curent de gândire care ar putea trata cu scepticism propunerea mea a apărut atunci când alegătorii au respins Proiectul de instituire a unei Constituții pentru Europa, în 2005. Pe scurt, această opinie susține că transparența, democrația participativă și alte elemente ale unei Europe a cetățenilor au eșuat deoarece nu au încurajat încrederea în Uniune și în instituțiile sale. Din nou, nu este aici locul potrivit pentru a contesta în detaliu o asemenea opinie. Voi spune doar că ea riscă să creeze un cerc vicios, în care eșecul elitei față de ideea unei Europe a cetățenilor încurajează și mai mult înstrăinarea cetățenilor de proiectul european.

În locul unor obligații noi sau revizuite, prevăzute prin lege sau dezvoltate ca expresie a unei bune administrări, aș dori să îi îndemn stăruitor pe membrii Consiliului European să facă în mod sistematic alegerea politică de a veni în întâmpinarea cetățenilor din cât mai multe state membre posibil și de a colabora cu ei. Mai precis, acest lucru ar putea fi realizat prin intermediul programelor difuzate de mijloacele de informare, al utilizării rețelelor de socializare și al articolelor de presă în limba statului membru în cauză. Necesară este voința de a încerca. Dacă rezultatul este un eșec, experimentul va dispărea de la sine. S-ar putea totuși să prindă rădăcini și să crească organic, mai ales dacă liderii naționali evită clișeele și prezintă argumente politice autentice.

În concluzie, acest scurt eseu s-a concentrat asupra multilingvismului ca expresie a bunei administrări și în special ca imperativ politic pentru dezvoltarea viitoare a democrației la nivel european. Semnificația culturală a multilingvismului și drepturile și obligațiile juridice specifice asociate acestuia vor fi fără îndoială abordate și de alți autori în cadrul

prezentului volum. Mesajul meu principal este următorul: în contextul unic al Uniunii Europene și în stadiul său actual de dezvoltare, multilingvismul nu reprezintă o limitare a eficacității și a eficienței, ci, dimpotrivă, o condiție prealabilă pentru a ajunge la acestea. Ca să mă exprim puțin altfel, multilingvismul este una dintre trăsăturile distinctive ale Europei și ar trebui să rămână ca atare în modelul în continuă evoluție al structurii sale politice. Prin urmare, obiectivul nu ar trebui să fie doar apărarea multilingvismului acolo unde el există deja, ci și extinderea lui la noi domenii pentru a contribui la consolidarea și la aprofundarea democrației europene.

Sper ca aceasta să se realizeze.

Discurs în favoarea multilingvismului

— Christos Artemidis

Christos Artemidis s-a născut în Nicosia (Cipru). A studiat dreptul la Londra. A fost jurist în Cipru aproximativ 5 ani, iar ulterior, în 1972, a fost numit judecător la Tribunalul Districtual. A fost promovat în funcțiile de judecător districtual și de președinte, înainte de a fi numit, în 1988, membru al Curții Supreme. În 2004 a fost numit președinte al Curții Supreme, funcție pe care a deținut-o până la pensionare, în anul 2008, la vârsta de 68 de ani, potrivit dispozițiilor Constituției. După pensionare nu a mai exercitat nicio profesie sau activitate legată de drept. Este implicat însă în alte domenii care l-au interesat dintotdeauna, cum ar fi poezia, pictura și muzica, pe care le-a îndrăgit de la o vârstă fragedă. A organizat șase expoziții de pictură și a publicat douăsprezece colecții de poezie și două povestiri în proză.

Limbajul... Magnifică și inegalabilă creație a omului. Numai omul are acest avantaj față de toate ființele care trăiesc pe pământ. Cosmosul și lucrurile sunt și ele o creație a limbajului și a timpului. La început a fost sunetul, pe care omul l-a produs pentru prima dată cu ajutorul corzilor vocale. Sunetul s-a transformat în foneme, cu variații până la nașterea treptată, prin contopirea fonemelor, a cuvintelor. Iar cuvintele dau nume lucrurilor, dar transmit și cele mai înalte gânduri, emoții și intuiții ale omului.

Popoarele lumii nu au însă toate aceeași limbă. Fiecare popor-națiune are propria limbă. Unele popoare tribale au de asemenea dialecte sau idiomuri proprii, care nu se încadrează în obișnuita definiție restrânsă a termenului „limbă”. Uniunea Europeană, pilonul civilizației occidentale – așa cum este consacrată definiția statelor care au un regim democratic –, este formată din 27 de state, fiecare având propria limbă, cu excepția Ciprului și a Greciei, care au ca limbă comună greaca, și a Germaniei și a Austriei, ambele de limbă germană.

Noi, grecii, aș îndrăzni să spun, suntem extrem de mândri de istoria și de limba noastră, mai ales că este un fapt recunoscut că civilizația occidentală își are leagănul în înfăptuirile vechilor greci, în principal cele din secolele V-IV î.H., o perioadă cunoscută ca Epoca de Aur a lui Pericle. Operele lui Homer, Iliada și Odiseea, dialogurile lui Platon, scrierile lui Aristotel, tragediile lui Eschil, Sofocle și Euripide, creațiile tuturor grecilor remarcabili în domeniile artei, științei, filozofiei și literaturii grecești antice în general constituie bogăția intelectuală și a popoarelor care au adoptat ideile și principiile ce au luat naștere în Grecia antică.

Spuneam că noi, grecii, suntem *extrem* de mândri de realizările strămoșilor noștri. Permiteți-mi să clarific această afirmație. Fiecare națiune și fiecare popor are propria cultură și propria evoluție istorică. Dacă ținem seama doar de evenimentele pozitive, atunci respectul reciproc, coexistența și conviețuirea tuturor popoarelor vor contribui la instaurarea păcii și a progresului pe planeta noastră.

Iertați-mă dacă am fost prolix. Nu exclud chiar să fi divagat, dar aceste umile gânduri mă conduc – sper – direct la subiectul în discuție. Realizările culturale și științifice ale grecilor și ale tuturor popoarelor și naționalităților ar fi rămas necunoscute dacă nu ar fi fost munca titanică a traducătorilor. Fără ei, limbile vorbite și cele scrise ar fi destinate doar celor care le înțeleg în mod direct, iar orice comunicare cu cei care nu cunosc limba ar fi imposibilă, ca și orice altă împărtășire, mai ales de ordin intelectual și cultural. Orice formă de comunicare ar fi întreruptă.

Cred, prin urmare, că munca imensă a traducătorilor trebuie apreciată așa cum merită. Ne referim de obicei la „traducător” ca și cum ar fi o specializare profesională, o meserie ca oricare alta. Eu cred că munca traducătorilor trebuie privită în adevărata ei dimensiune: traducătorii sunt puntea de comunicare între diferite limbi, transmițând discursul în toate formele sale, scrise și vorbite.

Așadar, noi, grecii, la fel ca toate naționalitățile, trebuie să avem în vedere că, fără traducători, nu am ști nimic unii despre ceilalți, iar oamenii nu ar fi putut să comunice dacă nu ar fi învățat mai multe limbi. Acesta este, evident, cazul cel mai răspândit astăzi, când cunoașterea limbilor este o cerință fundamentală.

Limba dominantă în țara mea este greaca. Este limba majorității populației, introdusă de grecii care s-au stabilit în Cipru în jurul anului 1200 î.H. În 1571, insula a fost cucerită de Imperiul Otoman, iar în 1878 a fost cedată Regatului Unit al Marii Britanii. Războinicii otomani au rămas în Cipru pe durata asediului și după aceea. În același timp, în perioada ocupației turcești au sosit însă și turci din Asia Mică și din alte posesiuni otomane.

În 1955, grecii din Cipru au inițiat lupta armată împotriva Marii Britanii, care, în cele din urmă, a acceptat să se retragă din țară. Între Regatul Unit, Grecia, Turcia și liderii celor două comunități cipriote a fost semnat un tratat, cunoscut ca Acordurile de la Zürich și Londra. Aceste acorduri au condus la adoptarea Constituției Republicii Cipru, în anul 1960. Constituția a statuat că limbile greacă și turcă sunt limbile oficiale ale Republicii Cipru.

Pentru o scurtă perioadă, până în 1963, instituțiile statului au funcționat normal. Mai precis, în instanțe se foloseau fie greaca, fie turca, în funcție de naționalitatea părților. În mod obișnuit însă și prin consimțământ tacit, engleza, o limbă larg cunoscută de toți ciprioții, era folosită ca limbă principală pentru a facilita procedurile.

În anul 1963, ciprioții turci și-au părăsit posturile din sectorul public și din instanțe. Republica Cipru a continuat să funcționeze și să fie recunoscută la nivel internațional chiar și după invazia turcă din 1974. Pentru a finaliza împărțirea insulei, Turcia a mutat toți ciprioții turci care locuiau în diferite zone ale Ciprului în partea ocupată a insulei, cea de nord. În plus, mii de turci au fost mutați din Turcia și s-au stabilit în nordul Ciprului, modificând astfel compoziția demografică a țării.

Îmi cer scuze că am insistat asupra acestor chestiuni, aparent îndepărtându-mă de subiectul în discuție, dar voi avea grijă să fac legătura între aceste evenimente tragice și tema textului. Multilingvismul existent în Uniunea Europeană și în întreaga lume ar trebui să încurajeze oamenii să încerce să comunice prin învățarea sau prin traducerea

limbilor străine pentru a ajunge la respect reciproc și la coexistență pașnică. Acest fenomen avea loc în țara mea: aproape toți ciprioții turci cunoșteau limba greacă și mulți ciprioți greci cunoșteau limba turcă, locuiau în sate mixte, iar în orașe erau vecini. În instanțe, interpreții erau rareori folosiți.

Astăzi, lucrurile s-au schimbat. Cu timpul, în special după aderarea Ciprului la Uniunea Europeană, Ciprul a devenit o destinație atractivă. Totuși, pe lângă persoanele care se stabilesc în mod legal pe insulă, sosesc zeci de mii de migranți și de solicitanți de azil, dintre care mulți rămân pe insulă în mod ilegal.

Serviciile statului și autoritățile judiciare funcționează strict în cadrul principiilor egalității și apărării drepturilor fundamentale ale individului garantate de Constituție și de dreptul Uniunii, a cărei supremație a fost recunoscută chiar prin Constituție. Multilingvismul în Cipru include nu numai limbile statelor membre ale Uniunii Europene, ci și alte limbi și dialecte, cum ar fi cele din Africa, din Orientul Apropiat și din Orientul Îndepărtat, din Asia. Diferitele limbi ale popoarelor au o limită aparentă față de alte activități și realizări culturale. Limba este cel mai important element cultural și dovada identității unui popor. Muzica, artele plastice și alte arte nu au nevoie de serviciile unui traducător, așa cum are limba. De aici și expresia „muzica este limbajul universal”. Astfel, muzica occidentală, în special muzica clasică, poate fi ascultată în întreaga lume. Muzicieni și interpreți de renume mondial provin din toate țările lumii, iar muzica din țările orientale și asiatice este adesea ascultată în sălile de concert europene. Frumusețea cântecelor tribului Maori din Noua Zeelandă, polifonice și melodice, emoționează întreaga lume.

Limbajul fiind însă o creație intelectuală, dacă nu este cunoscut, nu poate fi înțeles fără intervenția unui traducător. Amintesc ceea ce am spus mai devreme, și anume că această limită a limbajului este doar aparentă. Motivul este că limba fiecărui popor este cel mai important element al identității sale, punctul de referință al originii și al culturii sale. Prin urmare, merită un respect absolut.

Uniunea Europeană și în special Curtea de Justiție a Uniunii Europene, sensibilă la multilingvism și respectând pe deplin această realitate, acceptă întrebările juridice adresate de instanțele naționale ale statelor membre și acțiunile formulate în limba statului membru respectiv. Această procedură nu este o aplicare formalistă a unei norme din Regulamentul de procedură al Curții de Justiție. Ea este o expresie a recunoașterii dorite a egalității absolute între statele membre și între cetățenii acestora, precum și a convingerii că respectul pentru diferitele limbi ale statelor membre ale Uniunii Europene duce la coexistența pașnică și la prosperitatea popoarelor.

Este o experiență care îi pune la încercare pe judecătorii noștri atunci când procedurile, în special cele penale, implică justițiabili vorbitori ai unei limbi străine sau inculpați care provin din diverse țări din afara Uniunii Europene, cum ar fi Orientul Mijlociu, Orientul Îndepărtat și Asia. În aceste cazuri, de obicei nu există traducători profesioniști, iar munca de traducere este în general efectuată de conaționali ai părților în litigiu. Pentru judecători este esențial să se asigure că au luat cunoștință de împrejurările de fapt reale, așa cum reies din traducere, în special în procedurile în care acestea rezultă din declarațiile de martor. Cu toate că procesul este anevoios și necesită mult timp, el ilustrează totuși misiunea nobilă a judecătorilor de a face din limbă un drept individual fundamental, garantat de fiecare stat care consacră respectarea drepturilor omului.

Deși se depun zilnic eforturi pentru a garanta că toate cauzele care implică justițiabili vorbitori ai unei limbi străine sunt examinate în mod corespunzător, nu există, desigur, traducători profesioniști pentru un număr atât de mare de limbi și de idiomuri.

Permiteți-mi să fac o observație. În ceea ce privește funcția de cooperare a limbii, ar fi de ajutor dacă cuvântul, vorbit sau scris, ar fi scurt și precis. Cred că ajută la cultivarea unui asemenea limbaj citirea operelor marilor autori și scriitori, care sunt creatorii limbajului. Un limbaj elegant, precis și simplu. Aceasta ar ajuta de asemenea munca traducătorilor și ar permite înțelegerea reciprocă și coexistența.

Dacă mai aveți răbdare să mă urmăriți, aș vrea să descriu un episod imaginar. Dacă Mozart ar fi ascultat cântecele tribului Maori, talentul lui sublim și geniul său l-ar fi condus imediat la pian pentru a le transpune într-o partitură, compunând o muzică melodico-ritmică rafinată, cu un contrapunct perfect. Iar muzica, în esența ei abstractă, ar emoționa toate națiunile lumii, chiar neînțelegând deloc versurile cântecelor. Limbajul este o creație intelectuală, dar semnificațiile sale pot fi recunoscute atunci când este tradus. Astfel, indigenii maori, dacă se prezintă în fața unei instanțe care aplică drepturile fundamentale, vor vorbi în limba tribului lor. Ideea de justiție, ca și muzica lui Mozart, este în acest fel pusă în lumină, deși la o scară geografică și etnică mai mică.

Curtea de Justiție a Uniunii Europene, cu cele 24 de limbi ale celor 27 de state membre ale Uniunii Europene, este un pionier al acestei idei supreme de a utiliza multilingvismul ca drept individual al omului la comunicare și la respect reciproc între culturi. Această idee supremă își găsește expresia în articolul 22 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene. În sfârșit, Curtea de Justiție a Uniunii Europene dispune de cel mai mare departament de traducători din lume, un instrument neprețuit pentru succesul activității unice a Curții.

Multilingvismul: exprimarea unității prin diversitate

— **Roberta Metsola**

Născută în anul 1979, Roberta Metsola a absolvit Facultatea de Drept a Universității din Malta și a obținut diploma de master la Colegiul Europei din Bruges, specializându-se în drept european și politici europene. Înainte de a fi aleasă membru în Parlamentul European a lucrat în cadrul Reprezentanței Permanente a Maltei pe lângă Uniunea Europeană și în calitate de consilier juridic al Înaltului Reprezentant al Uniunii Europene pentru afaceri externe și politica de securitate. A fost aleasă pentru prima dată în Parlamentul European în anul 2013, iar ulterior a fost realeasă. În calitate de membru al Parlamentului European, a fost raportor pentru Regulamentul privind Poliția de frontieră și garda de coastă la nivel european. De asemenea, a fost coautor al raportului din proprie inițiativă al Parlamentului privind necesitatea de a proteja jurnaliștii din Uniunea Europeană de acțiunile strategice în justiție împotriva mobilizării publice (SLAPP). În anul 2020 a fost aleasă prim-vicepreședintă a Parlamentului European, iar începând din ianuarie 2022 este președinta Parlamentului European.

Limba este un mijloc vital de comunicare. Ea facilitează transmiterea gândurilor, a sentimentelor, a acțiunilor, a dorințelor, a strategiilor și a numeroaselor și variatelor realități ale condiției umane. Este o punte între persoane și un vehicul pentru ca membrii unei comunități să se simtă mai apropiați unii de alții pentru că împărtășesc un mediu de conversație comun și recognoscibil. O limbă națională, un dialect regional, un grai local sunt elemente de identificare, o sursă de comuniune și un puternic agent de coeziune. Se poate chiar considera că dezvoltarea limbilor este una dintre cele mai mari realizări ale omenirii. Din acest motiv, limbile rămân esențiale pe măsură ce omenirea continuă să evolueze, să se dezvolte și să progreseze în căutarea unei vieți mai împlinite și a unei lumi mai bune.

Uniunea Europeană este o comunitate lingvistică. Cele 24 de limbi oficiale reprezintă componența multivariată a Uniunii Europene sau, mai exact, milioanele de oameni care o alcătuiesc. Este de necontestat faptul că limbile facilitează incluziunea, cunoașterea mai largă, familiaritatea mai profundă și un sentiment de apropiere între popoare, națiuni și state. Acesta este motivul pentru care multilingvismul este la ordinea zilei în funcțiile, evenimentele, activitățile, comunicările și operațiunile instituțiilor, agențiilor și organismelor Uniunii Europene. Într-adevăr, deviza pe care Uniunea Europeană a adoptat-o, „Uniți în diversitate”, este ilustrată de politica sa de multilingvism.

Uniunea Europeană recunoaște și afirmă că limbile unesc comunitățile care o compun și consideră că mediul lingvistic este esențial pentru accesul la culturi și pentru promovarea înțelegerii interculturale. Fără îndoială, învățarea și vorbirea mai multor limbi le oferă oamenilor o perspectivă mai bună de angajare, posibilități mai mari de mobilitate între statele membre ale Uniunii Europene, o ședere mai sigură în diferite țări și contactul cu societăți diverse. Din acest motiv, există un angajament din partea statelor membre de a consolida cooperarea în domeniul multilingvismului, inclusiv prin promovarea programelor de predare a limbilor străine în școli. Uniunea Europeană lucrează îndeaproape cu guvernele naționale care s-au angajat să ofere tuturor cetățenilor europeni posibilitatea de a începe să învețe cel puțin două limbi străine de la o vârstă foarte fragedă. De fapt, Uniunea Europeană urmărește să adopte o legislație mai eficace în sectoarele care consolidează existența unei societăți multilingve coezive.

Pentru ca o comunitate multiculturală să funcționeze eficient, întreaga populație – fiecare cetățean în parte – trebuie să beneficieze de acceptarea manifestă a diversității culturale. Aceasta este singura modalitate de a asigura coexistența armonioasă a numeroaselor culturi care îmbogățesc Uniunea Europeană: unitatea în diversitate

transpusă în practică. Multilingvismul este, prin urmare, mijlocul esențial prin care se pot obține această coeziune și acest respect acordat tuturor și fiecăruia în parte.

În Parlamentul European, tuturor limbilor oficiale li se asigură aceeași pondere și importanță. Toate documentele parlamentare pot fi citite în oricare dintre limbile Uniunii și toți membrii Parlamentului European pot să vorbească și să scrie în una (sau mai multe) dintre cele 24 de limbi oficiale ale Uniunii Europene. O varietate lingvistică atât de mare oferă o accesibilitate extinsă și o participare deplină la activitatea Parlamentului European. Limbile oficiale nu au legătură cu dimensiunea statului sau cu numărul de cetățeni care locuiesc în acesta. Fiecare stat are același statut, beneficiază de drepturi egale și de aceleași oportunități. Atunci când a fost înființată predecesora Uniunii Europene erau utilizate doar patru limbi. În prezent, 24 de limbi oficiale ale Uniunii sunt auzite în timpul vibrantelor dezbateri, discuții și deliberări ale Parlamentului European. Ceea ce dovedește cât de departe am ajuns pe acest drum.

Desigur, utilizarea simultană a tuturor acestor limbi ar putea genera provocări lingvistice. Pentru a surmonta potențialele obstacole a fost creat un serviciu de traducere puternic, care este consolidat în permanență pentru a se asigura faptul că comunicările multilingve în formă scrisă și electronică facilitează în mod adecvat activitatea Uniunii Europene. Dat fiind că legislația Uniunii Europene afectează peste 447 de milioane de cetățeni, Parlamentul European menține standarde înalte de traducere, asigurând traduceri fidele și clare în toate limbile oficiale. În acest scop, calitatea lingvistică și juridică a acestor texte este atent analizată de juriștii-lingviști din cadrul Parlamentului European.

Uniunea Europeană dispune de asemenea de un corp robust de interpreți pentru a contribui la rezolvarea oricăror probleme care decurg din realitatea multilingvă a activității zilnice a Uniunii. Acest lucru facilitează discuții și negocieri mai fluide în cadrul Parlamentului European și al altor organisme ale Uniunii, permițând membrilor Parlamentului European și altor oficiali să își îndeplinească sarcinile fără a fi preocupați de barierele lingvistice.

Mecanismul nostru multilingv asigură, așadar, transparența și oferă o legătură reală între toți cetățenii Uniunii Europene și diferitele sale entități. Acest aspect are ca scop încurajarea unei relații mai strânse între centru și periferie la toate nivelurile Uniunii noastre.

Cei care nu îl tratează cu respect și cu răbdare pot considera multilingvismul un impediment pentru comunicare, de natură să creeze posibilități de confuzie și să întrerupă

buna desfășurare a procedurilor, însă, dacă este privit ca un avantaj, mediul multilingv este unul atrăgător și provocator în sens pozitiv. Aproximarea între culturi, respectarea acestora și mai buna lor înțelegere fac ca lumea să fie un loc mai bun. Omenirea trebuie să caute modalități de apropiere, iar înțelegerea reciprocă prin intermediul limbii este primul pas în această direcție. O comunitate multilingvă este similară unui produs fabricat din multe componente – diverse, dar fiecare în parte esențial pentru succesul întregului. Acesta este modul în care ar trebui să abordăm diversitatea lingvistică, ce ne amintește expresia „varietatea este sarea și piperul vieții”. Ea dă gust, generează vitalitate și aduce o pată de culoare. O societate multilingvă este o canava brodată în diferite nuanțe și sentimente, dar de fapt nu este vorba decât despre o singură imagine.

„Mai mult de o limbă”

— Barbara Cassin

Barbara Cassin, medalia de aur din partea Centrului Național pentru Cercetare Științifică (CNRS) și membră a Academiei Franceze, este filolog și filosof. Specialistă în Grecia antică, lucrează la ceea ce pot face cuvintele. A coordonat printre altele *Vocabulaire européen des philosophies. Dictionnaire des intraduisibles* (Seuil-Robert, 2004), care este, la rândul său, tradus, cu alte cuvinte, reinventat, în aproximativ zece limbi. A fost comisar al expoziției *Après Babel, traduire* (Mucem, 2016-2017), care are ea însăși vocația de a se reinventa în locuri noi (Fundatia Bodmer, 2017-2018; Muzeul Imigrației din Buenos Aires, 2022), și propune în 2022, la Vieille Charité de Marseille, o expoziție privind *Les Objets migrants* [Obiectele migratoare].

Cele mai recente publicații

Le bonheur, sa dent douce à la mort, Fayard, 2020

Les Maisons de la sagesse-Traduire, une nouvelle aventure, cu Danièle Wozny, Bayard, 2021

Permiteți-mi să mărturisesc un paradox, să spunem, personal. Este vorba despre propria mea experiență în legătură cu multilingvismul în cadrul unei instituții din care fac parte cu prioritate în țara mea: Academia Franceză.

Creată în anul 1635 de Richelieu, această companie venerabilă de „nemuritori” are misiunea de „a lucra, cu toată grija și cu diligența posibilă, pentru a prevedea limba noastră cu norme clare și să o facă pură, elocventă și capabilă să trateze artele și științele” (articolul 24 din statutul său). „Limba noastră”, adică franceza. Academia este, așadar, o instituție a monolingvismului prin excelență. Ea moștenește raportul foarte conștient politic al puterii cu limba în țara noastră, Franța. Totul a început cu Ordonanța de la Villers-Cotterêts promulgată de François I în august 1539 și cu articolul 111 din aceasta, care prevede: „Nous voulons que doresnavant tous arrestz ensemble toutes autres procedures [...] soyent prononcez, enregistrez et délivrez aux parties en langage maternel francoys, et non autrement.” („Dorim ca, pe viitor, toate hotărârile, împreună cu toate celelalte proceduri, [...] să fie pronunțate, înregistrate și comunicate părților în limba maternă franceză, iar nu în altă limbă.”). Ecouri ale acestui articol se regăsesc în articolul 2 din Constituția Republicii din 25 iunie 1992: „Limba Republicii este franceza”. Două fraze-cheie la aproape cinci secole distanță. Ambele proclamă sus și tare că limba franceză se află în centrul dispozitivului statului francez. Ca de obicei, de îndată ce este vorba despre limbă și, prin urmare, despre politică, suntem pe muchie de cuțit. Atunci când François I face ca orice persoană să poată înțelege ce i se întâmplă, construiește o națiune care iese de sub dominația latinei clericilor și a erudiților. Dar ce se întâmplă în continuare cu toți cei care nu vorbesc latina, ci aceste „dialecte” pe care Revoluția franceză dorește să le elimine? În ceea ce privește „Legea Toubon”, urmare a Constituției, ea impune utilizarea limbii franceze, dar credem prea adesea că impune exclusivitatea acesteia fără a înțelege că favorizează îmbogățirea vocabularului și traducerea. Chiar dacă de fapt toate statele-națiuni au una sau mai multe limbi naționale, înțelegem, înțelegem destul de bine, neîncrederea pe care o pot nutri instituțiile europene, prin definiție și în esență multilingve, față de un stat care, pentru a relua ceea ce Arnaldo Momigliano avea obiceiul să spună despre Grecia antică, se pretinde a fi „mândru să fie monolingv”.

Paradoxul în prezent

Fiecare academician trebuie să se înarmeze cu o sabie – în mod evident, alegerea femeilor, de neconceput până la cea a lui Marguerite Yourcenar, în 1980, a complicat lucrurile, iar Jacqueline de Romilly, de exemplu, a preferat o poșetă – și pe această sabie

trebuie să graveze o deviză. Sabia mea este în mod deliberat neletală, din rășină și din piele; garda sa este compusă dintr-un minicalculator, ca un ceas conectat, care oferă virtual acces la toate textele lumii. Butonul său este reproducerea unei mici figurine, dar nu oricare: o statueta „barbară”, din mileniul al III-lea î.e.n.; o femeie cu forme frumoase, mamă sau zeiță, cu sâni, cercei lungi și ghete de aur. A fost descoperită cu ocazia săpăturilor arheologice la un mormânt din Alaca Höyük, exact în locul unde Schliemann situa Troia: această femeie este prin excelență o barbară. Să nu uităm că „barbar” este o onomatopee, la fel ca „Babel” sau „blablabla”, pe care grecii o rezervau tuturor celor care nu vorbeau limba greacă. Pe această sabie am ales să reînvii în fibre optice, luminoasă și foarte vizibilă, o expresie a filosofului Jacques Derrida pentru a-mi servi drept deviză: „Mai mult de o limbă”.

„Limba noastră”, fie, dar „Mai mult de o limbă”. Monolingvism *și, sau nu fără*, multilingvism. Aceasta este tocmai experiența, oh, cât de frecventă, care mă interesează. O numim „traducere”. Trebuie, cred, să nu uităm niciodată îndemnul-constatare atât de simplu al lui Umberto Eco: „Limba Europei este traducerea”¹.

Se vorbește franceză la Academia Franceză, se întocmește chiar și un dicționar al limbii franceze, însă compania noastră include personalități care vin din Georgia, Rusia, Liban, China, Anglia, Haiti, Italia, fără a omite o serie de „știutori” de spaniolă, bască, corsicană, creolă, arabă literară, latină și greacă: fiecare dintre noi ține în viață mai multe limbi, „mari” sau „mici”, de ieri sau de astăzi, și aproape toți suntem și traducători. Ce înseamnă acest lucru? Pur și simplu că nicio limbă nu există și nu se susține singură, fără ajutorul celorlalte. Și că toată lumea o știe, inclusiv acești câțiva francofoni a căror sarcină este de a „ilustra” franceza.

Consider că, dacă Academia Franceză a binevoit să mă primească, datorez aceasta, cel puțin în parte, volumului *Vocabulaire européen de philosophies. Dictionnaire des intraduisibles*², această lucrare puțin nebunească, elaborată de 150 de autori în aproximativ 10 ani, cu intrări care utilizează în jur de 15 limbi ale Europei sau vorbite în Europa. Numesc „netraductibil” un simptom al diferențelor lingvistice, fie ele semantice sau sintactice: nu

1 | Umberto Eco ar fi pronunțat această frază cu ocazia conferinței sale consacrate „Bazelor traducerii literare” din Arles, duminică, 14 noiembrie 1993, și este o frază din lecția sa inaugurală la Collège de France, la 2 octombrie 1992.

2 | Seuil-Le Robert, 2004, ediția a doua, completată cu noi intrări provenite din traduceri-adaptări ale dicționarului francez, 2019.

ceea ce nu se traduce, ci ceea ce nu încetăm să (nu) traducem. Nu este vorba doar despre termeni omonimi, echivoci sau ambigui, pe care contextul îi clarifică, ci despre ceea ce spun cuvintele în limbi. Când, de ce, cum nu se pot suprapune cuvintele și rețelele din care fac parte acestea? Care este impactul modurilor de a spune și de a gândi „adevăr”, „justiție” sau „libertate” asupra modurilor de a simți și de a se comporta, pe de o parte, asupra problemelor de comunicare și, mai pe larg, de interoperabilitate culturală și politică, pe de altă parte? Să luăm *dette* în limba franceză și în limbile latine: *debitum*, rambursăm ceea ce datorăm și datoria este lichidată; însă *Schuld* în limba germană înseamnă atât „datorie”, cât și „culpă”, este o povară care apasă pe umeri, de care Weber, după Luther, a devenit conștient. Nu este imposibil ca perceperea acestei diferențe să fie importantă pentru Europa. La fel, a înțelege că diferența dintre *law* și *right* corespunde doar foarte parțial cu cea dintre *loi* și *droit* nu are nimic anecdotic. A analiza aceste deformări înseamnă să te confrunți cu neînțelegeri care, nepercepute, devin periculoase. Nu este atât de ușor de înțeles că nu ne înțelegem.

Se va obiecta că limba globală există tocmai pentru a contracara acest pericol. Dar asta înseamnă să cădem într-un alt pericol, nu mai puțin grav, în opinia mea. *Globish*³ sau *global English* nu poate fi separată de legătura sa cu engleza, limbă imperială, cea a diplomației și a economiei americane. Or, esperanto pragmatic este limba care servește astăzi, fie că dorim sau nu acest lucru, la „a submite” nu numai la Bruxelles, ci și la Paris și pentru francezi. Toți trebuie să propunem *case-studies*, *issues* și *deliverables* unor experți din *knowledge-based society* a noastră care cel mai adesea nu pot înțelege engleza de la Oxford – fiecare dintre noi are, fără îndoială, experiență cu acest gen de colocvii. În comparație cu *Globish*, toate limbile de cultură care alcătuiesc Europa nu mai sunt decât dialecte, *parochial*, care trebuie vorbite acasă și conservate ca specii amenințate printr-o politică patrimonială: supraviețuitoare pentru *Digital Humanities*. *Globish* plus dialecte, iată, în opinia mea, unul dintre scenariile-catastrofă care amenință Europa.

De fapt, *Dictionnaire des intraduisibles* a fost conceput de la bun început ca o armă, nu numai filosofică, ci efectiv politică, împotriva a două scenarii-catastrofă potențiale: *Globish* pe de o parte și naționalismul lingvistic pe de altă parte. Acest alt scenariu-catastrofă, simetric opus, este legat de problema incomodă a „geniului limbilor”, care sacralizează

3 | Termenul a fost inventat de Jean-Paul Nerrière, pe atunci vicepreședinte al IBM Statele Unite, pentru a desemna specia de engleză foarte săracă, dar foarte eficientă adoptată de *non-native speakers* în *business*-ul internațional, unde s-au dovedit a fi negociatori mai buni, în special cu chinezii și cu indienii, decât *native speakers* (a se vedea de exemplu *Don't speak English, parlez Globish*, Paris, Eyrolles, 2004-2006).

limbile vernaculare, pe unele mai mult decât pe altele, și le ierarhizează pe bună dreptate între limbi „mici” și limbi „mari”. Filosofii cunosc bine acest pericol, ecou al *logosului* grec, un cuvânt atât de universal sau „universalizant” (*ratio et oratio* traduceau latinii) încât desemna în același timp rațiunea, limbajul și limba prin excelență, și anume limba greacă. Astfel, pentru Rivarol, franceza se confundă cu „logica naturală” și cu „sensul comun”: „nu mai este limba franceză, este limba ființei umane”⁴. La fel ca germana pentru Heidegger, chiar mai grec decât grecul, este o „limbă autentică” la cel mai înalt nivel, un nivel care „se măsoară în profunzimea și puterea existenței unui popor și a unei rase care vorbește limba și există în ea”⁵. Înțelegem cât de încărcată este de cele mai mari pericole, prin confuzia dintre limbă, rasă și națiune, apropierea universalului.

Nici *Globish*, nici naționalism lingvistic, „ontologic”, pentru a vorbi ca Heidegger, dar atunci ce? Tocmai: traducerea, ca respectare a diversității și artă de a se confrunta cu diferențele. Marele lingvist și diplomat german de la sfârșitul secolului al XIX-lea Wilhelm von Humboldt ne poate lămuri în această situație. Urmându-l, nu găsim niciodată *limbajul*, ci *limbi*: „Limbajul se manifestă în realitate numai ca diversitate”⁶, iar limbile formează un Panteon, nu o biserică. Îi face plăcere să evoce ideea că pot exista tot atâtea limbi câți oameni locuiesc pe pământ: „Diversitatea limbilor este condiția imediată a unei creșteri pentru noi a bogăției lumii [...]; prin aceasta se extinde în același timp sfera existenței umane și ni se oferă noi modalități de a gândi și de a simți cu caracteristici determinate și reale”⁷. Un hiper-Babel radical, oh, atât de fericit, grație unei Rusalii: traducerea. Pregătind expoziția *Après Babel, traduire*⁸ cred că am înțeles sensul acestor mici limbi de foc pe imaginile pioase care îmi stârneau într-atât curiozitatea pe când eram copil. Ele nu indică faptul că apostolii au darul limbilor, că le vorbesc pe toate, ci mai degrabă că toți cei care sunt acolo le înțeleg pentru că fiecare le aude vorbite în

4 | „Discours sur l’universalité de la langue française”, în *Pensées diverses*, Desjonquères, 1998, p. 134.

5 | Martin Heidegger, *De l’essence de la liberté humaine. Introduction à la philosophie* [1930], trad. Martineau E., Gallimard, 1987, p. 57 și urm.

6 | Wilhelm von Humboldt, „Über die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues”, în *Gesammelte Schriften*, ed. A. Leitzmann și alții, Berlin, Behr, 1907, vol. VI, prima parte, p. 240.

7 | Wilhelm von Humboldt, citat în Pierre Caussat, Darius Adamski și Marc Crépon, *La langue source de la nation*, Mardaga, 1999, p. 433.

8 | [*Traducerea, după Babel*] Muzeul Civilizațiilor Europei și Mediteranei (MUCEM), și catalogul Actes Sud-Mucem, 2016.

propria limbă, indiferent de limba în care li se adresează. Cu alte cuvinte, Dumnezeu sau Sfântul Duh este primul traducător.

Să revenim la Europa noastră și la Curtea de Justiție a Uniunii Europene (CJUE). Vizitele pe care le-am putut face acolo m-au impresionat pentru multă vreme. În special în ceea ce privește una dintre sarcinile care mi-au fost încredințate: să reprezint Academia Franceză la Comisariatul științific al Cité internationale de la langue française de la Villers-Cotterêts, un proiect simbolic pentru interesul pe care Republica și președintele său îl poartă limbii. La CJUE, multilingvismul este, de drept și de fapt, la el acasă. Curtea poate fi sesizată în oricare dintre cele douăzeci și patru de limbi oficiale ale Uniunii. Or, deliberările trebuie să se desfășoare în secret, fapt respectat de toate autoritățile judiciare din țările democratice, ceea ce exclude prezența interpreților. După sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial, judecătorii au luat decizia de a recurge la limba franceză, care s-a impus ca limbă comună a trei dintre cele șase state fondatoare și în considerarea locului dreptului roman. Însă hotărârea este pronunțată în limba cauzei, iar această pronunțare este cea autentică. Hotărârea este, așadar, tradusă în celelalte 23 de limbi ale Uniunii, în general chiar pentru ziua pronunțării sale. Prin urmare, jurisprudența există, la fel, în toate limbile Uniunii, asigurând egalitatea în fața legii. Cred că edictul de la Villers-Cotterêts este în acest fel asigurat în ceea ce privește cea mai consecventă dintre urmări: fiecare persoană va fi judecată în limba sa și, de fiecare dată, doar această limbă este autentică. Nu va exista, ca la ONU, o Rezoluție 242, care, între „retragerea din teritoriile ocupate” și „withdrawal from occupied territories”, prezintă două hărți geografice foarte diferite. La întrebarea care se impune – care este echivalentul Villers-Cotterêts, astăzi și în altă parte, în Europa sau pe alte continente? –, unul dintre răspunsuri mi se pare că este: CJUE, o mașină magnifică ce funcționează în centrul vieților noastre de europeni, pentru, dacă nu mă înșel, ceva precum prețul unui cub de zahăr pe zi în cafeaua fiecărui cetățean. Este vorba despre însuși sensul Europei, definită ca unită în diversitate.

Întrucât este vorba aici despre o mărturie, aș dori să evoc în încheiere două tipuri de lucrări în curs.

Prima este o practică zilnică. Aceasta privește nou-veniții și momentul întâmpinării lor. Lucrez pentru o asociație, Maisons de la sagesse-Traduire, care, cu sprijinul Ministerului de Interne și al Ministerului Culturii, inventează o serie de *glosare bilingve ale administrației franceze* de un nou tip. Pentru mine, totul a plecat de la această constatare, făcută cu ocazia expoziției *Après Babel, traduire*: cele mai simple întrebări, în zecile de chestionare, dematerializate sau nu, pe care nou-veniții trebuie să le completeze de îndată ce pun

picioarul pe teritoriul nostru sunt impregnate în Franța de secole de administrație franceză. Numele, prenumele, data nașterii, starea civilă, nimic din toate acestea nu este evident pentru noul sosit; maniera de a numi, de a desemna legăturile de rudenie, ziua și anul nașterii, toate acestea sunt diferite în funcție de cultură, este necesar să se inventeze uneori cuvinte noi într-o anumită limbă pentru a desemna aceste realități evidente pentru noi, pentru noi, dar nu pentru toți. Din nou, nu este atât de simplu de înțeles că nu ne înțelegem. De unde exasperarea, pe de o parte, jena și tăcerea, pe de altă parte, și neputința pretutindeni.

Glosarele noastre urmăresc tocmai să faciliteze această învățare a reciprocității elementare. Cu sprijinul, în special, a ceea ce numim între noi „injecții de cultură”, care marchează timpul de oprire necesar pentru a explica ceea ce riscă să blocheze înțelegerea reciprocă sau să creeze confuzie din cauza discordanței dintre practicile, obiceiurile, drepturile, normele în vigoare aici și în altă parte. Este vorba în toate aceste chestionare despre texte minuscule pline de cuvintele cele mai uzuale, dar pe neașteptate pline și de termeni, uneori foarte abstracți, iar uneori, dimpotrivă, foarte concreți, tehnici sau specializați, legați de drept, de sănătate, de locul de muncă, de locuință, de ajutoare, de impozite, care nu există ca atare în cealaltă limbă, care nu fac trimitere la nimic sau nu au echivalent exact. Ați spus „divorcé” (divorțat), „pacsé” (persoană care face parte dintr-un Pact civil de solidaritate), ce este asta? Doriți să vorbim despre „grande famille” (familia extinsă) sau despre „petite famille” (familia restrânsă)? Ce este un „foyer fiscal” (familie în scopuri fiscale) pentru un soninke sau pentru un sirian? Cum să arătăm că în Rusia „nationalité” (naționalitate) și „citoyenneté” (cetățenie) nu au același sens ca în Franța? Bineînțeles, chestionarele sunt traduse în general foarte bine și, bineînțeles, există interpreți, însă pe fond, de la o cultură la alta și de la o limbă la alta, uneori este dificil să ne înțelegem. Dacă este cazul, trebuie să se creeze cuvinte în aceste alte limbi, bazându-se pe instinctul și pe geniul lingvistic al celor care le vorbesc, după cum noi înșine nu am încetat de altfel să importăm și să creăm astfel de cuvinte în limba franceză de-a lungul timpului. Traducerea este mai mult decât o știință, mai mult decât o artă, este o activitate de o viață.

Celălalt proiect, foarte ambițios, privește lucrurile din perspectivă. Cum să facem ca Europa să fie bogată pentru totdeauna prin limbile sale? Cum am putea promova diversitatea lor, definitorie pentru Europa? Iată câteva piste pe care încearcă să le exploreze proiectul colectiv pe care îl numim, fiecare primește ceea ce i se cuvine, *Projet ECO*.

Pentru a face un atu din ceea ce poate părea un handicap, cele 24 de limbi ale noastre, trebuie să profităm mai întâi de mondializarea lor: engleza, spaniola, franceza, portugheza

sunt printre limbile cele mai vorbite în lume – fără a uita limbile vorbite pe lângă limbile naționale, cum ar fi araba, a doua limbă din Franța. Limbile Europei reprezintă cea mai pașnică dintre armele sale de cucerire.

Un astfel de proiect se află în centrul preocupărilor și al celor mai actuale preconizări. Acesta trece prin structurarea unor umanități numerice demne de această denumire: nu numai creșterea numărului de corpusuri digitalizate, oricât de interesante ar fi acestea, ci și structurarea lor într-un ansamblu disponibil pornind de la o idee directoare pentru a constitui un sistem de referință european pentru cuvintele netraductibile legat de un motor european de traducere.

Acesta se află în centrul comunicării de viitor: traducerea neuronală. Sistemul de referință, întemeiat pe competențele lingvistice și terminologice considerabile ale interpreților, traducătorilor și juriștilor-lingviști în serviciul instituțiilor europene, urmărește să alimenteze formarea profundă a mașinilor de învățare. El are vocația de a utiliza cele 552 de combinații lingvistice, precum și să se deschidă la contribuțiile și experiențele cetățenilor. Pe parcurs, acesta dă naștere câtorva întrebări serioase: o mașină învață ca un copil? Cum se îmbină cantitatea și calitatea? Cum se stabilesc noile conexiuni? Care este statutul acestor metafore invazive?

Progresul așteptat nu se datorează doar calității și diversității corpusurilor. Acesta ține și de construirea algoritmului. Dezvoltarea motorului ECO urmărește să exploateze capacitățile considerabile ale tehnologiei neuronale având grijă să nu introducă erori legate de procedeul în sine și permițând modelelor antrenate să exprime îndoieli – astfel încât să dea controlul utilizatorului final și să stabilească încrederea în acest instrument de traducere inovator. Traducerea neuronală va juca astfel rolul de avertizor în ceea ce privește dificultățile și biasurile.

Am pornit de la o expresie a lui Jacques Derrida: „Mai mult de o limbă”.

Se întâmplă că această expresie definește ca atare ceea ce el numește „destructurarea”, cu alte cuvinte, repunerea în discuție a filosofiei și a istoriei sale așa cum tradiția, din cuvântul în limba latină *tradere*, „a transmite”, o povestește – chiar dacă cuvântul cunoaște sensuri noi, în special feminisime⁹. „Dacă aș risca, Doamne ferește!, o singură

9 | Nota traducătorului: termen inventat de autoare, reprezentând un superlativ cu nuanțe ironice.

definiție a destructurării, scurtă, eliptică, economică la fel ca un cuvânt de ordine, voi afirma, fără o frază: «Mai mult de o limbă»”, scrie acesta în *Mémoires pour Paul de Man*¹⁰.

Din câte înțeleg, este o expresie care descrie însăși mișcarea construcției și a cetățeniei europene. Ea descrie energia punerii în mișcare, a repunerii în joc, necesară oricărei instituții durabile.

10 | Galilée, 1988, p. 38.

Multilingvismul în fața instanțelor luxemburgheze

— Jean-Claude Wiwinius

Jean-Claude Wiwinius a fost președinte al Curții Superioare de Justiție și al Curții Constituționale a Luxemburgului în perioada 2016-2021. Între anii 2019 și 2021 a prezidat Rețeaua Președinților Curților Supreme ale Uniunii Europene. A ocupat diverse posturi responsabile în magistratura luxemburgheză, la Curtea de Casație, la Curtea de Apel, la Parchetul General și la Tribunalul Districtual din Luxemburg. A predat 25 de ani dreptul internațional privat și procedura civilă la Centre universitaire de Luxembourg. Este autorul lucrării de referință *Le droit international privé au Grand-Duché de Luxembourg*.

Luxemburg este o **țară deschisă tuturor tipurilor de cultură și unui larg evantai de naționalități**. Știe să integreze acest multiculturalism așa cum puține alte societăți sunt capabile să o facă.

Multilingvismul și diversitatea culturală sunt intrinseci istoriei și identității a numeroase țări. Luxemburg este un exemplu viu în acest sens. Țara este multilingvă, primește un număr semnificativ de rezidenți originari din alte țări, utilizează lucrători frontalieri și are frontiere comune cu Germania, Belgia și Franța. Marele Ducat este animat de o importantă comunitate internațională care îi oferă paleta sa de culturi, de religii și de medii sociale.

TRILINGVISMUL ÎN LUXEMBURG

Regimul lingvistic a fost legiferat în Luxemburg printr-o lege din 24 februarie 1984. Aceasta prevede:

„Art. 1. – Limba națională

Limba națională a luxemburghezilor este luxemburgheza.

Art. 2. – Limba legislației

Actele cu putere de lege și regulamentele de punere în aplicare a acestora sunt redactate în limba franceză. Atunci când actele cu putere de lege și actele administrative sunt însoțite de o traducere, numai textul în limba franceză este autentic.

[...]

Art. 3. – Limbi administrative și judiciare

În materie administrativă, contencioasă sau necontencioasă, și în materie judiciară se pot utiliza limbile franceză, germană sau luxemburgheză, fără a aduce atingere dispozițiilor speciale privind anumite materii.

Art. 4. – Cereri administrative

Atunci când o cerere se redactează în luxemburgheză, în franceză sau în germană, administrația trebuie să utilizeze în răspunsul său, în măsura posibilului, limba aleasă de solicitant.”

Legea din 1984 a consacrat, aşadar, „trilingvismul” în Luxemburg, franceza şi germana fiind din punct de vedere istoric limbile administrative în Luxemburg, iar franceza rămânând în prezent singura limbă a legislaţiei. Aceştora li s-a adăugat tot în 1984 limba locală, luxemburgheza, devenită singura limbă naţională a ţării. Multilingvismul în Marele Ducat, cu o populaţie ce are o practică zilnică a celor trei limbi, limba de integrare fiind în continuare luxemburgheza, este un fapt. Practica limbii luxemburgheze s-a menţinut în rândul populaţiei în parte ca liant al identităţii naţionale (*eis Sprooch*, „limba noastră”).

Această particularitate se datorează dimensiunii reduse a ţării şi istoriei Marelui Ducat, situat la intersecţia zonei francofone cu cea germanofonă. Numeroasele schimburi dintre Luxemburg şi vecinii săi şi în special, începând din anii '70, emigrarea către Luxemburg în căutarea unui loc de muncă au făcut ca cele două limbi învecinate să fie în prezent vorbite în mod curent în ţară.

Spre deosebire de alte ţări multilingve, precum Elveţia, Canada sau Belgia, în care distribuţia limbilor este geografică, în Luxemburg aceasta este funcţională, ceea ce înseamnă că utilizarea unei anumite limbi depinde de situaţie. În general, se acceptă trilingvismul paralel. Fiecare poate vorbi în limba sa, însă trebuie să înţeleagă celelalte două limbi fără a avea nevoie de o traducere.

Pe durata şcolarizării, învăţarea celor trei limbi este obligatorie. Toţi elevii trebuie să studieze limba germană de la vârsta de 6 de ani, franceza de la 7 de ani şi engleza de la 14 de ani.

La **şcoala** primară, cursurile sunt predate în germană şi explicaţiile sunt date adeseori în luxemburgheză. În gimnaziu, învăţământul clasic este asigurat în germană în clasele inferioare, în timp ce nivelurile superioare utilizează franceza. În învăţământul general, în nivelul inferior toate materiile sunt predate în germană, cu excepţia matematicii, iar în nivelul superior cursurile sunt în principal în franceză, însă explicaţiile rămân adesea în luxemburgheză.

MULTILINGVISMUL ÎN LUXEMBURG

Mai mult de 200 de limbi sunt vorbite în prezent în Luxemburg. Cu puţin peste 55 %, luxemburgheza figurează pe primul loc, urmată de portugheză (16 %) şi de franceză (12 %).

Potrivit luxemburghezilor, în anul 2012, cu excepţia limbii lor materne, celelalte limbi pe care considerau că, pentru dezvoltarea lor personală, este **cel mai util să le cunoască**

erau franceza, pentru 72 %, germana, pentru 47 %, și engleza, pentru 40 %. Dar nu este exclus ca această proporție să sufere schimbări într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat. Ca anecdotă, subsemnatul, care și-a propus să repete verbele pronominales cu nepotul său de 11 ani, a primit ca replică din partea acestui tânăr (în luxemburgheză): „Dar, bunicule, toate acestea sunt total inutile, dat fiind că mai târziu, în viața mea profesională, nu voi mai avea nevoie de franceză pentru că va fi suficientă utilizarea englezei”. Atât se poate spune despre francofonia care este celebrată atât de des în Marele Ducat.

Multilingvismul este întărit și de prezența a numeroși **lucrători frontalieri** francofoni (75 %) sau germanofoni (25 %). Acești lucrători frontalieri reprezintă aproape jumătate din lucrătorii țării. La cele trei limbi oficiale trebuie să se adauge limba portugheză și limba engleză: aproape 18 % din populație este portugheză, creând o comunitate puternică în care portugheza rămâne limba de uz, chiar dacă a doua generație vorbește luxemburgheza, iar dezvoltarea foarte puternică a sectorului bancar a făcut ca utilizarea limbii engleze ca limbă de lucru să devină frecventă.

Presa națională este redactată în majoritate în germană și parțial în franceză, articolele nefiind traduse în cealaltă limbă. Găsim în aceasta și câteva rânduri redactate în luxemburgheză: corespondența cititorilor, anunțurile personale referitoare la viața privată (necrologuri, anunțuri diverse etc.). Există de asemenea, de câțiva ani încoace, săptămânale în engleză și în portugheză.

În **Camera Deputaților** (Parlamentul luxemburghez), limba curentă este luxemburgheza, uneori cu utilizarea limbii franceze pentru citarea textelor juridice. În schimb, în ședințele plenare ale **Consiliului de Stat** se vorbește franceza.

Cum se prezintă toate acestea **în practica de toate zilele** din Marele Ducat? Iată câteva exemple, citate la întâmplare, întâlnite de subsemnatul în cursul celor două săptămâni care au precedat finalizarea acestei contribuții. Orașul Esch-sur-Alzette, Capitală Europeană a Culturii în 2022, unde se vorbesc nu numai luxemburgheza, franceza și germana, ci și italiana și portugheza în numeroasele familii de muncitori siderurgici imigranți, consacră unul dintre proiectele sale – o piesă de teatru „poliglotă” în care actorii se exprimă în limbile lor materne respective – problemelor, dar și comicului situațiilor care pot lua naștere din acest amalgam de limbi („melting-pot linguistique”). Un flyer al administrației localității de reședință a subsemnatului anunță următoarea colectare a obiectelor voluminoase în șase limbi. Într-o scrisoare adresată redacției unui cotidian luxemburghez, autorul se plânge de faptul că anunțurile din tramvaie se fac doar în franceză și engleză, iar nu și în germană și luxemburgheză. Soția care se

Întoarce de la o repetiție a corului din care face parte remarcă faptul că a trebuit să se exprime în cinci limbi diferite pentru a vorbi cu prietenii ei din cor. Un alt exemplu este cel al subsemnatului, care, în timpul unei drumeții, și-a pierdut telefonul mobil și care, întorcându-se din drum ca să îl caute, a trebuit să întrebe alți trei excursioniști în trei limbi diferite dacă i-au găsit telefonul. Lista acestor exemple ar putea continua la nesfârșit. Nimeni din Luxemburg nu este surprins și mai ales nimeni nu se supără pentru atâta lucru.

LUXEMBURGHEZA

Limba luxemburgheză a beneficiat de acest mediu multilingv.

Arătăm pe scurt că luxemburgheza (*Lëtzebuergesch*), singura limbă națională a luxemburghezilor, este o limbă indo-europeană din familia de limbi germanice (graiul francon moselan), vorbită în esență în Luxemburg, precum și în câteva localități limitrofe din Belgia, Franța și Germania. Se apreciază că aproximativ 600 000 de persoane vorbesc în lume această limbă.

Statutul recunoscut de **limbă națională** a Luxemburgului atestă o realitate: limba luxemburgheză nu este un dialect. Luxemburghezii vorbesc între ei doar luxemburgheza, iar aceasta la toate nivelurile și în toate situațiile. Prin urmare, ei vorbesc „limba lor”.

De mai mulți ani sunt în curs lucrările de **revizuire a Constituției** luxemburgeze. S-a intrat pe ultima linie dreaptă. În capitolul 1, intitulat „Despre stat, despre teritoriu și despre locuitorii săi”, mai precis în secțiunea 1, „Despre stat, despre forma sa politică și despre suveranitate”, figurează articolul 4, care, la alineatul (1), prevede: „Limba Luxemburgului este luxemburgheza. Legea reglementează utilizarea limbilor luxemburgheză, franceză și germană”.

Comentariul la acest text arată că, la fel ca alte Constituții europene, articolul 4 evocă **simbolurile statului**, care sunt limba, emblema națională, stemele și imnul național. În ceea ce privește regimul lingvistic, formularea care include limba luxemburgheză urmărește să păstreze o anumită flexibilitate în reglementarea pe cale legislativă a utilizării limbilor luxemburgheză, franceză și germană. În cadrul dezbaterilor din Camera Deputaților reunită în calitate de Constituantă, oratorii au considerat că a consacra nu numai limba luxemburgheză, ci și multilingvismul în Constituție dovedește atașamentul țării față de multilingvism, care constituie un atu pentru țară și permite susținerea importanței Luxemburgului în întreaga lume.

MULTILINGVISMUL ȘI LUMEA JUDICIARĂ

MAGISTRAȚII

Legea modificată din 7 iunie 2012 privind funcționarii din justiție prevede la articolul 2, pentru funcționarii din justiție care sunt recrutați pe bază de examen-concurs, că, pentru a fi admiși la acest examen, trebuie să îndeplinească diferite condiții, și anume, printre altele, să fie cetățeni luxemburghezi, dar mai ales – în contextul de față – **să cunoască în mod adecvat cele trei limbi administrative și judiciare**, astfel cum sunt definite la articolul 3 din Legea din 24 februarie 1984 privind regimul lingvistic.

Controlul cunoștințelor lingvistice este prevăzut la articolele 3 și 4 dintr-un regulament al Marelui Ducat din 25 iunie 2021 privind recrutarea și formarea funcționarilor din justiție. În principiu, toți candidații care și-au finalizat studiile secundare într-un liceu care aplică programele de învățământ public luxemburghez sunt scutiți de un examen lingvistic. În caz contrar, este prevăzut un examen în luxemburgheză și, dacă este necesar, în germană sau în franceză. Chiar dacă textul articolului 2 vorbește despre o cunoaștere „adecvată”, se admite că magistratul luxemburghez trebuie să cunoască „perfect” cele trei limbi. În ultimii trei ani, șase candidați au fost refuzați de Commission de recrutement et de formation des attachés de justice [Comisia de recrutare și de formare a funcționarilor din justiție] (trei în 2019, unu în 2020 și doi în 2021) din cauza cunoștințelor lingvistice insuficiente. Uneori, candidatul respins se prezintă din nou în anul următor, după ce a urmat cu succes cursuri intensive de luxemburgheză sau de germană.

AVOCAȚII

Într-o publicație de acum aproximativ zece ani consacrată „Liberei circulații a avocaților în Luxemburg”, actualul judecător luxemburghez la Curtea de Justiție a Uniunii Europene, François Biltgen, a examinat în detaliu istoricul problemelor întâmpinate de cele două barouri luxemburgheze, care se confruntă cu aderarea unui **număr foarte mare de avocați care nu sunt luxemburghezi**, în ceea ce privește cunoștințele lingvistice ale acestor avocați străini și controlul cunoștințelor respective în raport cu dispozițiile relevante de drept al Uniunii. Autorul a prezentat istoricul Legii din 13 iunie 2013 privind modificarea Legii din 10 august 1991 privind profesia de avocat și a amintit procedura de constatare a neîndeplinirii obligațiilor inițiată de Comisia Europeană în anul 2011, în conformitate cu articolul 258 TFUE, cu privire la condițiile de admitere a avocaților

europeni înscriși în lista IV din Tabloul Ordinului avocaților care solicită înscrierea în lista I a acestui tablou („clauză de asimilare”).

În prezent, conform dispozițiilor **articolului 31-1 din Legea privind profesia de avocat**, menționată mai sus, „[a]vocații înscriși cu titlu individual trebuie să cunoască limba legislației în sensul Legii din 24 februarie 1984 privind regimul lingvistic, precum și orice altă limbă necesară pentru exercitarea activităților lor profesionale, fără a aduce atingere articolului 6 alineatul (1) litera d). În plus, avocații înscriși în lista II trebuie să cunoască limbile administrative și judiciare ale Marelui Ducat al Luxemburgului necesare pentru îndeplinirea obligațiilor lor care rezultă din stagiul judiciar. Avocatul care acceptă să se ocupe de o cauză trebuie să aibă competențele profesionale și lingvistice necesare, în caz contrar fiind expus sancțiunilor disciplinare prevăzute”.

Înscrierea în lista II (avocați-stagiari) a Tabloului Ordinului este posibilă numai atunci când candidatul poate atesta cunoașterea limbilor luxemburgheză, franceză și germană. În ceea ce privește **trecerea din lista IV în lista I** (avocat la Curte), o circulară a decanului (nr. 1 2013/2014) prevede că avocatul trebuie să prezinte o declarație pe proprie răspundere că se va limita la a practica exclusiv în limbile pe care le cunoaște, cu indicarea limbilor cunoscute. Consiliul Ordinului a adoptat la 8 iunie 2016 un regulament pentru a preciza diferite aspecte. Citim în acesta mai întâi că nivelurile care trebuie atinse în ceea ce privește cunoașterea limbii sunt cele stabilite prin lege. Acest regulament precizează în continuare că reușita cursurilor suplimentare în dreptul luxemburghez presupune cunoașterea limbii franceze în sensul legii. Se consideră că acei candidați care au urmat învățământul primar sau secundar într-un sistem de învățământ luxemburghez sau german și care au obținut în acest sistem o diplomă care permite accesul la studii de învățământ superior, în măsura în care învățământul care a dus la această diplomă a fost oferit în limba luxemburgheză sau germană, cunosc limba luxemburgheză sau germană în sensul legii. Ceilalți candidați trebuie să prezinte un certificat care să ateste nivelul de cunoaștere a limbii luxemburgheze sau germane impus de lege, eliberat de un profesionist autorizat.

Aceste texte relativ recente nu sunt însă urmate întotdeauna în practică.

Deși, după cum am arătat, în ultimii ani, Baroul din Luxemburg a dat dovadă de o anumită severitate în ceea ce privește controlul cunoștințelor lingvistice ale membrilor săi, făcând din aceasta, pe bună dreptate, o **chestiune de etică** a profesiei, lucrurile nu au stat întotdeauna așa.

Subsemnatul își amintește de perioada în care, în anii 1984-1989, ca **judecător de pace la Esch-sur-Alzette**, i se întâmpla să se confrunte cu situații ce frizau ridicolul. În fața instanței de pace, unde se examinează, pe lângă toate cauzele privind contractul de închiriere și dreptul muncii în primă instanță, dosarele a căror valoare este de mai mică importanță (în prezent sub 15 000 de euro), particularul se poate înfățișa fără asistența unui avocat. De multe ori a trebuit subsemnatul să adauge la rolul său de judecător pe cel de interpret atunci când explica particularului luxemburghez ceea ce avocatul advers, francofon, care nu se putea exprima în luxemburgheză, susținea în pledoaria sa. Și mai absurdă era situația în care trebuia să explice avocatului ceea ce partea adversă susținea în luxemburgheză. Evident, nu acesta este rolul judecătorului. Însă, în calitate de „judecător de proximitate” și având, potrivit legii, chiar o misiune de conciliator, ca și colegii săi, subsemnatul a preferat să acționeze în consecință, evitând astfel, pe de o parte, o amânare a cauzei pentru a permite unei părți să găsească un avocat care se poate exprima în luxemburgheză și, pe de altă parte, eventualele cheltuieli inutile ocazionate de un interpret, cheltuieli care ar fi riscat să depășească valoarea cererii de plată. O altă soluție, bineînțeles, ar fi fost să i se spună avocatului: „Cu atât mai rău pentru dumneavoastră – și pentru clientul dumneavoastră – dacă nu puteți înțelege ceea ce se susține în fața instanței”.

Se pare însă că, în pofida noilor norme prezentate mai sus, situația legată de utilizarea limbilor – cel puțin în fața instanțelor de pace – nu s-a schimbat peste tot, altfel nu ar fi fost necesară difuzarea unei **circulare comune a justiției de pace și a Baroului** din Luxemburg, semnată foarte recent, la 22 martie 2022. În aceasta, sub titlul „Utilizarea limbilor”, după citarea articolului 31-1 din legea modificată privind profesia de avocat, se prevede: „În ședință, se presupune că limbile luxemburgheză, franceză sau germană [...] sunt suficient de cunoscute pentru a înțelege, a vorbi și a pleda în aceste limbi. Nu intră în atribuțiile judecătorilor de pace, ale asesorilor sau ale grefei să efectueze traduceri. Avocatul trebuie să cunoască limba vorbită a interlocutorului, indiferent dacă este avocat sau particular. În caz contrar, acesta va trebui să fie asistat de un coleg care are competențele lingvistice necesare”.

ȘEDINȚELE

Așa cum s-a văzut în introducerea la prezenta contribuție, în articolul 3 din Legea din 24 februarie 1984, citată anterior, utilizarea limbilor franceză, germană și luxemburgheză în materie judiciară este autorizată în sens larg. În principiu, **trilingvismul este pe deplin respectat**.

În mod concret, în toate dosarele care trec printr-o **procedură scrisă** și în care este necesară asistența unui avocat (respectiv în fața Curții Constituționale, a Curții de Casație, a Curții Administrative, a camerelor civile, comerciale și pentru litigii de muncă ale Curții de Apel și în fața tribunalelor districtuale în materie civilă), înscrisurile sunt **în franceză**. În cazul în care în ședință sunt necesare explicații, acestea se dau (în general) tot în franceză.

În toate **celelalte cauze** (și anume în materie penală în fața tuturor instanțelor, în fața tribunalelor districtuale – cu excepția celor în materie civilă, în fața tribunalului administrativ și a instanțelor de pace), în care particularul se poate prezenta fără asistența unui avocat, **pledoariile pot fi ținute în una dintre cele trei limbi** oficiale ale țării. În aceste cauze, nici avocații nu pledează întotdeauna în franceză. Și funcționează.

Evident, nu toți particularii știu (sau doresc) să se exprime într-una din aceste trei limbi. Ei au, așadar, dreptul de a se exprima în limba aleasă și de a fi asistați de un interpret. Subsemnatul, care a prezidat o cameră penală a Curții de Apel mai mulți ani, apreciază că **aproape jumătate din cauzele penale au loc cu asistența unui interpret**.

Cu privire la acest aspect trebuie să se facă trimitere la Legea din 8 martie 2017 de consolidare a garanțiilor procedurale în materie penală și privind, printre altele, transpunerea Directivei 2010/64/UE a Parlamentului European și a Consiliului din 20 octombrie 2010 privind **dreptul la interpretare și traducere** în cadrul procedurilor penale, care a introdus articolele 3-2-3-5 în Codul de procedură penală.

Aceste articole prevăd că o persoană care nu vorbește sau nu înțelege limba de procedură are dreptul la asistența gratuită a unui interpret de îndată ce i se adresează întrebări (articolul 3-2 din Codul de procedură penală) și are dreptul la o traducere gratuită într-o limbă pe care o înțelege cu privire la toate documentele notificate (articolul 3-3 din același cod). Același lucru este valabil pentru victime și pentru părțile civile (articolele 3-4 și 3-5 din același cod).

Mai multe observații trebuie făcute în legătură cu acest aspect. Mai întâi, din cauza numărului mare de rezidenți străini în Marele Ducat și a diversității limbilor vorbite, există adesea **probleme serioase în găsirea interpreților sau a traducătorilor** disponibili în limba dorită, dat fiind că majoritatea acestor persoane au o altă ocupație principală, fapt ce le restrânge disponibilitatea. Ar fi necesar un veritabil „Serviciu de traduceri” în administrația judiciară pentru a remedia aceste probleme practice. Este posibil chiar ca avocatul să solicite asistența unui interpret pentru a se putea înțelege cu propriul client.

Din păcate, calitatea interpretărilor lasă de dorit destul de des. Cererile de interpretare, indiferent că sunt abuzive sau nu, sunt formulate uneori în ultimul moment, înaintea ședinței, ceea ce determină o amânare a cauzei.

Este inutil să precizăm că **costurile traducerilor și interpretărilor** sunt exorbitante. În anul 2021, administrația judiciară a plătit 577 600 de euro pentru interpreții de poliție, 300 647,62 euro pentru interpreții din fața instanței și 980 940 de euro pentru traducerile de documente, ceea ce conduce la un total de 1 859 187,62 euro.

Ca anecdotă, este interesant să facem trimitere și la o **circulară a parchetului general** privind utilizarea limbilor germană și franceză în administrarea justiției din 16 septembrie 1879, care, oficial, este încă în vigoare. Potrivit acestei circulare, „[î]n administrarea justiției civile și comerciale, în care părțile sunt reprezentate de avocați, se utilizează limba franceză, magistrații și agenții poliției noastre judiciare utilizează limba germană în toate actele de justiție represivă”. Se adaugă că „[j]udecătorii de pace vor trebui, așadar, să redacteze întotdeauna în germană hotărârile pe care le pronunță în calitate de instanță penală, iar grefierii instanțelor de pace vor utiliza această limbă în rezumatele pe care trebuie să le întocmească în materie represivă în ceea ce privește punerea în aplicare a dispozițiilor legale”.

Această din urmă instrucțiune nu mai este însă urmată în practică de judecătorii de pace. În cei cinci ani în care a acționat ca instanță penală pentru justiția de pace, subsemnatul își amintește o singură decizie pe care a trebuit să o redacteze în germană, la cererea expresă a inculpatului.

Instanțele, atât judiciare, cât și administrative, au dezvoltat o jurisprudență interesantă în ceea ce privește, pe de o parte, **răspunsul la o cerere redactată într-o altă limbă** decât cele trei limbi oficiale și, pe de altă parte, **obligația de a răspunde în limba aleasă de justițiabil**.

Astfel, s-a decis că, deși este adevărat că nici Legea din 24 februarie 1984 și nicio altă dispoziție legală nu sancționează în mod explicit cu inadmisibilitatea o cerere redactată într-o altă limbă decât cele trei limbi oficiale ale Marelui Ducat al Luxemburgului care pot fi utilizate în materie judiciară, nu este mai puțin adevărat că redactarea unei cereri de sesizare a instanței într-o altă limbă decât una dintre cele trei limbi oficiale prevăzute la articolul 3 din Legea din 1984, dacă nu este însoțită de o traducere în una dintre cele trei limbi oficiale, nu numai că este de natură să aducă atingere dreptului la apărare al pârâtului și, dacă este cazul, al terțului interesat, parte în proces, dar, în plus, împiedică

judecătorul să aibă o înțelegere bună și completă a dosarului, redactarea cererii introductive într-una din cele trei limbi oficiale ale țării fiind garanția unei asemenea înțelegeri complete a cauzei, astfel încât o asemenea acțiune este inadmisibilă (cf. TA 12 februarie 2020, nr. 42194).

S-a mai decis că „[o]bligația impusă administrațiilor prin Legea din 24 februarie 1984 privind regimul lingvistic nu se aplică instanțelor; acestea sunt libere să utilizeze limba franceză, care este utilizată în mod tradițional pentru redactarea deciziilor judiciare” (cf. Cass 30 iunie 2011, Pas 2012, p.592; TA 23 septembrie 2015, nr. 35036).

În ceea ce privește problema **depunerii de înscrisuri într-o limbă neoficială**, jurisprudența face din aceasta o chestiune de respectare a dreptului la apărare.

Într-adevăr, după ce a amintit că Legea din 1984, care prevede că limbile franceză, germană sau luxemburgheză sunt utilizate în fața instanțelor, se aplică numai actelor judiciare ca atare, cu alte cuvinte, hotărârilor judecătorești și concluziilor schimbate între părțile în litigiu, cu excluderea înscrisurilor și a documentelor care sunt, prin definiție, preexistente procesului și sunt menținute în procedură în măsura în care intervenienții la proces înțeleg conținutul acestora, Curtea de Apel a respins motivul prin care se urmărește înlăturarea din cadrul dezbaterilor a înscrisurilor redactate în limba engleză (cf. Cour 11 decembrie 2019 CAL-2017-71).

În același sens, Tribunalul Districtual din Luxemburg, după ce a amintit că materia judiciară a fost inclusă în mod expres, la propunerea Consiliului de Stat, în Legea din 1984, a considerat că, în această materie, utilizarea limbilor nu era liberă, legea prevăzând posibilitatea de a utiliza doar limbile franceză, germană sau luxemburgheză. Dat fiind că în speță înscrisurile citate nu erau documente uzuale redactate în engleza curentă și cu un conținut ușor de înțeles, ci documente de natură juridică, redactate într-o engleză juridică, a căror interpretare putea da naștere unor controverse, și, în plus, aceste înscrisuri constituiau elemente decisive pentru a fundamenta decizia tribunalului, acesta a decis că nu pot fi luate în considerare ca atare, în lipsa redactării într-una din limbile prevăzute în materie judiciară. În consecință, tribunalul a invitat părțile să depună o traducere certificată a acestor documente (cf. TAL 14 noiembrie 2017, nr. 228/2017).

În **materie fiscală**, tribunalul administrativ a hotărât că „[p]articuliaritățile dreptului fiscal luxemburghez, având în vedere în special originea sa în parte germană, pot justifica, pe lângă justificările legate de identitatea părților sau de o anumită cauză, utilizarea limbii germane în fața instanțelor judiciare competente chiar și atunci când utilizarea limbii

franceze este o tradiție a acestora, cel puțin pentru redactarea actelor de procedură” (cf. TA 4 februarie 1998, nr. 9850).

În cadrul **anchetelor**, în materie civilă și în materie penală, cel mai adesea, instanța adresează întrebări martorului în luxemburgheză, ia act de declarații în germană și își redactează hotărârea în franceză.

Instanțele **administrative**, competente în materie fiscală, după ce – în mod normal – au ascultat o pledoarie în franceză, deliberază în limba lor maternă, luxemburgheză, cu privire la un text redactat în germană, *Abgabenordnung*, pentru a redacta în cele din urmă o hotărâre în franceză. Nu e rău deloc.

ÎN ÎNCHEIERE

Începând cu anul 2023, spațiul liber situat la baza celui de al treilea turn al Curții de Justiție a Uniunii Europene, sediul juriștilor și al juriștilor-lingviști ai Curții, se va transforma într-o grădină ce va aduce puțină vegetație în această parte dens urbanizată a platoului. Botezată „Grădina Multilingvismului” în special datorită proximității sale față de juriștii-lingviști ai Curții, care transpun deciziile acestora în cele 24 de limbi oficiale ale Uniunii (luxemburgheză nu se numără printre ele), viitorul spațiu verde trebuie să fie „o miniaturizare a colinelor împădurite și a câmpiilor agricole ale peisajului luxemburghez”, conform descrierii peisagistului francez.

Potrivit judecătorului luxemburghez François Biltgen, președintele Comisiei pentru clădirile Curții, această grădină constituie și un omagiu adus Luxemburgului, care găzduiește instituția încă de la crearea sa și care cunoaște un multilingvism secular.

Încheiem această contribuție cu reflecția aceluiași judecător prilejuită de festivitatea începerii lucrărilor de amenajare: „Multilingvismul este ca o grădină, trebuie să îl cultivăm”.

Bibliografie

François Biltgen, *La libre Circulation des avocats au Luxembourg*, annales du droit luxembourgeois, 2012, p. 11.

Fernand Fehlen și Andreas Heinz, Universitatea din Luxemburg, *Die Luxemburger Mehrsprachigkeit. Ergebnisse einer Volkszählung* (Luxemburg, 2016, ISBN 978-3-8376-3314-6). Paul Dicks și Guayarina Berzosa, Les cahiers du CEPS/INSTEAD, *Pays multiculturel*,

pays multilingue? Un modèle pragmatique pour l'analyse des relations langagières au Luxembourg, iulie 2010.

Paul Dickes și Guayarmina Berzosa, Les cahiers du CEPS/INSTEAD, *Les compétences linguistiques auto-attribuées*, septembre 2010.

Universitatea din Luxemburg, cercetări cu privire la multilingvism.

Documente parlamentare referitoare la revizuirea Constituției – Proiectul nr. 7700.

Documente parlamentare referitoare la Legea din 24 februarie 1984 privind regimul lingvistic – Proiectul nr. 2535.

Vademecum *Ma vie au barreau de Luxembourg*

Wikipedia, articolul „Multilingvismul în Luxemburg”.

Wikipedia, articolul „Limba luxemburgheză”.

Limba irlandeză în Europa

— **Michael D. Higgins**

Contribuție semnată de domnul Michael D. Higgins, președintele Irlandei din anul 2011 (fiind reales în anul 2018). Anterior, a fost senator (25 de ani) și Teachta Dála (membru al Parlamentului irlandez) (9 ani). A fost primul ministru al artelor în perioada 1992-1997 și, în această perioadă, a înființat Teilifís na Gaeilge (postul de televiziune de limbă irlandeză). Ca ministru, a fost responsabil în mod direct de promovarea limbii irlandeze pentru dezvoltarea economică și socială a zonelor în care se vorbește limba irlandeză. A fost de două ori primarul orașului Galway și, înainte de a fi politician, a fost lector gradul III. Michael D. Higgins este poet, scriitor, academician, militant pentru drepturile omului și promotor al cetățeniei inclusive.

Multilingvismul stă la baza societății irlandeze și sunt extrem de mândru de comunitățile multilingve de pe această insulă. Este bine-venită alegerea Curții de Justiție ca, la marcarea a 70 de ani de existență, să recunoască în acest mod special valoarea multilingvismului nu numai în propria activitate, ci și în viața atâtor cetățeni ai Uniunii Europene. Îmi face o deosebită plăcere că am fost invitat să contribui la această publicație și aș dori să aplaud inițiativa organizatorilor și să le mulțumesc.

Promovarea multilingvismului nu este întotdeauna o sarcină ușoară. Este însă o sarcină importantă, care concretizează valoarea europeană a unității în diversitate. Datorăm enorm Curții de Justiție pentru cei 70 de ani ca instituție multilingvă. Contextul în care funcționează Curtea s-a schimbat considerabil de la înființarea sa, în 1952, ca parte a Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului. Cine și-ar fi imaginat atunci că în 2022 Curtea își va îndeplini cu succes mandatul esențial de a asigura uniformitatea interpretării și aplicării dreptului Uniunii în 27 de state membre și în nu mai puțin de 24 de limbi oficiale? Transformarea sistemului judiciar al Uniunii din ultimele decenii ca urmare a intrării în vigoare a tratatelor succesive și a extinderilor multiple a lansat, fără îndoială, numeroase provocări. O extindere semnificativă a unei asemenea uniuni implică riscul diluării legăturii pe care cetățenii o simt față de instituțiile centrale. Iar un element esențial pentru ca legătura să rămână fermă este să se asigure faptul că instituțiile sunt accesibile tuturor cetățenilor în mod egal, indiferent unde locuiesc sau ce limbă vorbesc. În acest mod, deși desfășurarea activității Uniunii în 24 de limbi presupune, bineînțeles, un cost financiar, importanța investiției nu poate fi negată.

Reflectând la valoarea multilingvismului în Uniunea Europeană de astăzi, patru argumente-cheie în favoarea sa îmi par evidente. În primul rând, așa cum am menționat mai sus, pentru ca o entitate supranațională *sui generis* precum Uniunea să prospere, este esențial ca cetățenii să se simtă implicați în Uniune și parte din ea. Pentru a realiza acest lucru, ei trebuie să fie capabili să înțeleagă activitatea Uniunii, să aibă acces la beneficiile Uniunii și să interacționeze cu instituțiile și agențiile Uniunii în limba în care se simt cel mai confortabil. În cazul limbii irlandeze s-au realizat progrese importante în acest sens în ultimii ani. În Irlanda a fost un motiv important de mândrie faptul că în 2020 Curtea de Justiție a Uniunii Europene a ținut prima sa ședință într-o cauză în limba irlandeză (An tAire Talmhaíochta Bia agus Mara și alții). În mod simbolic, Curtea a pronunțat hotărârea sa din această cauză în limba irlandeză cu ocazia zilei Sfântului Patrick, sărbătoarea noastră națională, în 2021. La doar câteva săptămâni după încetarea derogării privind limba irlandeză, în luna ianuarie a acestui an, Parlamentul European a primit prima propunere de amendament legislativ în limba irlandeză din istoria sa. Acești pași sporesc oportunitățile aflate la dispoziția vorbitorilor de limba irlandeză

de a fi implicați în viața Uniunii și sper ca exemplele pozitive să încurajeze mai multe persoane să facă acest lucru în viitor.

Un al doilea avantaj al multilingvismului în Uniunea Europeană este reprezentat de diferitele perspective pe care vorbitorii unor limbi diverse le pot aduce în procesul de luare a deciziilor în cadrul Uniunii. Deseori, persoanele poliglotte spun că, atunci când vorbesc o anumită limbă, tind să gândească într-un anumit fel. Într-adevăr, limba ne pune la dispoziție lentilele prin care vedem și înțelegem lumea care ne înconjoară. La fel cum diversitatea, în toate formele sale, îmbogățește structurile decizionale, contextul lingvistic diversificat al factorilor de decizie din Uniune poate acționa ca o garanție împotriva gândirii de grup și poate facilita luarea în considerare a unor perspective nuanțate multiple.

În al treilea rând, limba spune povestea originii unui popor și a direcției spre care se îndreaptă. În context european, limbile ne pot aminti de interconexiunile create pe continentul nostru de-a lungul secolelor sau chiar al mileniilor. De exemplu, deși limba irlandeză este o limbă celtică, având rădăcini comune cu galica scoțiană, galeza, bretona, manx și cornica, prietenii din întreaga Europă ar putea fi interesați să afle care a fost impactul propriilor limbi asupra limbii irlandeze. Cuvintele irlandeze legate de navigație și comerț, de exemplu, provin adesea din limbile scandinave, ca urmare a contactului cu vikingii între anii 900 și 1200 d.Hr. Câteva exemple de astfel de cuvinte ar fi „pingin” (penny) și „margadh” (piață). În mod similar, impactul limbii franceze asupra limbii irlandeze poate fi clar observat în cuvinte precum „seomra” (cameră) și „séipéal” (capelă), despre care se apreciază că își au originea în sosirea normanzilor în Irlanda începând cu anul 1169.

Mă bucur că această interconexiune lingvistică cu vecinii noștri europeni nu a făcut decât să crească în ultimii ani, irlandeza fiind studiată astăzi în universități din Franța, Polonia, Republica Cehă, Suedia, Slovacia, Germania și Austria.

În cele din urmă și foarte important, limba este un element intrinsec al identității naționale. Recunoașterea tuturor limbilor oficiale în Uniunea Europeană ne amintește că toate țările, mari sau mici, sunt egale în cadrul Uniunii.

Limba irlandeză în Europa

Atât Curtea de Justiție, cât și Irlanda sărbătoresc o serie de repere importante în acest an. Anul 2022 marchează 50 de ani de la semnarea Tratatului de aderare din 1972, care

prevede aderarea Irlandei la Comunitățile Europene. Aniversarea semnării acestui tratat, care a fost primul pas al parcursului Irlandei către statutul de membru cu drepturi depline al Uniunii, a coincis cu încetarea derogării privind limba irlandeză în Uniune, în luna ianuarie a acestui an. Privind înapoi la aceste repere este ușor să credem că munca începe doar după ce ele au fost atinse și că a fost simplu de realizat acești pași importanți. În cazul Irlandei, lucrurile au stat cu totul altfel în ambele situații.

Când Irlanda a solicitat pentru prima dată aderarea la Comunitatea Economică Europeană, în 1961, cererea a fost *de facto* blocată atunci când generalul de Gaulle și-a exercitat dreptul de veto în privința Regatului Unit. O a doua cerere de aderare la Comunitățile Europene, șase ani mai târziu, a avut o soartă similară, iar în decembrie 1967, Comisia Europeană a anunțat că nu va da curs cererii de aderare a Irlandei. Politicile economice protecționiste ale Irlandei după câștigarea independenței păreau să contravină obiectivului de liber schimb între statele membre ale Comunității Europene. Guvernul irlandez a fost însă încredințat că viitorul Irlandei era să facă parte din familia europeană și a depus eforturi considerabile pentru a-i convinge pe membrii de atunci să permită aderarea Irlandei. Aceste eforturi au fost încununate de succes odată cu semnarea Tratatului de aderare din 1972, care a fost ratificat cu 83 % din voturi în cadrul unui referendum organizat în luna mai a aceluiași an.

Această poveste de perseverență și angajament față de proiectul european se reflectă în statutul limbii irlandeze în perioada apartenenței Irlandei la Uniunea Europeană. Începând din 1973, limba irlandeză a fost o limbă a tratatelor, ceea ce înseamnă că doar tratatele Uniunii erau traduse în limba irlandeză. În 2005, guvernul a solicitat ca limba irlandeză să devină o limbă oficială și de lucru a Uniunii, statut pe care l-a obținut doar la 1 ianuarie 2007. Cu toate acestea, din cauza lipsei de traducători calificați și de resurse tehnologice, această limbă a făcut obiectul unei derogări timp de cinci ani, care a fost însă prelungită de două ori deoarece au continuat să existe preocupări privind disponibilitatea personalului care deține cunoștințele necesare de limba irlandeză. Din anul 2017, un regulament al Consiliului a permis creșterea progresivă a categoriilor de acte normative care urmau să fie traduse în limba irlandeză de instituțiile Uniunii. Într-adevăr, în ultimii cinci ani, capacitatea de traducere în limba irlandeză a crescut semnificativ în Uniune. Acest lucru se datorează în mare parte activității Departamentului de Turism, Cultură, Arte, *Gaeltacht*¹, Sport și Media, depusă în vederea creșterii numărului de personal prin

1 | Zone în care irlandeza este vorbită ca limbă principală.

intermediul Advanced Irish Language Skills Initiative (Inițiativa privind competențele avansate de limbă irlandeză) și al inițiativelor digitale și tehnologice. Rezultatele acestor eforturi au devenit în scurt timp vizibile: volumul materialelor disponibile în limba irlandeză a crescut de aproape șase ori între 2016 și 2021, iar personalul vorbitor de limbă irlandeză în cadrul serviciilor lingvistice ale instituțiilor europene a crescut de la 58 la aproape 200 de persoane între ianuarie 2016 și ianuarie 2022.

În prezent, limba irlandeză este, alături de alte 23 de limbi ale Uniunii, limbă oficială cu drepturi depline, ceea ce înseamnă că toată legislația europeană adoptată este acum tradusă în limba irlandeză. Sfârșitul derogării a făcut ca serviciile Uniunii să devină mai accesibile pentru vorbitorii de limba irlandeză din țară și din străinătate. Este un pas esențial înainte, nu doar în Europa, ci și în Irlanda, de vreme ce limba noastră națională și-a ocupat locul pe scena internațională. Statutul său de limbă oficială a Uniunii Europene face ca perspectivele de dezvoltare în continuare a limbii irlandeze să fie și mai promițătoare.

Limba irlandeză în Irlanda

Desigur, limba irlandeză ca parte a Uniunii este doar un fragment din legendara sa istorie, mult mai îndelungată pe insula Irlandei. Povestea limbii irlandeze este o poveste similară celei a multor popoare colonizate din întreaga lume. Timp de secole, irlandeza a fost *lingua franca* a insulei noastre, în pofida eforturilor continue de a promova limba engleză. Marea Foamete din 1845-1850 este cea care a condus în cele din urmă la declinul limbii. Pe măsură ce valuri de migranți au părăsit vestul Irlandei, vorbitorii nativi de limba irlandeză au fost obligați să învețe engleza pentru a se integra în societatea britanică și în cea nord-americană. Mulți dintre cei care au rămas în Irlanda au fost nevoiți să se mute în orașe întrucât pământul nu le mai putea susține familiile, iar în orașe limba engleză s-a impus din ce în ce mai mult ca limbă a afacerilor. S-a estimat că aproape jumătate din oamenii născuți în Irlanda în prima jumătate a secolului al XIX-lea au fost crescuți ca vorbitori de limba irlandeză, dar la recensământul din 1891 a rezultat că doar 3,5 % din populație a primit o educație în limba irlandeză. Arnold, în *On the Study of Celtic Literature* (Studiul literaturii celtice), a scris că limba irlandeză este „emblematică pentru o rasă înfrântă”.

În cei 130 de ani scurși de atunci s-au făcut eforturi conjugate pentru a conserva limba. Printre cele mai timpurii dintre acestea a fost Gaelic League, o organizație socială și culturală înființată în 1893 pentru a promova limba irlandeză în Irlanda și în întreaga lume. Liga a raportat la început o serie de succese, care nu se limitează la recunoașterea Zilei

Sfântului Patrick ca sărbătoare națională și la introducerea limbii irlandeze în programa școlară națională. Odată cu trecerea timpului, cauza susținută de Ligă s-a împletit cu cauza independenței Irlandei: pentru ca acei pionieri inițiali ai mișcării să revitalizeze limba irlandeză, limba avea nevoie de un stat independent în care să se dezvolte pe deplin și, în egală măsură, un stat independent avea nevoie de propria limbă pentru a prospera. Așa cum spune Patrick Pearse, „*Chan amháin saor ach Gaelach chomh maith. Chan amháin Gaelach ach saor chomh maith.*” („Nu numai liber, ci și irlandez. Nu numai irlandez, ci și liber.”)

Cu toate acestea, a fost dificil pentru un stat irlandez în devenire să se impună pe scena mondială fără a recurge la limba engleză. Ca limbă oficială a Ligii Națiunilor, engleza a fost în multe privințe cheia pentru susținerea ideii de stat irlandez. Pentru un stat născut din violență și încă strâns legat de Imperiul Britanic, Irlanda a utilizat foarte eficient limba engleză ca să comunice și să construiască relații cu partenerii internaționali. Pe măsură ce economia Irlandei a crescut, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, limba engleză a constituit un instrument util pentru dezvoltarea legăturilor comerciale în întreaga lume și pentru o perspectivă spre exterior, iar nu spre interior. Deschiderea economiei și a societății irlandeze în acea perioadă a declanșat o nouă eră pentru națiune, inclusiv prin inversarea declinului populației pentru prima oară după Marea Foamete.

Acest lucru nu înseamnă că succesul Irlandei s-a produs în detrimentul limbii irlandeze sau că Irlanda datorează realizările sale limbii engleze. În tandem cu eforturile timpurii de dezvoltare pe plan internațional folosind limba engleză, în țară s-au luat de multă vreme măsuri pentru promovarea limbii irlandeze. Eu însumi am avut privilegiul de a fi ministru al artelor, culturii și *Gaeltacht* între 1993 și 1997. În această perioadă am înființat Teilifís na Gaeilge, în prezent TG4, postul de televiziune național în limba irlandeză. TG4 are astăzi 650 000 de telespectatori zilnic și difuzează în fiecare zi ore întregi de programe noi în limba irlandeză. În afară de preocupările legate de mijloacele de comunicare în limba irlandeză, am semnat recent Legea limbilor oficiale (amendament) din 2021, care va îmbunătăți disponibilitatea serviciilor publice în limba irlandeză. Nu am nicio îndoială că această legislație va avea un impact profund asupra utilizării limbii irlandeze în țara noastră în următorii ani și va determina de asemenea o creștere a numărului de părinți din Irlanda care aleg să își educe copiii folosind limba irlandeză, oferindu-le astfel darul bilingvismului.

Voi încheia cu următorul gând: a învăța și a vorbi mai multe limbi nu este un joc cu sumă zero. Învățarea unei noi limbi nu are niciun aspect negativ. Primul președinte al Irlandei, Dubhghlas de hÍde, vorbea șapte limbi și a fost unul dintre fondatorii grupului

de drepturi lingvistice Conradh na Gaeilge. El nu a considerat că afinitatea sa pentru limba irlandeză i-ar afecta capacitatea de a vorbi germană cu soția sa, de a vorbi ebraică, de a fi familiarizat cu texte în latină sau în greacă sau capacitatea de a vorbi franceză. De asemenea, introducerea de noi limbi oficiale în Uniune nu aduce niciun dezavantaj limbilor care sunt deja consacrate. Deoarece sărbătorim diversitatea numeroaselor limbi și tradiții lingvistice din Europa, îi încurajez pe toți oamenii să beneficieze de multiplele oportunități de dezvoltare pe care le poate aduce multilingvismul.

Despre importanța multilingvismului în drept

— **Marin Mrčela**

Marin Mrčela este judecător la Vrhovni sud Republike Hrvatske (Curtea Supremă a Republicii Croate), profesor asociat la Facultatea de Drept din Osijek, președintele Grupului de state împotriva corupției (GRECO) al Consiliului Europei.

Introducere

1. Limba are o semnificație specială în drept. „Limba este mijlocul prin care se exprimă dreptul”¹. Fără limbă nu există drept dat fiind că orice normă juridică este comunicată și aplicată unei cauze concrete și vieții de zi cu zi prin intermediul limbii. Legea definește relațiile dintre oameni, drepturile și obligațiile individului în comunitate și adesea libertatea unei persoane. De aceea, modul în care este redactată norma și modul în care aceasta este aplicată într-o hotărâre judecătorească sunt la fel de importante. Căci destinatarii trebuie să înțeleagă norma și mai ales aplicarea ei în cadrul judecății. Părțile implicate în litigiu, profesioniștii, precum și publicul larg trebuie să înțeleagă motivele pentru care s-a pronunțat o anumită hotărâre și nu alta. Prin urmare, modul în care aceasta este redactată este deosebit de important.
2. Utilizarea limbii poate fi analizată pe multe planuri și la multe niveluri. Fiecare disciplină profesională sau științifică are propriile reguli, care sunt adesea descrise în termeni tehnici, cunoscuți doar acelor care lucrează în domeniul respectiv. Acest lucru este valabil și pentru lege, cu excepția faptului că legea are o caracteristică generală – aceea că se aplică tuturor –, deoarece, chiar și atunci când hotărârile soluționează un litigiu doar între anumite părți, ele pot fi de asemenea relevante pentru alte persoane aflate în aceeași situație juridică sau în situații juridice similare. Din cauza întinderii limitate a acestui text, vom examina doar două planuri ale problematicei utilizării limbii în drept². Primul se referă la utilizarea limbii în hotărârile judecătorești, iar cel de al doilea la multilingvism, inclusiv la terminologia juridică străină care intră în domeniul dreptului național odată cu adoptarea soluțiilor juridice străine și a hotărârilor instanțelor transnaționale.

1 | Jakša Barbić, „Jezik u propisima”, *Okrugli stol „Jezik u pravu”*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Modernizacija prava, knjiga 20, Zagreb, 2013, p. 49.

2 | Problematika utilizării limbii în legi și în alte reglementări este o chestiune separată, care nu poate fi tratată aici, deși este deosebit de importantă. Vă invităm, așadar, să consultați publicația menționată în nota de subsol anterioară, care conține o discuție mai amplă asupra acestei problematice.

Utilizarea limbii în hotărârile judecătorești

3. Redactarea hotărârilor este o abilitate căreia adesea nu i se acordă importanța cuvenită. Se consideră în general că important este ceea ce este scris, nu modul în care este scris. Acest lucru este vizibil în special în motivarea hotărârilor, care poate fi uneori excesiv de lungă din cauza repetițiilor inutile. Sudski poslovnik (Regulamentul de procedură al instanței, denumit în continuare „SP”) conține o dispoziție care prevede că „textul hotărârilor judecătorești și al altor acte trebuie să fie concis și clar”³. Concis înseamnă că hotărârea judecătorească trebuie să conțină doar ceea ce prevede legea și, din punct de vedere juridic, doar ceea ce este necesar prin prisma problemei juridice specifice. Concizia depinde în primul rând de cunoașterea legii, ceea ce este esențial pentru dimensiunea juridică a hotărârii. Clar înseamnă că hotărârea trebuie să fie inteligibilă nu numai pentru profesioniștii din domeniul juridic, ci și pentru părți și pentru oricine o citește. Claritatea textului este influențată în mare măsură de stil, de alegerea vocabularului și de utilizarea corectă a limbii croate standard, care conține reguli și norme de diferite niveluri (ortografice, gramaticale, lexicale și stilistice).
4. În hotărârile judecătorești, utilizarea terminologiei juridice este obligatorie, după cum specifică SP: „utilizarea termenilor legali este obligatorie”⁴. Acest lucru este de înțeles întrucât este vorba despre aplicarea legii, iar terminologia juridică are un conținut și o semnificație clare. Nu este, așadar, recomandabil ca în hotărârile judecătorești să se scrie „vještvo” din moment ce denumirea legală pentru o expertiză este „vještačenje”. În mod similar, pentru o autopsie nu se folosește termenul „razudba”, ci „obdukcija”, motivarea nu este „obrazložba”, ci „obrazloženje”, iar despre o ședință cu ușile închise nu se spune că este „dokončana”, ci „zaključena”.
- 4.1 Pe lângă terminologia juridică, utilizarea limbii croate standard este însă importantă și pentru înțelegerea hotărârilor judecătorești. Limba standard garantează că toți vorbitorii de croată se înțeleg între ei. Utilizarea regionalismelor nu este totuși interzisă, dar sensul lor trebuie explicat în hotărârile judecătorești astfel încât toți vorbitorii limbii să le poată înțelege. Într-o hotărâre judecătorească, expresia „baltica je pronađena u ganjku” (un topor mic a fost găsit pe hol) va fi înțeleasă de vorbitorii

3 | Articolul 59 alineatul (1) din Sudski poslovnik (Regulamentul de procedură al Curții) (*Narodne novine*, nr.: 37/2014, 49/2014, 8/2015, 35/2015, 123/2015, 45/2016, 29/2017, 33/2017 – modificare, 34/2017, 57/2017, 101/2018, 119/2018, 81/2019, 128/2019, 39/2020, 47/2020, 138/2020, 147/2020, 70/2021, 99/2021, 145/2021).

4 | Articolul 59 alineatul (4) din SP.

de croată din regiunile Hrvatsko Zagorje și Prigorje, dar nu neapărat din regiunile de coastă sau dalmate. Și invers: expresiile „pucao je iza štekata” (a tras din spatele grădinii cafenelei) sau „droga je bila u buži ispod pitara” (drogurile erau ascunse sub o oală) vor fi clare în Dalmația, dar nu neapărat în regiunile Zagorje sau Slavonija. De aceea este atât de important să se utilizeze croata standard, care, cu expresiile și regulile sale fixe, facilitează formularea și înțelegerea corectă a textelor juridice.

5. Regulile limbii croate standard trebuie învățate. „Ničija baba ne govori hrvatski standardni jezik” (Nicio bunică nu vorbește limba croată standard), după cum spunea odată în glumă un lingvist croat remarcabil. Din nefericire, în sistemul universitar croat de științe juridice nu există cursuri în cadrul cărora viitorii profesioniști din domeniul juridic să învețe regulile limbii croate standard și semnificația modului legal de exprimare. Pravosudna akademija (Academia judiciară) organizează însă ateliere privind utilizarea corectă a terminologiei juridice și a limbii croate standard, atelierele fiind destinate angajaților din sistemul judiciar (judecători, procurori, referendumari)⁵.
6. În limba croată standard se disting cinci stiluri funcționale: literar-artistic, colocvial, jurnalistice, administrativ și științific. Textele juridice sunt redactate în stilul funcțional administrativ, care se caracterizează prin „concretețe, obiectivitate, exactitate, claritate, simplitate, logică, concizie, transparență, caracter analitic, neutralitate și respectarea normelor limbii croate standard”⁶.
7. Caracteristicile stilului funcțional administrativ ar trebui să fie vizibile și în hotărârile judecătorești. Cu toate acestea, nu este întotdeauna așa. Construcția frazelor este deosebit de problematică în cazul hotărârilor judecătorești. Deseori suntem în prezența unor fraze lungi, al căror conținut este dificil de urmărit – ca să nu mai vorbim de înțeles – de către cei care nu sunt profesioniști ai domeniului juridic și chiar și de juriști. O frază lungă care se întinde pe o pagină întreagă este practic ilizibilă și de neînțeles. Așadar, enunțurile din textele juridice și în special din hotărârile judecătorești trebuie să fie scurte și clare. „Când omul are mintea ordonată, îi este ușor să se exprime

5 | <https://www.pak.hr/iz-godisnjeg-kalendara-programa-pa-2/>

6 | Marin Mrčela, Kristian Lewis, *I u pravu treba biti u pravu – o jeziku hrvatskih pravnih tekstova*, Hrvatski jezik, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2017, nr.3, p. 32.

clar”⁷. Se spune că prezentarea scurtă și clară a unei motivări juridice este o artă. Prezentarea unei motivări juridice într-o manieră clară și concisă este însă o abilitate ce se poate dobândi și dezvolta.

7.1 Descrierea stării de fapt în cauzele penale, în special a faptelor care privesc infracțiunile economice, prezintă o problemă deosebită. Aceasta se întinde adesea pe mai multe pagini și conține pasaje care din punct de vedere juridic sunt inutile. Ar trebui să renunțăm la descrierea tradițională a faptelor într-o singură frază și să trecem la un model în care faptele sunt prezentate în mai multe fraze, ceea ce ar da claritate expunerii. Acest lucru ar facilita de asemenea procedura, în special obținerea de probe și stabilirea faptelor.

7.2. Frazele lungi nu reprezintă o particularitate a jurisprudenței croate. Ele pot fi găsite și în hotărârile Curții de Justiție a Uniunii Europene⁸. Desigur, există și exemple de hotărâri în care frazele sunt în mare parte scurte și care sunt astfel mai clare⁹.

8. Pe lângă frazele lungi, în hotărâri apar adesea expresii (sintagme) care distrag atenția. Pleonasme cum ar fi „no međutim” (dar cu toate acestea), „čak štoviše” (mai mult, în plus), „kako i na koji način” (cum și în ce fel), „zato jer” (deoarece pentru că), „javno objaviti” (a anunța în mod public), „vremensko razdoblje” sau, și mai rău, „vremenski period” (perioadă de timp) poate că nu afectează înțelegerea în sens juridic, dar cu siguranță oferă o anumită imagine a persoanei care întocmește hotărârea.

7 | Nives Opačić, <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/nives-opacic-poplava-stranih-izraza-lakse-siri-kod-ljudi-koji-pate-od-sindroma-manje-vrijednosti-a-da-je-hrvate-briga-za-pravopis-odavno-bi-ga-naucili-1082177>

8 | De exemplu, dispozitivul Hotărârii din 15 octombrie 2019, pronunțată în cauza C-128/18. Dispozitivul este format din patru alineate, iar prima teză a primului alineat are 13 rânduri.

9 | De pildă, hotărârea pronunțată de Westminster Magistrates’ Court la 23 aprilie 2018. Hotărârea are 17 pagini și este împărțită în 86 de puncte. Cel mai lung punct are 13 rânduri, dar are 7 propoziții. De asemenea, deși este scrisă, evident, în limba engleză, este redactată în așa fel încât poate fi înțeleasă cu ușurință chiar și de o persoană pentru care engleza nu este limba maternă, care cunoaște această limbă la un nivel mediu. În hotărâre există o singură expresie care probabil trebuie căutată în dicționar, în propoziția: „That sort of case is a far cry from the fraud alleged in this case” (*far cry* însemnând deci semnificativ diferit).

Terminologia juridică străină și multilingvismul

9. Această problemă poate fi analizată la trei niveluri: pătrunderea terminologiei (juridice) străine în sistemul juridic croat, traducerea textelor juridice străine în limba croată și viceversa și în special multilingvismul în aplicarea legislației Uniunii.
10. Problema utilizării terminologiei juridice străine privește în primul rând cuvintele străine care sunt introduse în textele juridice croate. Un exemplu este cuvântul „transparentan” (transparent), care în limba croată are mai multe sensuri – „transparent, translucid, ușor de văzut, clar, distinct”, metaforic însemnând „ușor de înțeles”. Numeroase traduceri ale legislației Uniunii conțin acest cuvânt¹⁰. Nu este de mirare deci faptul că poate fi întâlnit, de exemplu, în Zakon o tržištu kapitala (Legea privind piața de capital), care prevede că „piața trebuie să aibă reguli clare și transparente”¹¹. Scopul acestei dispoziții este de a face publice aceste norme și, prin urmare, așa ar trebui să fie redactată.
- 10.1 Frecvent folosite atât în vorbire, cât și în scris sunt „implementacija” (implementare) și „transponiranje” (transpunere), deși nu este clar ce este în neregulă cu cuvintele croate „primjena” (punere în aplicare) și „prenošenje” (transpunere) din moment ce este vorba tocmai despre punerea în aplicare sau transpunerea legislației Uniunii în sistemul juridic croat.

10 | Direktiva 2004/109/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 15. prosinca 2004. o usklađivanju zahtjeva za **transparentnošću** u vezi s informacijama o izdavateljima čiji su vrijednosni papiri uvršteni za trgovanje na uređenom tržištu (Direktiva 2004/109/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 15 decembrie 2004 privind armonizarea obligațiilor de transparență în ceea ce privește informațiile referitoare la emitenții ale căror valori mobiliare sunt admise la tranzacționare pe o piață reglementată); Uredba (EU) 2017/2402 Europskog parlamenta i Vijeća od 12. prosinca 2017. o utvrđivanju općeg okvira za sekuritizaciju i o uspostavi specifičnog okvira za jednostavnu, **transparentnu** i standardiziranu sekuritizaciju [Regulamentul (UE) 2017/2402 al Parlamentului European și al Consiliului din 12 decembrie 2017 de stabilire a unui cadru general privind securitizarea și de creare a unui cadru specific pentru o securitizare simplă, transparentă și standardizată] etc. Nu vom discuta aici în detaliu conceptul de „securitizacija” (securitizare) ca fiind conversia instrumentelor financiare nenegociabile în instrumente negociabile, respectiv în titluri de valoare.

11 | Articolul 110 alineatul (3) punctul 4 din legea menționată.

10.2 O problemă deosebită este reprezentată de utilizarea de cuvinte străine în titlurile legilor croate. Avem astfel Zakon o faktoringu (Legea privind factoringul), în care cuvântul englezesc *factoring* a fost pur și simplu transferat în limba croată¹². Și mai grav este cazul unei legi în care nici măcar nu s-a încercat transferul cuvântului englezesc în croată, pentru că avem Zakon o *leasingu* (Legea privind leasingul)¹³. Este adevărat că, probabil, este imposibil să transmitem sensul juridic al acestor cuvinte englezești cu un singur cuvânt croat. Nu se știe însă dacă s-a făcut vreo încercare de a găsi în limba croată cuvintele adecvate care ar putea fi utilizate în titlurile legilor. Acest lucru ar fi recomandabil, având în vedere și faptul că Ustav Republike Hrvatske (Constituția Republicii Croația) conține o dispoziție care prevede că limba oficială în Republica Croația este limba croată¹⁴. Se pare, așadar, că titlul acestei legi este contrar Constituției croate.

11. În procesul de europenizare a legislației croate sau de aliniere a acesteia la *acquis*-ul Uniunii, multe legi naționale au trebuit să fie traduse în și din limba engleză. Această activitate s-a desfășurat în grabă, la fel ca elaborarea legilor, multe dintre ele fiind adoptate prin procedură de urgență. Graba a dus la realizarea unor traduceri amuzante. De exemplu, Supreme Court (Curtea Supremă) a fost tradusă într-un document ca „Vrhunsko igralište” (cel mai bun teren), iar în prima traducere a dispoziției din SP referitoare la atașarea paginilor unei hotărâri judecătorești prin coasere sau lipire, „paginile” au fost traduse ca *leaves*, reieșind că hotărârea era compusă din frunze.

11.1 În cazul traducerilor în croată, pe lângă dificultatea deja dovedită de a traduce cuvinte englezești ca *transparent*, *implementing* și *transposing*, există însă probleme mai serioase. De exemplu, nu este clar de ce termenul „avocatul general” (engleză, *Advocate General*, germană, *Generalanwalt*, franceză, *avocat général*) a fost tradus ca „nezavisni odvjetnik” (avocat independent). Rolul său este de a asista Curtea¹⁵.

12 | Zakon o faktoringu (Legea privind factoringul), *Narodne novine*, nr. 94/2014, 85/2015, 41/2016.

13 | *Narodne novine*, nr. 141/2013.

14 | Articolul 12 din Ustav Republike Hrvatske (Constituția Republicii Croația), <https://www.usud.hr/hr/ustav-RH>

15 | Articolul 19 alineatul (2) TUE (disponibil la adresa <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT>).

El trebuie să facă acest lucru „cu imparțialitate și independență totală”¹⁶. Este vorba deci despre asistarea sau consilierea Curții, așa că avocatul general nu este un avocat independent (engleză, *Independent Lawyer*, germană, *Unabhängiger Anwalt*, franceză, *avocat indépendant*).

11.2 O problemă majoră pentru practica judiciară a fost cauzată de traducerea eronată a articolului 267 alineatul (1) din Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene (denumit în continuare „TFUE”). Această dispoziție în limba engleză sună astfel: *The Court of Justice of the European Union shall have jurisdiction to give preliminary rulings concerning [...]*. În limba franceză, dispoziția are următorul conținut: *La Cour de justice de l'Union européenne est compétente pour statuer, à titre préjudiciel [...]*. Versiunea germană sună astfel: *Der Gerichtshof der Europäischen Union entscheidet im Wege der Vorabentscheidung [...]*. Prin urmare, toate cele trei versiuni se referă la competența Curții de Justiție a Uniunii Europene de a se pronunța cu titlu preliminar¹⁷.

11.2. În schimb, traducerea în croată a acestei dispoziții este următoarea: *Sud Europske unije nadležan je odlučivati o prethodnim pitanjima koja se tiču [...]* (Curtea de Justiție a Uniunii Europene este competentă să se pronunțe cu privire la întrebările preliminare¹⁸ privind [...]). Această traducere eronată a condus la faptul că norma din dreptul Uniunii a fost transferată în Zakon o kaznenom postupku (Legea privind procedura penală) și plasată în mod incorect în dispoziția privind aspectele preliminare (articolul 18 din legea menționată). Ceea ce a condus la o aplicare greșită a dreptului Uniunii în practica judiciară, care a fost corectată prin interpretarea și modificarea ulterioară a legii¹⁹.

16 | Articolul 252 alineatul (2) TFUE.

17 | Nota traducătorului: versiunea română a acestei dispoziții este următoarea: „Curtea de Justiție a Uniunii Europene este competentă să se pronunțe, cu titlu preliminar...”.

18 | Nota traducătorului: în limba croată, prethodno pitanje înseamnă o întrebare preliminară în temeiul articolului 267 TFUE, dar și o chestiune juridică preliminară soluționată în conformitate cu dreptul procedural croat.

19 | Mai multe pe această temă în Marin Mrčela, „Utjecaj odluka europskih sudova na odluke hrvatskih sudova u kaznenim predmetima”, *Okrugli stol „Europska budućnost hrvatskoga kaznenog pravosuđa”*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Modernizacija prava, Knjiga 44, Zagreb, 2018, p. 69-77. Odată cu modificarea legii, cererea de pronunțare a unei hotărâri preliminare a fost separată de articolul 18, care se referă la întrebarea preliminară, și a fost mutată la un articol de sine stătător, 18a (*Narodne novine*, nr. 126/2019).

12. În cele din urmă, importanța multilingvismului a devenit deosebit de clară odată cu Hotărârea CILFIT II²⁰. În aceasta se statuează că, în momentul în care decide dacă să formuleze o trimitere preliminară, o instanță națională trebuie „să țină seama de divergențele dintre versiunile lingvistice” ale dispoziției de drept al Uniunii la care se referă trimiterea. Rămâne de văzut cum se va aplica acest lucru în practică, și anume cum, de pildă, un judecător grec va lua în considerare versiunea în limba estonă a unei anumite dispoziții.

Rezumat

13. Problema utilizării limbii în drept este o chestiune delicată și importantă. Aici au fost indicate doar câteva probleme, a căror rezolvare ar putea contribui la o mai bună interpretare și aplicare a legii și la o mai bună înțelegere a hotărârilor judecătorești. Punctul de plecare constă în a conștientiza necesitatea unei schimbări, de exemplu în ceea ce privește interpretarea și aplicarea corectă a expresiilor juridice și a stilurilor și normelor lingvistice. Susținem că hotărârile judecătorești trebuie să fie redactate în mod clar și concis. Un prim pas în direcția cea bună poate fi folosirea unor fraze scurte, conform principiului „o idee, o frază”. Utilizarea corectă a limbii în drept necesită însă cooperarea dintre juriști și lingviști. Nu este vorba doar despre o cooperare ocazională în activitatea profesională și științifică, ci despre o formare continuă pentru practicienii din domeniul justiției. În plus, pare necesară introducerea unei formări sistematice pentru viitorii profesioniști din domeniul juridic, astfel încât facultățile de drept ar trebui să organizeze cursuri speciale dedicate utilizării corecte a limbii și a terminologiei juridice.

Multilingvismul de o viață

— **Prof. dr. Barbara Pozzo**

Barbara Pozzo este din anul 2001 profesor de drept privat comparat la Università degli Studi dell'Insubria (Como, Italia), unde a fost director al Departamentului de drept, economie și cultură (2015-2021) și unde este în prezent delegată a rectorului pentru egalitatea de tratament între bărbați și femei și promovarea egalității de șanse. Din anul 2016 este coordonator al doctoratului de cercetare internațională și interdisciplinară în drept și în științe umane. În anul 2018 a obținut Catedra UNESCO „Gender Equality and Women's Rights in the Multicultural Society”. Este membru titular al International Academy of Comparative Law (IACL), membru al conducerii Società Italiana di Diritto Comparato (SIRD) și membru al conducerii italiene a Association Capitant – Amis de la Culture Juridique Française.

Prolog

M-am întrebat adesea dacă decizia de a mă ocupa de multilingvism în cadrul activității mele universitare, în calitate de profesor de drept privat comparat, nu a depins – cel puțin în parte – de faptul că am crescut într-un mediu multilingv, factor ce a avut avantaje și dezavantaje de-a lungul timpului, dar care m-a fascinat întotdeauna.

Născută în Calcutta din motive care țin de alegerile profesionale ale părinților mei și crescută între Milano și Roma, am frecventat întotdeauna – de la grădiniță până la examenul de bacalaureat – școala elvețiană, unde prima limbă în care erau predate diversele materii era germana, urmată de franceză și engleză. Alegerea unei asemenea școli nu își avea originea în îndepărtate ascendențe elvețiene în arborele meu genealogic, ci mai degrabă în convingerea părinților mei că o bună educație impune cunoașterea limbilor străine.

Am înțeles curând potențialul cunoașterii unei limbi străine. Acasă, dacă voiau să își spună ceva fără ca fiicele lor să înțeleagă, părinții mei vorbeau în hindi. Dar foarte curând și noi, fetele, am folosit aceeași armă și – dacă ceva trebuia să rămână secret între noi, fetele – vorbeam între noi în germană, limbă pe care părinții mei nu o cunoșteau... Spre marea neplăcere mai ales a mamei mele, care își vedea investiția întorcându-se împotriva ei.

Faptul de a studia, ca italiană, în Italia, dar într-o școală străină avea – după cum am arătat mai sus – avantaje și dezavantaje. Însemna învățarea unei limbi complexe precum germana încă de la o vârstă foarte fragedă, prin intermediul unor activități ludice, aproape fără să îmi dau seama. Implica însă, în lipsa unor părinți cu care să fie posibilă comunicarea în aceeași limbă, și o neîndoielnică înstrăinare atunci când discursul lingvistic a început să fie mai complex și nu mai era suficientă memorarea unui cântecel oarecare predat la grădiniță, ci trebuiau abordate texte de Goethe, de Schiller și, mai târziu, de Mann, de Dürrenmatt și de atâția alții. Fără a mai pune la socoteală că, începând cu școala gimnazială, se iniția și cursul de limba latină, care era predată de un profesor a cărui limbă maternă era germana. În definitiv, era vorba despre o școală care implica eforturi considerabile, care ne ocupa toate diminețile, dar și unele după-amiezi din săptămână și care, cu siguranță, pentru mulți dintre noi, elevii, constituia o veritabilă provocare, în special în cazurile în care în familie se vorbea numai italiana.

În pofida inevitabilelor proteste lansate în adolescență împotriva unui mediu deosebit de sever și de exigent, ca adult a trebuit să recunosc că parcursul a fost foarte instructiv:

conștientizarea faptului că unor limbi diferite le corespund sunete diferite, concepte diferite, expresii diferite și metafore diferite, dar, uneori, și diferențe culturale profunde mi-a însoțit dezvoltarea și, cu siguranță, a sădit în mine o anumită curiozitate și o disponibilitate de a înțelege diversitatea, diferența. Copil fiind, a reflecta cum se face că în italiană și în franceză avem o foame de lup (*fame da lupi, faim de loup*), în timp ce în germană foamea adevărată este cea de urs (*Bärenhunger*), te ajută să înțelegi că pot exista diverse perspective în ceea ce privește lipsa mâncării. În mintea unui copil care aude pentru prima dată o expresie se asociază deseori imagini orientate spre înțelegerea originilor acestei expresii, dar și spre a face comparații: iar dacă a se pierde într-un pahar cu apă (*perdersi in un bicchier d'acqua*) apare ca fiind o expresie amuzantă, mult mai tragic pare destinul cuiva care se îneacă într-o băltoacă (*affoghi in una pozzanghera, in einer Pfütze ertrinken*).

Îmi revine des în minte un episod de pe vremea când aveam 11 ani și eram elevă la școala gimnazială, iar mama controla dacă mi-am făcut temele și mai ales dacă eram atentă la lecții. În realitate, nu era întotdeauna ușor să explic în italiană ce făcuserăm la școală în germană, deoarece, pe măsură ce avansam, întâlneam din ce în ce mai des în anumite materii termeni abstracți și complecși pe care nu îi mai întâlnisem în limba italiană colocvială, astfel încât uneori îmi lipseau cuvintele în ceea ce putea fi considerată din toate punctele de vedere limba mea maternă, deși cunoșteam termenul tehnic în germană. Dotată cu un spirit înnăscut similar cu cel al unui *Feldmarschall* prusac, mama avea obiceiul să mă întrebe care era conținutul lecțiilor urmate și era de dorit să îi răspund punctual. Cu o asemenea ocazie, îmi amintesc foarte bine că profesorul ne explicase *Völkerwanderungen* și înțelesesem foarte bine despre ce era vorba, doar că, pe moment, nu știam cum să transpun noțiunea în italiană. Prin urmare, am recurs la o traducere aproximativă a celor doi termeni din care era compus cuvântul și i-am spus mamei că studiam perioada în care popoarele (*Völker*) se plimbau (*wandern*) prin Europa.

„Cum se plimbă? Ce popoare?”, m-a întrebat mama, curioasă.

„Ei, da!” – am răspuns eu imediat. „Vizigoții și ostrogoții și burgunzii și francii «se plimbă» prin Europa”.

Tot mai surprinsă, mama mă întreabă din nou: „Nu cumva profesorul ți-a explicat invaziile barbare?”.

„Ba nu! Nu sunt nici invazii, nici barbare! Doar că aceste popoare se deplasează pentru că sunt nevoite!”

„Poate din punctul lor de vedere, dar pentru oamenii care sufereau din cauza acestor «plimbări» era vorba despre adevărate invazii.”

Eu însă, în pofida muștrărilor mamei, care își amintea lecțiile învățate la vremea ei în școala italiană, nu reușeam să regăsesc în acel cuvânt frumos și „neutru”, aproape poetic, *Wanderungen*, care evocă un ecou al plimbărilor prin pădure, aceeași ostilitate și aceeași agresivitate pe care le stârnea în mine o „invazie”.

Mi-a trebuit timp ca să înțeleg cât de important este „punctul de vedere” și că cuvintele ascund înțelesuri profunde, sedimentate de-a lungul secolelor, precum și că traducerea literală dintr-o limbă în alta nu este întotdeauna în măsură să transfere acel ansamblu de valori care au plăsmuit termeni și concepte. Chiar și astăzi, la o căutare pe Wikipedia a cuvântului *Völkerwanderungen* și apoi a cuvântului corespunzător în italiană, găsim în continuare un articol intitulat *Invasioni barbariche*. În franceză, termenul este *invasions barbares*, iar în spaniolă *invasiones bárbaras*, semn că popoarele din sudul Europei au trăit acele „plimbări” într-un mod cu mult mai dramatic decât populațiile germanice.

Lucrul cu mai multe limbi încă din copilărie formează un bagaj de experiențe și de emoții care deschide noi orizonturi și care îmbogățește întreaga viață, oricare ar fi profesia pe care dorim să ne-o alegem, inclusiv cea de jurist, căreia – la terminarea liceului – am decis să mă dedic.

Limbile și dreptul comparat

În abordarea tradițională a facultății de drept, așa cum am frecventat-o eu în anii '80 ai secolului trecut, nu se dedica mult spațiu studierii limbilor străine. Studenții beneficiaseră în general de o formare clasică și erau probabil mai pricepuți la greacă și la latină decât la vreuna dintre limbile europene. Era încă departe realizarea proiectului Erasmus, iar ideea de a putea frecventa o parte din materiile de studiu în străinătate părea o himeră. Cea mai mare parte a atenției era îndreptată spre cunoașterea dreptului național în vederea formării viitorilor magistrați, avocați și notari.

Cursurile de drept comparat însă, care în acei ani începeau să aibă tot mai mult succes, pentru ca ulterior să devină cursuri obligatorii pentru toți studenții italieni, au scos în evidență destul de curând că aventurarea în analiza și în studiul oricărui sistem juridic străin trecea prin filtrul lingvistic.

Cei mai norocoși dintre noi, încurajați de vreun profesor luminat, au putut să frecventeze *Faculté Internationale de Droit Comparé* din Strasbourg, unde aveam ocazia să întâlnim profesori și studenți germani, englezi, francezi, belgieni, dar și polonezi, cehoslovaci și maghiari, care nu erau încă cetățeni europeni, și puteam astfel să ne confruntăm cu realități culturale, lingvistice și politice, înainte chiar de cele juridice, complet alternative în raport cu realitățile cunoscute.

În acel moment istoric specific, la jumătatea anilor '80, când începea să se manifeste interesul pentru dreptul comparat, cei care vorbeau deja unele limbi străine erau cu siguranță avantați în urmarea unei cariere universitare în acest domeniu și nu este o întâmplare că juriștii specializați în dreptul comparat care s-au format în acel context au dezvoltat un mare interes pentru traducerea juridică, dat fiind că, în studiul *diversității* și al *diferenței* în cadrul fenomenului juridic, trebuiau să se confrunte mai întâi – în mod natural și necesar – cu problema lingvistică.

În studiul traducerii juridice, perspectiva comparativă se unea cu cea istorică. În primul rând, pentru că înțelegerea evoluției lexicului juridic și a devenirii diverselor limbi juridice naționale din perspectivă istorică oferea cheia înțelegerii dificultăților de traducere existente. În al doilea rând, pentru că datorită perspectivei istorice se putea înțelege modul în care unele cuvinte dobândiseră sau pierduseră o valoare specifică, punând în lumină faptul că limbajul juridic putea fi înțeles pe deplin numai în raport cu un anumit context cultural.

Odată cu consolidarea programului Erasmus, începând cu sfârșitul anilor '80, și apoi, odată cu răspândirea titlurilor duble, adică a celor obținute în urma unor cursuri de studii binaționale organizate de instituții universitare din două țări diferite, studiul limbilor străine a devenit treptat – inclusiv în facultățile de drept – tot mai prezentă.

În același timp, dimensiunea europeană a dreptului a pătruns în toate domeniile învățământului juridic, focalizând atenția spre problemele lingvistice care apar de fiecare dată când legiuitorul național trebuie să se confrunte cu necesitatea de a transpune dreptul european în propria limbă, aspect care s-a complicat mai ales după anul 2004, odată cu intrarea în Uniunea Europeană a zece noi țări, cu creșterea progresivă a numărului de limbi oficiale până la 24 și cu recenta înlăturare a excepției pentru limba irlandeză.

În Italia, în cadrul cursurilor universitare finalizate cu licență în drept există în prezent cursuri de limbaj juridic și – deși mai rar – cursuri de traducere juridică, ce permit studenților să se apropie de dimensiunea tot mai supranațională a dreptului nostru,

luând cunoștință de dificultățile, dar și de interesul intelectual neîndoielnic pe care le prezintă dialogul între culturi juridice diferite. La nivel *post-lauream*, există cursurile de traducere juridică dedicate unor domenii specifice ale dreptului, iar în cadrul studiilor de doctorat abordarea interdisciplinară conduce la dialogul între juriști și lingviști. În comparație cu cea de acum câteva decenii, pregătirea juristului italian este proiectată tot mai mult în perspectiva europeană, al cărei corolar îl constituie multilingvismul.

Predarea multilingvismului juriștilor de mâine

În această nouă dimensiune a cursurilor de drept, care în prezent depășește granițele naționale, este important ca cei care se ocupă de formarea tinerilor juriști să îi învețe despre dificultățile și potențialul multilingvismului european.

Astfel, pe de o parte, este necesar să se facă înțelese bucuriile și durerile traducerii juridice, complexitatea actului de a traduce dintr-o limbă în alta termeni tehnici care sunt rezultatul unor elaborări ce au durat secole, atrăgând atenția asupra „falșilor prieteni” și subliniind ireductibilitatea și farmecul anumitor termeni care sunt și rămân intraductibili. Cum se poate traduce, de exemplu, noțiunea de „*interessi legittimi*”, care pentru noi, italienii, desemnează criteriul care definește competența instanțelor administrative în raport cu cea a instanțelor de drept comun, în orice altă limbă europeană?

Pe de altă parte, este însă de asemenea important să se evidențieze rolul politic al limbii în procesul de armonizare a dreptului în Europa. Astfel, traducerea într-un context multilingv nu se reduce la totalitatea atâtor traduceri între diversele limbi europene, ci trebuie, dimpotrivă, să urmărească aceleași scopuri vizate de însăși legislația multilingvă și în special cel de armonizare a dreptului.

Paradigma care se manifestă în prezent depășește, așadar, logica binară a traducerii dintr-o limbă în alta, operațiune care, deși complexă, beneficiază acum de o experiență milenară. Provocarea pe care multilingvismul o propune noilor generații este diferită și pornește de la ideea că normele europene, odată redactate în cele 24 de limbi oficiale și transpuse în cele 28 (27, din păcate, după Brexit) de state membre, conduc oriunde la același rezultat, conferind drepturi egale tuturor cetățenilor europeni.

Contextul multilingv al Casei noastre europene este bogat și complex. Pe de o parte, se sprijină pe baze solide. Înainte de toate, afirmarea principiului „multilingvismului oficial”, adică egalitatea limbilor, corolar evident al principiului potrivit căruia fiecare limbă oficială are aceeași demnitate în raport cu celelalte, indiferent de numărul de

vorbitori, și care presupune nu numai că textele legislative trebuie să fie adoptate în toate limbile oficiale, ci și că diversele versiuni lingvistice ale aceluiași act normativ sunt autentice în egală măsură. Însăși Curtea de Justiție a statuat, printr-o jurisprudență constantă, că versiunea într-o limbă a unui text normativ al Comunității nu poate fi în sine considerată ca fiind superioară versiunilor în alte limbi întrucât aplicarea uniformă a dreptului comunitar impune ca interpretarea să țină seama în egală măsură de celelalte versiuni lingvistice (a se vedea Hotărârea din 12 noiembrie 1969, Stauder, 29/69, [EU:C:1969:57](#), punctul 3, și Hotărârea din 17 iulie 1997, Ferriere Nord/Comisia, C-219/95 P, [EU:C:1997:375](#), punctul 15).

Trebuie să se aibă totodată în vedere și faptul că, în majoritatea cazurilor, multilingvismul oficial se întemeiază pe o ficțiune juridică, mai precis pe prezumția redactării simultane și a identității tuturor versiunilor lingvistice, ceea ce nu se întâmplă aproape niciodată în realitate. De asemenea, dat fiind că redactarea plurilingvă ar trebui să urmărească să genereze un text care exprimă semnificația și produce efectele vizate de legiuitorul european și întrucât fiabilitatea unui text autentic se apreciază potrivit interpretării și aplicării sale concrete, obiectivul redactării plurilingve ar trebui să fie elaborarea unor texte care să fie interpretate și aplicate în mod uniform de instanțe în toate diversele contexte naționale. Probabilitatea de a conferi prin interpretare aceeași semnificație diferitelor versiuni lingvistice ale unui act legislativ este totuși foarte mică în cazul în care diversele texte nu împărtășesc același sistem de referință, indiferent de limba folosită. Iar sistemul comun de referință în Europa nu există *de facto*: încă îl construim.

Multilingvismul european este o aventură unică. Este unică pentru că niciodată în trecut nu a funcționat vreo ordine juridică cu 24 de limbi oficiale în care sunt posibile 552 de combinații lingvistice, dat fiind că fiecare limbă poate și trebuie să fie tradusă în celelalte 23 de limbi. Este unică, dar este și posibilă. Și este posibilă pentru că noi, europenii, uniți în diversitate, credem acest lucru.

Limba letonă și multilingvismul în Letonia

— **Prof. dr. iur. Sanita Osipova**

Sanita Osipova este judecătoare, doctor în drept și profesoară universitară. În perioada august 2011-februarie 2022 a fost judecătoare a Curții Constituționale a Republicii Letonia, vicepreședinta acesteia și, din octombrie 2020 până în februarie 2022, președinta Curții Constituționale. În anul 2006, Sanita Osipova a fost numită profesoară la Catedra de teorie și istorie a dreptului din cadrul Facultății de Drept a Universității din Letonia. Activitatea sa științifică include prelegeri la conferințe naționale și internaționale, precum și peste 100 de publicații pe teme de teoria și istoria dreptului, drept constituțional, sociologia dreptului și etică juridică. În anul 2020, Sanita Osipova a primit titlul de „Persoana europeană a anului 2020 în Letonia”. La 19 ianuarie 2021, i-a fost decernat Premiul Arveds Švābe pentru Istorie Letonă, acordat de Academia de Științe din Letonia, pentru seria de articole „Națiune, limbă, stat de drept: în drum spre mâine”. Din anul 2021 este membră corespondentă a Academiei de Științe din Letonia.

„... unul dintre cele mai mari miracole: BUCURIA DE A SCRIE.

*Mâna scrijelește tot felul de semne, trasând linii verticale și orizontale,
și din ele formează structuri complexe de gândire, accesibile pentru miliarde de oameni.”*

Zenta Mauriņa¹

Letonii spun „pământul patern și limba maternă”. Aceasta exprimă convingerea noastră că fundamentele personalității unui individ sunt reprezentate de pământ, pe care îl moștenește de la strămoșii săi, și de limbă, care îi permite să se integreze în poporul său. Cele două – pământul și limba – asigură continuitatea și dăinuirea națiunii, creând o punte între trecut și viitor și făcând legătura între ceea ce primește o persoană de la părinții săi și ceea ce creează ea însăși în cursul vieții pentru a transmite mai departe copiilor săi.

Nu se poate sublinia suficient importanța limbii în formarea individului și în viața socială. Limba este cea care îl transformă pe om dintr-o ființă biologică într-o ființă socială: îi modelează personalitatea, îi pune bazele gândirii, îi permite să comunice cu semenii, îi deschide o lume în care multe pot fi numite și descrise. Limba, prin care se materializează gândirea și prin care oamenii realizează modelul subtil de relații și colaborări, este una dintre condițiile prealabile pentru crearea și existența oricărei societăți organizate, inclusiv a unei națiuni. Ea unește indivizi diferiți într-un grup omogen și le permite să împărtășească, să lucreze, să simpatizeze, să se bucure și să se întristeze împreună, formând astfel o conștiință colectivă în care există loc atât pentru gândurile mărețe, cât și pentru sentimentele profunde și pentru experiențele intense care caracterizează cu precădere această cultură. O limbă se diferențiază de alta nu numai prin sunet, structură și alte particularități, ci și prin concepte care sunt cunoscute doar de o anumită societate fiindcă limba reprezintă oglindirea culturii unei societăți. Limba separă o societate de restul lumii, o unește într-un popor și o unifică într-o națiune. Există cuvinte care nu sunt ușor de tradus în alte limbi. De exemplu, în limba letonă, un astfel de cuvânt este „talka”, ce se referă la tradiția de a ajuta în mod

1 | Zenta Mauriņa, „Sirds mozaīka”. Atbalsis. Rīga: Jumava, 2019, p. 50. Scriitoarea și traducătoarea Zenta Mauriņa (1897-1978) este fondatoarea genului de eseu literar și filosofic leton.

gratuit vecinii să ducă la bun sfârșit munci importante – ca de pildă strângerea fânului sau recoltarea cartofilor. Limba permite unei națiuni să își creeze propria magie a unității pe care numai ea o înțelege și care poate fi transmisă generațiilor viitoare.

„Punți întinse de părinții părinților,

Pe care le trec copiii copiilor;

Copii, treceți-le în așa fel încât

Să țină toată viața.”

Cântec popular leton²

Limba este cheia sufletului unei națiuni. Iar fiecare limbă nouă pe care o învățăm ne deschide ușa către o lume unică și plină de culoare, modelată de o altă cultură.

Niklas Luhmann scria că „societatea nu poate transcende granițele stabilite în limbă”³. În același timp însă, societatea completează în mod constant limba și continuă să extindă aceste granițe. Limba maternă trebuie învățată pe tot parcursul vieții deoarece fiecare nouă experiență pe care o trăim adaugă noi cuvinte limbii și deschide noi frontiere. De asemenea, fiecare limbă nouă pe care o învățăm deschide spiritul nostru către orizonturi mai largi.

Limba este în mod clar o caracteristică esențială, un element unificator și o valoare a societății, cea care permite dăinuirea acesteia. Pierderea unei limbi ar însemna și pierderea unei părți importante a identității și a patrimoniului său cultural. O parte importantă a oricărei culturi este legată de cuvânt: folclor, literatură, filme, versurile cântecelor. Cultura include și întreg domeniul juridic, altfel spus, normele juridice, jurisprudența și doctrina, care sunt exprimate în cuvinte. Pierderea propriei limbi înseamnă, așadar, pierderea unei părți din memoria colectivă.

2 | Expresia „cântec folcloric” (din germanul „Volkslied”) a intrat în circuitul cultural internațional odată cu lucrările filosofului și scriitorului iluminist Johann Gottfried Herder (fiind menționat pentru prima dată în anul 1773). În sens mai larg, cântecele folclorice letone reprezintă tot folclorul muzical transmis între oameni pe cale orală, dar noțiunea este adesea folosită pentru a se referi la cea mai veche parte a folclorului muzical, așa-numitele cântece populare clasice, al căror sinonim este *dainas* (din lituanianul „dainà” [cântec]).

3 | Луман, Н., Общество как система. Москва: Логос, 2004, p. 45.

Limba este deosebit de importantă pentru națiunea letonă fiindcă timp de secole doar limba ne-a unit ca letoni. Explicația se găsește în istorie. Deși rădăcinile istorice ale letonilor datează de peste o mie de ani, statul leton, care unește și protejează națiunea în prezent, tocmai și-a sărbătorit centenarul. Jumătate din acești 100 de ani Letonia a fost ocupată. De-a lungul veacurilor, pământurile letone și livoniene au făcut parte din teritoriile Livoniei, Poloniei-Lituaniei, Suediei și Imperiului Rus, Letonia a fost ocupată de Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, iar orașele din Livonia au fost membre ale Ligii Hanseatice în Evul Mediu. Din secolul al XIII-lea, când a fost înființată prima formațiune statală în Letonia de astăzi, autoritățile s-au adresat poporului într-o limbă străină. Limbile latină, germană, suedeză, polonă și rusă au fost introduse în mod succesiv de cuceritori în ținuturile letone și livoniene. În plus, a existat o vreme când strămoșii noștri nu erau supuși unei singure autorități publice deoarece erau împărțiți între diferite țări. De exemplu, în secolul al XVII-lea, oamenii de stat din ținuturile noastre străvechi vorbeau unii polonă și alții suedeză, iar cuceritorii respectau privilegiile nobilimii locale, care includeau utilizarea limbii germane în administrația locală. În secolul al XVIII-lea, uniți sub Imperiul Rus, străbunii noștri erau împărțiți în diferite provincii. În provinciile baltice, ca o recunoaștere a tradițiilor locale, germana a fost limba oficială până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în timp ce pentru letonii din est – letgalii, incluși în provincia Vitebsk – limba oficială era rusa. Biserica Catolică, la rândul său, se adresa credincioșilor în limba latină în Evul Mediu. Limba letonă a pătruns în biserică abia în secolul al XVI-lea, atunci când, în urma Reformei, s-au format congregații letone în cadrul Bisericii Luterane și au apărut primele traduceri în letonă ale Sfintei Scripturi.

Experiența istorică a letonilor este variată, multiculturală și multilingvă, dat fiind că secole de-a rândul am fost obligați să vorbim în limbi străine. Doar limba letonă și tezaurul cultural creat în cadrul ei, în special *dainas* (sau cântece populare), ne-au ajutat să menținem ideea de unitate de-a lungul secolelor, să ne cultivăm și să ne păstrăm propria identitate fără a fi integrați în grupurile naționale mari, să trecem de la statutul de triburi baltice la cel de națiune, să recunoaștem în cele din urmă (poate prea târziu) dreptul poporului fino-ugric – livonienii – la propria identitate, să acceptăm numeroasele minorități care au rămas aici de-a lungul istoriei și, în sfârșit, să concepem și să ne îndeplinim visul unui stat propriu. Limba letonă, ca valoare constituțională și bază a identității constituționale, este consacrată în Constituția Republicii Letonia⁴.

4 | La 15 februarie 1922, Adunarea Constituantă letonă a adoptat Legea fundamentală a Republicii Letonia (Constituția), care stabilește bazele constituționale ale statului leton, organizarea statului și relația dintre individ și stat.

„Identitatea Letoniei în sfera culturală europeană a fost modelată din cele mai vechi timpuri de tradițiile letone și livoniene, de modul de viață leton, de limba letonă și de valorile umane și creștine universale”, se arată în preambulul Constituției.

În același timp, poporul leton s-a dezvoltat de-a lungul istoriei și a trăit într-un spațiu multilingv, în care un număr mare de persoane vorbesc diverse limbi. În mod tradițional, până în a doua jumătate a secolului al XX-lea, aceste limbi erau letona, germana și rusa, însă astăzi, ca urmare a globalizării, germana pierde teren în fața limbii engleze. De ce aceste limbi? Letona pentru că, de la înființarea Republicii Letonia, în anul 1918, a fost desemnată ca limba de stat în care comunică atât letonii, cât și membrii diferitelor minorități. Germana deoarece aproape 700 de ani a fost limba administrației publice pe cea mai mare parte a teritoriului leton, limba procedurilor judiciare și limba în care se putea urma o formă de educație. În plus, până în anul 1939, Letonia avea o minoritate națională germano-baltică numeroasă. Rusa întrucât a servit ca limbă de stat de la sfârșitul secolului al XIX-lea până la înființarea statului leton. Din punct de vedere istoric, rușii au fost de altfel o minoritate importantă, alături de estonieni, lituanieni, polonezi, evrei și romi.

În Letonia au conviețuit dintotdeauna letonii și membri ai altor popoare. Cultura națională letonă, care se dezvoltase deja înainte de crearea statului leton, a devenit baza culturii statului independent. Culturile minoritare letone s-au dezvoltat urmându-și propria cale începând din 18 noiembrie 1918, atunci când grupurile etnoculturale s-au transformat în minorități naționale, iar membrii lor au devenit cetățeni letoni. Drepturile minorităților naționale au fost respectate în Republica Letonia încă de la crearea statului. Punându-se bazele statului, la 17 noiembrie 1918 s-a adoptat platforma politică a Consiliului Poporului⁵, care prevedea că „[d]repturile culturale și naționale ale grupurilor naționale sunt garantate prin legile fundamentale”.

După crearea Republicii Letonia, deși limba oficială era letona, statul comunica cu cetățenii săi în trei limbi: letona, germana și rusa. Aceste trei limbi se auzeau și de la tribuna legislativă, deoarece minoritățile naționale erau reprezentate atât în Adunarea

5 | Primul și cel mai înalt organ legislativ temporar al Republicii Letonia (până la convocarea Adunării Constituante letone) în 1918-1920.

Constituantă⁶, cât și, ulterior, în Saeima⁷. Juriștii letoni studiau în cea mai mare parte în germană la Tartu, în rusă la universități din Moscova ori Sankt Petersburg sau la alte universități imperiale, în franceză în afara imperiului, de exemplu la Paris, în timp ce germano-balticii studiau la universități germane. Terminologia juridică letonă era încă la început și lipsea literatura juridică în limba letonă. În plus, în practica juridică era nevoie de avocați calificați care să stăpânească toate cele trei limbi întrucât clienții aveau naționalități diferite. Încă de la primul Congres al Juriștilor din Letonia, care a reunit, în anul 1932, juriști letoni de toate naționalitățile, s-a adoptat o rezoluție privind formarea juridică: „Având în vedere nevoile specifice ale studiului literaturii juridice, precum și circumstanțele speciale din Letonia, Secțiunea privind formarea juridică și statutul profesional al juriștilor își exprimă dorința ca absolvenții Facultății de Drept din cadrul L. U. (Universitatea din Letonia) să aibă cunoștințe temeinice de germană și de rusă”⁸. Multilingvismul în administrația publică și în educație a continuat în Letonia până în anul 1934, atunci când o lovitură de stat⁹ dată de Kārlis Ulmanis a condus la consolidarea unui stat național care utiliza doar limba letonă.

În timpul ocupației sovietice, teritoriul Letoniei a fost supus unui multilingvism forțat. Deși Uniunea Sovietică a continuat politica de rusificare inițiată deja de Imperiul Rus în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și populația era obligată să cunoască limba rusă în toate teritoriile ocupate, pentru populația republicilor sovietice s-a menținut totuși posibilitatea de a utiliza limba maternă, inclusiv în legislație și în procedurile judiciare. Copiii din Republica Sovietică Socialistă Letonă învățau la școală rusa și letona, dar și o limbă străină – cel mai frecvent germana sau engleza, mai rar franceza.

După restabilirea independenței sale, în paralel cu consolidarea utilizării limbii letone ca limbă oficială, Letonia promovează de asemenea dezvoltarea culturilor minoritare și a multilingvismului. În acest sens, Curtea Constituțională a subliniat: „Articolul 114 din

6 | Primul parlament ales, care a funcționat în perioada 1 mai 1920-7 noiembrie 1922, a dat startul perioadei de democrație parlamentară în Republica Letonia.

7 | Organ reprezentativ al poporului leton (Parlamentul), care exercită funcții legislative și este format din 100 de reprezentanți ai poporului (deputați în Saeima).

8 | Jurovska, O., Pirmais juristu kongress. Atreferējums. Jurists, 1932, nr. 1 (35), p. 10.

9 | În noaptea de 15 spre 16 mai 1934, un grup de conspiratori condus de prim-ministrul Kārlis Ulmanis a dat o lovitură de stat. Ca urmare, Constituția a fost suspendată, Saeima a fost dizolvată, guvernul a fost reorganizat și a fost impusă legea marțială, în Republica Letonia instaurându-se astfel un regim autoritar.

Constituție reflectă conținutul principiului demnității minorităților naționale consacrat în preambulul Constituției. În consecință, împreună cu valorile letone, este protejată și unicitatea minorităților naționale”¹⁰. Letonia recunoaște că statul trebuie să garanteze copiilor aparținând minorităților naționale dreptul de a-și învăța limba maternă din primii ani de școală. Cu alte cuvinte, statul trebuie să asigure copiilor posibilitatea de a comunica între ei în limba lor maternă, oferindu-le oportunitatea de a-și învăța limba maternă sau de a avea acces la educație în limba maternă în învățământul preșcolar și primar¹¹.

Odată cu aderarea Letoniei la Uniunea Europeană, letona a devenit una dintre limbile oficiale ale Uniunii Europene. Letonia continuă să cultive tradiția multilingvismului, de această dată însă în cadrul libertăților fundamentale ale Uniunii Europene și al unui stat de drept democratic. Mai precis, interacțiunea cetățenilor letoni cu ceilalți cetățeni ai Uniunii și libera circulație pe teritoriul Uniunii Europene reprezintă un stimulent pentru ca cetățenii letoni să dorească să continue tradiția îndelungată a Letoniei de cunoaștere a mai multor limbi.

De-a lungul istoriei, letonii și-au păstrat identitatea națională vorbind limba letonă și în același timp au învățat limbi străine, atât în mod forțat, sub dominație străină, cât și în mod voluntar, cu scopul de a-și extinde cunoștințele, de a dezvolta afaceri, de a călători liberi în lume, de a coopera în domeniul științei sau al culturii sau pur și simplu pentru a-i înțelege mai bine pe vecinii aparținând minorităților naționale. Într-o societate multiculturală, multilingvismul este singura modalitate de a crea un dialog egalitar, în care identitatea fiecărui participant nu numai că este păstrată, ci este și îmbunătățită, pentru că prin cunoașterea limbilor străine ne lărgim și orizonturile lingvistice.

10 | Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Letonia din 23 aprilie 2019, pronunțată în cauza nr. 2018-12-01, punctul 23.

11 | Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Letonia din 19 iunie 2020, pronunțată în cauza nr. 2019-20-03, punctul 18.1.

Limba oficială și interpretarea garanțiilor constituționale referitoare la statutul acesteia în jurisprudența Curții Constituționale a Republicii Lituania

— **Prof. dr. Danutė Jočienė**

Președintele Curții Constituționale a Republicii Lituania, profesor al Universității Mykolas Romeris, judecător la Curtea Europeană a Drepturilor Omului (2004-2013), autorul mai multor cărți și a numeroase articole privind drepturile omului.

Introducere

Construită pe diversitatea lingvistică¹, Uniunea Europeană se bazează, printre altele, pe tradițiile constituționale ale statelor sale membre, iar una dintre aceste tradiții constituționale este aceea de a se asigura că limba națională sau oficială beneficiază de protecție juridică în statele membre.

În același timp însă, protecția limbii naționale sau oficiale în sistemele juridice ale statelor membre ale Uniunii Europene, inclusiv la nivel constituțional, nu trebuie să pună în pericol principiul general al nediscriminării și egalității între persoane, care se aplică atât în dreptul Uniunii Europene, cât și în sistemele juridice naționale ale statelor membre, asigurând nediscriminarea persoanelor pe motive de limbă și garantarea valorilor unei societăți democratice, între altele, toleranța, justiția și respectul pentru demnitatea umană.

În acest context, trebuie remarcat că articolul 2 din Tratatul privind Uniunea Europeană prevede că Uniunea Europeană se întemeiază pe valorile respectării demnității umane, libertății, democrației, egalității, statului de drept, precum și pe respectarea drepturilor omului. Aceste valori sunt comune statelor membre într-o societate caracterizată prin nediscriminare, toleranță, justiție, solidaritate și egalitate între femei și bărbați.

Totodată, articolul 3 alineatul (3) din Tratatul privind Uniunea Europeană subliniază că Uniunea Europeană respectă bogăția diversității sale culturale și lingvistice și veghează la protejarea și dezvoltarea patrimoniului cultural european. Respectarea, printre altele, a diversității lingvistice în Uniunea Europeană reprezintă, prin urmare, unul dintre principiile fundamentale pe care statele membre trebuie de asemenea să le ia în considerare prin instituirea în sistemele lor constituționale a anumitor măsuri de protecție a limbii naționale sau oficiale (*inter alia* la nivelul Constituției).

Astfel, prin protejarea și promovarea limbii lor naționale sau oficiale, statele membre ale Uniunii Europene trebuie să susțină valorile fundamentale pe care se întemeiază Uniunea Europeană însăși, promovând în același timp și respectarea diversității lingvistice în Uniunea Europeană.

1 | Kalbų įvairovės svarba („Diversitatea lingvistică – o provocare salutară”) (disponibilă la adresa https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/ro_romanian_24.pdf).

În statele membre ale Uniunii Europene, dispozițiile constituționale cu privire la limba națională sau oficială și/sau drepturile și libertățile specifice ale omului legate de utilizarea limbii și garanțiile acestora sunt interpretate de instituțiile judiciare constituționale. Republica Lituania nu face excepție și, în acest caz, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (Curtea Constituțională a Republicii Lituania, denumită în continuare „Curtea Constituțională” sau „Curtea”) a fost chemată în mai multe rânduri să interpreteze garanțiile referitoare la statutul constituțional al limbii naționale în Lituania.

Trebuie remarcat faptul că Constituția Republicii Lituania (denumită în continuare „Constituția”) stabilește garanții pentru protecția limbii naționale, iar Curtea Constituțională, în baza Constituției, a examinat deja o serie de cauze de drept constituțional în care a interpretat aceste garanții și a dezvoltat treptat poziția juridică constituțională oficială cu privire la protecția limbii naționale și garanțiile acesteia.

În prezentul articol vom analiza, așadar, în primul rând, interpretarea statutului limbii lituaniene ca limbă oficială în jurisprudența constituțională a Curții Constituționale. Această jurisprudență clarifică de asemenea alte două garanții constituționale legate de statutul constituțional al limbii naționale: prima fiind garanția generală de nediscriminare între persoane pe motive de limbă (sau interzicerea discriminării pe motive de limbă) și a doua, garanția procedurală specifică privind dreptul la un interpret.

Aceste garanții constituționale au fost și continuă să fie deosebit de relevante pentru asigurarea drepturilor minorităților naționale² din Lituania, având în vedere și numărul tot mai mare de resortisanți străini care locuiesc în Lituania (atât cetățeni străini prezenți

2 | Conform recensământului general al populației din 2011, lituanienii reprezentau 84,2 % din populația Lituaniei, polonezii – 6,6 %, rușii – 5,8 %, bielușii, ucrainenii și persoanele de alte naționalități – 2,3 %. Limba națională a fost indicată ca limbă maternă de către, de exemplu, 77,1 % dintre polonezi și 87,2 % dintre ruși (date ale Institutului Lituanian de Statistică, https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f). Conform recensământului populației și al locuințelor din 2021, 84,6 % din populație sunt lituanieni după originea etnică (în 2011 – 84,2 %); polonezii rămân cea mai mare minoritate națională din țară și reprezintă 6,5 %, rușii – 5 %, bielușii – 1 % (a se vedea <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?eventId=288049>). Din punct de vedere istoric, în conformitate cu împărțirea minorităților naționale, realizată de N. Girasoli, în minorități naționale cu rădăcini istorice și minorități naționale etnice, în opinia lui G. Potașenko, de exemplu, minoritățile poloneză și rusă din Lituania aparțin primei categorii. A se vedea S. Katuoka și alții, *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai (Protecția minorităților: aspecte de drept internațional)*, Vilnius, Universitatea Mykolas Romeris, 2013, p. 14.

în mod legal, cât și resortisanți ai țărilor terțe care au trecut ilegal frontiera lituaniană³⁾, și, în consecință, pentru importanța tot mai mare a utilizării altor limbi decât limba lituaniană (adică a limbilor străine) în societate și în viața publică. Se poate considera că aceste garanții protejează totodată multilingvismul persoanelor⁴⁾ și promovează în același timp respectarea diversității lingvistice în Uniunea Europeană.

I. Interpretarea statutului limbii lituaniene ca limbă oficială în jurisprudența constituțională

În cadrul administrării justiției constituționale și a garantării supremației Constituției în sistemul juridic, precum și a legalității constituționale, Curtea Constituțională este protectorul și promotorul valorilor constituționale, asigurându-se că acestea sunt păstrate în echilibru în litigiile constituționale specifice. Una dintre valorile constituționale pe care se bazează Constituția adoptată de cetățenii Republicii Lituania în cadrul referendumului din 25 octombrie 1992 și a cărei consolidare, apărare și protecție efective reprezintă *la raison d'être*⁵⁾ a statului însuși o constituie limba oficială, consacrată la articolul 14 din Constituție.

Constituția subliniază în preambulul său că națiunea lituaniană adoptă și proclamă faptul că această Constituție prezervă, printre altele, limba și scrierea sa maternă. În continuare, statutul limbii lituaniene ca limbă oficială este clarificat *expressis verbis* în capitolul I din Constituție, intitulat „Statul lituanian”, ale cărui dispoziții beneficiază de

3 | Fluxurile de migrație ilegală (un total de 4 309 imigranți) înregistrate de la 1 ianuarie 2021 în Lituania arată că, în funcție de cetățenia declarată, majoritatea sunt cetățeni din Irak (2 858), Congo (203), Siria (170), Camerun (135), Belarus (102) și Afganistan (101) (date din 13 decembrie 2021 ale Institutului Lituanian de Statistică, disponibile la adresa <https://ls-osp-sdg.maps.arcgis.com/apps/dashboards/9b0a008b1fff41a88c5efcc61a876be2>).

4 | Deși Consiliul Europei face o distincție între multilingvism, ca prezentă a mai multor limbi utilizate într-o anumită zonă geografică, și plurilingvism (sau multilingvism individual), ca repertoriu de limbi individuale (așadar, de varietăți) utilizate de un vorbitor, Uniunea Europeană folosește termenul de „multilingvism” pentru ambele situații (punând uneori accentul pe „multilingvismul individului”). A se vedea G. Extra și K. Yağmu (editori), *Language Rich Europe: Trends in policies and practices for multilingualism in Europe*, 2012 (lucrare disponibilă la adresa https://www.teachingenglish.org.uk/sites/teacheng/files/pub_LRE_English_version_final_01.pdf).

5 | A se vedea Curtea Constituțională, hotărârea din 19 august 2006 [*Valstybės žinios* (Žin.), 2006, nr. 90-3529], hotărârea din 24 septembrie 2009 [*Valstybės žinios*, 2009, nr. 115-4888], precum și hotărârea din 24 ianuarie 2014 [*Teisės aktų registras* (TAR), 2014-01-24, nr. 478].

un nivel mai ridicat de protecție constituțională deoarece stabilesc valori constituționale speciale, fundamentale [aceste dispoziții pot fi modificate numai prin referendum (articolul 148 al doilea paragraf din Constituție)].

Articolul 14 din capitolul I din Constituție prevede că „limba lituaniană este limba oficială”⁶. În doctrină, această dispoziție, ca urmare a consacrării și a semnificației sale, este considerată de asemenea un principiu constituțional primar⁷.

În contextul interpretării articolului 14 din Constituție, Curtea Constituțională a remarcat în numeroase ocazii că limba lituaniană este o valoare constituțională specială, reprezintă baza caracterului distinct din punct de vedere etnic și cultural al națiunii lituaniene și garanția identității și a supraviețuirii națiunii. Limba oficială – limba lituaniană standard – este un mijloc de legitimare a suveranității națiunii și a comunicării sale demne cu lumea⁸.

Prima hotărâre a Curții Constituționale care ilustrează interpretarea statutului limbii lituaniene ca limbă oficială a fost adoptată la **21 octombrie 1999**⁹. Aceasta viza modalitatea de înscriere într-un pașaport lituanian a numelor cetățenilor aparținând unor grupuri etnice.

În cadrul unei acțiuni civile în fața unei anumite instanțe, reclamantul din acea cauză de drept constituțional a solicitat obligarea comisariatului de poliție să îi înscrie numele și prenumele în limba sa maternă (polona) într-un nou pașaport lituanian care i-a fost eliberat. Instanța care a examinat cauza reclamantului a avut îndoieli cu privire la aspectul dacă dispoziția cuprinsă în Rezoluția Consiliului Suprem (de la momentul respectiv)¹⁰ din 31 ianuarie 1991 privind înscrierea prenumelor și a numelor de familie

6 | Constituția Republicii Lituania (Žin., 1992, nr. 33-1014; 1996, nr. 64-1501, nr. 122-2863; 2002, nr. 65-2629; 2003, nr. 14-540, nr. 32-1315, nr. 32-1316; 2004, nr. 111-1423, nr. 111-4124; 2006, nr. 48-1701; TAR, 2019-04-02, nr. 5330).

7 | Principiul limbii oficiale este consacrat într-o dispoziție unică din Constituție. „[N]u este nevoie de nimic altceva decât de o trimitere la această dispoziție pentru a dovedi existența sa” – E. Kūris, *Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas („Principiile constituționale și textul Constituției”)* (2), *Jurisprudencija*, 2002, v. 24 (16), p. 59.

8 | Hotărârea Curții Constituționale din 5 mai 2007 (Žin., 2007, nr. 52-2025) și Decizia din 27 februarie 2014 (TAR, 2014-02-28, nr. 2336).

9 | Žin., 1999, nr. 90-2662.

10 | Denumit și Seimas restaurat (1990-1992); în prezent, Lietuvos Respublikos Seimas.

în pașapoartele cetățenilor Republicii Lituania¹¹, conform căreia prenumele și numele de familie ale cetățenilor Republicii Lituania care nu sunt de naționalitate lituaniană trebuie să fie scrise de asemenea cu caractere lituaniene, era compatibilă *inter alia* cu articolul 22 din Constituție, care stabilește dreptul persoanei la viață privată, cu articolul 29, care stabilește principiul constituțional al egalității între persoane, precum și cu articolul 37, care garantează dreptul cetățenilor aparținând comunităților etnice de a-și promova, printre altele, propria limbă.

Atunci când a examinat constituționalitatea acestei dispoziții, Curtea Constituțională a subliniat importanța limbii oficiale, care decurge din faptul că statutul limbii oficiale este consacrat în Constituție, și anume că limba oficială prezervă identitatea națiunii, contribuie la integrarea unei națiuni de cetățeni și asigură exprimarea suveranității naționale, integritatea și indivizibilitatea statului, precum și buna funcționare a administrației centrale și locale, oferind totodată garanții importante pentru egalitatea între cetățeni și permițând tuturor cetățenilor să interacționeze cu administrația centrală și locală pe picior de egalitate și să își exercite drepturile și interesele lor legitime.

În această cauză de drept constituțional, Curtea Constituțională a evidențiat de asemenea faptul că, drept consecință a acestui statut pe care îl are limba oficială, legiuitorul trebuie să stabilească prin lege modul în care urmează să fie asigurată utilizarea acestei limbi în viața publică și măsuri de protecție a acesteia.

Prin urmare, din această hotărâre a Curții Constituționale rezultă că **statutul constituțional al limbii oficiale înseamnă că utilizarea limbii lituaniene este obligatorie doar în viața publică a Lituaniei**. Potrivit Curții Constituționale, limba lituaniană este obligatorie în următoarele domenii ale vieții publice: în toate instituțiile, în toate organismele, întreprinderile și organizațiile situate pe teritoriul Lituaniei; legile și alte acte legislative trebuie publicate în limba oficială; documentele de lucru, documentele contabile, de raportare și financiare trebuie să fie editate în limba lituaniană; instituțiile administrației centrale și locale, organismele, întreprinderile și organizațiile trebuie să corespundă între ele în limba oficială. Cu toate acestea, trebuie subliniat faptul că,

11 | Rezoluția menționată a fost abrogată prin Legea nr. XIV-903 a Republicii Lituania privind înscrierea în documente a prenumelui și a numelui de familie ale unei persoane, adoptată de Seimas la 18 ianuarie 2022, prevăzută să intre în vigoare la 1 mai 2022 (sub rezerva unei excepții referitoare la elaborarea normelor de aplicare a legii respective). La 20 ianuarie 2022, un grup de membri ai Seimas au depus o cerere la Curtea Constituțională privind conformitatea unor dispoziții specifice ale rezoluției menționate cu Constituția (în special cu articolele 14 și 29 din aceasta).

în alte domenii ale vieții, oamenii sunt liberi să folosească orice limbă acceptabilă din perspectiva lor.

În hotărârea din 21 octombrie 1999 mai sus menționată, Curtea Constituțională a statuat în ceea ce privește cetățenii aparținând grupurilor etnice că actul de înscriere a mențiunilor în limba oficială în pașaportul lituanian nu neagă dreptul cetățenilor aparținând diferitelor grupuri etnice de a-și scrie numele de familie și prenumele în orice altă limbă, în măsura în care acest lucru nu privește sfera de utilizare a limbii oficiale stabilită prin lege. În plus, această hotărâre a evidențiat faptul că pașaportul unui cetățean al Republicii Lituania reprezintă un document oficial care atestă un raport juridic permanent între o persoană și stat, cu alte cuvinte, cetățenia unei persoane, iar relațiile de cetățenie aparțin sferei vieții publice a statului. Prin urmare, potrivit Curții Constituționale, numele și prenumele unei persoane trebuie să fie înscrise în pașaport în limba oficială. A proceda altfel ar constitui o încălcare a statutului constituțional al limbii oficiale.

Trebuie însă remarcat faptul că aceste aspecte legate de înscrierea în pașaportul lituanian a numelor cetățenilor aparținând diferitelor minorități (grupuri) naționale reprezintă de mult timp un subiect sensibil de discuție în societate, iar Curtea Constituțională a avut ocazia de a le examina în mai multe rânduri, interpretând dispozițiile formulate în hotărârea din 21 octombrie 1999 mai sus menționată și/sau încercând să le clarifice.

În contextul interpretării dispozițiilor cuprinse în hotărârea din 21 octombrie 1999, inclusiv a faptului că numele și prenumele unei persoane trebuie să fie înscrise în pașaport în limba oficială, atunci când s-a ridicat o problemă referitoare la posibilitatea de a efectua înscrieri suplimentare în pașaportul lituanian, și anume de a înscrie numele persoanelor care aparțin unor grupuri etnice fără a folosi caractere lituaniene și în formă negramaticală, Curtea Constituțională a ajuns la o concluzie deosebit de importantă în **decizia sa din 6 noiembrie 2009**, potrivit căreia, odată ce numele și prenumele unei persoane au fost înscrise în pașaportul lituanian în limba oficială, numele și prenumele persoanei pot fi înscrise cu alte caractere decât cele lituaniene și în formă negramaticală în secțiunea „alte mențiuni” a pașaportului respectiv dacă persoana solicită acest lucru. În astfel de cazuri, potrivit Curții, nu ar exista niciun temei pentru a susține că nu sunt respectate cerințele care decurg din Constituție conform cărora „numele și prenumele unei persoane trebuie să fie înscrise în pașaport în limba oficială”, iar limba oficială trebuie să fie utilizată în viața publică a statului.

Prin urmare, decizia Curții Constituționale din 6 noiembrie 2009 este deosebit de importantă în ceea ce privește promovarea multilingvismului în Uniunea Europeană și încurajarea diversității lingvistice. Această hotărâre a clarificat faptul că se pot face alte mențiuni în pașaportul lituanian, în special înscrierea numelor persoanelor care aparțin grupurilor etnice cu caractere nelituaniene și în formă negramaticală. Așadar, decizia mai sus menționată nu doar că promovează multilingvismul prin raportare la aceste grupuri de persoane, ci creează de asemenea condiții (cu toate că oarecum limitate) pentru utilizarea limbii materne a acestora în viața publică din Lituania.

Un astfel de stimulent ar consta de asemenea în posibilitatea de a stabili (la discreția legiuitorului sau în numele unei instituții speciale a statului autorizate de acesta) **norme privind înscrierea prenumelui și a numelui de familie ale unei persoane în pașaportul lituanian, altele decât cele care prevăd că numele trebuie să fie scrise cu caractere lituaniene și în conformitate cu pronunția lituaniană** (și anume că prenumele și numele de familie care nu sunt lituaniene pot fi scrise folosind nu numai literele alfabetului lituanian, ci și alte caractere bazate exclusiv pe alfabetul latin)¹². Însă, atunci când se procedează în acest mod, trebuie să se țină seama de cerința constituțională de protejare a limbii lituaniene oficiale.

Această posibilitate a fost abordată de Curtea Constituțională în **decizia sa din 27 februarie 2014**, care a interpretat de asemenea dispozițiile hotărârii din 21 octombrie 1999 privind înscrierea numelor în pașaportul lituanian și a analizat în continuare chestiunea caracterelor lituaniene și aspectele legate de utilizarea lor.

O altă situație referitoare la utilizarea limbilor minoritare poate fi observată în **hotărârea Curții Constituționale din 10 mai 2006**. Aceasta a ridicat chestiunea utilizării limbilor respective de către anumite grupuri de cetățeni ai Republicii Lituania atunci când își exercită dreptul constituțional de a vota în cadrul unui referendum. Curtea Constituțională s-a pronunțat cu privire la conformitatea cu articolele 14 și 29 din Constituție a dispoziției cuprinse în Legea Republicii Lituania privind Comisia Electorală Centrală, contestată de reclamant, care prevedea tipărirea buletinelor de vot pentru referendum în limba oficială și de asemenea traducerea acestora în limba unei minorități naționale care

12 | Trebuie remarcat faptul că scrierea în acest mod continuă să dea naștere la dezbateri intense în rândul politicienilor, diverșilor cercetători, specialiștilor în studiul limbilor, practicienilor din domeniul dreptului și în societate în general. În plus, apar dezacorduri și în ceea ce privește, de exemplu, scrierea toponimelor.

locuiește în mod tradițional în număr mare pe teritoriul autorității locale¹³. În acest context, trebuie remarcat faptul că, așa cum a susținut grupul de membri ai Seimas al Republicii Lituania în sprijinul cererii lor în cauza de drept constituțional menționată, Lituania a găzduit în mod tradițional o concentrare mare de minorități naționale care utilizează limba polonă și limba rusă¹⁴.

După ce a subliniat în hotărârea amintită că limba oficială este o condiție prealabilă și necesară pentru participarea deplină a cetățenilor la guvernarea statului (și pentru exercitarea dreptului constituțional al fiecărui cetățean de a vota în cadrul referendumurilor), Curtea Constituțională și-a reiterat poziția anterioară cu privire la utilizarea în afara vieții publice din Lituania a oricărei limbi acceptabile pentru persoane și a subliniat că „faptul că documentele oficiale sunt redactate în limba oficială nu încalcă drepturile cetățenilor aparținând minorităților naționale de a scrie, citi și comunica în orice altă limbă, în măsura în care aceasta nu se referă la sfera de utilizare a limbii oficiale stabilită prin Constituție”.

În consecință, Curtea Constituțională a subliniat în mod expres în cuprinsul acestei hotărâri că buletinele de vot pentru referendum trebuie să fie tipărite numai în limba oficială lituaniană. În caz contrar, după cum a statuat Curtea Constituțională, conceptul constituțional de limbă oficială, care presupune în mod clar utilizarea limbii oficiale atunci când se iau decizii de importanță națională, nu ar fi respectat, iar articolul 14 din Constituție ar fi astfel încălcat.

13 | Dispozițiile articolului 3 alineatul (6) din Legea privind Comisia Electorală Centrală (versiunea din 10 aprilie 2003; Žin., 2003, nr. 38-1737), referitoare la tipărirea buletinelor de vot pentru referendum în limba oficială și traducerea acestora în limba unei minorități naționale care locuiește în număr mare, în mod tradițional, pe teritoriul autorității locale: „În cazul desfășurării de referendumuri, Comisia Electorală Centrală [...] (5) organizează o tipărire suplimentară a buletinelor de vot pentru un referendum privind participarea Republicii Lituania la organizațiile internaționale. Aceste buletine de vot conțin, pe lângă textul buletinului de vot pentru referendum în limba de stat, traducerea textului respectiv în limba unei minorități naționale care locuiește în număr mare, în mod tradițional, pe teritoriul autorității locale. Aceste buletine de vot se utilizează pentru a vota în cadrul referendumului în acele circumscripții în care, în mod tradițional, o minoritate națională locuiește în număr mare, precum și pentru a vota în cadrul oficiilor poștale orașenești și districtuale”.

14 | Potrivit Institutului Lituanian de Statistică, comunitățile etnice sunt concentrate în principal în anumite zone din sud-estul Lituaniei – districtul Vilnius, Švenčionys, Švenčionėliai, Visaginas, districtul Trakai, precum și Klaipėda.

Curtea Constituțională nu a constatat însă că dispoziția în discuție din Legea privind Comisia Electorală Centrală contravine articolului 29 din Constituție. În acest caz, Curtea Constituțională a decis în special că stabilirea limbii oficiale în Constituție, cerința de a ține seama de importanța constituțională a limbii oficiale, *inter alia* atunci când se iau decizii de importanță națională, nu pot fi interpretate ca reprezentând o încălcare a drepturilor minorităților naționale. Dimpotrivă, după cum s-a arătat deja, cunoașterea limbii oficiale este cea care asigură egalitatea între toți cetățenii statului.

O analiză a jurisprudenței Curții Constituționale demonstrează, prin urmare, două tendințe clare: pe de o parte, Curtea Constituțională apără statutul constituțional al limbii lituaniene oficiale, subliniind obligația cu caracter universal care revine tuturor cetățenilor Republicii Lituania (indiferent de originea lor etnică, de apartenența la o anumită minoritate națională etc.) de a utiliza limba lituaniană în viața publică a statului lituanian și, pe de altă parte, nu acceptă interpretarea conform căreia importanța conferită limbii oficiale la nivel constituțional ar încălca drepturile minorităților naționale. Această tendință este ilustrată, de exemplu, de faptul că, odată ce prenumele și numele unei persoane au fost înscrise în limba oficială în pașaportul lituanian, este permis ca prenumele și numele persoanei să fie înscrise cu alte caractere decât cele lituaniene și în formă negramaticală în secțiunea dedicată altor mențiuni din pașaportul respectiv dacă persoana respectivă solicită acest lucru.

Se poate deci concluziona că, după ce a asigurat utilizarea limbii oficiale în diferitele domenii ale vieții publice din Lituania (cum ar fi înscrierea numelor cetățenilor Republicii Lituania în pașaportul lor și exercitarea de către aceste persoane a dreptului constituțional de a vota în cadrul unui referendum), Curtea Constituțională a asigurat totodată, simultan cu protejarea și garantarea statutului constituțional al limbii oficiale, egalitatea tuturor cetățenilor Republicii Lituania, subliniind faptul că cerința de cunoaștere a limbii oficiale în viața publică a statului se aplică tuturor cetățenilor fără distincție, indiferent, de exemplu, de apartenența sau neapartenența acestora la o anumită minoritate națională. Curtea Constituțională se străduiește, așadar, să găsească un echilibru între sfera vieții publice și alte domenii, cum ar fi viața privată a celor care aparțin anumitor minorități naționale, pentru a realiza un echilibru adecvat între interese opuse, astfel încât să se asigure, printre altele, faptul că drepturile minorităților naționale, inclusiv capacitatea de a-și folosi limba maternă în alte domenii decât viața publică a statului (dar și în viața publică a statului, în măsura permisă de jurisprudența constituțională), nu sunt subminate. Aceste garanții trebuie să facă obiectul unei analize mai detaliate.

II. Garanțiile constituționale relevante pentru asigurarea utilizării altor limbi decât limba oficială

Alte garanții constituționale legate direct de utilizarea limbilor minorităților și a limbilor străine sunt de asemenea importante pentru protejarea drepturilor minorităților naționale și ale unui număr tot mai mare de cetățeni străini din Lituania.

De exemplu, capitolul II din Constituție, intitulat „Persoanele și statul”, stabilește drepturile omului care trebuie să fie garantate tuturor persoanelor (cu anumite excepții, de exemplu, articolul 32 din Constituție, care acordă cetățenilor, *inter alia*, dreptul de a părăsi în mod liber Lituania și interzice ca un cetățean să fie împiedicat să se întoarcă în Lituania, sau articolele 33 și 34 din Constituție, care acordă cetățenilor anumite drepturi politice, inclusiv dreptul de a participa la guvernarea propriului stat și dreptul de vot) aflate sub jurisdicția Republicii Lituania. Articolul 37, care figurează în același capitol, conține o dispoziție deosebit de importantă care implică faptul că drepturile minorităților naționale sunt protejate și respectate, precizând că „cetățenii aparținând comunităților etnice au dreptul de a-și promova limba, cultura și obiceiurile”.

În interpretarea acestei dispoziții, Curtea Constituțională a declarat anterior, în hotărârea sa din 21 octombrie 1999, că această normă constituțională garantează prezervarea identității etnice, a continuității culturale și a expresiei naționale de sine pentru toate comunitățile etnice care locuiesc pe teritoriul Lituaniei.

Trebuie remarcat de asemenea faptul că prevederea sus-menționată cuprinsă în articolul 37 din Constituție garantează fără îndoială un astfel de concept de drepturi și libertăți ale omului cuprinse în Constituție, în cadrul căruia drepturile și libertățile unei persoane coexistă cu drepturile și libertățile altor persoane¹⁵, din moment ce drepturile și libertățile omului consfințite prin Constituție constituie un sistem unic și coerent¹⁶. În consecință, drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale fac parte integrantă din ansamblul drepturilor omului garantate de Constituție.

În timp ce preambulul Constituției subliniază că națiunea lituaniană adoptă și proclamă această Constituție în interesul promovării armoniei naționale în Lituania, trebuie remarcat de asemenea că Curtea Constituțională subliniase deja că promovarea armoniei

15 | Hotărârea Curții Constituționale din 29 decembrie 2004 (Žin., 2005, nr. 1-7).

16 | *Ibidem*.

naționale în Lituania – prin urmare, și a armoniei cu minoritățile naționale – reprezintă o tradiție istorică a statului lituanian.

În hotărârea sa din 13 noiembrie 2006 privind cetățenia Republicii Lituania, Curtea Constituțională a subliniat coexistența pașnică a națiunii lituaniene și a altor comunități etnice care locuiesc pe teritoriul Lituaniei, precum și toleranța și acceptarea reciprocă a persoanelor de naționalități diferite: „[...] cei care nu sunt de origine lituaniană – persoane de alte naționalități – au locuit de asemenea pe teritoriul Lituaniei din cele mai vechi timpuri. Împreună cu lituanienii, aceștia au creat și au apărut statul lituanian și i-au imprimat direcția pentru viitor. Astfel, modelul de conviețuire al națiunii lituaniene se bazează de mult timp pe coexistența pașnică a națiunii lituaniene și a altor comunități etnice care trăiesc pe teritoriul Lituaniei, precum și pe toleranța și acceptarea reciprocă a persoanelor de naționalități diferite [...]”.

O condiție prealabilă pentru această toleranță, care este semnificativă și din punctul de vedere al utilizării limbii, o reprezintă principiul egalității, garantat de articolul 29 din Constituție, care asigură nediscriminarea între persoane. Cu toate că lista motivelor pe care nu se poate întemeia nicio formă de discriminare, stabilită în textul Constituției (la articolul 29 al doilea paragraf) (a se vedea de asemenea legislația Uniunii Europene privind nediscriminarea)¹⁷, nu este una exhaustivă¹⁸, Curtea Constituțională a precizat în jurisprudența sa că, în esență, Constituția nu admite discriminarea sub nicio formă. Articolul 29 din Constituție interzice discriminarea pe motive de limbă (o interdicție a discriminării pe motive de limbă este menționată în mod explicit în articolul 29 al doilea paragraf din Constituție)¹⁹.

17 | Manual de drept european privind nediscriminarea, 2018 (disponibil la adresa de internet a Oficiului pentru Publicații al Uniunii Europene, <https://op.europa.eu/ro/publication-detail/-/publication/494aec98-2803-11e8-ac73-01aa75ed71a1>).

18 | Al doilea paragraf al articolului 29 din Constituție prevede următoarele: „Drepturile unei persoane nu pot fi restrânse și nici nu pot fi acordate privilegii pe motive de sex, rasă, naționalitate, limbă, origine, statut social, religie, convingeri sau opinii personale”.

19 | Concluzia Curții Constituționale din 24 ianuarie 1995 (Žin., 1995, nr. 9-199). În plus, după cum se precizează în hotărârea Curții Constituționale din 19 decembrie 2017: „Interzicerea discriminării persoanelor pe motive de sex, rasă, naționalitate, limbă, origine, statut social, religie, convingeri sau opinii personale, care decurge din articolul 29 din Constituție, care stabilește principiul egalității între persoane, trebuie de asemenea să fie considerată ca reprezentând un element de protecție constituțională a demnității umane”.

Trebuie menționat că hotărârea Curții Constituționale din 13 decembrie 2004 subliniază că nu poate exista nicio discriminare împotriva cetățenilor, iar acestora nici nu li se pot acorda privilegii pe baza celor specificate *expressis verbis* în articolul 29 al doilea paragraf din Constituție sau pe orice alte motive care nu sunt justificate de Constituție.

În acest context, ar trebui remarcat și că articolul 21 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene interzice de asemenea discriminarea de orice fel, bazată pe motive precum sexul, rasa, culoarea, originea etnică sau socială, caracteristicile genetice, limba, religia sau convingerile, opiniile politice sau de orice altă natură, apartenența la o minoritate națională, averea, nașterea, un handicap, vârsta sau orientarea sexuală. Discriminarea bazată *inter alia* pe limbă este interzisă și de Pactul internațional privind drepturile civile și politice, adoptat de Organizația Națiunilor Unite în 1966, al cărui articol 26 prevede că toate persoanele sunt egale în fața legii și au dreptul la o ocrotire egală din partea legii împotriva oricărei discriminări, în special de rasă, culoare, sex, limbă, religie, opinie politică sau orice altă opinie, origine națională sau socială, avere, naștere ori întemeiată pe orice altă împrejurare. Trebuie remarcat faptul că Republica Lituania este stat parte la acest tratat internațional universal și, prin urmare, dispozițiile sale îi sunt opozabile.

În plus, pentru a asigura egalitatea și nediscriminarea între persoane și pentru a garanta un echilibru între principiul limbii oficiale și protecția drepturilor minorităților, precum și utilizarea limbilor străine, anumite garanții procedurale specifice stabilite în Constituție capătă o importanță deosebită.

De exemplu, capitolul IX din Constituție, intitulat „Curtea”, se referă la fundamentele constituționale ale sistemului judiciar. Al doilea paragraf al articolului 117, care figurează în acest capitol, prevede că „în Republica Lituania, procedurile judiciare se desfășoară în limba oficială”, iar al treilea paragraf al aceluiași articol stabilește că „persoanelor care nu cunosc limba lituaniană li se garantează dreptul de a participa la anchete și proceduri judiciare prin intermediul unui interpret”.

Deși conținutul acestui drept la asistență din partea unui interpret în cazul în care o persoană nu înțelege sau nu vorbește limba oficială – lituaniana – utilizată în cadrul urmăririi penale sau al procedurilor judiciare nu a fost deocamdată clarificat în jurisprudența constituțională, nu există nicio îndoială că dispoziția constituțională sus-menționată asigură posibilitatea de utilizare a limbilor minorităților și a limbilor străine în domeniile precizate, *printre altele* prin asigurarea interpretării în limba oficială pe parcursul anchetelor sau al procedurilor judiciare.

Se poate afirma deci că, prin menținerea echilibrului între valorile consacrate în Constituție și prin interpretarea ei ca act integrant (articolul 6 din Constituție) nu numai pe baza interpretării lingvistice, ci și, mai ales, pe baza interpretării sale sistematice în cauze specifice de drept constituțional, Curtea Constituțională nu numai că protejează statutul limbii lituaniene ca limbă oficială și garanțiile care decurg din acest statut, ci promovează totodată drepturile persoanelor, inclusiv cele aparținând minorităților naționale sau cetățenii străini care locuiesc în Lituania. Promovarea multilingvismului și respectul pentru diversitatea lingvistică reprezintă valori deosebit de importante, necesare atât pentru asigurarea egalității constituționale între persoane, cât și pentru promovarea toleranței în societate și încurajarea coexistenței pașnice a tuturor cetățenilor în Lituania.

Concluzii

Protecția specială acordată limbii lituaniene ca limbă oficială decurge din Constituție (articolul 14) și din jurisprudența constituțională relevantă și este asigurată de acestea. Prin protejarea și garantarea acestui statut al limbii oficiale, care, în conformitate cu Constituția, este limba lituaniană, Curtea Constituțională se asigură de asemenea că dreptul minorităților naționale care locuiesc în Lituania de a-și promova limba, cultura și obiceiurile (articolul 37 din Constituție) nu este subminat, clarificând garanțiile constituționale care sunt importante în asigurarea utilizării acestor alte limbi în Lituania. În jurisprudența sa, Curtea Constituțională a statuat în mod clar că această normă constituțională garantează păstrarea identității etnice, a continuității culturale și a expresiei naționale de sine pentru toate comunitățile etnice care locuiesc pe teritoriul Lituaniei, subliniind în același timp coexistența pașnică între națiunea lituaniană și alte comunități etnice care locuiesc pe teritoriul Lituaniei, precum și toleranța și acceptarea reciprocă a persoanelor de naționalități diferite.

Garanțiile constituționale cu privire la utilizarea limbilor minorităților și a limbilor străine prin raportare la statutul limbii oficiale cuprind, astfel cum s-a arătat în cuprinsul acestui articol, în special garanția împotriva discriminării persoanelor pe motive de limbă, consacrată la articolul 29 din Constituție, precum și garantarea dreptului unei persoane care nu cunoaște limba lituaniană de a participa la anchete și proceduri judiciare prin intermediul unui interpret, consacrată în al treilea paragraf al articolului 117.

În ceea ce privește înscrierea în pașaportul lituanian a numelor cetățenilor aparținând unor grupuri etnice, trebuie remarcat faptul că, deși distincția dintre utilizarea limbii oficiale în viața publică a Lituaniei și cea în viața privată a persoanelor fizice, astfel cum

se subliniază în jurisprudența constituțională, rămâne semnificativă, este deosebit de important de subliniat că o mențiune în limba oficială într-un pașaport poate fi totuși completată prin înscrierea în secțiunea destinată altor mențiuni a prenumelui și a numelui de familie ale unei persoane și în limba sa maternă. Această garanție constituțională este extrem de importantă pentru persoanele care aparțin minorităților naționale întrucât prenumele și numele de familie ale acestor persoane pot fi înscrise în documentele oficiale cu alte caractere decât cele lituaniene și în formă negramaticală dacă se solicită acest lucru. Trebuie subliniat totodată că Curtea Constituțională a statuat în mai multe rânduri că „faptul că documentele oficiale sunt redactate în limba oficială nu încalcă drepturile cetățenilor aparținând minorităților naționale de a scrie, citi și comunica în orice altă limbă, în măsura în care aceasta nu privește sfera de utilizare a limbii oficiale stabilită de Constituție”.

Prin urmare, stabilirea prin constituție a limbii oficiale și cerința de a ține seama de importanța constituțională a limbii oficiale *inter alia* atunci când se iau decizii de importanță națională nu pot fi interpretate ca fiind o încălcare a drepturilor minorităților naționale din Lituania. Dimpotrivă, potrivit Curții Constituționale, aplicarea uniformă pentru toți cetățenii Republicii Lituania a cerinței de cunoaștere a limbii oficiale și de utilizare a acesteia în viața publică asigură egalitatea între toți cetățenii statului.

Întrucât principiul limbii oficiale nu interzice utilizarea oricărei alte limbi acceptabile în afara vieții publice din Lituania și având în vedere faptul că o asemenea utilizare este detaliată și în alte dispoziții constituționale [de exemplu în articolul 21 din Constituție, care garantează, printre altele, protecția demnității umane (al doilea paragraf), precum și în articolul 22, care stabilește dreptul la viață privată al persoanei], există un potențial considerabil de interpretare în continuare a statutului constituțional al limbii oficiale în jurisprudența Curții Constituționale, cu promovarea simultană a multilingvismului și a respectului pentru diversitatea lingvistică în cadrul statului, deoarece societatea lituaniană, ca democrație pluralistă, recunoaște atât dreptul Uniunii Europene, cât și hotărârile Curții de Justiție a Uniunii Europene care interpretează acest drept²⁰.

20 | A se vedea printre altele hotărârile Curții Constituționale din 11 ianuarie 2019 și din 8 noiembrie 2019.

Dreptul multilingv al Uniunii în jurisprudența maghiară

— Réka Somssich

Profesoara Réka Somssich este lector universitar în cadrul Departamentului de Științe de Stat și Juridice al Universității ELTE din Budapesta, unde predă dreptul Uniunii Europene și drept internațional privat din anul 2001. A lucrat timp de 13 ani în cadrul Ministerului Justiției într-o funcție administrativă, fiind responsabilă în special, în contextul aderării Ungariei la Uniunea Europeană, de coordonarea traducerii reglementării Uniunii în limba maghiară. În perioada 2004-2010 a reprezentat guvernul maghiar în fața Curții de Justiție a Uniunii Europene (denumită în continuare „Curtea”). Principalul său domeniu de cercetare se concentrează pe procesul legislativ și pe armonizarea reglementărilor într-un mediu multilingv.

Instanțele naționale de ultim grad de jurisdicție sunt obligate să compare (toate) versiunile lingvistice ale dreptului Uniunii, în egală măsură autentice, atunci când analizează posibilitatea de a determina sensul unei dispoziții a Uniunii în afara oricărei îndoieli rezonabile? Aceasta este întrebarea pe care și-a pus-o avocatul general Michal Bobek în unele dintre cele mai recente concluzii ale sale, în care a propus Curții revizuirea criteriilor Cilfit, pe care le-a comparat cu un dragon adormit¹. Într-un articol publicat în anul 2008, cu mult înainte de numirea sa în funcția de avocat general, domnul Bobek subliniașe deja că este tot mai dificil să se răspundă așteptărilor într-o ordine juridică din ce în ce mai multilingvă a Uniunii și, având în vedere obligațiile impuse judecătorilor din statele membre, a creionat o imagine a judecătorului ca un fel de Hercule european în sens dworkinian, care este un bun cunoscător nu numai al legislației naționale relevante, ci și al reglementării Uniunii, pe care o aplică din oficiu, care citește normele legale în diverse limbi și recurge cu ușurință la o comparație normativă în scopuri de interpretare și căruia, în plus, îi sunt clare intențiile legiuitorului european².

Este evident că persoanele responsabile de aplicarea legii în statele membre nu pot întruni toate aceste abilități și nici nu este posibil, din motive obiective, să facă o comparație între toate limbile oficiale în cursul activităților lor de interpretare, din moment ce până și pentru cel mai poliglot dintre judecători ar fi imposibil să stăpânească alte 23 de limbi pe lângă propria limbă la un nivel care să îi permită să citească texte juridice și de doctrină complexe. Nu este decât o iluzie. Multilingvismul în reglementarea Uniunii și posibilitatea de a-l studia nu trebuie privite însă nici ca o corvoadă, ci mai degrabă ca un fel de condiție pentru interpretarea dreptului Uniunii. Chiar este o condiție, deoarece jurisprudența Curții nu numai că se așteaptă ca instanțele superioare să procedeze la o interpretare în lumina multilingvismului, ci a arătat, ca principiu, că „formularea utilizată în una dintre versiunile lingvistice ale unei dispoziții din dreptul Uniunii nu poate să fie singurul temei pentru interpretarea acestei dispoziții sau să i se atribuie un caracter prioritar în raport cu celelalte versiuni lingvistice”³. Prin urmare, luarea în considerare a diferitelor versiuni lingvistice este un fel de cerință generală, fiind esențială pentru

1 | A se vedea Concluziile prezentate de avocatul general Bobek în cauza *Consortio Italian Management și Catania Multiservizi* (C-561/19, [EU:C:2021:291](#), punctul 1).

2 | Michal Bobek, „On the Application of European Law in (Not Only) the Courts of the New Member States: «Don't Do as I Say?»”, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 2007-2008, p. 1.

3 | A se vedea Hotărârea GSV (C-74/13, [EU:C:2014:243](#), punctul 27).

eliminarea necesară de către legiuitorii naționali a oricăror erori neintenționate de redactare sau de traducere.

Este clar de asemenea că studiul dreptului în limbi străine implică o sarcină din ce în ce mai dificilă pentru judecătorii care își desfășoară activitatea în diferite state membre, în funcție de contextul lor și de mediul lingvistic specific. Acest aspect va fi mai ușor de abordat pentru persoanele responsabile de aplicarea dreptului care au studiat în țări în care se vorbesc mai multe limbi oficiale sau pentru cei care au crescut sau lucrează într-o țară care se distinge printr-un nivel ridicat de cunoaștere a limbilor străine. Acest lucru nu este valabil în acele state membre în care nivelul de cunoaștere a altor limbi este relativ redus.

Ungaria nu numai că este o țară monolingvă, ci este și izolată din punct de vedere lingvistic, iar această neapartenență sau distanță mare față de o familie lingvistică nu contribuie la învățarea ușoară a limbilor străine. Cu toate că, potrivit unui sondaj realizat în anul 2019, 70 % dintre elevii maghiari de liceu studiază cel puțin două limbi străine, ceea ce este peste media Uniunii⁴, un alt sondaj, realizat în anul 2016 în rândul persoanelor cu vârsta cuprinsă între 25 și 64 de ani, indică rezultate mai puțin încurajatoare. În acesta, Ungaria s-a clasat pe locul 26 în ceea ce privește capacitatea de a comunica în cel puțin o altă limbă decât limba maternă⁵.

Ar trebui să se țină seama, așadar, de toate aceste considerații atunci când se analizează în ce măsură au aplicat judecătorii maghiari, de la aderarea Ungariei la Uniunea Europeană, metoda comparativă a diferitelor versiuni lingvistice în interpretarea unor dispoziții concrete ale dreptului Uniunii. Deși numărul hotărârilor de acest tip identificate cu ajutorul bazelor de date jurisprudențiale nu este mare – nu am reușit să identificăm decât șase hotărâri –, relevanța lor nu trebuie subestimată, având în vedere că se pronunță asupra unor chestiuni de mare amploare. Trei dintre aceste șase hotărâri au fost pronunțate în ultimă instanță de Curtea Supremă a Ungariei, Kúria, iar în ele s-a aplicat metoda comparativă menționată pentru a soluționa, printre altele, chestiuni legate de determinarea conținutului concret al dispozițiilor unei directive atunci când trebuie să se aplice efectul direct vertical al acesteia ori de constatarea neechivocă a

4 | A se vedea sondajul efectuat de Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Foreign_language_learning_statistics

5 | Acest prim sondaj este de asemenea disponibil la adresa https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Foreign_language_skills_statistics

unei incompatibilități între dreptul național și dreptul Uniunii sau de aspectul dacă, în cadrul unei proceduri vamale, comerciantul ar fi trebuit să identifice o divergență între versiunile lingvistice și, în consecință, să procedeze la o interpretare corectă.

Vom prezenta în continuare pe scurt aceste trei cauze, care confirmă că interpretarea bazată pe compararea diferitelor versiuni lingvistice este o metodă vie și aplicată în procedurile judiciare din Ungaria.

I. Compararea diferitelor versiuni lingvistice pentru a determina efectul direct al unei directive

Principiul garantării efectului direct al dispozițiilor unei directive implică o mare responsabilitate pentru cei însărcinați cu aplicarea dreptului în statele membre, deoarece îi obligă să iasă din domeniul de aplicare al ordinii lor juridice naționale. Mai mult, li se solicită să nu aplice dispozițiile naționale contrare directivei, supervizând oarecum legiuitorul național. Analiza altor versiuni lingvistice poate juca un rol important în această privință atunci când trebuie să se determine conținutul concret al unei directive. Această situație a existat în anul 2015, într-o cauză care, începând de atunci, a fost citată frecvent ca referință. În hotărârea sa, publicată ca o decizie de principiu⁶, Kúria trebuia să decidă în mod definitiv cum trebuie soluționată contradicția dintre articolul 77 din Legea maghiară privind TVA-ul⁷ și articolul 90 alineatul (1) din Directiva TVA⁸. Astfel, prima dintre cele două dispoziții permitea reducerea *a posteriori* a bazei de impozitare numai în cazul nulității (*érvénytelenség*) sau al executării defectuoase (*hibás teljesítés*) a operațiunii, în timp ce dispoziția din directivă, pe care legislația maghiară urmărea să o transpună, menționează în versiunea sa în limba maghiară, printre circumstanțele care implică în mod obligatoriu o reducere a bazei de impozitare, situațiile de reziliere cu efect retroactiv ca urmare a neexecutării (*elállás*) și a imposibilității de executare (*teljesítés meghiúsulása*). Înainte de a adopta hotărârea, Kúria a inițiat o procedură preliminară, în care Curtea a statuat că dispoziția respectivă din directivă trebuie să vizeze toate situațiile în care, ulterior încheierii unei operațiuni, o parte sau totalitatea contraprestației nu a fost colectată de persoana impozabilă. Curtea a arătat însă că verificarea

6 | EBH 2015. K11.

7 | 2007. évi CXXVII. törvény az általános forgalmi adóról (Legea nr. CXXVII din 2007 privind taxa pe valoarea adăugată).

8 | Directiva 2006/112/CE a Consiliului din 28 noiembrie 2006 privind sistemul comun al taxei pe valoarea adăugată (JO 2006, L 347, p. 1, Ediție specială, 09/vol. 3, p. 7).

acestui aspect revine în sarcina instanței naționale⁹. În opinia Kúria, era clar că nulitatea constituie o categorie mult mai restrânsă decât cazuistica prevăzută la articolul 90 alineatul (1) din directivă. Pentru a clarifica sensul concret al acestei din urmă dispoziții, Kúria a recurs la alte versiuni lingvistice ale directivei. Ea a considerat că era necesar să procedeze în acest mod în special având în vedere că versiunea în limba maghiară a directivei, prin utilizarea termenului *elállás*, care este uzual în dreptul maghiar, optează de asemenea pentru o interpretare mai restrânsă decât cea indicată în hotărârea Curții. Prin urmare, Curtea Supremă a Ungariei trebuia să analizeze dacă articolul 90 se referă realmente nu numai la rezilierea cu efect retroactiv din voința uneia dintre părți (*elállás*), ci și la acele situații în care o astfel de reziliere este rezultatul unui acord reciproc între părți (*felbontás*). În acest scop, a realizat o examinare în două etape: mai întâi, a efectuat o analiză terminologică detaliată luând în considerare „limbile de circulație internațională” (franceza, germana și engleza, în această ordine)¹⁰, apoi a comparat concluziile la care a ajuns cu terminologia utilizată în alte limbi (polonă, spaniolă, finlandeză, italiană și croată)¹¹. Nu este întâmplător faptul că hotărârea Kúria nu a început cu versiunea în limba engleză întrucât atât versiunea în limba franceză, cât și cea în limba germană ale dispoziției dau dovadă în mod vădit de un efort mai mare pentru a se asigura că terminologia referitoare la rezilierea contractului acoperă în mod adecvat situațiile prevăzute în ordinile lor juridice, ambele limbi utilizând nu doi, ci trei termeni¹². În schimb, versiunea în limba engleză – pe baza căreia a fost elaborată în mod cert versiunea în limba maghiară, care se limitează tot la doi termeni –, utilizând doar două concepte mult mai generale, *cancellation* și *refusal*, permite un domeniu de interpretare mult mai nesigur pentru juriștii care își întemeiază argumentele pe dreptul continental. Bazându-se de asemenea pe celelalte cinci versiuni lingvistice, Curtea Supremă a Ungariei a ajuns la concluzia că respectiva dispoziție din directivă se referă atât la rezilierea unilaterală, cât și la cea bilaterală a contractelor și, prin urmare, a aplicat această dispoziție împotriva autorităților fiscale, lăsând neaplicată dispoziția maghiară.

9 | Hotărârea din 15 mai 2014, *Almos Agrárkölkereskedelmi* (C-337/13, [EU:C:2014:328](#)).

10 | A se vedea punctul 26 din hotărâre.

11 | A se vedea punctul 27 din hotărâre.

12 | În limba franceză figurează termenii *annulation*, *résiliation* și *résolution*, în timp ce în limba germană s-au utilizat termenii *Annullierung*, *Rückgängigmachung* și *Auflösung*.

Hotărârea menționată a Kúria este lăudabilă din mai multe puncte de vedere. Nu numai deoarece compararea diferitelor versiuni lingvistice a jucat în mod clar un rol important în determinarea conținutului efectiv al dispoziției unei directive, ci și pentru că în acest scop s-a efectuat o analiză materială a unui număr mare de alte versiuni lingvistice (opt) decât cea în limba maghiară, ceea ce este în sine remarcabil. În plus, Kúria și-a dat seama că în cauza respectivă nu trebuia să se raporteze la versiunea în limba engleză pentru a clarifica conținutul latent și că limbile care se bazează pe terminologia utilizată de ordinele juridice continentale erau cele care ofereau precizie în ceea ce privește fondul.

II. Imposibilitatea persoanelor responsabile de aplicarea dreptului de a soluționa divergențele lingvistice

Nu este însă întotdeauna posibil ca persoanele responsabile de aplicarea legii în statele membre să soluționeze divergențele dintre diferitele versiuni lingvistice fiindcă, în anumite situații, înseși principiile dreptului Uniunii sunt cele care le împiedică. De exemplu, într-o hotărâre din 2019¹³, Kúria a concluzionat – în mod corect – că interzicerea efectului direct vertical invers nu permitea o interpretare extensivă bazată pe o directivă în raport cu noțiunea mai restrânsă care figura în norma de transpunere. Conform situației de fapt din cauza respectivă, autoritățile maghiare aplicaseră o amendă cu ocazia unui control la frontieră, deoarece constataseră că documentația tehnică a unei remorci expirase. Persoana în cauză a contestat temeiul juridic al amenzii întrucât legislația maghiară relevantă¹⁴ permitea aplicarea unei amenzi ca urmare a nevalidității documentației tehnice numai în cazul autovehiculelor, iar o remorcă nu este un autovehicul, ci un tip de vehicul similar unui autovehicul. Autoritatea administrativă de gradul al doilea a menținut amenda aplicată de autoritatea de prim grad pentru motivul că, deși versiunea în limba maghiară a regulamentului Uniunii pe care legislația maghiară intenționa să îl aplice utiliza de asemenea noțiunea de autovehicul (*gépjármű*), din versiunea în limba engleză a regulamentului respectiv (*vehicle*) rezulta în mod clar că legiuitorul Uniunii

13 | Kfv. 37.271/2019/4.

14 | A közúti árufuvarozáshoz, személyszállításhoz és a közúti közlekedéshez kapcsoló egyes rendelkezések megsértése esetén kiszabható bírságok összegéről, valamint a bírságolással összefüggő hatósági feladatokról szóló 156/2009. (VII. 29.) Korm. rendelet (Decretul nr. 156/2009 al Guvernului din 29 iulie 2009 privind cuantumul amenzilor care pot fi aplicate pentru încălcarea anumitor dispoziții referitoare la transportul rutier de mărfuri și de persoane și la traficul rutier, precum și sarcinile autorităților în ceea ce privește aplicarea amenzilor).

intenționase să includă în domeniul de aplicare al acestuia toate tipurile de vehicule, inclusiv remorcile. Autoritatea administrativă de gradul al doilea a observat totodată că și directiva¹⁵ care servește drept normă subsidiară a respectivului regulament al Uniunii, în versiunea sa în limba maghiară, utilizează în mod clar noțiunea de vehicul (*jármű*), fără să existe niciun dubiu că aceasta include atât autovehiculele, cât și remorcile. Persoana în cauză a introdus o acțiune în contencios administrativ la Szegedi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság (Tribunalul Administrativ și Social din Szeged, Ungaria), care a anulat decizia administrativă, considerând că nu este posibilă interpretarea în sens larg în lumina dreptului Uniunii a condițiilor legale specifice privind aplicarea unei amenzi administrative și că, în raport cu justițiabilul, autoritățile unui stat membru nu se pot întemeia în mod legitim pe faptul că legiuitorul național nu a transpus în mod corespunzător dispozițiile unei directive. Instanța respectivă a reamintit în această privință că, având în vedere interdicția efectului direct vertical invers, autoritățile nu pot să întemeieze direct pe dreptul Uniunii o somație împotriva unui particular¹⁶. Hotărârea tribunalului din Szeged a fost atacată cu recurs în casație în fața Kúria, care, în hotărârea sa, a examinat, printre alte aspecte, conținutul altor versiuni lingvistice. Aceasta a observat că atât norma maghiară care urmărea să pună în aplicare regulamentul Uniunii corespunzător, cât și versiunea în limba maghiară a regulamentului respectiv utilizau noțiunea mai restrânsă de *gépjármű* (autovehicul), în timp ce alte versiuni lingvistice ale regulamentului fie omiteau expresia, fie utilizau noțiunea mai largă de vehicul. În acest scop, Kúria a examinat nu numai versiunea în limba engleză, ci și pe cea în limba franceză. Ea a considerat însă că, pentru a da substanță noțiunilor conținute în regulamentul Uniunii, era esențial să se țină seama de definițiile conceptuale stabilite în directive, iar în versiunile acestora atât în limba engleză, cât și în limbile franceză și maghiară se opta în mod clar pentru noțiunea de vehicule, cu alte cuvinte, pentru categoria mai largă. Prin urmare, așa cum a arătat Kúria, divergențele constatate cu privire la utilizarea noțiunilor erau relevante din punctul de vedere al transpunerii dreptului Uniunii în dreptul național¹⁷ și, deși din interpretarea corectă rezulta că trebuia să se aplice o amendă și în cazul remorcilor, Kúria a menținut hotărârea instanței de fond și a arătat că autoritățile statelor membre

15 | Directiva 2014/47/UE a Parlamentului European și a Consiliului din 3 aprilie 2014 privind controlul tehnic în trafic al vehiculelor comerciale care circulă în Uniune și de abrogare a Directivei 2000/30/CE (JO 2014, L 127, p. 134).

16 | 11.K.27.735/2018/9.

17 | A se vedea punctele 26 și 27.

nu se pot prevala împotriva particularilor și în defavoarea acestora de dispozițiile unei directive care nu au fost transpuse în mod corespunzător.

Hotărârea Curții Supreme a evidențiat astfel o contradicție de fond – între dreptul național și dreptul Uniunii – bazată pe o diferență lingvistică, contradicție care nu mai putea fi eliminată de cei responsabili de aplicarea dreptului, ci doar de legiuitor, în viitor. În hotărârea sa, Kúria a trebuit să combine – sau mai degrabă să compare – două principii interpretative ale dreptului Uniunii: determinarea conținutului corect cu ajutorul versiunilor lingvistice și interzicerea efectului direct vertical invers al directivelor.

III. Obligația de a examina diferitele versiuni lingvistice în cadrul procedurii vamale

Instanțele maghiare au contribuit de asemenea la îmbogățirea jurisprudenței europene privind divergențele dintre versiunile lingvistice oficiale ale reglementării Uniunii. Mai mult, hotărârea în cauză a Curții a fost urmată de o serie de cauze ulterioare care au fost inițiate în fața Kúria. În cauza GSV (C-74/13)¹⁸, autoritățile maghiare au clasificat – contrar celor declarate de societatea importatoare – o țesătură din fibră de sticlă la o poziție tarifară supusă taxelor antidumping, în condițiile în care caracteristicile țesăturii corespundeau descrierii acestei poziții (*hálós szövet*, care înseamnă țesături cu ochiuri deschise), însă nu și denumirii sale în limba maghiară (*szítaszövet*, care înseamnă țesături pentru site). Această divergență nu figura însă decât în versiunea în limba maghiară a poziției tarifare, în timp ce în celelalte limbi, inclusiv în limba engleză, atât descrierea, cât și denumirea poziției se refereau la țesături cu ochiuri deschise. În consecință, în versiunea în limba maghiară – pe care importatorul își întemeia cererea –, codul tarifar pentru țesăturile cu ochiuri deschise nu intra în domeniul de aplicare al taxelor antidumping. În ceea ce privește cererea de decizie preliminară formulată de Debreceni Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság (Tribunalul Administrativ și Social din Debrecen, Ungaria), Curtea a statuat că divergența lingvistică din speță nu era susceptibilă să determine anularea clasificării tarifare la codul menționat efectuate de autoritățile vamale în temeiul ansamblului versiunilor lingvistice ale aceluiași cod și ale regulamentelor Uniunii aplicabile. Cu toate acestea, hotărârea oferea un fel de portiță de scăpare, în temeiul articolului 239 din Codul vamal, pentru o eventuală rambursare sau remitere a taxelor antidumping percepute în acest mod de autoritățile vamale, cu condiția îndeplinirii cerințelor prevăzute de dispoziția

18 | Referință menționată în nota de subsol 3.

respectivă¹⁹. Având în vedere hotărârea pronunțată de Curte, societatea importatoare și-a retras acțiunea în contencios administrativ și a formulat o nouă reclamație, de data aceasta în vederea rambursării taxelor antidumping. În urma epuizării celor două niveluri ale căilor de atac administrative și a pronunțării primei hotărâri judecătorești, cauza a fost soluționată în cele din urmă în fața Kúria. În cadrul acestei a doua proceduri, autoritățile administrative și, ulterior, judiciare nu mai trebuiau să se exprime cu privire la soluționarea divergențelor lingvistice clare, deoarece Curtea efectuase deja acest demers, ci trebuiau să decidă dacă în cazul concret erau îndeplinite condițiile speciale pentru rambursare, și anume dacă existase sau nu vreo înșelăciune sau neglijență din partea societății importatoare. În cursul procedurii, reclamanta a susținut printre altele că expresia incorectă în limba maghiară (care nu corespundea produselor pe care le importase) apărea nu numai la poziția tarifară în discuție, ci și în însuși regulamentul de instituire a taxelor antidumping, astfel încât reclamanta nu avusese niciun motiv să presupună că era vorba despre o eroare de traducere din moment ce ea exista simultan în diferite izvoare de drept. Autoritățile administrative competente de prim grad și de gradul al doilea au respins reclamația reclamantei considerând că divergența dintre versiunile lingvistice constituia o circumstanță extraordinară imputabilă funcționării Uniunii și au constatat că, deși nu a existat nicio înșelăciune din partea reclamantei, comportamentul său trebuie calificat drept neglijență. În susținerea argumentului lor, acestea au arătat că norma care conținea eroarea nu putea fi considerată complicată și că, în realitate, o simplă lectură a textelor publicate în *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene* ar fi fost suficientă pentru a identifica eroarea. Au considerat de asemenea relevant faptul că reclamanta era un importator experimentat care achiziționa în mod regulat mărfuri din țări terțe și își desfășura activitatea și încheia contractele în limba engleză, precum și faptul că denumirea indicată pe facturile furnizate de ea, redactate tot în limba engleză, coincidea cu clasificarea tarifară în limba respectivă a produselor care fac obiectul taxelor antidumping. Având în vedere toate aceste aspecte, autoritatea administrativă de gradul al doilea a concluzionat că reclamanta cunoștea sau ar fi trebuit să cunoască, dacă ar fi dat dovadă de diligența necesară, denumirea în limba străină a mărfurilor importate și ar fi trebuit să își dea seama că regulamentul care instituia taxele antidumping conținea o eroare în versiunea sa în limba maghiară, astfel încât, luând în considerare textele publicate în Jurnalul Oficial, ar fi fost în măsură să clasifice corect mărfurile. Debreceni Törvényszék (Tribunalul din Debrecen, Ungaria), care a fost sesizat cu acțiunea în contencios administrativ introdusă împotriva acestei

19 | A se vedea punctul 52 din hotărâre.

din urmă deciziei, nu a reținut interpretarea dată de autoritatea administrativă și a avut o opinie foarte diferită cu privire la faptul că versiunea oficială în limba maghiară a regulamentului Uniunii conținea, referitor la taxele antidumping, o denumire care nu avea nicio legătură cu mărfurile importate de reclamantă. Plecând de la Legea fundamentală maghiară, instanța respectivă a concluzionat că cerința ca normele juridice din Ungaria să fie disponibile în limba maghiară, în calitate de limbă oficială, constituie un drept fundamental care este unul dintre pilonii statului de drept și reprezintă o normă fundamentală de garantare care se extinde și la persoanele juridice constituite conform legii și ai căror angajați și administratori sunt vorbitori nativi de maghiară. În cazul reglementării Uniunii, care este adoptată în mod uniform în diferitele limbi oficiale, acest lucru presupunea că o divergență între versiunile lingvistice nu putea avea drept rezultat faptul că o anumită versiune, adoptată în mod corect, este lipsită de orice efect juridic. În caz contrar, cerința menționată, dedusă din Legea fundamentală ca principiu esențial, ar fi lipsită de conținut. În ceea ce privește diligența reclamantei, instanța din Debrecen a considerat că versiunea în limba maghiară era neechivocă și că reclamanta nu ar fi putut avea motive să se îndoiască de ea.

În procedura de recurs, Kúria și-a exprimat dezacordul față de hotărârea atacată tocmai în ceea ce privește diligența reclamantei și complexitatea contextului normativ²⁰. Ea a subliniat că nivelul de diligență care se putea aștepta de la reclamantă, având în vedere statutul său de operator experimentat în chestiuni vamale, era în mod obligatoriu ridicat. În acest sens, a remarcat că, în comerțul internațional, traducerea și comunicarea în limbi străine fac parte din rutina zilnică, având scopul de a exprima cu exactitate intenția comercială. În cazul reclamantei, era esențial ca denumirile mărfurilor să fie traduse din engleză în maghiară pentru a le putea înscrie în declarațiile vamale în limba maghiară. Or, la indicarea denumirii în limba maghiară, reclamanta a omis termenul „ochiuri” (*háló* în maghiară și *mesh* în engleză), care definește o calitate esențială a produselor în litigiu, deși acest termen figura în denumirea echivalentă în limba engleză atât pe facturile referitoare la produse, cât și în versiunea în limba engleză a codului tarifar corespunzător. Pentru a clarifica sensul acestui termen, Kúria a făcut trimitere la cel mai cunoscut dicționar complet englez-maghiar²¹, ca sursă ușor accesibilă de vocabular nontehnic, din care rezultă în mod neechivoc și sensul de bază al cuvântului respectiv. În

20 | Kfv. 35.294/2015/3.

21 | László Ország és Tamás Magay, *Angol-magyar nagyszótár*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1999.

lumina tuturor considerațiilor, Kúria a concluzionat că traducerea nu putea fi considerată o sarcină complexă pentru reclamantă, în calitate de importator maghiar implicat activ în comerțul internațional. Prin urmare, în opinia Kúria, reclamanta a dat în mod clar dovadă de neglijență, ceea ce excludea posibilitatea admiterii cererii sale de rambursare.

Pe de altă parte, Curtea Supremă a Ungariei s-a pronunțat cu privire la argumentul invocat în hotărârea atacată în legătură cu garanția esențială dedusă din Legea fundamentală. Ea a subliniat că conflictul dintre Legea fundamentală și multilingvismul instituit prin Regulamentul nr. 1 al Consiliului de stabilire a regimului lingvistic al Uniunii Europene a fost deja soluționat de jurisprudența Curții, potrivit căreia o singură versiune lingvistică nu poate sta la baza interpretării, urmărindu-se astfel scopul de a împiedica părțile interesate să acorde întâietate limbii materne în detrimentul celorlalte limbi oficiale ale Uniunii. Cu alte cuvinte, condiția privind uniformitatea dreptului Uniunii depășește în această privință limitele stabilite de statul de drept și de securitatea juridică deoarece favorizarea unei anumite versiuni lingvistice în cazul unei erori de traducere ar intra în conflict direct cu cerința privind interpretarea uniformă a dreptului Uniunii. În acest sens, Curtea a modificat limitele securității juridice: doar lipsa legiferării poate conduce la încălcarea securității respective, iar nu legiferarea „eronată” în una dintre limbi.

IV. Epilog

Astfel cum remarcase deja Tony Weir în anul 1995, într-o Uniune care tocmai se extinsese la cincisprezece state membre și care avea unsprezece limbi oficiale, una dintre marile întrebări din dreptul european este dacă prin armonizarea legislației va fi posibil ca țări în care se vorbesc limbi diferite să acționeze în același mod²². Realitatea uniformității în dreptul armonizat va trebui măsurată, în cele din urmă, tocmai din perspectiva celui care aplică dreptul, care trebuie să facă față unei serii întregi de noi provocări pentru a asigura o asemenea uniformitate, cum ar fi, de pildă, să țină seama de multilingvismul dreptului armonizat și să nu se raporteze exclusiv la versiunea în limba sa. În același timp, gama de instrumente de interpretare puse la dispoziție de dreptul național este îmbogățită cu o nouă metodă care promovează interpretarea corectă.

22 | Tony Weir, Die Sprachen des europäischen Rechts – eine skeptische Betrachtung, *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 3, 1995, p. 368-374.

Multilingvismul și statele mici

— Tonio Borg

Tonio Borg (LL. D., Ph.D., K. O. M.) a fost comisarul european responsabil cu portofoliul sănătății între 2012 și 2014, membru al Parlamentului Maltei între 1992 și 2012, precum și viceprim-ministru (între 2004 și 2012), ministru al afacerilor interne (între 1995 și 1996 și între 1998 și 2008) și ministru al afacerilor externe (între 2008 și 2012). În prezent este conferențiar în domeniul dreptului public în cadrul Universității din Malta. Este de asemenea membru al consiliului de administrație al Agenției Europene pentru Medicamente (EMA) a Uniunii Europene și autorul mai multor lucrări în domeniul juridic, precum și al unor lucrări care tratează istoria politică.

Existența mai multor limbi oficiale ale Uniunii Europene este o mărturie a măsurii în care Uniunea Europeană respectă suveranitatea și identitatea fiecărui stat membru. Este, așadar, firesc ca statele mici, precum Malta, să aprecieze acest lucru la fel de mult, dacă nu chiar mai mult, ca alte țări.

Îmi amintesc cu claritate discuțiile purtate în Cabinetul de Miniștri în anii de dinaintea aderării țării noastre la Uniunea Europeană, în 2004, cu privire la importanța recunoașterii limbii malteze ca limbă oficială a Uniunii. Comisia, sub președinția lui Romano Prodi, a acceptat în cele din urmă, în timpul negocierilor, acordarea acestei recunoașteri. A fost un moment important pentru Malta.

Avem două limbi oficiale în Malta, malteza și engleza, însă, potrivit Constituției noastre, avem o singură limbă națională, iar aceea este limba malteză. Malteza este totodată limba oficială a instanțelor noastre naționale. Limba împreună cu religia și cu alți factori și tradiții au fost mijloacele prin care o țară mică, ce a aspirat dintotdeauna să devină suverană și independentă, și-a putut păstra propria identitate. Nu a fost simplu. Dacă aruncați o privire pe harta Mării Mediterane, iese imediat în evidență faptul că există doar două insule suverane în această mare: Malta și Cipru. În plus, cu cei 318 kilometri pătrați ai săi și cu o populație care nu a depășit niciodată o jumătate de milion de persoane, Malta este cel mai mic stat membru al Uniunii Europene, unul dintre cele mai mici state suverane din lume, însă cu o densitate foarte ridicată a populației, de aproximativ 1 200 de persoane pe kilometru pătrat.

Semnificația istorică a acceptării limbii malteze ca una dintre limbile oficiale ale Uniunii Europene depășește recunoașterea faptului că și cel mai mic stat membru are dreptul la propria identitate în cadrul Uniunii.

Limba malteză este singura limbă oficială a Uniunii Europene de origine semitică. Este singura limbă cu adevărat mediteraneeană în integralitatea sa, fiind îmbogățită cu influențe din nord și din sud. Dacă analizăm în detaliu esența limbii malteze, putem vedea clar faptul că araba constituie fundamentul acestei limbi. O mare parte a vocabularului său este de origine arabă: numerele, elementele care țin de natură, părțile corpului, uneltele de bază, cum sunt cele utilizate în agricultură, proverbele, zilele săptămânii – toate aceste cuvinte sunt derivate din cuvinte aproape identice din limba arabă. Această moștenire lexicală dăinuie în pofida faptului că majoritatea maltezilor sunt catolici, care i se închină și îl preaslăvesc pe Alla (Dumnezeu).

Și totuși, dat fiind faptul că toate puterile care au colonizat Malta începând cu anul 1090 au provenit dintr-o țară europeană și întrucât Malta se află la mai puțin de 100 de kilometri de Sicilia, un corp lexical provenind din limbile romanice, mai ales din italiană, a îmbogățit acest fundament semitic. De exemplu, cuvinte care sunt legate de un stil de viață mai rafinat, precum „furketta” (furculiță), „tvalja” (față de masă), „požati” (veselă), „gwardarobba” (garderobă), „testiera” (tăblie) și „gradenza” (dulap cu sertare), provin din italiană.

Acest aspect întărește legăturile politice, economice și culturale dintre Malta și țările din nordul Africii și lumea arabă. Atunci când Malta a devenit membră a Uniunii Europene, s-a exprimat temerea că apartenența la Uniunea Europeană ar slăbi legăturile tradiționale ale Maltei cu țările arabe. În realitate, lucrurile au stat exact invers. Faptul că Uniunea Europeană respectă neutralitatea anumitor state membre înseamnă că statele membre care întrețin relații speciale cu țările învecinate sau cu regiuni din afara Uniunii Europene au posibilitatea de a contribui la o înțelegere reciprocă a nevoilor și a intereselor Europei și ale altor țări și regiuni.

Îmi amintesc și astăzi că, la momentul la care ocupam poziția de comisar european pentru sănătate, Președinția italiană – și în particular Beatrice Lorenzin, ministrul sănătății de la acel moment – a organizat la Roma o conferință ce a reunit toți miniștrii sănătății din regiunea mediteraneeană. Aceasta se întâmpla în luna octombrie 2014, cu puțin înainte de încheierea mandatului meu de comisar. Am hotărât să folosesc primele minute ale luării mele de cuvânt în cadrul conferinței pentru a transmite țărilor arabe un mesaj direct în limba malteză. Îmi aduc aminte că, în timp ce vorbeam, ministrul libanez de resort a exclamat: „fhimt kollox, fhimt kollox” („am înțeles tot, am înțeles tot”). Faptul că un comisar european se exprima într-o limbă oficială a Uniunii Europene care utiliza un număr de cuvinte arabe suficient pentru ca un ministru libanez să poată urmări discursul respectiv a creat o potențială punte de cooperare între Uniunea Europeană și lumea arabă în acel domeniu specific.

Posibilitatea de a-mi auzi limba, limba unei țări mici, printre cele 24 de limbi vorbite în cadrul celor mai înalte instituții ale Uniunii Europene, precum Consiliul de Miniștri și Parlamentul European, principalul forum democratic al Uniunii Europene, reprezintă un motiv de enormă mândrie pentru mine ca cetățean maltez. La fel stau lucrurile în cazul Curții de Justiție a Uniunii Europene, în fața căreia se poate folosi limba malteză. Cu toate acestea, în cursul deliberărilor interne dintre judecători, care conduc la pronunțarea unei hotărâri de către Curtea de Justiție, se utilizează numai limba franceză. Mă aștept însă ca, în cele din urmă, această normă internă, care nu este prevăzută în

tratate, să fie modificată. Ea a avut o logică la începuturi, atunci când trei dintre cele șase state fondatoare foloseau franceza ca limbă națională. Dat fiind faptul că, la ora actuală, printre statele membre se numără două foste colonii britanice și câteva țări est-europene în care limba engleză este mai răspândită (cu excepția României), a devenit necesară folosirea a cel puțin trei „limbi de lucru”, așa cum stau deja lucrurile în cadrul Comisiei Europene (și anume franceza, engleza și germana). În fond, dacă acest sistem funcționează în cazul deliberărilor din cadrul ramurii executive a Uniunii, cu alte cuvinte între cei 27 de membri ai Comisiei Europene, de ce nu ar funcționa între cei 27 de judecători din cadrul Curții de Justiție de la Luxemburg?

În ceea ce privește Parlamentul European, această instituție oferă cel mai înalt nivel de multilingvism. Orice cetățean european are dreptul de a contesta o alegere în Parlamentul European. Nu ar fi rezonabil să așteptăm din partea unui membru al Parlamentului European să stăpânească pe deplin una sau mai multe dintre limbile cu cea mai mare circulație, precum engleza sau franceza. Dreptul fiecărui membru de a citi și de a redacta documentele parlamentare, de a urmări dezbaterile și de a vorbi în propria limbă este recunoscut în mod explicit în Regulamentul de procedură al Parlamentului. Toți cetățenii Uniunii Europene trebuie să poată citi legile care îi vizează în limba propriei țări. În calitate de colegiutor, Parlamentului European îi revine și sarcina de a asigura calitatea lingvistică a tuturor textelor legislative pe care le adoptă, evitând deficiențele și greșelile în fiecare dintre limbile oficiale. Cetățenii europeni au dreptul de a urmări activitatea Parlamentului, de a adresa întrebări și de a primi răspunsuri în propria limbă.

Cu siguranță, utilizarea mai multor limbi oficiale presupune costuri enorme în ceea ce privește traducerea și interpretarea și poate că există un mecanism sau o metodă care să poată ajuta la o raționalizare în acest domeniu. Așa cum însă statele membre nu au renunțat deocamdată la a avea fiecare un comisar european, consider că, cel puțin pentru ocaziile cele mai importante și în cadrul principalelor instituții legislative, limbile oficiale ale fiecărui stat membru ar trebui să își păstreze statutul actual. Aceasta este frumusețea Uniunii Europene: uniți în diversitate.

Este neîndoielnic faptul că orice extindere viitoare a Uniunii Europene va pune o presiune suplimentară asupra acestui sistem. Poate Comisia funcționa cu mai mult de 27 de membri? Pot instituțiile, în special serviciile lor de traducere și de interpretare, să facă față unor extinderi viitoare? În primul rând, cred că, dată fiind situația politică actuală din Europa, mai avem încă timp să abordăm acest aspect. În al doilea rând, într-o problemă atât de importantă precum cea a limbilor, Uniunea Europeană trebuie să se asigure că nu dă impresia că ar fi acceptabil ca statele membre actuale să respecte o

regulă, în timp ce noile state membre ar trebui să se supună unor norme diferite – un fel de statut de membru de categoria a doua. Deja o serie de dificultăți rezultă din faptul că unii membri fondatori dețin anumite privilegii de care ceilalți membri nu se bucură.

Trebuie să declar un interes în această chestiune. Dintotdeauna m-am pronunțat în favoarea extinderii, cu condiția să fie una rezonabilă. De ce să nu se alăture Uniunii Europene o țară care candidează la statutul de membru dacă trece toate testele și îndeplinește toate cerințele? O uniune mai mare este o uniune mai puternică. De ce nu li s-ar permite să adere, de exemplu, țărilor balcanice dacă acestea introduc reforme suficiente pentru a se alătura Uniunii Europene și dacă trec toate testele? Care este logica recunoașterii statutului de „candidat” al unei țări atât timp cât, chiar dacă trece toate testele, statutul său tot nu se schimbă? Extinderea va asigura de asemenea și pacea în regiuni precum cea a Balcanilor, care în istoria recentă s-a confruntat cu războaie și crime grave împotriva umanității. Extinderea îmbogățește Uniunea Europeană nu numai din punct de vedere politic și economic, ci și cultural, prin întrepătrunderea noilor culturi, limbi și tradiții cu cele deja existente în cadrul Uniunii Europene. În plus, odată cu retragerea Regatului Unit din Uniune este necesară transmiterea unui mesaj: deși această retragere a afectat ambele părți, există o listă de țări care așteaptă aderarea la Uniune, nu părăsirea acesteia. O extindere moderată, rezonabilă și chibzuită va fi în măsură, așadar, să transmită mesajul că Uniunea Europeană are nevoie să își îmbunătățească încrederea în sine și în propriul viitor.

Utilizarea mai multor limbi oficiale nu dă naștere unui Turn Babel. Prin intermediul limbilor oficiale actuale, politicienii, parlamentarii, personalul administrativ și membrii serviciului public al Uniunii Europene s-au înțeles întotdeauna între ei. Europa a fost locul de naștere al conceptului de stat-națiune. Pentru perioade îndelungate, acesta a provocat conflicte și războaie. Cele două războaie mondiale din secolul trecut au pornit din Europa. Astăzi, identitatea națională nu mai provoacă tensiuni, deoarece Uniunea a fost capabilă să se adapteze vremurilor și să promoveze diversitatea, nu să o sufocă, atât timp cât fiecare acceptă regulile generale și specifice ale organizației. Diversitatea nu înseamnă că fiecare are libertatea de a face ce vrea, ci mai degrabă că în această „fedeerație de state suverane”, cum îi plăcea președintelui Barroso să numească Uniunea, este loc pentru fiecare, cu tradițiile sale, cu limba și cultura sa. Tuturor li se impune însă ca acestea să fie practicate într-un perimetru normativ. Sunt convins că nimeni nu se simte mai puțin maltez, mai puțin francez sau mai puțin polonez din cauza faptului că este parte a Uniunii Europene. Pentru ca aceasta să continue, este imperativ ca multilingvismul să fie păstrat.

Multilingvismul înseamnă totodată că Uniunea Europeană îi încurajează pe cetățenii europeni pe cât de mult posibil să învețe și alte limbi în afara celei proprii. Pentru noi, maltezii, din cauza dimensiunii reduse a țării noastre și a faptului că limba malteză este vorbită doar de maltezi, este imperativ să învățăm și alte limbi – engleza este cea mai răspândită, urmată fiind de italiană (italiana a fost limbă oficială în Malta până în anul 1934) și de franceză. Faptul că europenii sunt încurajați să învețe și alte limbi întărește legăturile și cooperarea și ne ajută să ne înțelegem mai bine unii cu ceilalți, nu numai ca mijloc de comunicare, ci și în ceea ce privește conceptele și ideile. Iar aceasta într-o asemenea măsură încât, în concluziile sale din 2017, Consiliul European a declarat că Uniunea Europeană va avea în vedere „îmbunătățirea procesului de învățare a limbilor străine, în așa fel încât tot mai mulți tineri să vorbească cel puțin două alte limbi europene pe lângă limba lor maternă”.

Un principiu important al Uniunii Europene este cel potrivit căruia, din punct de vedere juridic, toate persoanele sunt egale în cadrul Uniunii Europene. Este de înțeles faptul că țările mai mari se bucură în mod justificat de o anumită putere ca o consecință a dimensiunii lor. Nimeni nu s-ar aștepta ca o țară cu o jumătate de milion de cetățeni să se bucure de aceeași reprezentare în Parlamentul European precum o țară cu 80 de milioane de cetățeni. Cu toate acestea, proporțional, Malta se bucură de o reprezentare *per capita* mai ridicată decât, de exemplu, cea de care se bucură Germania. Același lucru se poate afirma și în legătură cu Consiliul de Miniștri. Deși normele Uniunii Europene alocă în mod îndreptățit mai multe voturi în luarea deciziilor statelor cu o populație mai mare și de dimensiuni mai mari, în practică, în fața unui proces formal de vot, se preferă consensul. În cazul Comisiei, atât statele membre mici, cât și cele mari desemnează un comisar care, cu toate că nu reprezintă guvernul care l-a nominalizat, participă în cadrul Comisiei în calitate de expert în chestiunile care privesc „țara pe care o cunosc cel mai bine” – o expresie pe care o foloseam la Comisie pentru a evita să ne menționăm țara folosindu-i numele, ca să arătăm în acest fel faptul că nu o reprezentăm. Este deci important să continuăm, mai degrabă decât să reducem, utilizarea mai multor limbi oficiale. În acest mod, fiecare se va simți bine-venit în Uniunea Europeană și egalul celui alt.

Dreptul european în poldere: limba neerlandeză în calitate de conector

— **Prof. dr. J. W. van de Gronden**

Profesor de drept european la Onderzoekscentrum voor Staat & Recht (Centrul de cercetare pentru Stat & Drept) din cadrul Universității Radboud din Nijmegen și consilier de stat în serviciu extraordinar la Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State (Secția de contencios administrativ a Consiliului de Stat).

Introducere

Fiecare dintre noi a trecut cel puțin o dată prin următoarea situație: încerci să conectezi un aparat cu alt aparat (de exemplu un calculator cu un monitor) și ajungi la concluzia că cele două aparate au conexiuni diferite. Un conector poate oferi însă o soluție. Folosirea acestei piese de legătură face posibilă funcționarea împreună a celor două aparate.

În opinia mea, folosirea limbii neerlandeze are o funcție comparabilă cu cea a unui conector. Este bine cunoscut faptul că dreptul european exercită o influență majoră asupra ordinii juridice naționale a statelor membre, inclusiv asupra celei a Țărilor de Jos. Atât limba engleză, cât și limba franceză au un rol foarte important în dezvoltarea dreptului european, însă acest drept trebuie aplicat și în țări precum Țările de Jos. Acest proces, care dă naștere unor chestiuni complexe, este facilitat de disponibilitatea unor texte juridice importante, respectiv legislația și jurisprudența Uniunii, în limbile oficiale ale statelor membre, printre care și neerlandeza. Astfel, limba neerlandeză conectează dreptul european cu cel național în ordinea juridică a Țărilor de Jos.

Doresc să detaliez în continuare rolul limbii neerlandeze. Voi aborda în primul rând influența în continuă creștere a dreptului european asupra celui neerlandez. Aș vrea apoi să mă concentrez puțin asupra unor termeni și noțiuni. În sfârșit, în calitate de profesor de drept european, doresc să îmi împărtășesc experiențele trăite în sistemul de învățământ, în care o nouă generație de studenți sunt formați pentru a deveni juriști.

Influența dreptului european asupra ordinii juridice neerlandeze

Influența tot mai mare a dreptului european poate fi considerată spectaculoasă. Desigur că acest proces a început cu apariția doctrinelor clasice, precum cea a supremației dreptului european¹, a efectului direct și a liberei circulații. Una dintre hotărârile fundamentale, și anume Hotărârea Van Gend & Loos², a privit o trimitere preliminară din Țările de Jos. A devenit clar destul de repede că dreptul neerlandez nu putea fi exercitat fără a cunoaște dreptul european.

1 | A se vedea, de exemplu, Hotărârea din 15 iulie 1964, Costa ENEL, 6/64, [EU:C:1964:66](#), și, mai recent, Hotărârea din 2 martie 2021, A.B. și alții (Numirea judecătorilor la Curtea Supremă – Căi de atac), C-824/18, [EU:C:2021:153](#).

2 | Hotărârea din 5 februarie 1963, Van Gend & Loos, 26/62, [EU:C:1963:1](#).

O mare importanță a avut-o de asemenea faptul că și dreptul procedural național a fost și încă mai este influențat de dreptul european. Din cunoscutele Hotărâri Rewe³ și Comet⁴ reiese că dreptul procedural național nu poate face (practic) imposibilă invocarea drepturilor rezultate din normele europene și nu poate trata aceste drepturi într-un mod mai defavorabil decât drepturile rezultate din legislația națională. Această jurisprudență s-a dovedit a fi un punct de plecare pentru dezvoltarea unor abordări mai specifice pentru concepte tradiționale de drept național precum examinarea din oficiu de către instanță⁵. Dreptul procedural joacă un rol esențial pentru justițiabilii care doresc să își valorifice drepturile rezultate din normele juridice. Nu degeaba a fost stabilit dreptul la o cale de atac eficientă în articolul 47 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene. Dat fiind că dreptul european nu a lăsat dreptul procedural neafectat, a fost creată o infrastructură juridică pentru implementarea reglementărilor europene.

Dreptul procedural direcționează litigiul și este determinant pentru introducerea unei acțiuni în fața instanței. Mai mult, acest drept este strâns legat de suveranitatea unui stat. În acest context, limba joacă, desigur, un rol important. Este evident că, pentru dreptul procedural neerlandez, limba neerlandeză este esențială. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că neerlandeza este o limbă juridică și că această limbă este folosită pentru soluționarea litigiilor cu care sunt sesizate, printre altele, instanțele din Țările de Jos. În consecință, influența dreptului Uniunii asupra dreptului procedural național a condus la o interacțiune fascinantă între conceptele neerlandeze și cele de drept european⁶.

O altă evoluție importantă are legătură cu armonizarea europeană tot mai extinsă. Dezvoltarea politicilor la nivelul Uniunii conduce la elaborarea reglementărilor acesteia. Numărul de reglementări adoptate de-a lungul anilor este foarte mare. Multe regulamente și directive ale Uniunii se aplică în diverse domenii de politică. După cum se știe, o

3 | Hotărârea din 16 decembrie 1976, Rewe-Zentralfinanz și Rewe-Zentral, 33/76, [EU:C:1976:188](#).

4 | Hotărârea din 16 decembrie 1976, Comet, 45/76, [EU:C:1976:191](#).

5 | A se vedea de exemplu în acest sens S. Prechal și R.J.G.M. Widdershoven, *Inleiding tot het Europees bestuursrecht*, Nijmegen, 2017, p. 410 și următoarele.

6 | Această evoluție este descrisă, printre altele, în S. Prechal și R.J.G.M. Widdershoven, *Inleiding tot het Europees bestuursrecht*, Nijmegen, 2017, în B. Hessel, *Het recht van de EU voor decentrale overheden*, Nijmegen, 2016, și în A. Hartkamp, *Vermogensrecht algemeen – Europees recht en Nederlands vermogensrecht*, Deventer, 2019.

directivă trebuie să fie transpusă în legislația națională⁷. În schimb, există o interdicție de transpunere a regulamentelor⁸. Aceasta nu înseamnă însă că nu se impune nicio acțiune legislativă națională pentru punerea în aplicare și pentru asigurarea respectării unui regulament. Dimpotrivă, atât în cazul unei directive, cât și în cazul unui regulament, trebuie desemnate autorități naționale competente (printre altele pentru asigurarea respectării), trebuie adaptate norme naționale (de exemplu norme de drept procedural) și trebuie elaborate concepte generale de drept al Uniunii⁹. Această situație arată că, pentru implementare, inclusiv pentru aplicarea și pentru asigurarea respectării sale, dreptul Uniunii depinde în mare măsură de sistemul juridic național al statelor membre. Fără cadrul juridic național, dreptul Uniunii este inefficient. Pe scurt, standardele și normele europene trebuie să își găsească locul în acest cadru național. În temeiul articolului 4 alineatul (3) din Tratatul privind Uniunea Europeană, statele membre trebuie să asigure că își respectă obligațiile care decurg din legislația Uniunii. Pentru Țările de Jos, acest lucru înseamnă, în mod evident, că versiunea neerlandeză a standardelor și a normelor europene trebuie să își găsească locul în legislația neerlandeză. Limba neerlandeză permite ca legislația elaborată în Bruxelles, în Strasbourg și în Luxemburg să fie folosită și de autoritățile din Țările de Jos. După cum am menționat, armonizarea europeană (adică directivele, regulamentele și alte măsuri) a luat actualmente o mare amploare. Acest lucru înseamnă că tot mai multe reglementări europene trebuie implementate în ordinea juridică națională. Pentru implementare, Țările de Jos folosesc în general complexele legislative naționale deja existente, precum Codul Civil, anumite legi administrative (Legea privind managementul mediului, Legea privind concurența etc.) și legislația penală. Ceea ce face că multe norme și standarde europene își găsesc locul alături de dispoziții din dreptul neerlandez. Într-o anumită măsură, are loc o „osmoză” între normele și standardele de origine europeană și, respectiv, neerlandeză. Această contopire este posibilă datorită limbii neerlandeze. Versiunea neerlandeză oficială a reglementărilor Uniunii le permite autorităților neerlandeze să aplice dreptul european în strânsă coordonare cu dreptul național.

7 | A se vedea articolul 288 al treilea paragraf TFUE.

8 | În Hotărârea din 31 ianuarie 1978, Zerbone, 94/77, [EU:C:1978:17](#), printre altele, Curtea a dedus acest lucru din articolul 288 al doilea paragraf TFUE.

9 | A se vedea, de exemplu, punctul 17 din Hotărârea din 21 septembrie 1983, Deutsche Milchkontor și alții, 205/82-215/82, [EU:C:1983:233](#), și punctul 33 din Hotărârea din 28 octombrie 2010, SGS Belgium și alții, C-367/09, [EU:C:2010:648](#).

Datorită armonizării europene din ce în ce mai pronunțate, această aplicare „sincronizată” are loc tot mai des și, pentru mulți practicieni ai dreptului, ea face parte din practica de zi cu zi. În opinia mea, politicile europene sunt aduse astfel mai aproape de cetățean. Garanția la care un consumator neerlandez are dreptul la momentul unei achiziții este guvernată în mare măsură de norme de origine europeană. Este, după părerea mea, un aspect demn de atenție. Integrând în mod uniform normele europene în complexele legislative naționale, mulți cetățeni și chiar profesioniști din domeniul juridic nu își mai dau seama că acestea sunt norme europene: la prima vedere, ele par să provină din Țările de Jos. Prin urmare, cu siguranță, ar fi bine să se demareze un proces de sensibilizare prin care oamenii să fie informați cu privire la acest frumos „duet dintre dreptul european și cel neerlandez”.

Termeni și noțiuni

Limba neerlandeză joacă un rol esențial în reflectarea dreptului european în ordinea juridică a Țărilor de Jos. Este evident că în domeniul dreptului se acordă multă atenție termenilor și noțiunilor. Anumite noțiuni din dreptul neerlandez pot dobândi un alt sens datorită dreptului european. Întrucât există un termen neerlandez oficial pentru anumite noțiuni de drept al Uniunii, modificările pot fi reflectate relativ ușor în ordinea juridică neerlandeză. Un exemplu din trecut este noțiunea de deșeu¹⁰. Inițial, în dreptul neerlandez se înțelegea prin această noțiune numai obiecte eliminate definitiv. Din jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene a rezultat însă că această abordare era prea limitată. Și materialele care pot fi refolosite trebuie considerate deșeuri¹¹. Nu este vorba aici despre o chestiune semantică, ci despre aplicabilitatea legislației create pentru protejarea mediului și a omului. Datorită existenței versiunii neerlandeze oficiale pentru termenul „deșeu” din dreptul Uniunii, care a fost inclus în legislația neerlandeză, interpretarea dată de Curtea de Justiție a Uniunii Europene și-a găsit rapid locul în practica judiciară.

10 | A se vedea în acest sens J. W. van de Gronden, *De Implementatie van het EG-milieurecht door Nederlandse decentrale overheden*, Deventer, 1998, p. 260-266.

11 | A se vedea de exemplu punctul 31 din Hotărârea din 18 decembrie 1997, Inter-Environnement Wallonie, C-129/96, [EU:C:1997:628](#).

Un alt exemplu are legătură cu noțiunea de (regim de) autorizare. Directiva privind serviciile¹² abordează regimurile de autorizare pe care le-au creat statele membre. În anumite condiții, asemenea regimuri pot conduce la restrângeri nejustificate ale libertății de a furniza servicii. În limba engleză se folosește termenul „authorisation”, iar în limba franceză acesta este „autorisation”. Versiunea în limba neerlandeză a Directivei privind serviciile folosește cuvântul neerlandez „vergunning” („autorizare”). A devenit astfel posibil ca, la transpunerea acestei directive, legiuitorul neerlandez să adere la termenul „vergunning” („autorizare”), deja existent în dreptul administrativ neerlandez. Acest lucru a simplificat procesul de transpunere. Pentru autoritățile competente, este clar că deciziile naționale care sunt definite ca autorizări în limba neerlandeză trebuie examinate în lumina Directivei privind serviciile. În această privință, este foarte important ca definiția pentru noțiunea de autorizare din Directiva europeană privind serviciile să fie urmată îndeaproape, ceea ce poate conduce la ajustări ale noțiunii tradiționale de autorizare din dreptul neerlandez. Articolul 4 din această directivă cuprinde o definiție a noțiunii de regim de autorizare, inclusiv în versiunea în limba neerlandeză¹³, astfel încât această definiție își poate găsi locul și în practica judiciară neerlandeză. Prin urmare, nu este surprinzător că *Dienstenwet* (Legea privind serviciile) cuprinde o definiție a regimului de autorizare inspirată din directivă¹⁴.

Odată cu marea amplexare pe care au luat-o eforturile vizând armonizarea europeană, mulți termeni din dreptul european au fost preluați în dreptul neerlandez. Din perspectivă juridică, aceasta reprezintă o operațiune dificilă. Fără îndoială că un factor foarte favorabil îl reprezintă în acest context disponibilitatea unor surse juridice importante în limba neerlandeză. În Țările de Jos putem găsi chiar exemple de armonizare spontană. În acest caz, legiuitorul național urmărește în mod voluntar afilierea la dreptul european fără ca acest lucru să fie impus în temeiul acestui drept. Cel mai cunoscut exemplu în

12 | Directiva 2006/123 privind serviciile în cadrul pieței interne (JO 2006, L 376, p. 36, Ediție specială, 13/vol. 58, p. 50).

13 | Această definiție prevede următoarele: „orice procedură care obligă prestatorul sau beneficiarul să facă demersuri pe lângă autoritatea competentă în scopul obținerii unei decizii formale sau a unei decizii implicite referitoare la accesul la o activitate de servicii sau la exercitarea acesteia”.

14 | În articolul 1 din Legea privind serviciile, regimul de autorizare este definit în felul următor: „procedura care obligă prestatorul sau beneficiarul să facă demersuri pe lângă autoritatea competentă în scopul obținerii unei autorizații.”

acest sens este Mededingingswet (Legea neerlandeză privind concurența)¹⁵. Normele materiale ale acestei legi sunt derivate din articolele 101 și 102 TFUE și din Regulamentul european privind concentrările economice¹⁶, deși dreptul european nu impune acest lucru¹⁷. Existența unei versiuni oficiale neerlandeze a tratatului și a Regulamentului privind concentrările economice a facilitat în mare măsură acest proces. Termenii și noțiunile corecte erau deja disponibile în limba neerlandeză. Prin urmare, legiuitorul a putut adera la noțiuni esențiale de drept al concurenței, precum întreprindere, acord, poziție dominantă și concentrare. În cazul anumitor termeni se face trimitere directă la noțiunile corespunzătoare din dreptul Uniunii: se stabilește astfel că o întreprindere și un acord, în sensul Legii privind concurența, definesc aceleași lucruri ca noțiunile echivalente de la articolul 101 TFUE. Consecința acestui fapt este că interpretarea dată în jurisprudența instanțelor Uniunii unor termeni ca acord și întreprindere constituie în mod automat și interpretarea noțiunilor comparabile din Legea neerlandeză privind concurența¹⁸.

Predarea dreptului european în învățământul din Țările de Jos

Europeanizarea crescândă a dreptului a avut drept rezultat faptul că predarea dreptului european a fost integrată în programa studiilor de drept a universităților neerlandeze. Mai mult, globalizarea a pus pe agendă și internaționalizarea învățământului din domeniul dreptului. În acest context, s-a pus problema dacă disciplinele din domeniul dreptului Uniunii Europene trebuie predate integral în limba engleză. Sunt convins că răspunsul la această întrebare trebuie să aibă o abordare nuanțată. Pe de o parte, este foarte important ca juriștii să fie în măsură să discute cu colegi din alte țări despre chestiuni și probleme importante. Pe de altă parte, ei au și responsabilitatea de a folosi dreptul

15 | A se vedea Documentele parlamentare II, 24 707, nr. 3, p. 10.

16 | Regulamentul nr. 139/2004 privind controlul concentrărilor economice între întreprinderi, (JO 2004, L24, p. 1, Ediție specială, 08/vol. 1, p. 201).

17 | Un număr de chestiuni legate de asigurarea respectării legislației în cadrul dreptului în materie de concurență fac însă obiectul armonizării obligatorii. A se vedea Directiva 2019/1 privind oferirea de mijloace autorităților de concurență din statele membre astfel încât să fie mai eficace în aplicarea legii și privind garantarea funcționării corespunzătoare a pieței interne, JO 2019, L 11, p. 3.

18 | Pentru diversele metode prin care Legea privind concurența a urmărit coordonarea cu dreptul european, a se vedea M. R. Mok, *Kartelrecht I Nederland: de Mededingingswet*, Deventer, 2004, p. 69-72.

européen pe teren național. Acest lucru are drept consecință faptul că este preferabil ca dreptul european să fie predat în universitățile din Țările de Jos atât în engleză, cât și în neerlandeză. În primul an, studenții pot face cunoștință cu dreptul european în propria limbă și pot lega acest domeniu al dreptului de dreptul național, cu care, evident, se întâlnesc pentru prima dată tot în această fază a studiilor lor. Într-o etapă ulterioară, studenții pot fi familiarizați cu probleme și chestiuni legate de dreptul Uniunii în limba engleză. Experiența mea în materie de educație la Universitatea Radboud din Nijmegen, unde predau drept european, este că acest multilingvism reprezintă o îmbogățire. Studenții obțin o imagine clară a dimensiunii multilingvistice a dreptului european. În plus, devine clar pentru ei faptul că practicarea dreptului european își atinge potențialul maxim dacă se acordă atenție și cadrului legislativ național. Prin urmare, chiar și studenților de la *European Law School* din Nijmegen li se predau elementele de bază ale dreptului neerlandez, alături de dreptul european și cel internațional. Așa cum am precizat anterior, neerlandeza este o limbă juridică, dat fiind că această limbă este folosită în procedurile în fața instanțelor neerlandeze. Este foarte important ca viitorul specialist în drept european să aibă o bună înțelegere a cadrului legislativ național în care își va aplica specializarea și a limbii folosite în acest cadru. De exemplu, este important de știut ce este o faptă ilicită conform dreptului neerlandez atunci când se stabilește dacă un organism public neerlandez este răspunzător, în temeiul jurisprudenței Francovich¹⁹ a Curții de Justiție a Uniunii Europene, pentru daunele provocate de o încălcare a dreptului Uniunii. Un alt exemplu este legat de acordarea unei subvenții. Dacă se dorește contestarea acestei acordări deoarece ar exista un ajutor de stat ce contravine dreptului Uniunii, este important de verificat dacă această subvenție este acordată sub forma unei decizii apelabile la instanța administrativă neerlandeză.

La Nijmegen, multilingvismul înseamnă că se acordă atenție nu numai englezei și neerlandezei, ci și francezei. În programul de licență al *European Law School*, studenții pot urma specializarea „Traduceri juridice”. Această specializare urmărește să îi introducă pe studenți în traducerea textelor juridice din franceză în neerlandeză. În mod evident, franceza joacă dintotdeauna un rol central în dreptul european. După cum se știe, această limbă este limba de lucru la Curtea de Justiție a Uniunii Europene și la Tribunal. Datorită specializării „Traduceri juridice”, devine clar pentru studenți care este modul

19 | A se vedea printre altele Hotărârea din 19 noiembrie 1991, Francovich și alții, cauzele conexe C-6/90 și 9/90, [EU:C:1991:428](#), și Hotărârea din 5 martie 1996, Brasserie du Pêcheur și Factortame, cauzele conexe C-46/93 și C-48/93, [EU:C:1996:79](#).

în care este aplicat dreptul european în instanțele europene. Studenții au parte atât de cursuri privind traducerea și aspectele importante ale dreptului european, cât și de instrucțiuni concrete legate de modul în care trebuie traduse textele juridice din franceză în neerlandeză. Profesorii implicați au multă experiență practică. Domnul Koen Wolfs, șeful Unității de traducere de limba neerlandeză de la Curte, contribuie de asemenea la curs, atât ca profesor, cât și ca sursă de inspirație. În opinia mea, adăugarea limbii franceze în programă reprezintă o frumoasă îmbogățire a programului de studiu al *European Law School* din Nijmegen. Specializarea „Traduceri juridice” ține cont de tranziția care trebuie făcută de la nivelul Uniunii la sfera națională.

Specializarea „Traduceri juridice” le permite totodată studenților să facă cunoștință cu profesia de traducător. Cei care sunt responsabili, de exemplu, de traducerea unei hotărâri din franceză în neerlandeză aduc o contribuție deloc neglijabilă la implementarea dreptului european în ordinea juridică națională. Uniunea se bazează pe multilingvism și, prin urmare, traducătorii îndeplinesc o funcție de legătură.

În opinia mea, cunoștințele dobândite pot fi fără îndoială utile în diverse tipuri de funcții (pe lângă poziția de traducător). Odată ce studenții s-au familiarizat cu multilingvismul dreptului european, dacă, de pildă, obțin mai târziu un loc de muncă în sistemul judiciar, cunoștințele de franceză îi pot ajuta la interpretarea anumitor hotărâri și dispoziții din dreptul Uniunii. Există de asemenea posibilitatea ca, din funcția pe care o vor exercita în sistemul judiciar, să trebuiască să contribuie la formularea unor întrebări preliminare pentru o cauză care abordează chestiuni de drept al Uniunii. Atunci când le vor formula, ei pot ține cont și de faptul că aceste întrebări trebuie traduse, printre altele, în limba franceză. Iar dacă ajung să lucreze ca funcționari în cadrul unui minister și se confruntă cu o problemă de drept al Uniunii, pot contribui la soluționarea acesteia consultând sursele de drept relevante în franceză și, desigur, în engleză.

Încheiere

Pentru practicarea dreptului european, limba neerlandeză este foarte importantă. Normele Uniunii Europene trebuie implementate în ordinea juridică națională și această implementare depinde, așadar, în mare parte, de dreptul național. Versiunea neerlandeză oficială a măsurilor de la nivelul Uniunii facilitează în mare măsură preluarea dreptului Uniunii în ordinea juridică neerlandeză și, odată cu aceasta, implementarea eficientă a măsurilor respective. Prin urmare, limba neerlandeză este conectorul dintre dreptul Uniunii și ordinea juridică națională a Țărilor de Jos. Multilingvismul reprezintă

o dimensiune importantă a dreptului european. Disponibilitatea surselor importante de drept al Uniunii în mai multe limbi aduce Uniunea Europeană și dreptul său bazat pe diferitele tradiții juridice ale statelor membre mai aproape de cetățean și de justițiabil.

Importanța multilingvismului pentru universitatea europeană a viitorului

— Prof. dr. Jan Wouters

Jan Wouters este profesor titular de drept internațional și organizații internaționale și titularul *ad personam* al catedrei Jean Monnet la KU Leuven (Universitatea Catolică din Leuven), unde este de asemenea director al Instituut voor internationaal recht [Institutul de drept internațional] și al Leuven Centre for Global Governance Studies, precum și președintele Raad voor internationaal Beleid [Consiliul pentru politică internațională]. Este membru al Koninklijke Vlaamse Academie van België [Academia Flamandă Regală din Belgia], profesor invitat la Columbia University, la Europacollege (Colegiul Europei) din Brugge, la Paris 2 Panthéon-Assas, Sciences Po și LUISS și avocat în baroul din Bruxelles.

Introducere

În această contribuție doresc să reflectez asupra importanței multilingvismului pentru universitatea europeană a viitorului. Este o mărturie personală a unui profesor care a fost, de-a lungul întregii sale cariere, entuziasmat de construcția europeană și de bogata diversitate culturală a Europei. Am fost mereu pasionat de dreptul Uniunii Europene ca vector al integrării, însă îl consider și un instrument excelent al dialogului cu culturile naționale și regionale și cu sistemele juridice ale statelor membre, precum și cu dreptul internațional, din care derivă ordinea juridică europeană¹.

Când am absolvit Universitatea din Antwerpen, în iulie 1987, Actul Unic European tocmai intrase în vigoare. Mulți nu mai știu asta, însă acest tratat a reprezentat o importantă relansare a construcției europene, nu numai în vederea „proiectului 1992” pentru piața internă, ci și pentru Cooperarea Politică Europeană (precursora Politicii Externe și de Securitate Comune, PESC), pentru politica europeană de mediu, pentru rolul tot mai important al Parlamentului European și pentru multe altele. Primul meu articol, pe care l-am publicat în 1988, s-a referit la liberalizarea circulației europene a capitalurilor, care în Tratatul CEE a fost mulți ani ruda săracă a libertăților fundamentale. Mai ales Tratatul de la Maastricht din 1992 a constituit un progres istoric în construcția continentului european și a avut drept rezultat atât o aprofundare semnificativă a integrării (Uniunea economică și monetară ca „acoperiș” al edificiului reprezentat de Uniunea vamală și de piața internă), cât și extinderea acesteia (o uniune politică, cu o cetățenie a Uniunii, PESC, cooperare în justiție și în afaceri interne etc.).

Tot Tratatul de la Maastricht a fost și cel care a îmbogățit Tratatul CE cu un „capitol referitor la cultură”. De aici s-a născut frumosul enunț potrivit căruia Comunitatea, iar ulterior Uniunea trebuie să contribuie „la înflorirea culturilor statelor membre, respectând diversitatea națională și regională a acestora și punând în evidență, în același timp, moștenirea culturală comună”²; pe scurt, unitate în diversitate! Atunci

1 | Din păcate, în prezent există unele puncte de fricțiune între dreptul internațional și dreptul Uniunii. A se vedea un articol anterior: J. Wouters, „The Tormented Relationship between International Law and EU Law”, în P. H. F. Bekker, R. Dolzer și M. Waibel (editori), *Making Transnational Law Work in the Global Economy. Essays in Honour of Detlev Vagts*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, p. 198-221.

2 | Prevăzut în prezent la articolul 167 alineatul (1) din Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene (TFUE).

când am scris o carte despre Tratatul de la Maastricht³, în anii 1994-1996, am folosit toate versiunile lingvistice ale tratatului de la momentul respectiv. Acest lucru m-a făcut extrem de conștient de forța enormă emanată de multilingvismul juridic. Și mi-a întărit admirația pentru traducătorii Uniunii Europene: încercați, de exemplu, să traduceți în mod uniform definiția complicată a principiului subsidiarității⁴ în toate limbile oficiale ale Uniunii Europene! Marele respect pe care îl am pentru traducătorii și interpreții Uniunii Europene datează încă din perioada în care lucram ca referent juridic la Curtea de Justiție, în 1991-1994, când serviciile de traducere tremurau în fața proiectelor de concluzii, uneori voluminoase (care conțineau și multe note de subsol), pe care le trimiteam împreună cu avocatul general Walter van Gerven⁵.

De la sfârșitul anului 2017 sunt pe deplin angajat în dinamica legată de „alianțele universitare europene” și m-am numărat printre cei care au pus bazele uneia dintre aceste alianțe, Una Europa⁶. În acest cadru, în ultimii ani am depus eforturi semnificative nu numai pentru a construi fundația universității viitorului, în care multilingvismul joacă un rol central, ci și pentru a crea un program interdisciplinar comun de licență în studii europene, în care multilingvismul este unul din elementele esențiale. Voi detalia mai jos fiecare dintre aceste aspecte.

Câteva lucruri despre Inițiativa privind universitățile europene și Una Europa

În celebrul discurs pe care l-a ținut la Sorbona la 26 septembrie 2017, președintele francez Emmanuel Macron a făcut un călduros apel la universitățile europene:

3 | A se vedea W. Devroe și J. Wouters, *De Europese Unie. Het Verdrag van Maastricht en zijn uitvoering: analyse en perspectieven*, Leuven, Peeters, 1996, distins cu premiul Stibbe.

4 | Enunțat în prezent la articolul 5 alineatul (3) din Tratatul privind Uniunea Europeană (TUE); în versiunea sa originală, articolul 3 B din Tratatul CE.

5 | La un moment dat, serviciile de traducere au protestat, iar adunarea administrativă a Curții a analizat o notă referitoare la utilizarea abundentă a notelor de subsol în concluziile anumitor avocați generali. Ulterior, însuși avocatul general Walter van Gerven a trimis o notă conținând un citat din piesa de teatru *Amadeus* de Peter Shaffer. Era vorba despre răspunsul lui Mozart la observația Împăratului Josef al II-lea potrivit căreia opera sa *Die Entführung aus dem Serail* avea „too many notes”. Mozart a răspuns: „There are just as many notes, Majesty, as are required. Neither more nor less.”

6 | A se vedea <https://www.una-europa.eu/>

„Je propose la création d’universités européennes qui seront un réseau d’universités de plusieurs pays d’Europe, mettant en place un parcours où chacun de leurs étudiants étudiera à l’étranger et suivra des cours dans deux langues au moins. Des universités européennes qui seront aussi des lieux d’innovation pédagogique, de recherche d’excellence. Nous devons nous fixer, d’ici à 2024, en construire au moins une vingtaine. Mais nous devons, dès la prochaine rentrée universitaire, structurer les premières, avec de véritables semestres européens et de véritables diplômes européens.”⁷

Propunerea președintelui francez a fost susținută la summit-urile europene de la Göteborg și Bruxelles din toamna anului 2017 și a devenit cunoscută drept „Inițiativa privind universitățile europene”. De altfel, concluziile Consiliului European din 14 decembrie 2017 menționează de asemenea ca obiectiv, imediat după textul referitor la universitățile europene, „[consolidarea] învățării limbilor, astfel încât să crească numărul tinerilor care vorbesc cel puțin două limbi europene în plus față de limba lor maternă”⁸.

Această inițiativă ne-a entuziasmat imediat la KU Leuven. În primăvara anului 2018 am pus bazele unei alianțe universitare cu reuniuni la Paris și la Bologna, urmate de discuții aprofundate la Madrid și la Berlin în vara aceluiași an. Astfel a luat naștere Una Europa, care a devenit între timp o alianță formată din nouă prestigioase universități europene: Freie Universität Berlin, Alma Mater Studiorum Università di Bologna, University of Edinburgh, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Helsingin yliopisto/Helsingfors universitet, KU Leuven, Universidad Complutense de Madrid, Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne și Universiteit Leiden⁹. Multilingvismul se observă imediat în numele universităților!

Una Europa nu este numai un alt „consorțiu” sau „proiect” între un număr de universități europene. Chiar termenul „alianță” nu reflectă întru totul numeroasele sale dinamici. Este vorba în esență despre o punere în comun și despre o integrare revoluționară, unică, tot mai accentuată a muncii noastre în din ce în ce mai multe domenii ale cercetării,

7 | <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2017/09/26/initiative-pour-l-europe-discours-d-emmanuel-macron-pour-une-europe-souveraine-unie-democratique>

8 | <https://www.consilium.europa.eu/media/32199/14-final-conclusions-ro.pdf>

9 | În curând se vor alătura al zecelea și al unsprezecelea partener, însă trebuie să păstrez deocamdată discreția necesară cu privire la acest lucru.

ale educației și ale serviciilor sociale, o adevărată universitate europeană a viitorului. Am început cu studiile europene, patrimoniul cultural, sustenabilitatea, știința datelor și inteligența artificială, la care s-au adăugat între timp domenii precum sănătatea și materialele viitorului. De altfel, nici nu suntem începători: cele mai multe universități partenere au în spate sute de ani (unele aproape 1 000 de ani) de istorie intelectuală și împreună predăm pentru aproximativ 450 000 de studenți, fără a lua în considerare și grupurile de studiu online (la care participă milioane de studenți).

Una Europa a optat de la început, cu fermitate, pentru multilingvism; în instituțiile partenere folosim nu mai puțin de nouă limbi: germana, engleza, finlandeza, franceza, italiana, neerlandeza, polona, spaniola și suedeza. Merită să citim *Manifestul privind universitatea viitorului*, în care Una Europa își dezvăluie spiritul. Acest manifest subliniază printre altele că Una Europa „nu este un loc, ci o concentrare de cunoștințe, idei și valori care evoluează în mod liber, depășind frontiere, forme de expresie și perioade” și „[...] o oglindă a umanității în toată diversitatea sa, care reflectă culturi și limbi, convenții și rupturi”¹⁰. Multilingvismul ocupă un loc central între alte obiective esențiale, precum interdisciplinaritatea, incluziunea, inovația, interactivitatea, impactul și deschiderea internațională.

Având în vedere angajamentul său pentru multilingvism, Una Europa urmărește deschiderea în viitor a disciplinelor lingvistice ale tuturor universităților pentru fiecare student, crearea unor tandemuri lingvistice¹¹, posibilitatea ca studenții să urmeze cursuri în alte limbi decât cele de la universitatea de origine, cu ajutorul mobilității virtuale și al mobilității cadrelor didactice, precum și realizarea unor MOOC¹² pentru a stimula învățarea limbilor la nivel de începător. Voi aborda în curând multilingvismul din cadrul noului program comun de licență în Studii europene.

10 | A se vedea <https://www.una-europa.eu/about>

11 | Tandemul lingvistic sau schimbul de conversații presupune învățarea unei limbi printr-un schimb lingvistic reciproc între două persoane care conversează una cu cealaltă în prima limbă (diferită) a fiecăreia, ca limbă pe care cealaltă persoană dorește să o învețe.

12 | Un MOOC, abreviere de la *massive open online course* (curs online deschis, cu participare masivă), este un curs care a fost conceput în vederea participării în masă și în cadrul căruia materialul de curs (care poate conține atât materiale scrise, cât și audiovizuale) este difuzat pe internet, astfel încât participanții nu sunt legați din punct de vedere geografic de un anumit loc.

Viziunea Una Europa este în concordanță cu poziția Consiliului Uniunii Europene, care, la 22 mai 2019, a adoptat o recomandare „privind o abordare globală a predării și învățării limbilor”¹³, deși această recomandare se referă mai ales la învățământul primar și secundar și la formările profesionale. Cu toate acestea, afirmațiile Consiliului referitoare la sensibilizarea cu privire la importanța limbilor în școli s-ar putea aplica, *mutatis mutandis*, și învățământului universitar:

„Sensibilizarea în școli în privința limbilor ar putea include conștientizarea și înțelegerea competențelor de alfabetizare și multilingve ale tuturor elevilor, inclusiv cele legate de limbi care nu se predau în școală. Școlile pot face distincția între diferite niveluri de competență multilingvă necesare în funcție de context și scop, care să corespundă condițiilor, nevoilor, abilităților și intereselor fiecărui cursant în parte.”¹⁴

Este însă oarecum surprinzător că, în pofida atenției deosebite pe care decidenții politici europeni o acordă Inițiativei privind Universitățile Europene, nu pare să existe încă niciun act oficial care să abordeze problematica (absenței) multilingvismului la nivel universitar. Este adevărat că, în Comunicarea din 30 septembrie 2020 privind realizarea Spațiului european al educației până în 2025, Comisia Europeană consideră că „încurajarea învățării limbilor străine și a multilingvismului” reprezintă o componentă a obiectivului de calitate pentru Spațiul european al educației. De altfel, „[c]apacitatea de a vorbi diferite limbi străine este o condiție pentru a studia și a munci în străinătate și pentru a descoperi pe deplin diversitatea culturală a Europei. Aceasta permite cursanților și profesorilor să beneficieze de un real spațiu de învățare european”¹⁵. Însă Comisia nu elaborează proiecte noi în acest scop și face trimitere în esență la recomandarea Consiliului din 2019, menționată anterior, care nu vizează învățământul universitar.

Nici cererea de propuneri Erasmus+ 2022 pentru universitățile europene nu acordă o atenție deosebită acestui aspect¹⁶. Este adevărat că universităților europene li se cere să se angajeze pentru obiectivele de politică ale Spațiului european al educației, inclusiv pentru

13 | JO 2019, C 189, p. 15.

14 | Considerentul (16) al preambulului recomandării.

15 | Comisia Europeană, Comunicare a Comisiei către Parlamentul European, Consiliu, Comitetul Economic și Social European și Comitetul Regiunilor privind realizarea Spațiului european al educației până în 2025, 30 septembrie 2020, COM(2020) 625 final, p. 7.

16 | A se vedea <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/news/2022-erasmus-european-universities-call>

multilingvism, însă această trimitere nu este diferită de prima cerere de propuneri, din 2018, pentru universitățile europene. Se pare că viziunea Comisiei Europene cu privire la multilingvism nu a evoluat în mod semnificativ în ultimii ani. Astfel, comunicarea sa din 18 ianuarie 2022, *O strategie europeană pentru universități*, nu conține nicio trimitere la multilingvism sau la inițiative ori activități specifice în acest sens¹⁷.

Programul comun de licență în Studii europene

Începând cu anul academic 2022-2023, universitățile Una Europa oferă un „Joint Bachelor of Arts in European Studies” (BAES) interdisciplinar comun¹⁸. În acest scop, ele au fost supuse unui proces dificil de acreditare, atât prin așa-numita Abordare europeană privind asigurarea calității programelor comune („European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes”)¹⁹, în fața Netherlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) [Organizația de Acreditare din Țările de Jos și Flandra (NVAO)], în 2021, cât și prin diferite proceduri naționale.

Cu BAES, dorim să formăm studenți din Europa și din toată lumea în ceea ce reprezintă „Europa”: valorile sale fundamentale, istoria, politica, instituțiile, economia, societatea, dreptul, [...], însă și identitatea și diversitatea sa culturală. Printre obiectivele de învățare ale acestui nou program figurează în mod explicit și multilingvismul: la finalul programului (care cuprinde o formare de trei ani pentru un total de 180 ECTS în baza Sistemului european de acumulare și transfer al creditelor de studii), studenții trebuie să se poată exprima în cel puțin o limbă europeană pe lângă prima lor limbă și limba engleză, astfel încât să se poată angaja în realitatea europeană multilingvă. Cum dorim să obținem acest lucru?

17 | Comisia Europeană, Comunicare a Comisiei către Parlamentul European, Consiliu, Comitetul Economic și Social European și Comitetul Regiunilor privind o strategie europeană pentru universități, 18 ianuarie 2022, COM(2022) 16 final.

18 | Pentru mai multe informații, a se vedea <https://www.una-europa.eu/stories/introducing-the-una-europa-joint-bachelor-in-european-studies>, <https://baes.una-europa.eu/overview> și www.jointbaes.eu

19 | https://www.eqar.eu/assets/uploads/2018/04/02_European_Approach_QA_of_Joint_Programmes_v1_0.pdf

În primul rând, se acordă o mare atenție multilingvismului în segmentul obligatoriu al acestui program de licență, așa-numitul *truncus communis*. În prezent, acest *truncus communis* este oferit de patru dintre universitățile Una Europa (Bologna, Cracovia, Leuven și Madrid). Este vorba despre o regrupare solidă de introduceri în discipline de bază ale științelor umane și sociale, toate predate dintr-o perspectivă europeană (economie, filosofie, istorie, științe politice, drept, alături de cursuri suplimentare de aprofundare legate de economia europeană, relațiile internaționale și dreptul european și internațional), pe de o parte, iar, pe de altă parte, despre cursuri cu un caracter multidisciplinar accentuat, incluzând în special două mari unități de formare privind culturile și societățile europene, respectiv integrarea europeană. Se acordă totodată o atenție deosebită învățării competențelor și a metodologiilor de cercetare, dat fiind că la finalul formării lor studenții trebuie să redacteze o lucrare de licență multidisciplinară. În cadrul *truncus communis* se oferă un curs de limbă comun, care trebuie să garanteze că studenții se pot exprima în cel puțin o limbă europeană pe lângă prima lor limbă și limba engleză și care trebuie în egală măsură să le consolideze capacitatea de a lucra și de a face cercetare într-un context multilingv.

Multilingvismul continuă să ocupe însă un loc central și după *truncus communis*, întrucât urmează etapa mobilității intraeuropene. Începând din al doilea an academic, studenții vor trebui să opteze pentru continuarea studiilor la una sau poate chiar la două alte universități Una Europa. Acest lucru le va spori cunoștințele în materie de limbi și culturi europene, având în vedere că toate aceste universități partenere oferă și cursuri în propria limbă a acestor instituții.

În sfârșit, în cadrul specializării din anii 2 și 3 ai BAES, în cursul cărora studenții pot alege dintre aproximativ douăzeci de cursuri *majores* și treizeci de cursuri *minores*, se oferă și disciplina „Limbi și culturi”.

Câteva considerații critice

În pofida eforturilor deosebite depuse pentru viitoarea strategie a Una Europa, în special elaborarea și operaționalizarea BAES (trebuie să fim conștienți că acest program trebuia să fie compatibil cu reglementările naționale și/sau regionale ale tuturor țărilor Una Europa, fapt care a constituit o provocare uriașă), este important să continuăm să analizăm cu ochi critic rezultatele obținute și planificarea ulterioară, în special din perspectiva multilingvismului.

Nu putem să ne prefacem: limba engleză este, chiar și după ieșirea Regatului Unit din Uniunea Europeană, *lingua franca* pentru universitățile din Europa. Este limba de lucru în cadrul Una Europa și al organelor acesteia. S-a optat, desigur, pentru acest lucru din motive de eficiență, deși trebuie să recunoaștem că nu toată lumea are un nivel de engleză la fel de bun și că, pentru mulți membri ai comunității universitare din cadrul Una Europa, să gândească, să vorbească și să scrie în limba engleză reprezintă un efort enorm. O alianță universitară europeană nu dispune însă de mijloacele necesare pentru a lucra în mod constant cu interpreți și traducători.

Dominația limbii engleze își pune, desigur, amprenta și pe oferta educațională. Pentru a oferi cursuri cât mai multor studenți, cele mai multe formări derulate de Una Europa (indiferent că este vorba despre BAES, formări doctorale sau MOOC-uri) sunt preponderent în limba engleză. Pentru a atrage viitoarele generații de studenți care vor urma un BAES sau o altă formare, indiferent de locul din Europa sau din lume din care ar veni, se vor face în continuare, fără îndoială, investiții semnificative în oferta educațională în limba engleză a universităților Una Europa.

Trebuie să rămânem însă vigilenți în această privință pentru ca acest lucru să nu afecteze învățământul în propria limbă și, în general, bogata noastră diversitate culturală. Altfel, „englezirea” cursurilor numai pentru a genera o ofertă mai interesantă pentru formările comune, de exemplu în cadrul unei alianțe universitare europene, nu ar reprezenta o dezvoltare pozitivă.

Ar putea părea evident, dar de fapt nu este prea des așa în realitate, faptul că studenții care studiază cel puțin un semestru sau chiar două sau trei semestre la aceeași universitate (situație care se va aplica pentru *truncus communis* al BAES) își vor însuși prima limbă și mediul acestei universități cel puțin la nivel elementar. Experiența mea personală cu studenții străini Erasmus din Leuven arată însă că rareori se întâmplă astfel, cel puțin în Flandra. Mi se pare că trebuie să îndrăznim să analizăm acest lucru în mod critic și să căutăm stimulente și instrumente pozitive pentru a-i determina pe studenții străini să învețe și noțiuni de bază în limba neerlandeză. Același lucru este valabil pentru orice altă universitate Una Europa care oferă un *truncus communis* sau mobilitate în ultimii ani ai BAES. Nu este vorba numai despre programă, ci și despre oferta culturală și viața socială din universitatea gazdă și din mediul din jurul acesteia. O comunitate studențească, chiar dacă este alcătuită cu precădere din studenți internaționali, nu trebuie să poată deveni autarhică. O asemenea abordare poate duce la o izolare periculoasă și la medii separate unele de celelalte în mod foarte artificial, în care interacțiunea cu studenții și mediul local este de regulă aproape inexistentă. Comunitățile locale

sunt îndreptățite să se aștepte de la studenții străini să depună un efort să poarte o conversație elementară cu localnicii în prima limbă a acestor comunități. Dacă nu ne mobilizăm în acest sens, „Europa” riscă să rămână mereu un proiect al elitelor. Iar în acest caz nu vom reuși să punem bazele unei Europe durabile și solide, atât pe plan intern, cât și la nivel internațional.

Câte limbi, atâtea lumi

— Katarzyna Kłosińska

Katarzyna Kłosińska este profesoară la Universitatea din Varșovia, lingvistă specializată în limba polonă contemporană. Din anul 2019 este președinta Consiliului pentru Limba Polonă din cadrul Prezidiului Academiei Poloneze de Științe (în perioada 1999-2019 a fost secretar științific al acestuia). Pe lângă activitățile sale științifice, este implicată în popularizarea cunoștințelor despre limbă, fiind cunoscută publicului larg datorită emisiunilor sale radiofonice ciclice, pe care le prezintă fără întrerupere din anul 2004. Din anul 2018 conduce lucrările Observatorului lingvistic de la Universitatea din Varșovia, unde este în curs de realizare un dicționar de neologisme poloneze.

Limba înseamnă lumea. Lumea din jurul nostru, al oamenilor – lumea care ne înconjoară. Lumea din interiorul nostru, al oamenilor – lumea gândurilor, a experiențelor, a ideilor noastre. Lumea dintre noi, oamenii – lumea relațiilor noastre cu ceilalți și lumea care se naște în urma conversațiilor și a interacțiunii noastre cu textele.

Limba reprezintă ceea ce există în lumea exterioară: lucruri, fenomene, situații, evenimente... Ea separă elementele individuale ale realității, le denumește, le descrie, le clasifică, le evaluează, indică relațiile dintre ele. Organizează astfel realitatea, acesta fiind motivul pentru care noi ne putem deplasa în ea și o putem înțelege: observăm o lume în care ceva seamănă întotdeauna cu altceva și descoperim această asemănare datorită cuvintelor și formelor gramaticale. De exemplu, ne putem imagina ce este un program de calculator dăunător care se autoreplică deoarece a primit numele creaturii infecțioase care ne atacă organismul: *virus*.

Vorbitorii nativi conștientizează în general cu greu cât de imersată este gândirea lor în limbă. Înainte de a folosi un verb la plural, un polonez sau o poloneză trebuie să realizeze dacă acesta va fi legat (fie și numai în gând) de un substantiv care numește bărbați sau de unul care se referă la femei, animale, copii sau lucruri. În primul caz se va folosi genul masculin personal, iar în cel de al doilea cel non-masculin. Această categorie gramaticală „a împărțit” lumea în două grupuri: bărbații și restul (acesta este motivul pentru care vorbitoarele de polonă consideră această limbă misogină, dar, de fapt, o interpretare atât de simplă este imposibil de acceptat). Atunci când vorbește despre mai mult de un lucru, un sloven sau o slovenă trebuie să precizeze cât de mult înseamnă „mai mult de unu”: doi sau mai mult de doi. Pe lângă singularul și pluralul cunoscute în alte limbi, limba slovenă are numărul dual (pe care și limba polonă l-a avut până în secolul al XVI-lea) – substantivele care se referă la două obiecte au o formă diferită de cele care denumesc un singur lucru și de cele care denumesc trei, patru sau cinci sau mai multe lucruri. Pe de altă parte, un maghiar sau o maghiară, atunci când vorbește despre o acțiune, trebuie să decidă dacă obiectul la care se referă acțiunea este cunoscut sau nu de către destinatar. În funcție de aceasta, același verb va fi conjugat la una dintre cele două conjugări, subiectivă sau obiectivă. Pentru vorbitorii de limbă polonă nu este important dacă interlocutorul a auzit deja despre lucrul sau persoana despre care vorbim (cu excepția, poate, a cazului în care dorim să combinăm substantivul cu numeralul doi – dacă știm despre cine sau despre ce vorbim, vom spune *obydwa* [ambii] în loc de *dwa* [doi]), dar aceasta este ideea de bază care îi vine în minte unui german, unui francez sau unui englez (probabil atât de repede încât nici nu va fi conștient de existența sa) care folosește substantive și trebuie să aleagă articolul (hotărât sau nehotărât) sau prepoziția potrivită.

Fiecare limbă își impune propria grilă de concepte asupra realității, pe care în general o descoperim doar atunci când învățăm o limbă străină și trebuie să ne „racordăm” la gândirea în această limbă. Spre exemplu, un polonez care trebuie să descrie în limba engleză o acțiune din trecut trebuie să „activeze” de fiecare dată ideea dacă efectele acestei acțiuni se resimt încă sau nu (în funcție de aceasta, el va folosi, după cum știm, timpul present perfect sau past simple). La fel cum pentru un polonez va fi dificil (nu din punct de vedere gramatical, ci mental) să distingă formele *I have bought (something)* de *I bought (something)*, unui englez îi va fi greu să înțeleagă (și să traducă în limba sa) propoziția [*p*]*isałam wczoraj artykuł, ale go nie napisałam* ([a]m scris ieri la un articol, însă nu l-am terminat), în care există două verbe diferite (imperfectiv și perfectiv) corespunzătoare verbului *to write* din limba engleză (și, cel mai important, această problemă va apărea de fiecare dată când un britanic, un american sau un utilizator al oricărei alte limbi care nu face distincția între verbe perfective și imperfective va dori să aplice în polonă ideea de relații temporale formată sub influența propriei limbi și a sistemului de timpuri care îi sunt proprii).

Conceptele sunt, desigur, reprezentate sub formă de cuvinte. După cum știm, cuvintele care aparțin unor limbi diferite și care sunt considerate în general echivalente pot avea domenii de utilizare diferite. De pildă, pentru verbul *to go* din engleză sau *aller* din franceză există în polonă două verbe de mișcare corespondente: *iść* (a se deplasa pe propriile picioare) și *jechać* (a se deplasa folosind un mijloc de transport). Prin urmare, limba polonă face distincție între mersul pe jos și utilizarea unui mijloc de transport, însă nu face distincție între mijloacele de transport utilizate. În același timp, în engleză, *iść* și *jechać* au unul și același verb echivalent, *to go*, fără ca acesta să corespundă tot timpul lui *jechać* deoarece pentru substantive precum *rower* (bicicletă) sau *koń* (cal) se folosește un verb diferit: *to ride*. Linia de demarcație a domeniului de utilizare a cuvintelor referitoare la mișcare se trasează, așadar, într-un loc complet diferit în engleză față de polonă. Diferențele dintre limbi în ceea ce privește conceptualizarea pieselor care alcătuiesc lumea sunt deosebit de pronunțate atunci când vine vorba despre concepte mentale. De exemplu, polona, spre deosebire de alte limbi, face distincție între două tipuri de disconfort asociat cu faptul că cineva nu are ceea ce are o altă persoană. Dacă acest sentiment nu este însoțit de gânduri rele îndreptate către persoana respectivă, atunci este vorba doar de *zazdrość*. Dacă, în plus, îi dorim acestei persoane tot ce este mai rău, vorbim deja despre *zawiść*. Limba maghiară are două adjective pentru culoarea roșie, *piros* și *vörös*, a căror sferă de utilizare nu este determinată de nicio caracteristică identificabilă în mod obiectiv (cum ar fi nuanța culorii), ci doar de asocieri pe care roșul

le poate evoca în noi – uneori este o culoare „neutră din punct de vedere emoțional” (*piros*), iar alteori este un roșu care evocă emoții puternice (*vörös*).

Pe măsură ce învățăm o limbă străină, „ne integrăm” în lumea comunității care o folosește. O limbă reunește experiențele generațiilor succesive ale utilizatorilor săi, fiind un ghid simbolic al culturii. Numele sărbătorilor, ritualurile, obiceiurile și felurile de mâncare specifice, învățate de obicei în etapa inițială de învățare (*pierogi*, *bigos* sau *gołąbki* poloneze, *knedlík* ceh și *knedľa slovac*, *spaghetti* italiene sau *pörkölt* maghiar), sunt un fel de pașaport către cultura spirituală și tradiție. Frazeologia fiecărei limbi arată cum trăiau oamenii, cu ce se ocupau, după ce valori se ghidau. Polona, de exemplu, are mult mai multe expresii sau sintagme referitoare la cultura agricolă decât cele care au perpetuat cultura burgheză. Și nu e de mirare, dat fiind că prima a dominat timp de veacuri. Nu există multe referiri la navigație în limba polonă, dar sunt destul de multe referiri la echitație, deoarece, pentru locuitorii unei țări cu acces redus la mare (comparativ cu, de pildă, Franța, Spania sau Grecia), transportul maritim nu era o parte esențială a vieții, în timp ce echitația era. Pe baza frazeologiei, este posibil să „reconstruiești” un peisaj tipic unui loc în care au trăit sau trăiesc utilizatorii limbii respective – expresii și sintagme poloneze precum *sprać kogoś na kwaśne jabłko* [literal, a spăla pe cineva ca pe un măr acru (a bate pe cineva foarte rău)], *obiecować gruszki na wierzbie* [în traducere literală, a promite pere pe o salcie (a face promisiuni nerealiste)], *wpuścić kogoś w maliny* [literal, a lăsa pe cineva să intre în zmeuriș (a amăgi pe cineva astfel încât să se regăsească într-o situație dezavantajoasă)], *dziewczyna jak malina* [literal, o fată ca o zmeură (o fată frumoasă)], *wpaść jak śliwka w kompot* [literal, a cădea ca pruna în compot (a te regăsi într-o situație supărătoare, din care este greu de ieșit)] ne fac să conștientizăm că în satele poloneze cresc meri, peri și pruni, iar nu, de exemplu, măsline sau curmali.

În sfârșit, limba este un ghid prin lumea valorilor, lucru care se dezvăluie clar în proverbele ce au perpetuat norme morale care au predominat secole întregi. Din proverbele poloneze vom afla, de pildă, că trebuie să fii loial celor dragi (*zły to ptak, co własne kala gniazdo* [rea e pasărea care-și spurcă cuibul]) sau ascultător față de părinți (*kto nie słucha ojca, matki, będzie słuchał psiej skóry* [cine nu-și ascultă tatăl, mama, va asculta pielea câinelui]). În multe cuvinte, unități frazeologice și proverbe din limba polonă (dar probabil și din alte limbi) este „transcrisă” o imagine specifică a omului ca ființă impecabilă din punct de vedere moral: *to jest człowiek przez duże C* [este Om cu O mare (un om valoros, nobil)], *zrobić z kogoś człowieka* [literal, a face om din cineva (a face pe cineva să fie valoros, nobil)], *zachowuj się jak człowiek* [literal, fii om (acționează conform normelor acceptate)] etc. În același timp, animalelor li se atribuie o lipsă de moralitate, fiind identificate cu aspecte imorale ale comportamentului: *świnia* [literal, porc (o persoană care se comportă într-un

mod lipsit de etică)], *bydlak* [literal, animal (o persoană josnică)], *małpia złośliwość* [literal, răutate de maimuță (comportament extrem de rău-intenționat și în același timp calculat, înșelător)], *zejść na psy* [în limba engleză, *to go to the dogs* (a se degrada)], *łgac jak pies* [literal, a minți ca un câine (a minți cu nerușinare)], *żyć na kocią łapę* [literal, a trăi pe laba pisicii (a trăi ca soț și soție, dar în afara căsătoriei, în păcat)] etc. Aceste exemple (care, din motive evidente, nu sunt numeroase în acest text) ne oferă indicii foarte valoroase despre faptul că omul se percepe pe sine ca fiind centrul lumii (nu întâmplător se spune că limbajul colocvial este antropocentric), aplicând categorii „umane” tuturor elementelor realității, chiar și celor care de fapt nu au nicio legătură cu el. Până la urmă, un porc sau un câine nu poate fi acuzat de lipsă de etică pentru că animalele nu acționează conform standardelor umane. Noi suntem cei care le interpretăm comportamentul măsurându-l după criteriul nostru uman – în acest caz, după un criteriu moral (care de altfel își are adesea rădăcinile în cel mai important text pentru cultura europeană, Biblia). O ființă umană constituie un punct de referință și atunci când se indică distanțe, înțelese atât în mod concret, cât și abstract: limbajul colocvial folosește „unități de măsură” precum un pas (*mieszkam dwa kroki stąd* [locuiesc la doi pași]), o mână (*mam to pod ręką* [o am la îndemână]), un nas (*autobus uciekł mi sprzed nosa* [autobuzul mi-a fugit de sub nas]) sau un fir de păr (*było o włos od tragedii* [literal, a fost la un fir de păr de o tragedie]).

Am spus la început că limba este lumea din jurul nostru și lumea din interiorul nostru – lumea lucrurilor, a realităților, respectiv lumea valorilor, a credințelor și a experiențelor. Pentru vorbitorii nativi, este un mod de exprimare a experiențelor generațiilor succesive (lucru pe care în general nu îl conștientizează) și, chiar dacă și-au schimbat părerea asupra diferitelor probleme de-a lungul secolelor, nu au abandonat modalitățile consacrate de mult timp de a vorbi despre ele – de exemplu, încă mai spunem *zeszło na psy* [în limba engleză, *has gone to the dogs* (s-a deteriorat)], deși am încetat de mult să percepem un câine ca pe un animal necurat. Pentru cei din afară, cei care învață o limbă străină, ea este o cheie de acces la cultura spirituală și materială a unei alte națiuni.

Limba este de asemenea lumea dintre noi. Este, evident, un instrument de comunicare de bază, folosit pentru a exprima gânduri și sentimente și pentru a stabili și menține relații. Dar crearea prin intermediul limbii a unei lumi a relațiilor interpersonale poate fi înțeleasă și în alt mod: în sensul că limba modelează imaginea ordinii sociale și perpetuează această imagine, astfel încât fiecare dintre noi acționează în această lume în rolul care i-a fost atribuit de limbă. De pildă, timp de secole, persoanele percepute ca având tulburări mintale au fost descrise folosind cuvinte și expresii cu nuanță comică (cum ar fi *ma kuku na muniu*, *dostał fiksum-dyrdum*, *szurnięty*, *ma szmery pod czaszką* [literal, are bube pe creier, are fixuri, e tulburat, are murmure sub craniu]), ceea ce a

impus un mod de a percepe aceste persoane ca fiind niște inadaptați bizari (iar acest lucru s-a datorit de regulă fricii față de ele). S-a stabilit astfel o ordine în care cineva care se abate de la normă (oricum ar fi ea înțeleasă) este ridicol și cel mult demn de milă. În prezent, prin eforturile multor persoane și ale diferitelor instituții care desfășoară campanii sociale, se încearcă schimbarea acestei ordini prin încurajarea abandonării – cel puțin în sfera publică – a utilizării cuvintelor care au stabilit această ordine și prin prezentarea non-neurotipicității ca fiind una dintre numeroasele diferențe care sunt atât de naturale în lume. Și nici măcar nu este vorba de a nu îi mai numi pe bolnavii mintal *nebuni*, *ciudați* sau *debili* (pentru că jurnaliștii sau politicienii și-au învățat de mult lecția), ci, spre exemplu, de a folosi, în loc de substantive care „concentrează” o anumită trăsătură făcând din ea elementul principal al caracteristicilor unei persoane, expresii în care trăsătura este „distanțată” de substantiv. Acest lucru se aplică nu numai denumirilor persoanelor cu tulburări mintale, ci și altor grupuri care au fost discriminate în mod aproape sistematic prin limbaj. Obiectivul este acela de a trata ceea ce se află în afara normei mai degrabă ca pe o trăsătură suplimentară decât ca pe o trăsătură de bază a unei anumite persoane. De aceea renunțăm la utilizarea unor cuvinte precum *schizofrenic*, *autist*, *homosexual*, *om al străzii*, *infirm (handicapat)*, *obez*, *anorexică*, *stângaci*, în favoarea unor termeni ca *persoană cu schizofrenie*, *persoană din spectrul autist*, *persoană non-heterosexuală*, *persoană fără adăpost*, *persoană cu dizabilități*, *persoană obeză*, *femeie cu anorexie*, *persoană care folosește mâna stângă*. În acest fel, trecem încet-încet de la o lume în care statutul unei anumite persoane este determinat de faptul că ea corespunde sau nu ideii comune (a se citi majoritare) de „normalitate” la o lume în care fiecare persoană este în primul rând o ființă umană și poate fi caracterizată suplimentar prin anumite trăsături (dizabilitate, lipsă de adăpost sau folosirea mâinii stângi), în care subiectivitatea umană nu se reduce la orientarea sexuală, dispoziția intelectuală sau aspectul exterior. Acțiunile instituțiilor care vizează îmbunătățirea situației persoanelor „diferite” și discriminate social de zeci de ani ar fi inutile dacă aceste activități – întreprinse de obicei în sfera legislativă – nu ar fi însoțite de o schimbare a obiceiurilor lingvistice, deoarece limbajul este în principal cel care stabilește relațiile interpersonale.

Acesta este motivul pentru care în ultimii ani s-au făcut eforturi pentru ca limba să fie mai „atentă” față de femei. În polonă, denumiri feminine de funcții și profesii (*dyrektorka*, *architektka*, *profesorka* [directoare, arhitectă, profesoară]) sunt din ce în ce mai des folosite, schimbând astfel practica consacrată de a numi funcțiile prestigioase, chiar dacă sunt deținute de femei, folosind forme masculine. Obiceiul de a numi o femeie după funcția soțului ei (*dyrektorowa*, *doktorowa* [soția domnului director,

soția domnului doctor]) a fost abandonat de mult timp (lucru care s-a produs spontan, odată cu schimbările sociale) – în prezent, rar întâlnim o situație în care o femeie să fie prezentată numind-o, de exemplu, *profesorowa* (soția domnului profesor). Majoritatea politicianilor și a jurnaliștilor (altfel spus, oamenii care ne modelează în mare măsură obiceiurile lingvistice) nu mai folosesc (cel puțin public), pe de o parte, expresii și sintagme disprețuitoare care perpetuează imaginea femeii ca fiind o ființă mai puțin inteligentă decât un bărbat (*babska logika* [literal, logică de femeie] – pentru lipsa de logică, *babskie gadanie* [literal, discuții de femeie] – pentru conținut lipsit de importanță) și, pe de altă parte, expresii care plasează bărbatul într-o poziție privilegiată din punct de vedere intelectual (*męska decyzja* [literal, decizie de bărbat] – pentru o decizie justă, *męska rozmowa* [literal, discuție între bărbați] – pentru o conversație care necesită curaj).

Persoanele nonbinare își revendică drepturile lingvistice, susținând pe bună dreptate că polona (ca de altfel și alte limbi) nu le recunoaște. Ceea ce nu este surprinzător. Nonbinaritatea nu se reflectă în limbă dat fiind că aceasta a perpetuat o viziune asupra lumii care rezultă din observațiile făcute nu în cabinetele specialiștilor, ci în viața noastră de zi cu zi, cu ajutorul instrumentelor aflate la dispoziția oamenilor obișnuiți, și anume simțurile lor. Conform acestei viziuni, cineva este fie femeie, fie bărbat. Pur și simplu nu vedem persoane cu o identitate de gen diferită. Nu este deci de mirare că nici limba nu le vede. Nu ar trebui să fie o surpriză nici faptul că această parte a societății are dreptul la autodeterminare lingvistică. Nonbinaritatea începe să „existe” în limbă, care deocamdată se manifestă mai ales prin folosirea de nume care nu indică genul (aceasta este o noutate majoră, pentru că numele purtate de polonezi au făcut întotdeauna posibilă identificarea genului). Există și încercări (mai mult sau mai puțin reușite) de a construi noi forme gramaticale, dar în domeniul acesta nu putem prezice succesul deoarece gramatica se schimbă mult mai lent decât vocabularul și, mai presus de toate, nu este susceptibilă de reglementări „de sus în jos”.

Câte limbi, atâtea lumi. Această declarație din titlu poate fi înțeleasă în două moduri. În primul rând, prin învățarea unei noi limbi străine, ne imbarcăm într-o călătorie fascinantă într-o lume nouă. În al doilea rând, alegând modul de a vorbi (în cadrul unei singure limbi) despre anumite fenomene, în special despre oameni, alegem lumea în care vom trăi – o limbă a respectului este o lume a respectului, iar o limbă a disprețului este o lume a disprețului.

Multilingvismul: mărturia unei academiciene și judecătore

— **Ana Maria Guerra Martins**

Judecătore la Curtea Europeană a Drepturilor Omului începând de la 1 aprilie 2020. Judecătore la Curtea Constituțională a Portugaliei, 2007-2016. Profesoară la Facultatea de Drept a Universității din Lisabona. Cercetătoare invitată la Institutul Max Planck de Drept Public Comparat și Drept Internațional din Heidelberg, Germania, 1997-1999. Profesoară de drept internațional al drepturilor omului, 1999-2020. Profesoară invitată, Facultatea de Drept Jean Monnet, Universitatea Paris XI, 2004. Profesoară invitată, Universitatea Eduardo Mondlane din Maputo, Mozambic, 2004-2005. Membră a Rețelei europene de experți juridici în domeniul egalității de gen și nediscriminării a Comisiei Europene, 2016-2020. Profesoară invitată la Iredies (Institut de recherche en droit international et européen de la Sorbonne), École de Droit, Université Paris I Panthéon-Sorbonne, 2019.

A scrie despre multilingvism nu este o sarcină ușoară, în special pentru cineva care, ca mine, nu este lingvist de profesie. Prin urmare, m-am gândit că cea mai autentică modalitate de a-mi exprima punctul de vedere pe această temă ar fi să povestesc experiența mea personală privind învățarea și utilizarea limbii – sau, mai degrabă, a limbilor – în cadrul activității pe care o desfășor.

Trebuie totuși să clarific mai întâi punctul meu de plecare. Deși este adevărat că multilingvismul presupune capacitatea unei persoane sau a unui popor de a se exprima în mai multe limbi, nu este mai puțin adevărat că limba este expresia culturii unui popor, astfel încât, de fiecare dată când o limbă dispare sau când încetează treptat să mai fie vorbită, cu toții devenim mai săraci din punct de vedere cultural.

Fiind născută într-o țară care trăia sub un regim dictatorial ce își canaliza majoritatea resurselor economice către efortul pe care îl implică un război colonial, când toate celelalte acceptaseră deja principiul autodeterminării popoarelor și, în consecință, realizaseră decolonizarea, este logic să ne gândim că sărăcia și izolarea politică din ce în ce mai accentuate nu au contribuit la stimularea studiului limbilor.

În cursul învățământului secundar – la care avea acces doar o minoritate – se studiau limba și literatura portugheză, așa cum permitea regimul, iar limbile străine erau lăsate pe plan secundar. În plus, predarea limbilor străine era încredințată unor profesori care adesea nici măcar nu vizitaseră vreodată țările în care erau vorbite. După cum era de așteptat, rezultatul nu era foarte pozitiv.

Trebuie totuși să se țină seama de faptul că situația politică, războiul colonial și sărăcia generalizată din Portugalia în timpul dictaturii au determinat milioane de portughezi să emigreze în țări precum Franța, Elveția, Luxemburg sau Germania, printre altele, în căutarea libertății pe care nu o aveau în Portugalia sau a unei vieți mai bune din punct de vedere economic și social sau chiar pentru a scăpa de războiul colonial. În toate aceste cazuri, portughezii au fost nevoiți să învețe limbile țărilor în care s-au stabilit, adeseori fără niciun sprijin pedagogic, ceea ce a condus în majoritatea cazurilor la performanțe lingvistice slabe.

După căderea dictaturii, la 25 aprilie 1974, edificarea regimului democratic a necesitat multă energie și efort din partea tuturor sectoarelor, astfel încât, în mod evident, studiul limbilor străine a continuat să nu fie principala preocupare a statului.

Deschiderea Portugaliei către lume, la care am fost martori după 25 aprilie, odată cu aderarea sa la mai multe organizații internaționale, ca de pildă Consiliul Europei, în

anul 1976, și în special Comunitățile Europene de atunci, în anul 1986, a fost ceea ce a impulsionat învățarea limbilor străine. Libera circulație a persoanelor, determinată de integrarea europeană, a condus la creșterea numărului de portughezi care ieșeau în străinătate pentru a munci, pentru a studia sau pur și simplu ca turiști și a contribuit de asemenea la creșterea numărului de străini care intrau în Portugalia. Acest lucru a creat o nouă nevoie pentru portughezi: aceea de a comunica în alte limbi, atât în țară, cât și în străinătate.

Ca urmare a cunoștințelor slabe de limbi străine pe care le dobândiserăm în învățământul secundar, mulți dintre noi am mers la institute de limbi străine (în cazul meu, la Alliance Française, la British Institute și la Goethe Institut) pentru a ne îmbunătăți cunoștințele în domeniu. Acest lucru se va dovedi foarte util în viitor.

De fapt, în calitate de cercetătoare în domeniul dreptului internațional și al dreptului Uniunii Europene, studiul doctrinei și al jurisprudenței străine a avut o mare importanță în viața mea profesională, la fel și contactul cu academicieni din alte țări. Comunicarea vorbită și scrisă în limbile engleză, franceză și germană a fost de aceea esențială pentru a-mi atinge obiectivele academice. Mi-am pregătit teza de doctorat în Germania, unde am petrecut doi ani și jumătate în calitate de cercetătoare invitată la Max Planck Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht din Heidelberg, un mediu complet internațional. Acolo am avut acces nu numai la una dintre cele mai bune biblioteci europene de drept public, ci și la dezbateri săptămânale pe teme de actualitate în domeniul dreptului public la nivel mondial, ceea ce a contribuit la construirea progresivă a unei viziuni cosmopolite asupra dreptului, pe care o am și astăzi. În plus, în acea perioadă am întâlnit cercetători din toată lumea care, la fel ca mine, erau la început de carieră și care cu timpul au ocupat poziții importante pe plan național și internațional. Rețeaua de contacte pe care mi-am creat-o atunci mi-a permis să particip la grupuri de lucru internaționale, ceea ce fac și în prezent.

Bineînțeles, cunoștințele mele lingvistice anterioare mi-au facilitat integrarea în diversele medii internaționale în care am fost implicată în viața mea profesională.

Prin urmare, nimeni nu se poate îndoii de faptul că, în lumea globalizată de astăzi, cunoașterea limbilor străine este esențială. Aceasta este o idee pe care am încercat să o transmit studenților mei.

Trebuie să se aibă însă în vedere faptul că stăpânirea unei limbi străine, oricât de bună ar fi, atinge rareori un nivel de competență identic cu cel al limbii materne.

În calitate de judecătoare la Curtea Europeană a Drepturilor Omului, mă confrunt zilnic cu această problemă. Având în vedere că limbile oficiale ale Curții sunt doar franceza și engleza, iar terminologia juridică este foarte precisă, este de la sine înțeles că colegii care provin din state în care se vorbește una dintre cele două limbi oficiale se află într-o poziție privilegiată în comparație cu cei care provin din state în care se vorbesc alte limbi.

De aceea, ar fi ideal ca toată lumea să se poată exprima în propria limbă în cadrul forurilor internaționale. Știm însă că acest lucru nu este posibil din punct de vedere economic, mai ales atunci când este vorba despre un număr mare de state și de limbi, așa cum este cazul, de exemplu, în cadrul Organizației Națiunilor Unite. În astfel de situații, este obligatorie acceptarea unui număr limitat de limbi oficiale.

În consecință, atunci când sunt implicate puține state, este preferabil ca fiecare să se poată exprima în limba sa maternă deoarece în caz contrar s-ar accepta subordonarea unor limbi față de altele. Dacă, așa cum am spus, limba este expresia culturii unui popor, acceptarea supremației uneia sau mai multor limbi asupra celorlalte implică acceptarea ierarhizării culturilor, ceea ce este contrar celor mai elementare principii ale dreptului internațional. Pe de altă parte, tratarea diferită a anumitor limbi presupune plasarea cetățenilor care vorbesc limbile oficiale într-o poziție privilegiată față de ceilalți. De aceea este important să subliniem că multilingvismul nu trebuie să excludă limba portugheză, care este a cincea cea mai vorbită limbă din lume.

În definitiv, este esențială exprimarea în limba portugheză în cadrul forurilor internaționale în care aceasta este o limbă oficială, ca de pildă Uniunea Europeană.

Astfel, posibilitatea cetățenilor de a se exprima în propria limbă contribuie nu numai la afirmarea egalității între toate statele, ci și la afirmarea egalității între toți cetățenii, în măsura în care, dacă un cetățean al unui anumit stat nu are acces la documente în propria limbă, el este în mod natural dezavantajat în comparație cu cetățenii statelor care au acces la documente în limba lor maternă.

În practică, odată cu extinderile sale succesive, am asistat la un fenomen de „anglicizare” a Uniunii Europene, deoarece, în timp ce documentele finale și cele mai importante, precum regulamentele și directivele, sunt traduse în toate limbile, documentele pregătitoare și cele care nu au caracter obligatoriu sunt disponibile adesea doar în limba engleză.

Consecința acestei situații este o înstrăinare și mai mare a cetățenilor de chestiunile europene. Însă, dacă ceea ce se urmărește este sporirea participării cetățenilor la

Uniune, investiția în limbi străine trebuie să fie privită ca un mijloc de a asigura această participare.

În concluzie, aș spune că, la fel ca orice altceva în viață, trebuie găsit un echilibru între multilingvism, pe de o parte, și conservarea și apărarea diferitelor limbi, pe de altă parte.

Interpretare humanum est

— Radu Paraschivescu

Radu Paraschivescu (n. București, 1960) este scriitor și traducător. Are 30 de cărți scrise și aproape 120 traduse. A scris romane (*Fluturele negru*, *Cu inima smulsă din piept*, *Acul de aur și ochii Glorianei*, *Astăzi este mâinele de care te-ai temut ieri*), cărți de proză scurtă (*Bazar bizar*, *Aștept să crăpi*, *Omul care mută norii*) și cărți de analiză a moravurilor românești (*Ghidul nesimțitului*, *Două măhuri stau de vorbă*, *În lume nu-s mai multe Români*). A tradus din autori ca Julian Barnes, Salman Rushdie, Jonathan Coe, Martin Amis, Kazuo Ishiguro, Stephen Fry, William Burroughs, John Steinbeck etc.) Este colaborator permanent al posturilor de radio Digi FM și Rock FM, precum și al postului TV Digi Sport.

Când a apărut *Interpretul grec*, eram la capătul a ceea ce se poate chema, cred, o carieră greu de anticipat în comunism. *Interpretul grec* este un roman scris de Max Davidson și conține povestea unui interpret de conferință. A unui om care mută vorbe dintr-o limbă în alta și asudă într-o cabină contraindicată claustrofobilor. Protagonistul se numește Stavros de Battista și e un ghiveci identitar: pe jumătate neamț, pe jumătate grec, cu un tată vitreg italian și o consoartă irlandeză stabilită în Elveția. Multilingvism la purtător, cum s-ar spune. Cu un asemenea arbore genealogico-marital, omul nostru nu putea fi altceva decât agent de legătură al ideilor peste frontierele limbilor. În România cartea apare la Humanitas în 2005, într-o colecție uitată astăzi: „Râsul lumii”. Este colecția de care m-am ocupat după aproape cincisprezece ani în care făcusem la rândul meu interpretariat – nu neapărat de conferință, dar inclusiv. Traducerea aparține Corneliiei Bucur – fostă interpretă de conferință, fostă colegă de cabină la Praga și la Sibiu, la Bușteni și la Timișoara. Chiar dacă „e lung pământul”, lumea rămâne mică.

Dragi colegi. *Dear colleagues. Chers collègues.*

Așa începe totul.

Sunt cuvintele care deschid aventura. O aventură în care tu, interpretul, ești echivalentul cascadorului din film. Nu-ți cere nimeni să sari de pe un bloc în flăcări sau să te sui în tren din mers, cum fac cei care-i dublează pe actori în scenele de acțiune. Înșuși cuvântul „acțiune” pare o exagerare comică a ceea ce ești chemat să faci. „Intepretariatul și șahul sunt două dintre marile furnizoare de hemoroizi” a spus un comic scoțian și n-a greșit. În aventura ta din cabină ești obligat să stai pe un scaun, să-ți pui o pereche de căști pe cap și să nu te îndepărtezi de microfon. Ai câteva drepturi consfințite într-o constituție nescrisă: dreptul de a îți se usca gura de emoție, dreptul de a bea apă în așa fel încât să nu fii auzit în căști de participanți, dreptul de a-ți face vânt dacă e cald (de obicei, e), dreptul de a te ține când te taie câte-o nevoie pârdașnică. Și mai ai ceva: o ditamai sabia lui Damocles deasupra capului. Când polițistul îl prinde pe făptaș în filme, scenariul îl obligă la clișeul *Anything you say may be used against you*. Așa și la conferință. Se întâmplă uneori ca interpretul să fie țăpul ispășitor al vorbitorului care gafează la microfon și care, spre evitarea conflictului diplomatic, preferă să dea din umeri când vede stupefarea mefientă a asistenței și să arate spre cabină: „Nu asta am spus, dobitocul din colivie a tradus greșit”. Și chiar dacă știi că ai spus ce trebuia să spui, fără atenuări și acomodări, iată-te în postura infractorului din film: ceea ce ai rostit poate fi folosit împotriva ta. Când o echipă de fotbal are rezultate proaste, e sacrificat antrenorul. Când o conferință riscă să găzduiască episoade tensionate, e sacrificat interpretul. Nu doar

Stallone, Lundgren, Statham și Jet Li pot juca în *The Expendables*. Orice interpret poate primi un rol dacă nimerește fără voia lui în conjunctura nepotrivită.

Se poate filozofa subtil despre sensurile și relevanța multilingvismului. I se poate sublinia necesitatea, i se pot exemplifica foloasele. Dar, la temperatura evenimentului și a cabinei, oricine și-a pus vreodată căștile pe urechi știe că afacerea se reduce la o chestiune de *here and now*. Interpretariatul de conferință e o cură de slăbire pe care nutriționiștii nu o recomandă. De ce? Fiindcă nu le dă prin cap că la sfârșitul unei zile de cabină, eventual cu un coleg distrat și cu vorbitori confuzi, greutatea interpretului e mai mică decât la începutul zilei. Asta chiar dacă ai luat un prânz îndestulător – când ai *apucat* să-l iei. (Există, se știe, participanți care doresc să discute despre discursurile din plen în pauza de prânz și apelează pentru asta la un interpret care turuie cu chifteaua în furculiță, pândind prilejul s-o vâre în gură și s-o mestece expeditiv, cât timp participantul bea apă, mai cere un desert sau răspunde la mobil.)

Glumă-glumă, dar interpretariatul de conferință chiar te stoarce de puteri. Intri în cabină portocală și ieși suc și coajă. Intri cu 75 de kilograme și ieși cu 73,5. Nici sauna nu e mai eficientă. Pe lângă asta, în saună doar zaci și transpiri, pe când aici roțițele minții ți se învârt cu viteză de TGV. O secundă de neatenție poate compromite mai mult decât sensul unei fraze. Un strănut strică în orice caz feng-shui-ul enunțului. Sigur, interpretul se schimbă din douăzeci în douăzeci de minute, dar și aici pot apărea capcane greu de dibuit. De pildă, există interpreți care pot vorbi pentru patru sute de urechi, dar se jenează de colegul de cabină. Fiindcă, spre deosebire de participanți, el, colegul, îi simte tensiunea corpului, îi miroase transpirația, îi vede ticurile, frământarea mâinilor și luciul frunții. De aici, crisparea. De aici, teama de a nu greși. De aici – *of course* – greșeala. Și nici nu poți să-i spui colegului „Ieși și revino peste douăzeci de minute”. Încalci regulamentul de funcționare și riști să nu mai fii chemat.

Multilingvismul, ilustrat, printre altele, de interpretariatul de conferință, nu e strict o formă de curtoazie și de egalitate a șanselor. Da, Malta și Germania merită condiții echitabile, însă nu e doar asta. A existat o vreme – privită astăzi drept un jurasic al conferințelor – când totul se desfășura în engleză. Știai limba, participai. N-o știai, trimiteai pe cineva care o știa. Lucrurile s-au petrecut la fel și în România de la începutul anilor '90, colindată de lectori străini veniți să vorbească despre privatizare, editarea de carte, relația dintre sindicate și patronat, medicina muncii, combaterea traficului de droguri și alte o mie. Totul era în engleză, inclusiv aportul cursanților români. Lucrurile au funcționat convenabil până când un domn emotiv a spus *I want to undress you* în loc de *I want to address you* în fața unei asistențe predominant feminine, care includea

câteva doamne de o sculpturală frumusețe. Reacțiile au fost diverse, de bună seamă. Invitatul de onoare, *the key-note speaker*, cum s-ar zice, a încercat să ia povara de pe umerii domnului emotiv și a povestit că, în drum spre micul dejun din hotelul unde fusese cazat, văzuse următorul anunț destinat oaspeților străini: *Take a tour of Bucharest by carriage. We guarantee no miscarriages*. Lumea s-a amuzat, dar organizatorii au decis că nu se mai poate așa și că e nevoie de interpreți.

Dincolo de arcele limbii-sursă și ale limbii-țintă, dincolo de protocolul țeapăn al întâlnirilor și de ștaiful mai greu de topit al unora dintre participanții la congres sau conferință, interpretul trebuie să știe bine un lucru: că invitatul care își pune căștile pe urechi nu aude altă voce decât pe a lui, a interpretului. Ceea ce-l obligă nu doar la veridicitate, ci și la coerență. Mesajul care ajunge la participanți trebuie să fie conform cu originalul și logic. Nu poți servi doar frânturi de frază, începuturi sau sfârșituri. Fraza trebuie exprimată integral. Pare simplu; asigur pe toată lumea că nu e. Interpretul poate avea ghinionul unui vorbitor dezlânat, discursiv și nepreocupat să se țină de discursul scris a cărui copie a ajuns și la interpret. Pe lângă asta, există vorbitori fascinați de calambururi, ceea ce nu reclamă doar atenție din partea interpretului, ci și o inspirație care nu răspunde întotdeauna la comenzi. Englezii, de care între timp Europa a cam scăpat, au reputația unor fachiri ai jocurilor de cuvinte. Unul dintre ei chiar a cotrobăit în sacul cu bancuri îndrăznește și s-a interesat la o conferință, într-un cadru mult prea solemn pentru decolteul întrebării: *What happened when Jesus went to Mount Olive? Popeye got pissed*.

Așa, acum să-i vedem pe interpreți.

După ce-i vedem, să-i căinăm. Iar după ce-i căinăm, să-i admirăm. Merită. Fiindcă sunt ceea ce se cheamă oameni-cratimă. Oameni care leagă idei, culturi, direcții și influențe. Oameni care fac o navetă teribil de complicată (și spune asta un fost navetist în mediu ostil): cea dintre două limbi diferite și dintre două tipuri de topică diferite. Oameni de o extremă elasticitate a minții și a exprimării. Oameni care nu livrează sec un mesaj, ci îi adaugă autenticitatea convingerii, făcând prin asta și o rareori observată muncă de actor.

Căci până la urmă, da, interpretul e un actor. I se dă un rol pe care-l joacă fără multe repetiții. Azi rolul ține de *rolling assets* (active circulante, pentru cine nu știe). Măine ține de *mixed feeds* (nutrețuri furajere, pentru cine e curios). Poimăine, de *shop stewards* (lideri de grupă sindicală, pentru cine întreabă). Și trebuie să se cheltuie cu totul în rol, fără să-și conserve energiile. Interpretul care se menajează nu e interpret. După cum

interpretul căruia nu-i vine la un moment dat să înghită microfonul cu tot cu căști e o specie rară.

Și mai e ceva interpretul: entitatea căreia se întâmplă uneori ca lumea să nu-i mulțumească. Doar cine a mâncat pâinea asta știe cât de mult contează o vorbă bună din partea organizatorilor și a vorbitorilor. Nu fiindcă îți pune miere pe ego. Ci fiindcă îți reconfirmă statutul de cratimă. La fel cum lipsa sau prezența cratimei provoacă sau elimină buclucul, tot așa lipsa sau prezența interpretului întreține sau limpezește impasuri. Poate că de fapt acesta este unul dintre foloasele multilingvismului: vorbitorul se exprimă în limba lui, cu toată încrederea pe care i-o asigură veșmântul nativ. O face recurgând la nuanțe, la stil, la metafore. Și știe că, undeva în spate, zidit în sticlă, palpită un ins atent și asudat, care va face vraja – pentru mulți imposibilă – de a reda ideea cu aceleași nuanțe și cu același stil în altă limbă.

Așa se prezintă vehiculele multilingvismului în realitate. Ele nu arată cu mult diferit nici în cărți. Iată:

„Dezbaterea propriu-zisă începu douăzeci de minute mai târziu. Se ajunsese la un compromis oficial prin bunele servicii ale monseniorului de Sainte Croix, rubicondul nunțiu papal din Singapore, care participa la conferință. Adunarea urma să facă totuși o pauză de prânz, dar numai o oră, în locul obișnuitelor trei; pentru a recupera timpul pierdut, aveau să reducă timpul de microfon de la opt minute și jumătate la șapte minute și jumătate per invitat. Toată lumea aplaudă ingeniozitatea aranjamentului, cu excepția interpreților, care emisera gemete de protest. Știau ce avea să urmeze. Delegații nu aveau să-și scurteze discursurile, ci să țină aceleași discursuri cu o viteză mai mare. Își amintiră de Strasbourg în 1986, când un turc vorbitor de spaniolă ținuse un discurs de douăzeci de minute pe tema Ciprului în cinci minute fix, reducându-i pe cei mai buni filologi din Europa la o bălbăială neputincioasă.” (Max Davidson, *Interpretul grec*, Editura Humanitas, 2005, p 110-111.)

Pare cunoscut, nu?

Multilingvism

— Stanislav Vallo

Stanislav Vallo (1951), fost diplomat și traducător, a studiat limbile franceză și italiană la Universitatea Comenius din Bratislava. După 14 de ani de activitate la editura Slovenský spisovateľ a intrat în serviciul diplomatic cehoslovac și de la 1 ianuarie 1993 a lucrat în serviciul diplomatic al nou-înființatei Republici Slovace. A exercitat funcția de viceambasador în Roma și în Paris și de ambasador în Roma, iar ulterior în Bruxelles. Continuă să își desfășoare activitatea în domeniul traducerilor literare din limba italiană.

„Protejarea multilingvismului este un instrument esențial pentru asigurarea participării democratice a cetățenilor la construirea Europei de astăzi și de mâine.” Acest citat, alături de alte idei nu mai puțin importante, provine dintr-o recenzie amplă și deosebit de inspirată a lucrării „Multilingvism și sisteme de acces la informațiile juridice” de Ginevra Peruginelli (Editura Giuffrè, 2009), scrisă de Antonella De Robbio, savantă de origine italiană, cercetătoare în domeniul biblioteconomiei la Universitatea din Padova. Este de fapt un citat din cartea menționată, în care Ginevra Peruginelli îl citează pe David Mellinkoff (*The Language of the Law* [Limbaajul legii]). Antonella De Robbio îl citează și pe autorul prefeței, Nicola Palazzola, care subliniază faptul că „legea este limbaj și limbajul este lege, pentru că legea nu poate exista fără limbaj, acesta din urmă fiind vehiculul său”. Și se întoarce iar la Mellinkoff, potrivit căruia legea nu poate exista fără limbaj deoarece „lingvistica și studiile juridice au fost întotdeauna strâns legate, fiecare știință dezvoltându-se prin și cu ajutorul celeilalte”.

Multitudinea de citate din lucrarea recenzată, precum și preluarea acestor citate și a celor ale altor autori în recenzie subliniază legitimitatea multilingvismului și îi cresc importanța, mai ales în contextul european și juridic. În același timp, autoarea nu evită – dimpotrivă! – să vorbească despre riscurile la care este expus multilingvismul. Reamintim că această carte a fost scrisă și publicată în 2009. Dar aceste riscuri sunt și astăzi încă de actualitate. Imperativul permanent și tot mai stringent de a optimiza cheltuielile de gestionare a afacerilor publice conduce la pseudosoluții care restricționează utilizarea limbilor oficiale ale Uniunii Europene, ignorând astfel piatra de temelie pe care aceasta este construită: principiul accesului egal la legislație, la jurisprudență și la informații în general.

Și totuși... Și totuși limba nu poate fi tratată cu ușurință. Limba nu este numai mijlocul de comunicare într-un grup de oameni, de pildă o națiune, ci este totodată și unul dintre atributele de bază ale apartenenței la acel grup. Mai mult decât atât, utilizarea eficientă și simultană a mai multor limbi poate permite comunicarea fără obstacole în cadrul unui ansamblu mai mare, ceea ce creează posibilități infinite de a împărtăși idei, opinii sau nevoi umane. Nu este acesta nucleul unei societăți democratice, așa cum este Uniunea Europeană, la al cărei viitor cetățenii participă în mod activ? Propria limbă este un drept, multilingvismul este un privilegiu. Doar că aceste cuvinte înseamnă mult mai mult decât am putea crede.

Înainte de toate, aș dori să vă împărtășesc experiența mea personală în ceea ce privește utilizarea limbii. Aparțin unei mici națiuni, a cărei limbă – slovacă – este vorbită de 5 600 000 de persoane, după cum reiese din lista inclusă în lucrarea Ginevrei Peruginelli,

și care poate fi înțeleasă atât în Republica Cehă, cât și în Ungaria. Aș adăuga și zone destul de extinse din Serbia și din România și poate o parte din provincia argentiniană Chaco. Am fost mereu fascinat atunci când, cu ocazia unor evenimente oficiale la care am avut onoarea să particip, un invitat străin (diplomat, președinte, funcționar public, artist) își începea discursul în limba slovacă: „Dobrý deň, vážené dámy, vážení páni, dobrý deň, priatelja” (Bună ziua, doamnelor și domnilor, bună ziua, prieteni). Sunt dificil de descris sentimentele care însoțesc un gest atât de mic și, la o primă vedere, poate neînsemnat. Mândrie? Recunoștință? Recunoaștere? Bucurie? Toate acestea la un loc. Iar publicul a răspuns întotdeauna, întotdeauna și de fiecare dată, fără greș, cu aplauze. Și asta nu doar aici, în Slovacia. Am trăit această experiență ori de câte ori am avut onoarea și plăcerea de a-mi reprezenta țara în calitate de diplomat. Desigur, de multe ori m-am aflat de partea opusă, la tribună. În Italia, în Franța și în Belgia. În primele două țări am continuat fluent în italiană sau în franceză și mi s-a mulțumit prin aplauze oarecum surprinse (mai ales în orașele mici). Întotdeauna am fost tentat să folosesc limbajul într-un mod ușor neobișnuit, atrăgător, cu puțin în afara registrului la care publicul se așteaptă atunci când ascultă un diplomat. Am încercat, prin urmare, să rezonăm cu publicul meu prin ceva care să îi facă fericiți, să îi surprindă sau să îi facă să zâmbească. Fie și numai printr-o glumă sinceră. În Belgia m-am aflat într-o situație de disconfort lingvistic deoarece (spre deosebire de misiunile anterioare din Roma și Paris) nu vorbeam una dintre cele două limbi oficiale, și anume flamanda. Dar și acolo, datorită unei coincidențe fericite, am dat peste ceea ce aș descrie ca fiind o captatio benevolentiae a publicului flamand. La începutul fiecărui discurs am vorbit în flamandă: „Bună seara, doamnelor și domnilor. Sunt ambasadorul Slovaciei, nu vorbesc flamandă, învăț cu sârguință, dar drumul este încă foarte, foarte lung”. Apoi, când i-am făcut o vizită de curtoazie lui Gerd Bourgeois, pe atunci prim-ministru al Flandrei, după preluarea mandatului, iar acesta mi-a dăruit o eșarfă cu un înscris, i-am răspuns în franceză. Când am aflat despre ce text era vorba, am fost cu adevărat captivat: era de fapt textul celui mai vechi, adică al primului exemplu scris de olandeză veche, datând din secolul al XI-lea. Acesta a fost descoperit în anii '30 într-un codex din Anglia. Este vorba despre două propoziții scurte, pe care călugărul care rescria codexul, atunci când încerca o nouă până de gâscă, le-a preferat formulei latine obișnuite *Probatio pennae si bona sit*. Acest călugăr, despre care se crede că provenea din Flandra de Vest, a scris în schimb: „*Hebban olla vogala nestas hagunnan hinase hic enda thu, wat unbidan we nu?*” („Toate păsările și-au construit deja cuiburile, doar tu și cu mine nu am făcut-o încă, ce mai așteptăm?”). Eram convins de bunăvoința publicului pentru că știam și menționasem ceva cunoscut foarte bine încă din școală de toată lumea, ceva care făcea parte din

identitatea lor și în egală măsură din mândria lor națională. Majoritatea națiunilor conservă monumente lingvistice similare ca pe niște comori prețioase.

În calitate de diplomat, am încercat întotdeauna să onorez limbajul partenerului meu de dialog, iar din reacția pe care am avut-o am simțit că nu încălcam în niciun fel eticheta. Dimpotrivă, partenerul meu a perceput-o întotdeauna ca pe o surpriză, poate puțin neașteptată, dar cu atât mai plăcută. Atunci când, în luna mai 2006, mi-am prezentat scrisorile de acreditare președintelui de atunci al Maltei, Fenech Adami, nu am recitat formula obișnuită în limba engleză, ci am citit-o în malteză. Acest lucru a fost considerat de cei prezenți, după cum am aflat mai târziu, o formă foarte surprinzătoare și bine-venită de omagiu adus limbii materne a maltezilor.

Iar atunci când, în calitate de ambasador al Republicii Slovace în Regatul Belgiei, am găzduit un prânz comunitar tradițional pentru colegii ambasadori din statele membre ale Uniunii Europene cu ocazia președinției noastre a Consiliului Uniunii Europene, ultimele cuvinte din introducerea mea, „*Bun venit și poftă bună!*”, au fost rostite în 23 de limbi.

Cred, aşadar, că multilingvismul are un rol indispensabil și incontestabil în construcția și în funcționarea întregului ansamblu reprezentat de Uniunea Europeană, în crearea conștiinței sale comune și în consolidarea coeziunii și a solidarității sale. Este de asemenea o expresie a respectului pentru veacurile întregi de dezvoltare a limbilor native ale locuitorilor săi și o îmbogățire a patrimoniului lor cultural. Însăși natura, adesea fragilă și vulnerabilă, a multilingvismului face ca protejarea acestuia să fie cu atât mai importantă cu cât profitabilitatea economică încearcă tot mai insistent să îl excludă din arsenalul lucrurilor utile și să îl condamne în numele utilizării unei limbi unice, universale și comune.

Una dintre cele mai strălucitoare minți ale timpului nostru, scriitorul italian Umberto Eco, a adoptat o poziție clară și decisivă în această privință, afirmând că limba comună a Europei este traducerea. Fiind unul dintre numeroșii săi traducători, îmi amintesc foarte bine și cu nostalgie instrucțiunile și explicațiile ample și foarte detaliate pe care ni le trimitea atunci când traduceam una dintre operele sale. Din aceste instrucțiuni și indicații emana bucuria de a se juca cu limbajul, cu nuanțele sale, cu aspectele sale ascunse.

În publicația sa, compatriota lui Eco, Ginevra Peruginelli, identifică protecția diversității lingvistice ca fiind un simbol al politicii de conservare a identităților naționale individuale în Uniunea Europeană. Un mesaj clar și ușor de înțeles în toate limbile. Și, pe măsură ce presiunea viabilității economice devine din ce în ce mai puternică, din ce în ce mai urgent.

Experiențe și reflecții cu privire la multilingvismul instituțional la nivelul Uniunii Europene

— **Prof. dr. Rajko Knez**

Prof. Dr. Rajko Knez deține funcția de judecător la Curtea Constituțională a Republicii Slovenia și predă la Facultatea de Drept din cadrul Universității din Maribor. A fost inițiatorul Jean Monnet Center of Excellence și a obținut titlul de Jean Monnet Professor. Între 2015 și 2017 a fost consilier judiciar superior pe lângă Departamentul administrativ al Curții Supreme a Republicii Slovenia, unde a lucrat în principal în domeniul dreptului Uniunii Europene. Este autorul a numeroase articole științifice și academice, monografii și comentarii legislative. În anul 2017 a devenit judecător la Curtea Constituțională, iar în perioada cuprinsă între anii 2018 și 2021 a fost președintele acesteia. Mandatul său de judecător la Curtea Constituțională va expira în luna aprilie a anului 2026.

I. Introducere

Am acceptat cu plăcere invitația de a-mi împărtăși experiențele și gândurile privind importanța multilingvismului în Uniunea Europeană. Chestiunea rolului limbajului într-o anumită comunitate și în relațiile interpersonale, în special în stabilirea încrederii, pe de o parte, sau a unui sentiment de excludere, pe de altă parte, m-a fascinat întotdeauna. Mă interesau diversele aspecte ale acestei probleme, de exemplu limba ca temă de viziune și de apartenență la o anumită țară, nu doar la o naționalitate, limba ca drept al minorităților sau limba drept condiție discriminatorie ilegală, precum și limba ca element de diferențiere ce poate fi însă și un element de legătură. Acest ultim aspect, aparent contradictoriu, m-a interesat întotdeauna cel mai mult și este de asemenea o trăsătură specifică Uniunii Europene. Aș dori să vă împărtășesc gândurile și experiențele mele în această privință. Aș vrea să precizez mai întâi că afinitatea mea pentru aceste reflecții a fost influențată și de circumstanțe pur personale. Permiteți-mi să încep cu acestea.

II. Experiența timpurie

Mi-am petrecut copilăria și tinerețea într-un oraș, pe atunci tânăr, industrializat și în plină dezvoltare, unde, tocmai datorită acestor caracteristici, existau multe oportunități de încadrare în muncă. Prin urmare, acest oraș a devenit o destinație pentru mulți imigranți din republicile din Fosta Iugoslavie. Limba imigranților și a familiilor acestora era destul de diferită de a mea. Nu era însă ceva neobișnuit să comunic cu colegii mei de clasă sau, mai târziu, cu colegii de muncă într-o limbă care nu era limba maternă a localnicilor. În școala primară am învățat și sârbo-croata, care în prezent nu mai este o limbă oficială. La fel, am învățat alfabetul chirilic. Prima mea experiență legată de toate acestea, care a fost foarte plăcută, datează din perioada școlii primare. De fapt, împreună cu imigranții au sosit și familiile lor (sau după ei, când tații sau mamele au găsit un loc de muncă și o sursă de venit destul de stabilă). Copiii din aceste familii erau adesea nevoiți să își schimbe mediul social în timpul anului școlar. Desigur, nu era ușor pentru ei. Când intrau pentru prima dată în clasa mea din școala primară, profesorii se apropiau de ei cu multă sensibilitate și încercau să găsească printre noi colegul de clasă care îl putea ajuta cel mai bine pe noul elev sau cu care acesta putea comunica cel mai ușor. Acest lucru însemna adesea că ne „roteam” sau făceam cu rândul; noului coleg de clasă i se dădea un anumit loc, iar noi ne așezam lângă el cu schimbul. Petreceam cu toții un pic de timp împreună, câteva zile sau câteva săptămâni, după cum „ne descurcam”, sub supravegherea profesorilor. În acest fel încercam să depășim multe bariere, inclusiv pe cele lingvistice. Când mă gândesc astăzi la aceste episoade îmi dau seama că au avut o

semnificație integratoare foarte importantă. La acea vreme, copil fiind, nu înțelegeam cât de importantă era această situație, ci o consideram mai degrabă o parte normală a vieții mele de zi cu zi. Simțeam însă că era vorba despre o abordare prietenoasă – adaptată pe măsura unui copil – pentru imigranți. În consecință, și pentru părinți și familii întregi. Acest lucru se reflecta și în alte aspecte ale vieții noastre. Socializarea și conviețuirea în acest mod erau ceva firesc, iar integrarea într-un nou mediu școlar a avut succes. Cred că, fără să îmi fi dat seama, aceste experiențe m-au influențat totuși. În mod pozitiv. Iar când mă gândesc la rolul limbii în cadrul Uniunii Europene văd limba ca pe un puternic element de integrare. Voi reveni asupra acestui concept în contribuția mea.

III. Aspecte juridice în Slovenia și în Uniunea Europeană

Cele de mai sus nu reprezintă singurul aspect pozitiv al rolului jucat de limbă și de integrare. Normele care promovează toate acestea conturează totodată un mediu în care rolul limbii este recunoscut în mod corespunzător. Instrumentul juridic suprem al Sloveniei, Constituția Republicii Slovenia (denumită în continuare „Constituția”), prevede și dreptul la limbă pentru comunitățile și minoritățile naționale, în special pentru comunitățile naționale italiană și maghiară¹. În zonele în care locuiesc minorități, este de asemenea limbă oficială limba celor două minorități (articolul 11 din Constituție). În plus, și cred că acest lucru prezintă o importanță certă, Constituția interzice orice discriminare bazată pe apartenența la un grup lingvistic (articolul 14 alineatul 2 din Constituție) și încurajează exprimarea apartenenței naționale prin intermediul limbii. Astfel, potrivit articolului 61 din Constituție, orice persoană are dreptul de a-și exprima liber apartenența la națiunea sa ori la o comunitate națională, de a-și cultiva și de a-și exprima cultura și de a folosi propria limbă și scriere. Recent (2021), a fost introdus în Constituție dreptul la limbă pentru nevăzători. Articolul 62a din Constituție prevede că sunt garantate libera folosire și dezvoltarea limbajului semnelor sloven. În plus, libera folosire a limbajului semnelor italian și maghiar este garantată în localitățile în care și italiana sau maghiara sunt limbi oficiale.

1 | Comunitățile autohtone italiană și maghiară beneficiază de asemenea de o protecție specială în ceea ce privește utilizarea simbolurilor naționale, educația și formarea profesională, asocierea și păstrarea identității culturale etc. Ambele comunități, care primesc și sprijin financiar din partea statului, au în egală măsură dreptul de a fi reprezentate în organele reprezentative ale municipalităților și în parlament.

Sunt de părere că Constituția slovenă a recunoscut valoarea personală, antropologică, istorică, culturală, statală și sociologică a limbii. Toate acestea sunt aspecte importante. Limba nu privește doar dreptul la limbă ca atare, ci și o serie de fațete care, în funcție de abordarea autorităților, pot avea un impact pozitiv sau negativ în multe domenii ale vieții sociale. Regăsesc acest sentiment de conștientizare și în Uniunea Europeană și, chiar mai înainte, în politicile instituțiilor Comunității Economice Europene și ale Comunității Europene. Îmi amintesc una dintre primele cauze în legătură cu care am început să îmi pun întrebări cu privire la diverse ipostaze ale influenței limbajului în societate. Pot face o paralelă între dispozițiile Constituției slovene și Hotărârea Curții de Justiție, așa cum o înțeleg eu, pronunțată în cazul cunoscutei artiste olandeze Anita Groener, care dorea să lucreze în domeniul educației în Irlanda². Voia să predea educație artistică. Acea cauză a fost, cel puțin din câte cunosc eu, una dintre primele în care s-a ridicat problema rolului limbii unui stat membru în procesele de integrare și în construirea pieței interne a ceea ce pe atunci încă era Comunitatea Economică Europeană.

Cu acea ocazie, Curtea a recunoscut valoarea limbii naționale (irlandeza) la momentul respectiv și intenția autorităților irlandeze de a proteja o limbă care era tot mai mult pusă în umbră de limba engleză. Perioada în care a fost examinată cauza Groener (acum mai bine de 30 de ani) era o perioadă în care se trăia mai autentic sub deviza *uniți în diversitate* a Comunității (Economice) Europene și apoi a Uniunii Europene. Această deviză a avut o mare semnificație și a jucat deseori un rol pe deplin pozitiv și integrator, dar astăzi este uitată și se pare că perioada actuală nu mai este atât de unificatoare, atât de integratoare. O țară a părăsit Uniunea Europeană, există multe puncte de vedere diferite cu privire la identitatea națională, care a fost folosită ca motiv de diversitate și de excepție, în unele state membre autoritățile repun în discuție supremația dreptului Uniunii Europene, asistăm la conflicte și la amenințări de război la porțile Uniunii Europene, unele politici ale Uniunii Europene divizează statele membre și autoritățile acestora, precum și populațiile lor (de exemplu politica în domeniul migrației) și așa

2 | Cauza C-379/87, Anita Groener/Minister for Education and the City of Dublin Vocational Education Committee. Artista a inițiat un litigiu împotriva Ministerului Educației irlandez și a Dublin City Vocational Education Board deoarece ministrul refuzase numirea ei ca profesor de arte plastice pe un post de carieră cu normă întreagă. Motivul invocat era că nu a promovat un examen de evaluare a cunoașterii limbii irlandeze. Conform normelor irlandeze, un post de profesor de carieră cu normă întreagă în instituțiile publice de formare profesională era de natură să justifice o cerință de competență lingvistică. Curtea de Justiție a reținut că o astfel de cerință este compatibilă cu dreptul Uniunii, cu condiția însă ca cerința lingvistică să facă parte dintr-o politică de consolidare a limbii naționale, care este în același timp prima limbă oficială, și să fie pusă în aplicare în mod proporțional și nediscriminatoriu.

mai departe. De aceea, cred că problema multilingvismului trebuie să fie pusă în prim-plan, alături de rolul de integrare jucat de Uniunea Europeană. Am ieșit dintr-o epocă în care diversitatea, pe care am trăit-o puțin eu însumi, așa cum am descris-o mai sus, era, oricât de contradictoriu ar părea, un adevărat motor al acțiunii comune sau integratoare. Pe baza acestor considerații voi aborda în continuare câteva aspecte ale multilingvismului în Uniunea Europeană.

IV. Multilingvismul instituțional în Uniunea Europeană

Limba și sentimentul de apartenență

Am pornit de la afirmația potrivit căreia limba este un element distinctiv de apartenență nu doar la o anumită naționalitate, ci și la o comunitate. O comunitate este un grup de persoane, teoretic, cu siguranță, chiar de milioane de persoane, care împărtășesc aceleași valori, obiective sau perspective (cu toate că sunt greu de înțeles și de realizat) și care privesc, așadar, în aceeași direcție și doresc să se dezvolte și să crească în acea direcție anume. Și în cadrul unei comunități însă, limba poate reprezenta o barieră. Dacă devine o barieră, dă naștere unui sentiment de limitare. Poate fi paralizant. Acest lucru reduce sentimentul de apartenență. Invers, cu cât cunoaștem mai bine limba (sau limbile), cu atât crește sentimentul de apartenență. Situația este aceeași în cazul în care nu cunoaștem o limbă, dar putem folosi propria limbă pe picior de egalitate: cu cât se poate folosi propria limbă pe picior de egalitate cu alte limbi, cu atât mai mare este sentimentul de apartenență.

Îmi amintesc un vechi curs de drept internațional privat, în care un profesor a dezvoltat ideea că nici măcar naționalitatea, ca un criteriu de legătură (de obicei primar) pentru aplicarea dreptului (în privința statutului juridic al unei persoane, de exemplu capacitatea juridică etc.) în relațiile internaționale, nu se apropie atât de un sentiment de apartenență la o anumită țară cât se apropie limba. La vremea aceea aveam în minte această concepție și o comparam cu unele cazuri de persoane, prieteni și cunoștințe, care se mutaseră în Slovenia și solicitaseră cetățenia slovenă. Trebuiau să demonstreze de asemenea cunoașterea elementară a limbii slovene. Și îmi amintesc cât de fericiți erau că și-au îndeplinit această parte a datoriei lor. Și-au exprimat cu bucurie atașamentul față de noua lor țară. Erau mai fericiți decât atunci când au primit decizia de acordare a cetățeniei. Cetățenia este o construcție juridică artificială, în timp ce limba este un contact real și zilnic cu mediul social. Eu însumi provin dintr-o familie mixtă, mama este croată, iar tata este sloven. Am văzut din experiența personală că legăturile de sânge

și cele sociale sunt mai puternice decât legăturile juridice. Sentimentul de apartenență are de obicei mai puțin de a face cu legea, cu regulile sau cu actele juridice. Accentul se pune pe diferitele sentimente ale individului. De exemplu, măsura în care o persoană este acceptată din punct de vedere antropologic de o anumită comunitate sau de un anumit mediu social. Faptul că cineva are în buzunar un document dintr-o țară sau alta care dovedește legătura sa juridică este important, dar nu tot atât de important ca sentimentul de apartenență la o societate, adică aspectul subiectiv al integrării. Apartenența este una dintre trăsăturile care definesc un individ. Și, de vreme ce, așa cum încerc să explic, apartenența este strâns legată de limbă, ea este de asemenea strâns legată de funcționarea Uniunii Europene.

Rolul multilingvismului și instituțiile Uniunii Europene

Existența și dezvoltarea Uniunii Europene necesită un sentiment de apartenență la această idee de integrare internațională în rândul locuitorilor continentului. Sentimentul de apartenență este deci extrem de important. Ceea ce am spus mai sus cu privire la relația de incluziune și de apartenență dintre indivizii înșiși se aplică, prin urmare, și în ceea ce privește relația dintre instituții și indivizi. Cum folosește, așadar, Uniunea Europeană limbajul pentru a se apropia de fiecare individ în parte? Dacă Uniunea Europeană nu s-ar apropia de locuitorii fiecărui stat membru prin multilingvism sau printr-un tratament egal al limbilor, acest lucru ar duce la o divizare sau la o prăpastie de netrecut între instituțiile Uniunii Europene, pe de o parte, și locuitorii acestui continent, pe de altă parte. Apropierea și tratamentul egal al limbilor locuitorilor Uniunii Europene respectă unul dintre elementele necesare pentru funcționarea comunității. Acest element conduce la sentimente comune și la egalitate. Și numai o comunitate funcțională poate crea un climat de încredere. Ceea ce este adevărat în special atunci când o asemenea comunitate este creată în mod artificial și – mai ales – dacă este vorba despre o uniune (Uniunea, în termeni simpli, înseamnă cedarea mai multor suveranități naționale în favoarea instituțiilor Uniunii Europene). Înțelegem astfel că încrederea, care este esențială pentru funcționarea și existența Uniunii Europene, nu ar fi posibilă fără apropierea instituțiilor de indivizi, inclusiv prin intermediul limbii.

Acțiunea comunitară reduce de asemenea individualismul, în sensul că, pe măsură ce individualitatea crește, se diminuează posibilitățile de progres comunitar și viceversa. Este vorba despre un raport invers proporțional. Limba este o componentă care, în absența unei politici adecvate, ar putea consolida individualitatea la nivelul persoanei și, în consecință, la nivelul statelor membre. Ceea ce, la rândul său, ar duce la promovarea

unor elemente naționale. Permiteți-mi să le menționez doar pe cele economice, de exemplu piața internă, care este o condiție prealabilă pentru funcționarea Uniunii Europene la nivel instituțional. O astfel de individualitate s-ar putea manifesta prin promovarea producătorilor naționali, a comercianților, a prestatorilor de servicii, a forței de muncă etc. Și mai periculos este individualismul în probleme politice: ne îndepărtează de integrare. Integrarea nu este rezultatul raționalității individuale, ci al capacității de a gândi în grupuri mari. Aceasta este posibilă doar pentru ființele umane și este motivul succesului lor. Realizarea și menținerea integrării nu sunt întotdeauna ușoare. Multilingvismul într-o comunitate atât de diversă cum este Uniunea Europeană este deci una dintre condițiile de bază în acest sens³.

Uniunea Europeană a dorit întotdeauna să prevină efectele pe care le pot produce barierele lingvistice. Abordarea sa privind respectarea limbilor naționale și tratamentul egal al acestora este un fenomen unic la nivel mondial. Europa este un continent cu multe țări, inclusiv mici, care au propriile caracteristici și diferențe istorice, religioase și culturale. Limba este una dintre ele. Astfel, nu există niciun continent în lume în care să existe atât de multă diversitate pe un teritoriu atât de limitat. Uniunea Europeană a reușit să integreze toate acestea, să le reunească. În opinia mea, pionierii săi sunt adevărați vizionari și eroi. Eroii fără arme, bineînțeles. Cu ideea economică de aprofundare a schimburilor comerciale (adică nu doar a comerțului, ci a unei piețe unice), *Robert Schuman, Konrad Adenauer, Jean Monnet, Walter Hallstein, Paul-Henri Spaak și alții* au inițiat unirea Europei în perioada Războiului Rece care a urmat după Al Doilea Război Mondial. Acei ani au fost decisivi: datorită acestor idei și eforturilor de a le pune în aplicare, dezvoltarea (acum istoria) Europei ca continent a fost îndreptată în direcția corectă. Ca membru al generației *baby-boomer*, nu pot decât să mă consider fericit și norocos că am trăit în această perioadă, care mi-a permis să mă dezvolt ca persoană. Nu știu dacă suntem cu toții conștienți de acest lucru (ca să amintesc sus-menționata perioadă de dezintegrare pe care o trăim în prezent).

3 | Prin urmare, limba nu ar trebui să reprezinte o barieră. La un nivel mai restrâns pot fi observate consecințele barierei lingvistice. Să ne gândim, de exemplu, la diversele cartiere mai mult sau mai puțin închise față de lumea exterioară, tipice marilor orașe cu mulți imigranți, din motive economice sau de altă natură. Desigur, în aceste cazuri, nu este vorba doar despre bariere lingvistice, ci și despre circumstanțe culturale și sociologice. Limba constituie totuși unul dintre obstacolele majore. Astfel de bariere pot fi depășite prin oferirea cel puțin a serviciilor elementare (de exemplu magazinele de alimente de bază etc.) în limba locuitorilor unui anumit cartier, însă, în timp, aceasta duce la izolare sau la individualism.

V. Concluzie

La începutul realizării ideii de mare anvergură și a viziunii emancipatoare a integrării Europei, limba nu a reprezentat un obstacol, ceea ce de altfel nu era de la sine înțeles. Eliminarea barierelor lingvistice făcea parte din proiectul de integrare europeană și, după cum am încercat să explic mai sus, era un aspect sau mai degrabă un element absolut necesar pentru o asemenea integrare. Astăzi a sosit momentul să recunoaștem acele eforturi. Iată de ce Uniunea Europeană merită întreaga noastră grațitudine pentru această abordare.

Sunt conștient că este necesar un angajament deosebit. În acest context, traducătorii din diversele departamente ale instituțiilor Uniunii Europene au o misiune foarte importantă. Ei sunt deseori trecuți cu vederea și considerați de la sine înțeleși, dar gândurile de bază pe care le exprim în acest articol îi privesc în mod profund. Sunt o parte extrem de importantă a acestui mare proiect de păstrare a integrității Uniunii Europene, unită în diversitate. În acest fel, nu numai că este menținută pacea pe continentul nostru cu istorie zbuciumată, ci se aduce și o contribuție la o parte importantă a mozaicului, atât în ceea ce privește prosperitatea economică, cât și coexistența mai multor popoare și culturi⁴.

Există multe asemănări între abordarea integrării pe care am descris-o la început, aceea a orașului multicultural al tinereții mele, și Europa multiculturală. Se poate stabili o legătură între firele roșii ale celor două istorii: ambele reprezintă procese de integrare (nu rapide, dar cu o perspectivă importantă) în care limba nu este o barieră, ci o diversitate care îmbogățește și unifică. Nu putem decât să sperăm că această viziune a fostei Comunități Economice Europene, apoi a Comunității Europene și în prezent a Uniunii Europene își va continua drumul și se va dezvolta. Nu neapărat rapid; personal, aș fi fericit să merg pe acest drum, în orice ritm. Abordarea lingvistică ce s-a dezvoltat de-a lungul istoriei s-a dovedit a fi, cu siguranță, foarte adecvată și putem recunoaște în ea un element important al Europei care a fost construită și care, chiar și astăzi, are nevoie urgentă de noi procese de integrare.

4 | Cu privire la acest aspect, a se vedea de asemenea Harari, Y. N., *21 nasvetov za 21. stoletje* [21 de lecții pentru secolul XXI], Mladinska knjiga, 2020, p. 139.

Multilingvism și cooperare juridică nordică

— Heikki E. S. Mattila

Heikki Eero Sakari Mattila este doctor în drept, conferențiar în drept comparat și profesor emerit de lingvistică juridică. În domeniul lingvisticii juridice, cercetările sale au avut ca obiect în special limbajul juridic finlandez, dar și alte limbi. A publicat numeroase lucrări și articole în acest domeniu în limbile finlandeză și suedeză, precum și în limbile engleză, spaniolă și franceză. Pe lângă limbile moderne, studiile sale au avut ca obiect și latina juridică, în special măsura în care limbile juridice europene mai conțin expresii din limba latină.

1. O imagine de ansamblu cu privire la condițiile lingvistice ale țărilor nordice¹

În țările nordice, unele limbi (islandeza, finlandeza, norvegiana, suedeza și daneza) ocupă o poziție dominantă la nivel național, în timp ce altele sunt limbi minoritare².

Limbile islandeză, norvegiană, suedeză și daneză sunt limbi înrudite: ele sunt principalele limbi scandinave (nord-germanice)³. Cu excepția limbii islandeze (limbă mai apropiată de nordica veche), aceste limbi sunt ușor de înțeles reciproc, în special în forma lor scrisă. Înțelegerea textelor scrise este în mare parte aproape automată sau necesită o practică de scurtă durată, iar acest lucru este valabil și pentru textele juridice⁴. Ar fi însă periculos să credem într-o transparență totală. Astfel, vocabularul limbilor norvegiană, daneză și suedeză conține cuvinte divergente și cuvinte falși prieteni (în plus, există două variante ale limbii norvegiene – a se vedea mai jos punctul 3.1). În ceea ce privește comunicarea orală, ea prezintă mult mai multe dificultăți, mai ales în cazul danezei, a cărei pronunție diferă în mod considerabil în raport cu suedeza și norvegiana.

Principala limbă a Finlandei, finlandeza, aparține unei familii de limbi diferite. Relația dintre limbile scandinave și finlandeză poate fi comparată cu cea existentă între germană și maghiară: o divergență totală. În regiunile de coastă ale Finlandei se găsește totuși o minoritate vorbitoare de suedeză (puțin peste 5 % din populația totală a țării). În pofida dimensiunii reduse a acestei minorități, limba suedeză are, din rațiuni istorice, statutul

1 | Doctorul Timo Esko, președinte emerit al Curții Supreme a Finlandei, care de-a lungul deceniilor a contribuit la cooperarea nordică, a avut amabilitatea să citească și să comenteze manuscrisul prezentului articol, formulând numeroase comentarii pertinente care au permis îmbunătățirea substanțială a acestui manuscris. Textul preliminar al articolului, redactat de autor în limba franceză, a fost revizuit în întregime de domnul Frédéric Nozais, profesor la Centrul de limbi străine al Universității din Helsinki. Autorul dorește să le mulțumească călduros acestor doi specialiști. Este de la sine înțeles că autorul, și numai el, își asumă responsabilitatea pentru orice erori sau omisiuni din versiunea finală publicată.

2 | Aceste limbi minoritare (la fel ca limbile sami) pot avea un statut oficial.

3 | Menționăm de asemenea limba feroeză. O sinteză foarte interesantă privind condițiile lingvistice ale țărilor nordice și evoluția lor se găsește într-un articol recent al lui Karl Erland Gadelli, „Écologie des langues dans le Norden”, *Nordiques*, nr. 35, 2018, p. 77-93 (disponibil la adresa de internet: <https://journals.openedition.org/nordiques/1570#tocto1n1>).

4 | De exemplu, cuvântul „drept” se traduce în daneză *ret*, în norvegiană *rett* și în suedeză *rätt* (în acest din urmă cuvânt, litera „ä” se pronunță „e”), iar cuvântul „asigurare” se traduce atât în daneză, cât și în norvegiană *forsikring* și în suedeză *försäkring* (și în acest cuvânt, litera „ä” se pronunță „e”).

de (a doua) limbă oficială a Finlandei, ea fiind studiată la școală, în clasele superioare, de vorbitorii de finlandeză⁵. Legislația finlandeză este disponibilă și în suedeză, iar versiunile în limbile finlandeză și suedeză au o valoare absolut egală. Multe alte materiale oficiale există și în suedeză. Mai mult, o parte din literatura juridică finlandeză apare direct în suedeză (așa cum se menționează la nota de subsol 15).

În ceea ce privește culturile juridice ale țărilor nordice, acestea sunt în mare măsură similare grație valorilor comune, interacțiunilor istorice⁶ și cooperării legislative, în special de-a lungul secolului al XX-lea⁷. Începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea și până în a doua jumătate a secolului al XX-lea a fost armonizată o parte importantă a legilor țărilor nordice. În prezent, aceste legi sunt destul de similare între ele și în unele cazuri chiar foarte asemănătoare, în special în domeniul dreptului privat. Există de asemenea convenții internordice, mai ales în domeniul dreptului judiciar internațional (asistență judiciară reciprocă, executarea hotărârilor judecătorești etc.). Cooperarea juridică la nivel paneuropean și global a diminuat însă importanța acestui sistem de convenții nordice⁸.

Pentru motivele menționate mai sus, comunicarea cu caracter juridic dintre țările nordice este intensă, iar în cadrul acesteia se utilizează în mod tradițional limbile daneză, norvegiană și suedeză, în mod alternativ și în combinații diferite, după caz. Este vorba

5 | Cunoștințele și utilizarea limbii suedeze au însă o tendință descendentă în Finlanda, inclusiv în administrație, ceea ce apare în mod clar în mai multe rapoarte oficiale din ultimele decenii. Consiliul Europei, printre altele, a acordat în mai multe rânduri atenție situației limbii suedeze în Finlanda, în special în ceea ce privește cunoașterea acestei limbi în mediile vorbitorilor de finlandeză, precum și menținerea prezenței publice și utilizarea sa în sistemele școlare și administrative ale țării și, în cele din urmă, în viața națională în general.

6 | Suedia și Finlanda au constituit un ansamblu statal multe sute de ani, iar Danemarca și Norvegia au fost legate mai întâi printr-o uniune personală și ulterior printr-o uniune reală.

7 | În această privință, articolul recent redactat în limba franceză de Marie-Louise Holle („Le projet d'Ole Lando sur les contrats: le code sur le droit nordique des contrats”, *Revue internationale de droit comparé*, vol. 69, nr. 4, 2017, p. 779-805) oferă, pe lângă o expunere exhaustivă privind dreptul contractelor, o imagine de ansamblu pertinentă referitoare la sistemele de drept nordice și la cooperarea juridică nordică în general și menționează un mare număr de surse în acest domeniu. Dintre culegerile care conțin articole ale unor autori nordici pe această temă putem menționa Letto-Vanamo, P., Tamm, D., și Mortensen, B. O. G. (ed.), *Nordic Law in European Context*, Springer, 2019, precum și Husa, J., Nuotio, K., și Pihlajamäki, H. (ed.), *Nordic Law: between Tradition and Dynamism*, Antwerpen: Intersentia, 2007.

8 | A fost adesea necesar să se rectifice detaliile convențiilor nordice pentru a evita contradicțiile cu dreptul Uniunii, ceea ce înseamnă că sistemul general al acestor convenții este destul de complicat în prezent, în parte chiar artificial.

despre multilingvism într-un context format din trei limbi strâns înrudite. Se poate vorbi, așadar, despre o comunitate nordică a limbilor juridice.

2. Utilizarea limbilor în comunicarea juridică internordică

Cooperarea nordică în ansamblul său acoperă numeroase sectoare (cultură, drept, mediu, energie, economie, sănătate publică etc.). Limbile acestei cooperări sunt cele trei limbi scandinave menționate mai sus, care sunt utilizate atât în contexte oficiale, cât și neoficiale. Există astăzi domenii de cooperare în care exprimarea în limba engleză a devenit totuși norma⁹. Deși cooperarea juridică nu este exclusă complet de la această tendință, limbile scandinave continuă să ocupe o poziție solidă (a se vedea în continuare).

Pentru a aduce mai multă precizie în legătură cu aspectul lingvistic al cooperării nordice, iată modul în care ea se desfășoară: norvegienii utilizează, la alegere, una dintre cele două variante ale limbii norvegiene (a se vedea, mai jos, punctul 3.1), suedezii și finlandezii utilizează suedeza (a se vedea, mai jos, punctul 3.2), iar danezii și – în mod normal – islandezii utilizează daneza (care se predă în școlile islandeze). În cadrul comunicării orale se poate utiliza și o limbă mixtă (numită *skandinaviska*), ce conține elemente din două sau mai multe limbi scandinave și în care se evită o pronunție prea daneză a cuvintelor.

Ceea ce înseamnă, în domeniul specific al dreptului, că autoritățile judiciare și administrative nordice cooperează în mod normal cu ajutorul limbilor scandinave. Ministerele justiției (în special în cauzele legislative) și instanțele ocupă în această privință un loc central, iar întâlnirile periodice ale președinților curților supreme și ai curților administrative supreme¹⁰ din toate țările nordice ne oferă un bun exemplu. În alte domenii de activitate juridică, de exemplu în profesia de avocat, utilizarea limbilor scandinave este de asemenea frecventă în cadrul cooperării nordice. Atunci când cabinete de avocatură din două sau mai multe țări nordice se ocupă de o cauză, alegerea limbilor este dictată de natura respectivei cauze și de limba clientului. Așadar, limbile

9 | A se vedea site-ul internet oficial <https://www.norden.org/en/language>

10 | În ceea ce privește justiția, în Finlanda și în Suedia există două ierarhii: instanțele judecătorești și instanțele administrative. Adăugăm că și președinții curților de apel nordice se întâlnesc în mod regulat.

scandinave sunt adesea utilizate de avocații din țările nordice în pregătirea procesului, în special în domeniul dreptului familiei¹¹.

Un sector important al cooperării nordice cu caracter oficial este asistența judiciară internațională. În acest sector – în temeiul convențiilor internordice –, daneza, norvegiana și suedeza sunt limbi care trebuie utilizate în comunicarea dintre autoritățile țărilor nordice. Acest lucru este valabil în special în ceea ce privește comunicarea documentelor (citații etc.), administrarea probelor, precum și executarea hotărârilor judecătorești¹². Cele trei limbi au un statut strict egal. În consecință, finlandezii pot comunica în suedeză și în relațiile lor cu danezii și norvegienii. De exemplu, o instanță finlandeză trimite o comunicare redactată în suedeză cu privire la citarea unei persoane care locuiește în Danemarca sau în Norvegia ca martor într-un proces finlandez. În mod analog, convențiile nordice presupun ca autoritățile finlandeze să includă, pe lângă documentele redactate în suedeză, și documentele redactate în daneză sau în norvegiană¹³. La Helsinki pot fi deci primite cereri redactate în daneză sau în norvegiană pentru a primi pensia alimentară pentru un copil care locuiește la Copenhaga sau la Oslo.

În privința literaturii juridice se poate constata că, în secolul al XXI-lea, limba publicațiilor universitare în toate țările nordice este din ce în ce mai des engleza, în detrimentul

11 | În domeniul comerțului, în care contractele internaționale sunt redactate în mod normal în limba engleză, situația este diferită. Cu toate acestea, discuțiile preliminare în vederea încheierii unui contract în limba engleză pot avea loc în limbile scandinave. Uneori, în cursul acestor discuții se pot folosi două limbi (engleză și scandinavă) pentru a elimina orice neînțelegere.

12 | De exemplu Convenția din 1974 dintre Finlanda, Islanda, Norvegia, Suedia și Danemarca privind asistența judiciară în materie de notificare sau comunicare de documente și de administrare a probelor (articolul 2) și Convenția din 1962 dintre Finlanda, Islanda, Norvegia, Suedia și Danemarca privind obținerea pensiei de întreținere prin constrângere (articolul 2). Aceste convenții impun ca documentele trimise în cadrul lor să fie însoțite de o traducere în limbile norvegiană, suedeză sau daneză în cazul în care nu au fost redactate în una dintre aceste trei limbi (adică în cazul în care au fost redactate în finlandeză sau islandeză). Fiecare dintre aceste trei limbi este valabilă în situațiile reglementate de convențiile amintite.

13 | Întrucât această presupunere nu corespunde întotdeauna realității, Decretul finlandez din anul 1977 privind executarea hotărârilor nordice referitoare la o pretenție de drept privat (articolul 5) prevede că un tribunal de primă instanță are dreptul de a solicita traducerea în limbile finlandeză sau suedeză a documentelor redactate în norvegiană sau daneză.

limbilor naționale¹⁴. În concordanță cu această schimbare, nu mai este neobișnuit să vedem tineri juriști din Finlanda – dar și din alte țări nordice – care își prezintă în limba engleză rapoartele la congresele sau la seminariile nordice din zilele noastre. Imaginea de ansamblu a literaturii juridice este totuși diferită. În primul rând, toate publicațiile destinate utilizării în activitățile juridice cu caracter practic, precum și numeroase publicații universitare cu caracter teoretic apar în limbile naționale. Prin urmare, publicațiile daneze, norvegiene sau suedeze pot fi citite peste tot în țările nordice. Același lucru este valabil și pentru publicațiile finlandeze, întrucât o parte – deși limitată – a literaturii este în suedeză¹⁵. În plus, revistele juridice internordice publică articole redactate în daneză, în norvegiană și în suedeză¹⁶, iar revistele naționale publică de asemenea (destul de rar, este adevărat) texte în limbile vecinilor lor nordici. În mod similar, limbile scandinave sunt folosite adeseori în cadrul congreselor și seminariilor juriștilor nordici¹⁷. Menționăm îndeosebi Zilele Nordice ale Dreptului, în cursul cărora se întrunesc un mare număr de juriști din mediul academic și de juriști care lucrează în diferite sectoare ale activităților juridice practice¹⁸. În consecință, nu se poate afirma că multilingvismul tradițional și-a pierdut complet importanța în colaborarea universitară sau educațională a juriștilor nordici. Nici pe departe.

14 | Acest lucru este vizibil printre altele prin faptul că în Finlanda limba engleză a depășit deja finlandeza ca limbă de publicare a lucrărilor științifice ale cadrelor didactice de la facultățile de drept (calculul nostru se bazează pe informațiile statistice colectate de aceste facultăți).

15 | La începutul secolului al XXI-lea, aproximativ 5 % din cărțile juridice și aproximativ 10 % din articolele juridice au fost publicate în Finlanda în limba suedeză (calcul efectuat cu ajutorul personalului de la Biblioteca Parlamentului finlandez). În acest context, merită menționat că în Finlanda este posibil ca dreptul să fie studiat în limba suedeză pentru a avea competența oficială de jurist în această țară. Timp îndelungat, studiile juridice în limba suedeză au fost posibile numai la Universitatea din Helsinki, instituție de învățământ bilingvă, dar recent (în ianuarie 2022) s-a decis să se ofere această formare și în cadrul Åbo Akademi, care este o universitate din Turku având ca limbă de predare limba suedeză.

16 | În prezent, aceste reviste publică și articole redactate în limba engleză scrise în special de juriști finlandezi.

17 | A se vedea de exemplu Colocviul privind regimurile nordice ale bunurilor patrimoniale (*Nya trender och bärande principer i den nordiska förmögenhetsrätten*), organizat de Universitatea din Helsinki în anul 2019.

18 | Recent, în 2017, la Helsinki. Zilele Nordice ale Dreptului (*De nordiska juristmötena* sau, uneori, și în limba franceză – „Congrès des juristes nordiques” sau „Réunions des juristes nordiques”) constituie o instituție deosebit de importantă. Aceste zile au deja o istorie de peste un secol și jumătate, iar numărul de participanți, care vin din toate țările nordice, depășește astăzi 1 000. Ei susțin conferințe, prezintă rapoarte, fac schimb de idei cu privire la dezvoltarea sistemelor de drept nordice și stabilesc relații de cooperare, toate acestea întâmplându-se adesea în timpul unor serate.

3. Problemele de comunicare internordică

Comunicarea dintre țările nordice prin intermediul limbilor scandinave nu este lipsită de dificultăți, nici chiar în cazul în care limba maternă a participanților este daneza, norvegiana sau suedeza. Pe lângă problemele deja menționate (divergențe între vocabularele comune, diferențe gramaticale, ca și diferențe de pronunție, în special în ceea ce privește daneza), există termeni juridici originali, care nu pot fi recunoscuți nici măcar de străinii care vorbesc o limbă înrudită, care cauzează probleme în comunicarea juridică internordică. Acești termeni care nu pot fi recunoscuți pot rezulta din diferențele dintre instituțiile juridice¹⁹, dar și din diferențele dintre denumirile unor instituții identice. Problemele se complică și ca urmare a faptului că în Norvegia există două variante ale limbii scrise, cu valoare egală, în care ortografia cuvintelor – inclusiv termenii juridici – este mai mult sau mai puțin diferită. Acești termeni juridici pot fi uneori complet diferiți în cele două variante ale norvegienei. În mod analog, suedeza juridică utilizată în Finlanda poate fi diferită de suedeza juridică utilizată în Suedia, chiar dacă acest lucru este destul de rar, iar diferențele sunt mai degrabă nesemnificative. Aceste fenomene vor fi examinate pe scurt în paragrafele următoare.

3.1 O singură țară – două variante ale aceleiași limbi: norvegiana

La nivel mondial, istoria cunoaște cazuri în care două variante – două standardizări – ale aceleiași limbi au rivalizat între ele, uneori pentru o perioadă destul de lungă, în viața publică, inclusiv în domeniul dreptului²⁰. În Norvegia, o asemenea situație există de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Această situație lingvistică specială conduce la o comunicare juridică internordică mai dificilă: juriștii din alte părți ale acestei macroregiuni trebuie

19 | Un exemplu foarte clar este sistemul norvegian al succesiunilor agricole (*åsetesrett*), ale cărui caracteristici particulare se explică prin faptul că, în reglementarea acestui sistem, legiuitorul a fost obligat să țină seama de instituția arhaică a retractului succesoral (*odelsrett*), încă în vigoare în această țară. A se vedea în general, în limba franceză, Mattila, H., *Les successions agricoles et la structure de la société. Une étude en droit comparé*, și textul în limba franceză al lui Rabier, J.-C., publicat de Juridica, Helsinki, în 1979, p. 115 și urm.

20 | Menționăm cazul Greciei, cu greaca savantă și greaca demotică. În ceea ce privește utilizarea juridică a acestor variante, a se vedea în mod succint, în limba franceză, de exemplu, Mattila, H., *Jurilinguistique comparée. Langage du droit, latin et langues modernes*, text în limba franceză publicat de Gémard, J.-C., Cowansville, la Les Éditions Yvon Blais în anul 2012, p. 101-107, sau, în limba engleză, Mattila, H., *Comparative Legal Linguistics. Language of Law, Latin, Modern Lingua Francas*, ediția a doua, tradus de Goddard, C., și publicat de Ashgate în Farnham în anul 2013, p. 75-79.

să fie în măsură să înțeleagă cele două variante, care sunt de fapt două limbi aproape distincte (deși înrudite).

Pentru a înțelege această situație unică, trebuie să ne amintim că, timp de veacuri, Danemarca și Norvegia au format o uniune, de la sfârșitul Evului Mediu și până la începutul secolului al XIX-lea. În această lungă perioadă, limba daneză a înlocuit treptat norvegiana veche (destul de asemănătoare cu daneza) în administrația centrală a țării, înlocuire ce a avut loc și în administrația locală.

Apoi, în jurul anului 1830, în atmosfera națională romantică a vremii, a apărut dorința de a crea o limbă norvegiană scrisă diferită de daneză. În acest scop, au fost propuse două direcții de acțiune. Potrivit primei direcții, moderată, trebuia păstrată, ca bază a acestei limbi scrise noi, daneza utilizată în mod tradițional în Norvegia, dar cu adăugarea unor elemente ale norvegienei vorbite. Potrivit celei de a doua direcții de acțiune, mai radicală, trebuia creată o limbă scrisă complet nouă pe baza dialectelor norvegiene „bune”, care au la bază norvegiana veche. În consecință, au fost elaborate și stabilite treptat două standardizări ale limbii norvegiene scrise.

Aceste două variante – una bazată pe limba daneză, numită astăzi *bokmål*, iar cealaltă bazată pe dialectele norvegiene, numită astăzi *nynorsk* – au multe similarități, dar prezintă și diferențe considerabile. Există îndeosebi numeroase diferențe mici în ceea ce privește ortografia²¹, iar unele cuvinte sunt complet diferite (inclusiv în domeniul dreptului)²². Există totodată diferențe gramaticale (flexiunea cuvintelor etc.).

Cele două variante se află tot timpul într-o situație de rivalitate. Utilizarea variantei *nynorsk* s-a extins la începutul secolului al XX-lea, dar nu a încetat să se diminueze în ultimele decenii. Ambele variante au un statut oficial egal, însă *bokmål* domină în mod clar în toate sectoarele vieții sociale. Acest lucru este valabil și pentru limba legislației,

21 | De exemplu, numele țării în *nynorsk* este *Noreg*, iar în *bokmål* este *Norge*.

22 | De pildă, unul dintre echivalentele, deși foarte rar, ale cuvântului „faliment” este în *nynorsk* *buslit*, care există numai în această variantă lingvistică.

a instanțelor și a științei juridice – adesea, legile sunt redactate în bokmål și marea majoritate a judecătorilor și juriștilor din mediul academic o utilizează în activitățile lor²³.

3.2 Cazul limbii suedeze: două țări și unele divergențe de limbaj

Așa cum am menționat mai sus, limba suedeză are statut de limbă oficială în Finlanda. Scopul este de a reduce pe cât posibil diferențele dintre suedeza din Suedia și cea din Finlanda atât în utilizarea obișnuită a limbii, cât și în context oficial. În domeniul dreptului, acest lucru se reflectă în măsurile luate pentru a asigura utilizarea corectă a limbajului juridic. Tendința este spre o similitudine maximă a utilizării în ambele țări. Suedeza din Finlanda nu este o limbă de sine stătătoare nici în folosirea ei obișnuită, nici în domeniul dreptului²⁴. În pofida acestui fapt, subzistă, deși cu titlu excepțional, diferențe, care se explică mai ales prin divergențele ce există între o serie de instituții juridice din cele două țări. În cazul unor instituții identice, explicația trebuie însă căutată din perspectiva istoriei²⁵ sau a influenței limbii finlandeze (care este de 100 de ani limba principală a țării).

Este esențial să se restrângă aceste diferențe în limbajul juridic, dat fiind că ele cauzează uneori neînțelegeri în relațiile suedo-finlandeze și, în general, în relațiile internordice. În prezent, Uniunea Europeană joacă un rol important în această privință. De fapt, în cadrul Uniunii există o singură variantă a limbii suedeze, comună pentru Suedia și Finlanda. Este adevărat că directivele Uniunii sunt puse în aplicare în statele membre

23 | În ceea ce privește variantele limbii norvegiene, există un număr mare de surse în limbile de circulație internațională. A se vedea, pentru activitățile juridice în special, Askedal, J. O., și Lilleholt, K., *Sprache und Recht in Norwegen*, Europa ethnica 1 și 2, 1999, p. 62-65, și Mattila, H., 2012, p. 107-115, sau Mattila, H., 2013, p. 79-85 (a se vedea nota de subsol 20). În norvegiană există o lucrare colectivă deosebit de bogată: Hæreid, G. O., Lilleholt, K., Skeie, I. Risnes, și Tollefsen, M. (redacția), *Mål og rett – Juristmålslaget 75 år*, Institutt for privatrett, Oslo, 2010.

24 | A se vedea manualul cu caracter oficial sub redacția lui Bruun, H., și Palmgren, S., *Svenskt lagspråk i Finland* („Limbajul juridic suedez în Finlanda”), Statsrådets svenska språknämnd & Schildts, Helsingfors, 1998, p. 107 și 108, și, într-un mod mai general, Reuter, M., și alții, „Swedish in Finland in the 20th century”, *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, 2017, vol. 22/2, p. 1647-1656.

25 | Amintim că numeroase instituții juridice au fost create în Finlanda în secolul al XIX-lea – perioadă în care această țară făcea parte, ca mare ducat autonom, din Imperiul Rus și a cărei limbă juridică principală era încă suedeza.

prin intermediul unor legi naționale și astfel terminologia suedeză a acestor directive nu este neapărat păstrată ca atare, ci este adaptată la terminologia celorlalte legi din domeniul în discuție în Suedia și în Finlanda. În pofida acestui fapt, se poate spune că, pe termen lung, activitățile Uniunii Europene sunt de natură să favorizeze unitatea suedezei juridice în Suedia și în Finlanda. Amintim în special că, în anumite sectoare, Uniunea utilizează frecvent regulamentele ca metodă legislativă, ceea ce înseamnă că textele suedeze vor fi absolut identice în forma lor finală în cele două țări.

3.3 Diferențele terminologice dintre țările nordice din vest și din est

În mod normal, în fiecare țară nordică există instituții juridice specifice acestor țări și necunoscute în altă parte (precum *åsetesrett* – a se vedea nota de subsol 19). Totodată, o instituție poate avea denumiri diferite, deși ea există sub o formă identică în toate țările nordice.

Pe de o parte, merită arătat că, deși sistemele de drept nordice formează un ansamblu destul de coerent – familia de drept nordic –, în cadrul acestui ansamblu se pot distinge două unități: o subfamilie de drept nordic occidental (Danemarca, Norvegia, Islanda) și o subfamilie de drept nordic oriental (Suedia, Finlanda)²⁶. Diferențele conceptuale și terminologice dintre aceste subfamilii sunt mai importante decât în cadrul fiecăreia dintre ele. De exemplu, aspectele legate de împărțirea bunurilor de anumite tipuri (moștenire, bunuri matrimoniale, patrimoniul debitorului care a intrat în faliment) formează în Danemarca și în Norvegia o ramură de drept separată (*skifteret/skifterett*), în care se utilizează termeni necunoscuți în Suedia și în Finlanda.

Pe de altă parte, instituțiile juridice daneze și norvegiene, precum și autoritățile din aceste țări au uneori o denumire originală, chiar dacă există un echivalent conceptual în Suedia și în Finlanda²⁷. În cadrul activității legislative de armonizare a sistemelor de drept nordice s-au depus eforturi pentru reducerea acestei probleme prin alegerea, în măsura posibilului, a unei terminologii identice sau ale cărei variante lingvistice să fie ușor de recunoscut în toate țările nordice. S-a dovedit însă dificil să se meargă foarte

26 | După cum se poate observa, această clasificare a sistemelor de drept nu corespunde celei a limbilor. A se vedea de pildă „limbi scandinave” în Wikipedia.

27 | De exemplu, echivalentul suedez al cuvântului „sechestr” este *utmätning*, însă echivalentul danez este *udlæg* sau – anterior – *udpantning*.

departe în această direcție, dat fiind că tradițiile naționale constituie un factor foarte important, care poate să împiedice crearea de termeni noi.

Ceea ce înseamnă că, în circulația documentelor dintre cele două subfamilii de drept nordic, este uneori dificilă înțelegerea corectă a termenilor juridici și a anumitor denumiri de instituții. O metodă pentru evitarea acestui inconvenient implică elaborarea unor modele de documente multilingve în care conceptele juridice esențiale se exprimă prin echivalentele utilizate în fiecare țară nordică.

4. Viitorul multilingvismului în cooperarea juridică dintre țările nordice

Nevoia de comunicare dintre țările nordice va continua, fără îndoială, și în viitor, în pofida faptului că intensificarea cooperării în cadrul Uniunii Europene – în special în sectorul legislativ – reduce într-o anumită măsură cooperarea nordică. Țările nordice nu mai pot (spre deosebire de ceea ce încă se întâmpla la mijlocul secolului al XX-lea) să asigure intrarea în vigoare a unor legi contrare legislației Uniunii, însă pot, printr-o acțiune comună, să aibă impact asupra dezvoltării acestei legislații²⁸. Trebuie arătat de asemenea că, datorită apropierii generale dintre țări și populații, cooperarea nordică devine din ce în ce mai importantă în anumite sectoare. Odată cu libera circulație a persoanelor (și a mărfurilor etc.), există din ce în ce mai multe raporturi juridice, continue sau ocazionale, între țările nordice (accidente de mașină ale finlandezilor în Norvegia, obținerea pensiei alimentare în Finlanda pentru un copil care locuiește în Danemarca etc.). Cooperarea dintre juriștii din mediul academic va continua probabil, și ea, în mod intensiv.

După cum am văzut mai sus, în cadrul cooperării juridice nordice predomină un multilingvism macroregional. Se utilizează trei limbi înrudite (daneza, norvegiana și suedeza) sau chiar patru limbi dacă cele două variante ale norvegiane sunt considerate limbi distincte. În cadrul acestui multilingvism se presupune – mai ales în contexte oficiale, dar și în general – că participanții la cooperare și autoritățile nordice învecinate înțeleg reciproc daneza, norvegiana și suedeza.

28 | În ceea ce privește dezvoltarea viitoare a cooperării nordice cu caracter juridic, a se vedea, în limba suedeză, *Sevón, L., Nordiskt lagstiftningssamarbete – forntid eller framtid?* („Cooperarea legislativă nordică – fenomen demodat sau oportunitate pentru viitor?”), *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland*, 3 și 4, 2009, p. 545-550.

Am văzut de asemenea și că cea mai gravă problemă în comunicarea internordică este faptul că limba principală a Finlandei este total diferită, iar statutul factual și cunoștințele de suedeză au tendință descendentă în Finlanda²⁹ (în mod analog, poziția danezei în sistemul școlar islandez este mai modestă decât înainte). Nu ar trebui ignorate însă nici problemele prezente în celelalte țări nordice. Înțelegerea limbii daneze vorbite este uneori dificilă chiar și pentru norvegieni, în pofida originii daneze a variantei norvegiene dominante. Nici înțelegerea textelor scrise nu este întotdeauna ușoară între danezi, norvegieni și suedezi și necesită practică. Se observă totodată că ideologia scandinavismului nu mai este la fel de puternică în țările nordice ca înainte, iar tinerii scandinavi nu mai sunt dispuși să depună eforturi (deși acestea nu trebuie să fie prea mari) pentru a putea citi limbile țărilor vecine sau pentru a avea schimburi multilingve orale folosind limbi înrudite³⁰. De fapt, tinerii din întreaga lume consideră engleza un instrument de comunicare firesc și neutru în toate relațiile internaționale, chiar și cu vecinii care vorbesc o limbă foarte apropiată³¹. În plus, trebuie menționată și problema prietenilor falși, adică a cuvintelor similare, dar care au sens diferit. Un alt factor, cu caracter extern, este dorința țărilor baltice, independente astăzi (după căderea Uniunii Sovietice), de a se apropia de țările nordice³² – o evoluție firească și din motive istorice (anterior, îndeosebi în secolul al XVII-lea, partea de nord a regiunii baltice a făcut parte din Regatul Suediei). Se întâmplă totuși foarte rar ca un jurist din țările baltice să înțeleagă limbile scandinave.

Dacă luăm în considerare toate acestea, pare dificil de spus cu certitudine în ce măsură limbile scandinave își vor păstra statutul de instrument al cooperării internordice. Argumentele de mai sus nu trebuie tratate cu ușurință. Trebuie însă amintit că limbile

29 | A se vedea nota de subsol 5.

30 | Acest lucru este vizibil în mod clar într-un raport recent (*Har Norden et språkfelleskap?*, 2021) al Consiliului de Miniștri din țările nordice. În cadrul unui sondaj, tinerii din țările nordice au fost întrebați ce limbă vorbesc atunci când întâlnesc o persoană a cărei limbă maternă este o altă limbă scandinavă. Aproximativ 60 % dintre ei au răspuns că aleg engleza.

31 | În ceea ce privește studenții de la Drept, acest lucru a fost constatat – regretând această situație de fapt – de Johan Bärlund, profesor de drept nordic, în timpul Colocviului Nordic din anul 2019 (a se vedea nota de subsol 17).

32 | Acest lucru poate fi perceput deja în colaborarea internațională a asociațiilor de avocați. De când țările baltice au intrat în cooperarea dintre asociațiile nordice de avocați, limba engleză a fost utilizată pe scară largă în cadrul acestei cooperări.

scandinave transmit într-un mod foarte convenabil, în special în forma lor scrisă, cooperarea nordică. În plus, aceste limbi oferă scandinavilor (cu excepția islandezilor) un avantaj semnificativ: facilitatea unei comunicări active deoarece își pot folosi limba maternă în rapoartele scrise și în discuțiile orale. De altfel, este mai ușor să vorbești despre fenomenele juridice tipic nordice utilizând termeni care există deja în limbile scandinave decât să apelezi la o limbă intermediară (traducerilor în limba engleză le lipsește adeseori precizia).

Chiar dacă în viitor s-ar trece la o utilizare generalizată a limbii engleze în cadrul cooperării juridice nordice, acest lucru nu ar elimina în mod radical necesitatea de a cunoaște limbile vecinilor nordici, fie și numai pentru înțelegerea textelor scrise. Lăsând la o parte afacerile comunitare (ale Uniunii), discuțiile naționale privind problemele juridice practice (politica legislativă etc.) se desfășoară în mod normal peste tot în limbile naționale. Prin urmare, textele redactate în limba engleză legate de aceste discuții sunt pur ocazionale, iar textele traduse nu apar decât târziu. În consecință, obținerea unei imagini complete și echilibrate a discuțiilor nordice despre o problemă juridică practică presupune citirea de materiale (în special cărți și articole juridice) publicate în limbile scandinave.

Este important să fim conștienți de acest fapt mai ales în zilele noastre, când tinerii nordici sunt convinși de omnipotența limbii engleze. Dacă juriștii care participă la cooperarea internordică înțeleg deja, cel puțin în forma lor scrisă, daneza, norvegiana și suedeza, ei vor avea și cunoștințele prealabile necesare pentru a înțelege cu ușurință aspectele examinate în cadrul acestei cooperări. Citind textele esențiale originare din țările vecine, juriștii respectivi vor fi familiarizați cu realitățile din toate aceste țări și cu argumentele prezentate în discuțiile care au loc acolo. Este evident că aceste cunoștințe influențează contribuțiile participanților la cooperare și le sporesc astfel posibilitățile de a oferi răspunsuri pertinente.

Nici exercițiile pentru înțelegerea limbilor vecinilor nordici în formă vorbită și pentru purtarea unor discuții orale în aceste limbi nu sunt lipsite de importanță³³. O persoană care nu înțelege limbile scandinave este cu ușurință exclusă din conversațiile de pe holuri și din discuțiile de la petreceri, unde se pregătesc luările de poziție și intervențiile la întâlnirile oficiale ulterioare. Nu trebuie uitată însă nici latura socială a cunoștințelor

33 | Aceasta înseamnă, în cazul vorbitorilor de finlandeză sau de islandeză, o practică activă a limbii suedeze, daneze sau norvegiane în cursul discuțiilor și, în cazul vorbitorilor de daneză, un exercițiu pentru o exprimare deosebit de clară și de inteligibilă.

lingvistice: o cină la care discuțiile se poartă liber și alternativ în diferite limbi scandinave este o experiență de natură să consolideze identitatea nordică într-un mod cu totul deosebit.

Limbajul: cheia descifrării dreptului

— Stig Strömholm

Stig Strömholm a deținut funcția de rector al Universității din Uppsala în perioada 1989-1997, iar în prezent este profesor emerit de drept privat și drept internațional privat. Anterior, Stig Strömholm a fost profesor de drept la aceeași universitate. Este autorul mai multor lucrări juridice, istorice și chiar literare, fiind premiat în numeroase țări europene pentru activitățile sale multilingve în materia dreptului național și internațional, precum și pentru munca sa de autor în diferite limbi europene.

Une science est une langue bien faite – „O știință este un limbaj bine întocmit” – este o maximă atribuită fizicianului francez Henri Poincaré (1854-1912), unul dintre ultimii mari erudiți. Această definiție este cu atât mai mult valabilă în cazul dreptului, care nu are alt mijloc sau mod de exprimare decât limbajul natural. El nu poate fi complet înlocuit cu numere sau cu formule, în pofida perseverenței cu care unii teoreticieni ai dreptului s-au străduit să folosească astfel de unelte pentru a comunica conținut juridic. Limbajul juridic este, așadar, tema principală asupra căreia se va concentra acest articol.

Atât principiile de drept generale, cât și normele specifice detaliate sunt exprimate, reproduse, descrise și definite folosind un limbaj care, deși este evident „natural” (în contrast cu limbajul artificial sau formalizat), este adesea nu numai specializat – și astfel deja aproape incomprehensibil pentru neinițiați –, ci și arhaic. Într-o societate cu o lungă și neîntreruptă istorie, este inevitabil ca acest limbaj, care își are originile în condiții sociale ce nu mai există, să facă uneori referire la obiecte, credințe și acțiuni nefamiliare membrilor comunității lingvistice contemporane.

În sistemele de drept foarte dezvoltate, limbajul juridic reprezintă în sine un sistem complicat, caracterizat atât prin relații semantice logice „normale”, cât și printr-o ordine ierarhică aparte, structură cu care cititorul/publicul trebuie să fie familiarizat, cel puțin în linii mari, pentru a fi capabil să înțeleagă deplin un text redactat în acest limbaj. Acest sistem este rezultatul unei evoluții istorice care s-a produs în mod diferit în diverse țări și culturi. Există uneori diferențe clare și semnificative între sisteme în cadrul unor comunități mici, din multe puncte de vedere învecinate, strâns înrudite și similare deopotrivă pe plan politic/economic și cultural. Înțelegerea atât a cuvintelor și a structurii limbajului, cât și a structurii logice și ierarhice a sistemului normativ este o precondiție indispensabilă pentru ca cineva să poată nu doar, din perspectivă intelectuală, să înțeleagă, ci și, folosind un cuvânt cu conotație generală, neutră, să „utilizeze” un sistem de drept. Cea mai obișnuită și cea mai importantă din punct de vedere obiectiv modalitate de „a utiliza” acest sistem este, desigur, aplicarea normelor, cu alte cuvinte, a deciziilor prin care conținutul normelor este transpus în practică, cum este, de pildă, cazul atunci când o normă de drept penal este invocată în susținerea unei condamnări sau când un avocat susține că o anumită normă de drept civil este aplicabilă unui contract. Cel puțin până la jumătatea secolului al XX-lea – și chiar mult mai târziu în numeroase domenii –, studiile universitare de drept aveau o arie strict națională în toate țările și, din punctul de vedere al aplicabilității practice, vizau un singur sistem, circumscris de regulă teritoriului național.

Se poate spune că juriștii europeni – la fel ca, de altfel, cei americani, africani sau asiatici – au fost și în mare măsură continuă să fie prizonierii propriilor universuri lingvistice, limitate în general de frontierele naționale. Ceea ce nu este surprinzător.

Prin urmare, definițiile termenilor și interpretările care „funcționează” în acest univers lingvistic separat – și anume cele care pot fi și „utilizate” eficient în acest cadru – sunt percepute ca fiind cele „corecte” și poate chiar ca fiind „singurele corecte”. Juriștii suficient de bine informați vor ști însă, cu siguranță, că există și alte definiții ale termenilor și alte interpretări și că ele funcționează în alte sisteme naționale. Aceste alte sisteme încep să joace un rol, în situații în care se consideră necesar din diverse motive, atunci când există lacune în dreptul privat internațional (și, în anumite situații speciale, în dreptul general internațional). Juriștii suficient de bine informați vor ști totodată că mari părți ale sistemului de care se consideră ei înșiși legați au o origine istorică – dreptul roman, dreptul canonic, dreptul germanic – ce este comună mai multor sisteme. În marea majoritate a situațiilor cu care se confruntă juriștii în practica lor profesională, aceste cunoștințe de istorie nu sunt însă de niciun folos practic imediat. Soluțiile specifice pe care ei le caută trebuie identificate în propriul sistem, folosind limbajul juridic propriu acestui sistem. Nu consider că exagerez afirmând că juriștii experimentați poartă cu ei, conștient sau inconștient, imaginea unui fel de hartă a sistemului de drept în care lucrează. Această hartă este rezultatul modului în care studiile și manualele juridice, precum și – poate într-o măsură deosebit de mare – legislația clasifică și ordonează materiile.

Afirmația de mai sus se aplică practicienilor dreptului și juriștilor, însă tot de la această situație determinată istoric trebuie să pornească și juristul care se ocupă de drept pe plan teoretic atunci când realizează studii comparative, indiferent de scopul lor. Legiuitorul trebuie ca tot din acest punct de plecare să înceapă să caute noi soluții, indiferent că este vorba despre legislație națională sau despre legiferarea unor norme menite să fie comune mai multor sisteme de drept. Analizele comparative sunt mult îngreunate de faptul că similitudinile (și diferențele) dintre substanța reală a soluțiilor oferite pentru probleme sociale în sistemele de drept naționale pot fi deseori ocltate de diferențe terminologice și lingvistice ce pot fi descrise ca fiind mai degrabă aleatorii sau arbitrare decât ca expresii ale unor diferențe semnificative de fond.

Pentru a depăși problemele ridicate de analizele comparative, juriștii trebuie să dețină cunoștințe suficient de aprofundate despre cutumele lingvistice mai mult sau mai puțin consacrate din sistemele de drept în cauză și chiar despre diferențe aparent superficiale cum sunt cele manifestate în alegerea titlurilor din registre, a rubricilor de clasificare a jurisprudenței și a indexării bibliografice.

Voi oferi în cele ce urmează, din proprie experiență, mai multe exemple privind anumite tipuri de probleme care pot apărea în diverse reuniuni lingvistice și în traduceri din domeniul juridic. Sper că aceste exemple vor ilustra cât de complexă și de solicitantă poate fi munca traducătorului chiar și într-un domeniu atât de limitat și relativ bine definit cum este dreptul. Rareori o traducere este similară cu alta.

În vara anului 1956, pe când eram student la drept, am lucrat ca stagiar neremunerat la Camera de Comerț Suedeză din Paris, care avea sediul în „Casa Suedeză”, pe Avenue des Champs-Élysées nr. 125. Una dintre sarcinile mele cele mai frecvente era traducerea corespondenței de afaceri din suedeză în franceză și invers. Obținusem o licență în limbi romanice cu cea mai înaltă distincție și citisem numeroase opere din literatura franceză. Mai mult, adoram această limbă, care doar rareori îmi crea dificultăți. Într-o zi, un reprezentant al unei mari companii franceze de construcții a venit la Camera de Comerț și a întrebat dacă cineva poate să îi ajute compania pentru a traduce în limba franceză standardele aplicabile macaralelor, emise de Mekanförbundet (fosta Asociație suedeză a industriei construcțiilor de mașini). Compania franceză intenționa să depună o ofertă în cadrul unei licitații pentru construcția mai multor macarale mari într-un port suedez. Stagiarii din cadrul Camerei de Comerț erau autorizați să accepte astfel de lucrări, cu titlu privat și în schimbul unei remunerații dacă acestea puteau fi considerate ca fiind strâns legate de activitățile desfășurate de Cameră ca promotor al relațiilor economice franco-suedeze. După o discuție destul de aprofundată cu inginerul francez, am acceptat lucrarea.

Sarcina s-a dovedit foarte laborioasă, dar, pe de altă parte, era de fapt mai degrabă simplă. Era vorba despre transpunerea din suedeză în franceză – foarte fidel și cu cea mai mare precizie în ceea ce privește nu doar terminologia, ci și sintaxa – a unui text cu un conținut tehnic clar și concis pe care, bineînțeles, nu îl înțelegeam pe deplin în niciuna dintre limbi. Firește, nu era loc nici pentru fler idiomatic sau stilistic, nici pentru căutarea unor nuanțe. Munca impunea înainte de orice acuratețea necesară pentru atingerea corectitudinii absolute în ceea ce privește terminologia atât în cazul termenilor folosiți pentru materiale și construcții, cât și în cazul celor folosiți pentru a descrie operațiunile de ridicare și de transport pe care trebuiau să le poată efectua instalațiile. Am găsit majoritatea termenilor – uneori la capătul unei căutări îndelungate – în enciclopediile de specialitate, însă unii dintre ei erau foarte dificil de găsit. Îmi amintesc și azi cât de mult timp am consacrat căutării unui echivalent pe deplin corect în franceză al expresiei *maximal tillåten skjuvpåkänning* (efort de forfecare maxim admis) folosite în standardele suedeze în materie de macarale. Câteodată, în zilele frenetice petrecute sub căldura lunii iulie, aplecat asupra lucrării, îmi imaginam un port idilic din Suedia

în care o macara gigantică se prăbușea din cauza unei erori strecurate în traducerea mea. În final însă, clientul francez a aprobat traducerea fără întrebări sau obiecții. Se pare că a fost de folos, deși nu știu dacă acea companie a și primit vreo comandă. Iar în anii imediat următori, în ziarele suedeze nu a apărut nicio știre despre macarale prăbușite în porturi suedeze.

Cel de al doilea exemplu vine dintr-un domeniu intelectual complet diferit. Unul dintre juriștii suedezi care au înțeles de timpuriu importanța contactului activ dintre sistemele de drept și știința dreptului din țările nordice și lumea care s-a deschis după cel de Al Doilea Război Mondial a fost profesorul Folke Schmidt (1909-1980), din Stockholm, un pionier al dreptului muncii, disciplină nouă care evolua rapid ca întindere și ca importanță. Profesorul Schmidt a condus grupul de juriști din țările nordice care au fondat și au condus anuarul de limbă engleză *Scandinavian Studies in Law*, a cărui primă ediție a apărut la Stockholm în 1957. Profesorul Schmidt a rămas editor al anuarului până la moartea sa, în 1980, consacrându-i eforturi considerabile.

Fiecare ediție a *Scandinavian Studies* cuprindea o selecție a unor articole pe teme juridice recent publicate în țările nordice și considerate de interes internațional. Profesorul Schmidt era asistat de un comitet de redacție alcătuit din profesori din Stockholm. Un corespondent aflat în fiecare dintre țările nordice avea sarcina de a selecta și de a propune articole apărute în propria țară. Am făcut cunoștință cu profesorul Schmidt la sfârșitul anilor '50 și am avut ocazia să traduc în limba engleză manualul său *Kollektiv arbetsrätt* (Dreptul colectiv al muncii). La începutul anilor '60 am devenit secretar de redacție al *Scandinavian Studies in Law*, funcție pe care aveam să o exercit mai mulți ani. În principiu, contribuțiile autorilor nordici trebuiau să fie disponibile în limba engleză atunci când erau transmise comitetului de redacție, dar necesitau deseori, cel puțin la început, o revizuire lingvistică cuprinzătoare, realizată în principal de profesorul Schmidt și de mine. Revizuirea finală era realizată de Richard Cox, un traducător experimentat de limbă engleză. De la bun început, nivelul exigențelor în ceea ce privește redactarea, ortografia și chiar concepția grafică a fost foarte înalt. Comitetul de redacție a depus mari eforturi pentru a revizui și a corecta articolele primite, dar era nevoie de mai mulți ochi, iar sarcinile secretarului de redacție implicau un volum mare de muncă. De-a lungul anilor în care am fost secretar de redacție am avut întotdeauna drept companion în orice călătorie cu avionul, cu trenul sau cu vaporul un teanc de manuscrise sau șpalturi.

Pe lângă finalitatea principală a anuarului, care era aceea de a face contribuțiile individuale accesibile cititorilor de limbă engleză, creând astfel condițiile pentru o dezbatere științifică internațională, activitatea noastră de traducere a textelor nordice

în engleză pentru *Scandinavian Studies in Law* avea și o finalitate secundară, mai amplă și cu implicații pe termen mai lung. În ceea ce îi privește pe cititori, pornisem de la premisa – care s-a demonstrat a fi realistă – că vor forma în esență un grup limitat de persoane bine educate și preponderent profesioniste, interesate de drept sau cel puțin de științele sociale. Finalitatea secundară era aceea de a crea treptat o bază de uz relativ universal de termeni în limba engleză care să poată servi la reproducerea unor concepte și instituții nordice în contextul schimbului internațional permanent de idei la care aspiram. Evident, această bază de termeni a crescut odată cu fiecare ediție a *Scandinavian Studies*. Richard Cox compila noile cuvinte an de an, însă planurile noastre de a obține suficient material pentru un dicționar juridic suedez-englez mai cuprinzător nu s-au materializat niciodată. În sine, nu era nimic surprinzător. Articolele publicate în anuar erau selectate mai ales din perspectiva calității lor și a interesului științific pe care îl suscitau, însă erau adesea destul de limitate în raport cu materia abordată și specializate. În anii '50 și '60 lumea occidentală manifesta o curiozitate și un interes respectuos față de soluțiile sociale nordice. Ideea conform căreia statele nordice, în special Suedia, reprezentau „calea de mijloc” între socialism și capitalism era destul de larg răspândită în rândul juriștilor și al autorilor din domeniul științelor sociale din lumea occidentală. Cu toate că analiza extinsă a unor subiecte și domenii majore nu lipsea cu totul din articolele selectate, prezentarea dreptului nordic a devenit totuși prea selectivă pentru ca anuarul, chiar dacă numărul de ediții a fost destul de mare – fiecare ediție cuprinzând aproximativ zece articole și numărând între 200 și 300 de pagini –, să asigure într-un timp rezonabil material suficient pentru un dicționar util de drept general. O problemă care a ieșit în evidență relativ devreme, atunci când planurile de realizare a dicționarului începuseră să se materializeze, a fost diferența dintre limbajul juridic britanic și cel american. Adesea era nevoie de mai mult de un cuvânt pentru a reproduce în limba engleză un termen juridic suedez.

Spre deosebire de situația din cazul standardelor pentru macarale emise de Asociația suedeză a industriei construcțiilor de mașini, traducerea textelor juridice în *Scandinavian Studies in Law* oferea o anumită marjă de manevră pentru considerații de natură stilistică și chiar estetică. Misiunea noastră a fost aceea de a prezenta dreptul nordic într-o versiune în limba engleză cât mai atrăgătoare posibil fără a sacrifica rigoarea academică. Încercarea de a atinge acest obiectiv a condus deseori la o dilemă în ceea ce privește traducerea termenilor juridici, poate mai ales în ceea ce privește denumirile organismelor, funcțiilor și instituțiilor, dar și a unor noțiuni juridice teoretice, ceea ce, în opinia mea, este inevitabil cu ocazia oricărei traduceri profesioniste de texte care abordează chestiuni de ordin social.

Dilema ar putea fi explicată mai simplu astfel: trebuie să se opteze pentru o soluție atrăgătoare din punct de vedere stilistic și eventual acceptabilă din punct de vedere idiomatic, însă, pe de altă parte, vagă și aproximativă pe fond sau trebuie privilegiat efortul de a produce o definiție detaliată, greoaie din punct de vedere lingvistic, care să fie însoțită de adăugiri explicative și care uneori, pentru a fi cât de cât comprehensibilă, ajunge în final să necesite o cantitate atât de mare de informații cu privire la contextul social efectiv, încât traducerea unui singur termen se transformă într-un minicapitol de sine stătător.

Pentru a alege între aceste două soluții principale, este indispensabil să se anticipeze posibila utilizare de către cititori a textului respectiv. În exemplul de față părea – și pare, în general – puțin probabil ca acesta să fie utilizat de practicienii dreptului ca informație de tipul celor de care au nevoie în propriul proces de luare a deciziilor. Această informație este de regulă obținută de practicienii dreptului prin alte modalități, iar nu prin consultarea anuarelor academice. Scopul studiului dreptului nordic poate fi presupus, după toate probabilitățile, a fi de natură teoretică. Această apreciere pleda – și pledează în continuare – mai degrabă în favoarea unei traduceri idiomatice, fluentă din punct de vedere stilistic, decât în favoarea uneia detaliată, descriptive și investigative. Aceeași apreciere este însă însoțită de un avertisment: textul nu trebuie să devină în *atât* de mare măsură idiomatic încât să facă greu de înțeles diferențele reale dintre normele și instituțiile care fac obiectul traducerii. Altfel, textul poate deveni de-a dreptul înșelător. Un concept de sorginte străină trebuie să poată rămâne străin chiar dacă este exprimat într-o formă lingvistică bine cunoscută. Nu este deloc exagerată afirmația potrivit căreia în domeniul lingvistic și terminologic există o mai mare similitudine între dreptul nordic și cel german (și chiar și cel francez) decât între sistemele de drept nordice și sistemele de drept care țin de *common law* anglo-american sau se întemeiază pe acesta. Acest lucru nu înseamnă că sistemelor de drept nordice le-ar lipsi în întregime exotismul lingvistic care – în ochii observatorilor externi – caracterizează dreptul englez și cel nord-american. Un singur exemplu poate fi grăitor. Acesta este legat de o funcție, în prezent dispărută din sistemul juridic suedez, care necesita explicații destul de amănunțite pentru a se înțelege deplin triplul rol profesional îndeplinit de titularul ei. Cum s-ar putea traduce suficient de credibil termenul *landsfiskal* în engleză, franceză sau germană (ori chiar în daneză sau în norvegiană, de altfel) fără a deveni prolix?

Un al treilea exemplu evidențiază probleme de traducere complet diferite. În deceniile care au urmat imediat celui de Al Doilea Război Mondial, aspectele legate de *protecția juridică a vieții private a persoanelor* au ajuns în centrul preocupărilor democrațiilor occidentale. Interesul manifestat de juriștii europeni și americani față de aceste chestiuni a fost

determinat de amenințarea în continuă creștere la adresa vieții private a persoanelor pe care o constituiau interceptările telefonice, fotografierea în secret și noile procedee tehnice. Dezbaterile au fost alimentate de faptul că susținătorii unei protecții juridice mai solide a vieții private au promovat ideea drepturilor fundamentale ale omului, care au fost consacrate atât prin Declarația Națiunilor Unite din 1948, cât și prin Convenția Consiliului Europei din 1950 referitoare la protecția acestor drepturi.

Pe harta sistemului juridic, drepturile omului și „dreptul personalității” (*Persönlichkeitsrecht*) – un concept pe care mai ales juriștii germani încercaseră deja să îl lanseze în secolul al XIX-lea ca termen generic care să includă, printre altele, drepturile de autor (un subiect pe care l-am abordat în teza de doctorat din 1966 de la Uppsala) – sunt situate în zone diferite. Primele, cu rădăcini deopotrivă în Declarația drepturilor din Statele Unite ale Americii și în *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* a Revoluției franceze, au fost circumscrise dreptului public, iar cel de al doilea, dreptului privat. Delimitările tradiționale de acest fel modelează gândirea mai mult decât ne imaginăm.

Interesul internațional pentru o protecție juridică a vieții private a determinat Comisia Internațională a Juriștilor (ICJ), cu sediul la Geneva, să organizeze o conferință pe această temă la Stockholm, în primăvara anului 1967. Secția suedeză a Comisiei era condusă de distinsul judecător Gustaf Petrén. Acesta m-a convins că, în vederea conferinței, să pregătesc pe această temă un raport de drept comparat în limba engleză care să includă propuneri de subiecte de dezbateră și soluții de ordin juridic. Beneficiind și de asistența secretariatului ICJ, am reușit să finalizez acest raport, care a fost publicat în anul 1967 sub forma unei cărți (*Right of Privacy and Rights of the Personality. A Comparative Survey*, Acta Instituti Upsaliensis Iurisprudentiae Comparativae, 8, Stockholm, Norstedts, 1967, 250 de pagini).

Scopul raportului meu era să pun la dispoziție, ca bază de plecare pentru conferință și în vederea unor eventuale propuneri legislative, o imagine clară și suficient de completă asupra situației actuale a protecției juridice a vieții private a persoanelor în statele europene care puteau fi considerate lideri în domeniu, precum și în Statele Unite. Principala dificultate a respectivei sarcini era că această protecție juridică, în măsura în care se putea considera că există în acel moment, ținea de segmente foarte diferite ale sistemelor juridice vizate și, prin urmare, *purta denumiri deosebit de diverse*.

Soluția la problema prezentării unei imagini de ansamblu a fost cu această ocazie aceea de a face trimitere la mai multe cauze judiciare foarte cunoscute care aveau drept numitor comun faptul că – indiferent de titlurile sub care se regăseau – se refereau

la protecția juridică a vieții private a persoanelor. Colecția a inclus o serie de hotărâri faimoase de la începutul secolului al XX-lea pronunțate de judecători din America de Nord, care au fost descrise și analizate ca fiind expresii ale unui nou drept, „dreptul la viață privată”, o hotărâre judecătorească pronunțată de instanța supremă din Norvegia și datând din perioada de după cel de Al Doilea Război Mondial (atunci când a intrat în uz conceptul de „respectare a vieții private”) și câteva hotărâri ale *Bundesgerichtshof* din Germania de Vest care aveau tot un caracter de noutate și valoare de precedent. Aici nu mai era vorba despre simpla traducere a unor termeni proveniți din unu sau mai multe sisteme juridice prin unu sau mai mulți termeni aparținând altui sistem. O condiție necesară pentru o prezentare globală era să nu ne împotmolim în diferențe terminologice, ci să captăm direct substanța soluției juridice. *Termenul* utilizat pentru această soluție nu era, în mod evident, o chestiune neînsemnată (termenii nu sunt niciodată lipsiți de importanță într-un limbaj cu sens), însă reprezenta o chestiune secundară. Concluzia desprinsă din studiu a fost că sistemele juridice analizate ofereau o cale de drept adecvată întemeiată pe fundamente în esență identice.

Notes

CURTEA DE JUSTIȚIE A UNIUNII EUROPENE

L-2925 Luxemburg
Tel. +352 4303-1

Curtea pe internet: curia.europa.eu

Manuscris definitivat în decembrie 2022

Nici instituția și nicio persoană care acționează în numele instituției nu este responsabilă pentru utilizarea care ar putea fi dată informațiilor de mai sus.

Luxemburg : Curtea de Justiție a Uniunii Europene | Direcția generală multilingvism
Direcția generală de informații | Direcția de comunicare
Unitatea Publicații și presă electronice

Luxemburg: Oficiul pentru Publicații al Uniunii Europene, 2023

Fotografii: © Alan Xuereb, Artistul, 2023; © Joseph Alfred Izzo Clarke, Fotografie, 2023

©Uniunea Europeană, 2023

Reproducerea este autorizată cu condiția menționării sursei.

Orice utilizare sau reproducere a fotografiilor sau a altor documente al căror titular al drepturilor de autor nu este Uniunea Europeană este interzisă fără autorizarea titularilor drepturilor de autor.

Print	ISBN 978-92-829-3856-0	doi:10.2862/722184	QD-01-21-581-RO-C
PDF	ISBN 978-92-829-3829-4	doi:10.2862/162	QD-01-21-581-RO-N

CURTEA DE JUSTIȚIE A UNIUNII EUROPENE

Direcția generală multilingvism

Direcția generală de informații
Direcția de comunicare
Unitatea Publicații și presă electronice

Mai 2023

ISBN 978-92-829-3829-4
doi:10.2862/162
QD-01-21-581-RO-N

